

❖ સૂર્યકાન્ત. ❖

વેદાન્ત જ્ઞાન દર્શન.

પ્રથમ ભાગ.

રચનાર.

કવિ. હર્ષદેવરાય મુંદરલાલ મુનશી.

લે છે

(૧) અંગદપિરિ-(૨) કમિષભાવ પચામ્, (૩) ગુરુપ્રતાપ જાત્રી, (૪) નામદર્શી, (૫) વડનાગર સંવાદ દત્ત-(૬) રંગજાત્રી, (૭) દર્શન મુખ્ય, (૮) પૈરજાત્રી, (૯) આત્મબોધ, (૧૦) તત્ત્વબોધ, (૧૧) પૈરજાત્રી, (૧૨) મુખ્યમ રાજાત્રી, (૧૩) સમિતજેડી, (૧૪) ગતિમય, રિમરે દિર્ઘ શાસ્ત્રોત્તર, તથા, (૧૫) જાત્રી, (૧૬) દર્શન, (૧૭) નારદપૈરજાત્રી, એ મુખ્યત્ત્વે પદાત્મક દર્શન, તથા (૧૮) દર્શનમય, (૧૯) પાંચમું પાંચમું (૨૦) મુખ્યવિદ્યા, (૨૧) પાંચમું પદાત્મક, (૨૨) મુખ્યત્ત્વે, (૨૩) સિદ્ધાન્ત, એ રિમરે પદાત્મક, તથા (૨૪) મિત્રાન્ત, (૨૫) રજાત્રી, (૨૬) મુખ્યત્ત્વે, એ નામનું નારદ દર્શન, તથા (૨૭) રસિકપ્રિય, (૨૮) પૈરજાત્રી, (૨૯) રાજાત્રી, (૩૦) મુખ્યત્ત્વે ચિંતામણી, એ મુખ્યત્ત્વે રિમરે દર્શન.

અમદવાદ.

અન્યોદય પ્રેસમાં છાપ્યો.

પ્રિમન

૪ રૂપીઆ.

શ્લોક.

યાવ ત્ત્વસ્ય મિદં શરીર મરુજં યાવ જ્જરા દૂરતો
યાવ ઘૅદિય શક્તિર પ્રતિહતા યાવત્સયો નાયુપઃ
આત્મ શ્રેયસિ તાવદેવ વિદુષાઃકાર્ય પ્રયત્નો મહાન્
સંદિત્પે ભવને પ્રરૂપ સ્વનનં મત્યુચ્ચમાઃકીદશઃ

॥ મનુહરી ॥

અર્થ.

જ્યાં સુધી આ શરીર રોગ ન થતાં સ્વસ્થ છે. ઘટપણુ દુર રહું
છે, ઇદિયોની શક્તી જ્યાં સુધી નિર્મળ થઇ નથી અને આયુધ્યનો કાલ
થયો નથી ત્યાં સુધી બુદ્ધિમાને પોતાના શ્રેય (કલ્યાણ) માટે સારો
પ્રયત્ન કરી લેવો જોઇએ કારણ કે જ્યારે ધરને આગ લાગે ત્યારે તે
વખતે કુવો ખોદવાનો યત્ન કરવો એ કેવું !

અભદાવાદ

અધોદય પ્રેસમાં પ્રદાનિત કર્યું.

ॐ.

इश्वरो पासना.

કવિત મનહર.

મહિમા બહાર તારાં ઘાહેર અંતર મધ્ય,
કળિ ન શકાય એવા પૂર્ણ સુખ ધામ છે,
મંથલય બંધન ત્રિગુણી રહિત તમે
સર્વ જ્ઞાન મંદિર પુનિત પ્રિય નામ છે,
ચિત્તનું કે હૃદયનું જ્ઞાન તને બાળવાને
માગવાને કોઈ ન સમર્થ એવા રયામ છે
સાહેબ સરવના મુકાબિલ સરવમાં છે
કારણનું કારણ મહંતના આરામ છે.....૧

અમર અમર સદા એકરસ વાદ ભંગ,
આનંદ પવિત્ર નાથ ઘરીષ્ટ અપાર છે,
એક છે અખંડિત અલગ નેક નામદાર
રાવતણા રાવ ઘાહાદુર શુભાગાર છે
મહાભવાટવી રમ્ય થકિ મુક્ત કરનાર
પંચભૂત ક્રિયારૂપ છાદે સરદાર છે
જાલનું પાલન કરનાર છોટા મોટાતણુ
જાલ તણા લાલ સરવના હિતકાર છે.....૨

જે જે આ જગત તેમ અનેક પ્રદાંડ રચ્યાં.
અનેક પ્રભાવે ઠરી પુરો જોગખાય છે.
લોક ઉપયોગી કામ કરીને બતાવી કેતિ
વેતાનુ પવિત્ર નામ એથી હરસાય છે.

એવો એક ઈંદીર જા જગતમાં ઉમર છે.
 રાણું છે બિરદ જેના શુભ સહુ ગાય છે.
 જેમણે ગાયા છે શુભ તેમણે જે જે લખ્યું છે.
 મુક્ત બાળીને માડ મન હરખાય છે,....૩

કાર્ય જે કાર્ય છે તે અપાર અદ્ભુત હીસે.
 અદા વજ ત્યક સ્વર્ગ ધાગને વિચારીયે
 એવા રૂઝ બાગને સમારવાન શેઠ એવો
 માણુરી વાળીયા એ પ્રભુને હર ધારિયે
 અહો મારે પુરુષ ઉમંગ વાઝા મિત્ર મુણે.
 તેવાં કાર્ય કરવામાં ઈંદીર ઉચ્ચારીએ
 જનના બનાવનાર ઉમંગો પ્રકાશી રહ્યા,
 એવા વિધિનાથને કદી નહિ વિસારિયે....૪

દત્તા કદી કદું તો તું પુરવેશી તુંજ હિસે
 અને તમ પોતે એમ કદું તોય તુંજ છે,
 તેમતાના તુંજ લેક કુલમાયે તુંજ વળિ
 દિવસમાં તુંજને મધ્યમ માંગે તુંજ છે.
 પોતાનું ઉમંગ દેહ એવુંજે તો તુંજ હીસે
 કાર્ય શબ્દકાવવાને તેમાં પડુ તુંજ છે,
 મહેમ વાઝા સમજન માંવ પડુ તુંજ છે અ
 તેમજ માત્રન પુરુષોને મધ્ય તુંજ છે....૫

ધાત્તીનાને લખનાર કોઈ નથી રૂપ તારું
 તેમતા વિચાર તો રહ્યા છે વિષ દારમાં
 દરિય હૃદયમાં નિવાસ કર્યા વાઝા છે
 લાયક છો તમે મળુએ છે અધિકારમાં
 પડે પ્રાનંદ છે દરિય છે મુગ્ધન પ્રથ

સંતોષની છાયા આપનાર દયાગાર છે.
પાલીમાં વિગેદ આપનાર પુરંપુરી રીતે
મદદ દેનાર સુખકાર દયાગાર છે.....૬

સાચો છે સુમતિ અહો વિશ્વનાથ તમે મને
તેથીમાપનો આમાર માનો શિર ધડ ૪૩
યથામતિએ લખેલો અબુધ આશ્રય તેનો
આપનેજ મરણ નમૃતાધી વગર
ગતિ આપનાર શુભ માંગને જનાવનાર
તાડ નામ નિશદિન સુખધી ઉચ્ચ ૪૩
સરવજુ એય કરનાર દયાગાર વિભુ
શરણુ તમાડ બાલી શરણુમાં કરજુ.....૭

અર્પણ પત્રિકા.

મનહર છંદ

વિશ્વેષ રહિત જેનું હૃદય સદય સંદા
સ્વદેશ કડયાણુ માટે હિમ્મતધરે, છે જે
અનેક પ્રયત્ન કરી મારા મારા શોધ માટે
જન્મભૂમિ મુકીને પ્રદેશ વિચરે છે જે
સદા અલિરામ કામ અંતરમાહુમ અતિ
હામ હામ ઐકતા વધારવા કરે છે જે
એવા સુખ દાયક સજ્જન મનરંજન તે
કવિ હર્ષદતણે હૃદય ઠરે છે તે

જેના અતરમાં નથી લેશ અલિમાન અંશ
ઉપકાર માટે યત્ન સદાય કરે છે જે
લોક અપવાદ કે નિરર્થક વિવાદ માટે
અપયશ કાજ નિજ દિલથી ડરે છે જે
ધનહિન જનને ઉદ્યોગમા લગાડવાને
વિદ્યાતણું, દાન દર્પ લાયક ઠરે છે જે
એવા સુખદાયક સજ્જન મનરંજન તે
કવિ હર્ષદ તણે હૃદય ઠરે છે તે

પ્રમાદી પુરુષોનો પ્રમાદનો વિશાદ હરે
ઉદ્યોગ નૌકામાં સૈાને બે સારી તરે છે જે
વિજયનો નાદ ઠેર ઠેર ગરજાવી પછી
પ્રદેશનું દ્રવ્ય ખેંચી સ્વદેશ ભરે છે જે
સંપ જંપ આનંદનો સઘળે પ્રકાશ કરે
શાન્તતાની આદર પ્રયાસે પાયરે છે જે
એવા સુખદાયક સજ્જન મનરંજન તે

કવિ હરે તમે હૃદય કરે છે તે
મદય હૃદય વાગ્ય સત્યને સંભાળનાર
એવા ગુણ શીંગ તણા ગુણ ઉચરૂં હું
જેઓ પરિહરને તપાસનાર ખગ વૈકે
એવા દુર્જન ચડી અધિક હરૂં હું
જેઓ સમરેષ કલેશ દરવા રહિત એવા.
પડિત મુખલ માટે પ્રાણ પાચરૂં હું
સાત્વિક સ્વભાવવાગ્ય સજ્જનની શેવા માંદ
પુરેતક ગુણને અભિવંદન કરૂં હું

ગવંથો

ગંગાગિરિ મહેદ તિમિરાદિક પેગિદિ દોઢર દૂરિ માંગ
લોમતિ મજ પડેર દૂરન પ્રાનપ્રકાશ-પ્રકાશન લાગે
પ્રાનનને મગદે ચિત્ત નિર્મલ મલમ્ભભાવ યથા અનુરોગ
સોઈ મર્મગનને કવિ દ્વેદ મુગ્ધ કાન્ત થયો વિયમાગે ॥

જેવી રીતે મુવેનો પ્રકાશ થયો અંધારું (તિમિરાદિક) જલદીથી નાશ પામે છે જેવી રીતે જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય પ્રકાશ ઉદય થયાથી ભવાત્મા ઉપર અજ્ઞાન વૃન્નિ પડતરતું જે આચ્છાદન નિમિત્તરૂપી તે જલદી ખસી જાય છે; જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે માનવિકગુણનો ઉદય અને તે ગુણ ઉપર પ્રેમ રહે છે;—એવા પ્રેમ ગવડે કરીને કવિ દ્વેદે પ્રિય જનોના મનમુગ્ધ સૂર્યદાન્ય મુકયો છે; જેઓનું ચિત્ત મગેષકાર કન્વામા ઉત્તમવાળું છે, જેઓ સ્વદેશ સેવા જન્યવાને પાળતા દેવતા ના આત્મ જે, જેઓ સર્વતા અંતઃકરણમાં વળીને મન્યવાદને પાનવા છે, જેઓ કળા અને વિદ્યામાં મર્મપૂર્ણ કુશળતા મેળવીને શ્રદ્ધા જ્ઞાનતા પામને પામેતા છે; જેઓના મનક ઉપર અંધાર બ્વવદારનો અમલ બેગ છતા તે વેદનાનું સદન કરીને એકામ વૃન્નિ હાગ્યે નચ્યત મનને વગ રાખતું છે તેવા મુગ્ધ અને મનુર પુરુષને પ્રિય એવું વિદેવત્ત જાગડું છે; આ મદીર અને તેમાં રહેલી વસ્તુ શી છે! તેમજ આ જગત અને જગતનો જનાવનાર તથા તેમાં અને સર્વમાં નિવાસ કરનાર કોણ છે! એ વિષયનો નિર્દય કરવાને કોઈ શક્તિવાન થયું નથી, થયણે વેદ તાકય થયાયે છે એમ માનવામાં આગ્યું છે, મુદિ ક્યારે જગત થઈ, એ વિષે વેદ પણ પુરુષો કયું નથી પણ તેના માટે નિરનિમગ્ની કાપનાઓ મનુષ્યના દૃઢરમાં જેવા પ્રકારની થઈ તેવા પ્રકારની કાપનાનું ચિત્ર પ્રેમ દેવ હાગ્યેજ મમલઈ આવે છે; જેવી રીતે અનેક વનરપતિઓના જુદા જુદા દેવદે દોઈ દાદક તેા કોઈ શીવ, કોઈ તરશ્વર તેા

સર્વયો

ઝ્યૌરવિકે પ્રકટે તિમિરાદિક વેગિહિ દોઝર દૂરહિ માંગે
ત્યામતિ અજ પટંતર છૂટત જ્ઞાનપ્રકાશ-પ્રકાશન લાગે
જ્ઞાનનતે મગટે ચિત નિર્મલ સત્ત્વસ્વભાવ યથા અનુરાગે
સોઈ પ્રસંગનતે કવિ હર્ષટ મૂરજ કાન્ત ધર્યો પ્રિયઆગે ॥

જેવી રીતે સુર્યનો પ્રકાશ થવાથી અંધારું (તિમિરાદિક) જલદીથી નાશ પામે છે તેવી રીતે જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય પ્રકાશ ઉદય થવાથી જીવાત્મા ઉપર અજ્ઞાન વૃત્તિ પટંતરનું જે આચ્છાદન તિમિરરૂપી તે જલદી ખસી જાય છે; જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે સાન્નિધ્યગુણનો ઉદય અને તે શુભ ઉપર પ્રેમ રહે છે;—એવા પ્રેમ ગવડે કરીને કવિ હર્ષટે પ્રિય જનોના સન્મુખ સૂર્યદાન્ત મુક્યો છે; જેઓનું ચિત્ત પરોપકાર કરવામાં ઉમંગવાળું છે, જેઓ સ્વદેશ શેવા બળ્લવવાને પોતાના હેઠ્ઠનો અંત આણે છે, જેઓ સર્વના અંતઃકરણમાં વચ્ચીને ધન્યવાદને પામેલા છે, જેઓ કળા અને વિદ્યામાં સંપૂર્ણ કુશળતા મેળવીને પ્રજ્ઞા જ્ઞાનના પારને પામેલા છે; જેઓના મસ્તક ઉપર સંસાર વ્યવહારનો અસહ્ય બોજ છતાં તે વેદનાનું સહન કરીને એકાગ્ર વૃત્તિ દ્વારાએ અચ્ચગ મનને વશ રાખ્યું છે તેવા મુષક અને ચતુર પુરૂષને પ્રિય એવું વિશેષજી લગાડ્યું છે; આ શરીર અને તેમાં રહેલી વસ્તુ શી છે ! તેમજ આ જગત અને જગતનો ઝનાવનાર તથા તેમાં અને સર્વમાં નિવાસ કરનાર કોણ છે ! એ વિષયનો નિર્ણય કરવાને કોઈ શક્તિવાન યયું નથી, યદ્યપિ વેદ વાક્ય યથાર્થ છે એમ માનવામાં આવ્યું છે; સૃષ્ટિ ક્યારે ઉત્પન્ન થઈ, એ વિષે વેદ પણ ખુલાસો કરતું નથી પણ તેના માટે નિરનિરાળી કલ્પનાઓ મનુષ્યના હૃદયમાં જેવા પ્રકારની થઈ તેવા પ્રકારની કલ્પનાનું ચિત્ર અંધ લેખ દ્વારાએજ સમજાઈ આવે છે; જેવી રીતે અનેક વનસ્પતિયોના બુદ્ધા બુદ્ધા શુભ એટલે કોઈ દાહક તો કોઈ શીત, કોઈ તરશરદ તો

કોઈ અરમ, કોઈ કદમ તો કોઈ આરક, કોઈ પીતમ્ભ તો કોઈ પિત્ત, પ્રકોપ કરનાર, કોઈ કદ વધારનાર કોઈ માલક, એમ અનેક ગુણ જણાય છે. તેવી રીતે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે ઉત્પત્તિ યજ્ઞેના માણસોની પણ પ્રકૃતિ ગુણ જુદા જુદા છે; તેના અનેક ગુણવાળા પુરુષો અનેક અથ લખી મયા છે જે ઉપરથી તેમના અંતઃકરણનું ચિત્ર અર્થાત તેનામાં કેવો ગુણ ટોચો જોઈએ તે જણાઈ આવે છે; જો કે તે અચનો લેખક નામ પામ્યો છે પણ તે લેખકના હૃદયનું જે ચિત્ર છે તે એજ તેના હાથથી લખાયતું પુસ્તક છે,

એજ પ્રમાણે સત્ત્વગુણ પ્રધાન સર્વ શાસ્ત્રવેદ છે. અને તે વેદના લેખકનું હૃદય કેવું છે તે વેદ પાંચીરૂપી ચિત્રથી સમજાઈ આવે છે; કારણે કરીને જેમ જેમ પૂર્વે તત્ત્વવેત્ત એ વિશેષ યોધ કરના ગયા, તેમ તેમ કલ્પના દ્વારાજે જુદા જુદા અભિપ્રાય લખતા ગયા, જેને જેટલા પુરતો તત્ત્વજ્ઞાન સજાથી અનુભવ મળ્યો તેણે તેટલા પુરતું લખીને અર્થ જાતાઓની ચેતનામાં પુલ્કિત કર્યા છે; યદ્યપિ આ અર્થ જુમિ ઉપર ચેતન્યનું પ્રતિપાદન કરવાને અનેક મત ઉત્પત્તિ થયેલા છે, જેઓ પાંચ તત્ત્વથીજ આ જગત્ ઉત્પત્તિ થયું છે એવી કલ્પના સિદ્ધ કરીને જડવાદને પ્રતિપાદન કરે છે તેઓ પાંચ તત્ત્વનેજ પ્રાધાન્ય ગણે છે; અર્થાત્ ઈશ્વર નથી એમ કહે છે; જડવાદ એટલે પ્રકૃતિ કાર્યને માનનારા અને ઈશ્વરવાદ અર્થાત્ વેદ વાક્યને માનનારા છે તેઓ જન્યે વચ્ચે એટલે: જધો શંકા જરેલો અદ્ભૂત ભેદ છે કે એ જન્યોનું નિર્જન્ય પ્રયક પ્રયક કરી શકવાને હજી સુધી કોઈ ચકિતવાન થયું નથી; છતાં એ વિષે જેટલો લેખકો પુર્વથી અત્યાર સુધીમાં થયા છે તે લેખકોના અંતઃકરણની જ્ઞાન સૂક્ષ્મતા એવા માત્ર લાભ રહેલો છે; જડવાદ પ્રતિપાદન કરનારા લેખકો નિષંક થઈને લખતા ગયા છે, અને એ આધાર ઉપરથી પ્રકૃતિને સીનું રૂપ આપીને અવશકિત માની છે. અને તે અવશકિતમાંથી તજી ગુણ ઉત્પત્તિ થયા છે એમ ગણીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ એવી રીતે દેવને પ્રગટ કરનારી પ્રકૃતિ દેવી કહી છે, -જેના ઉપરથી શક્તિ માર્ગને પુષ્ટિ આપનારાં સેંકડો અથ લખાઈ ગયા છે. તેને માટે આગમ અને

અભિસાગીનો દેનું

મર્વેયો

ગૌરવિકે પ્રહટે તિમિરાદિક ષેગિદિ દોઢર દૂરદિ માર્ગે
લોમવતિ અદ્ધ વડંતર દૂરત જ્ઞાનપ્રકાશ-પ્રકાશન લાગે
જ્ઞાનનતં પ્રગટે વિત નિર્મલ મલમ્ભભાર યથા અનુરાગે
સોઈ પ્રમંગનતે કરિ જર્પટ મૂરજ કાન્ત ધર્યો ત્રિયભાગે ॥

જેવી રીતે સુર્યેનો પ્રકાશ થવાથી અંધારું (તિમિરાદિક) જલદીથી નાશ પામે છે તેવી રીતે જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય પ્રકાશ ઉદય થવાથી જીવાત્મા ઉપર અજ્ઞાન વૃત્તિ પડંતરતું જે આચ્છાદન તિમિરરૂપી તે જલદી ખસી જાય છે; જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે સાત્વિકગુણનો ઉદય અને તે ગુણ ઉપર પ્રેમ રહે છે;—એવા પ્રેમ મળે કરીને કવિ હર્ષદે પ્રિય જનોના મનુષ્ય સૂર્યદાન્ય મુકયો છે; જેઓનું ચિત્ત પરોપકાર કરવામાં ઉત્તમતાવાળું છે, જેઓ સ્વદેશ શેષ જાતવવાને પાપના દેહનો અંત આણે છે, જેઓ સર્વતા અંતઃકરણમાં વર્ગીને ધન્યવાદને પામેલા છે, જેઓ કળા અને વિદ્યામાં મંપૂર્ણ કુશળતા મેળવીને જ્ઞાનના પારને પામેલા છે; જેઓના મસ્તક ઉપર મંદાર વ્યવહારનો અમલ યોજા છતાં તે વેદનાનું સદન કરીને એકામ વૃત્તિ હાર્યો અચળ મનને વગ રાખ્યું છે તેવા સુખ અને અનુર પુરુષને પ્રિય એવું વિદેવજી ઉનાડ્યું છે; આ શરીર અને તેમાં રહેલી વસ્તુ શી છે ! તેમજ આ જગત અને જગતનો બનાવનાર તથા તેમાં અને મર્વેમાં નિવાસ કરનાર કોણ છે ! એ વિષયનો નિર્ણય કરવાને કેઈ શક્તિવાન થવું નથી, વધારે વેદ વાંચવ વધાર્ય છે એમ માનવામાં આણ્યું છે, મુદ્ધિ ક્યારે ઉપસ થઈ, એ વિશે વેદ પણ ખુલ્લે કહ્યું નથી પણ તેના માટે નિરનિરાતી કાપનાઓ મનુષ્યના દૃઢયમાં જેવા પ્રકારની થઈ તેવા પ્રકારની કાપનાનું ચિત્ત અંધ હોય હાથએજ સમજાઈ આવે છે; જે રીતે અનેક વનરૂપિણોના મુઠા મુઠા મુઠા એટલે કોઈ દાહક તે કોઈ શીત, કોઈ તરમરક તે

કાર જુની હબનો જયપુરી છે કે કેવો ! તે વિષે ચિત્રને બાલુનાર
જન પુરો પરિણા કરી શકશે, પણ—

કવિતા.

કોઈ તો એ ચિત્રનાં અંકારે જાન પાંડા બેશે
કોઈ બલિ લાંબા લાંબા કાંતને નિહાળશે
કોઈ એજ ચિત્રમાહ એક આંખે કાઢી બેશે
કોઈ જન કાનુ કાનુ જુવ જેવું જાગશે
કોઈ તો કહેશે એના મસ્તકમાં તાવ પડી
શુભમાં મળેતો તે સત્યાનાથ વાગશે
એની એની લુદ્ધિ તેણે ચિત્રને નિહાળી હેશે
અંધજન માણસ તણું આજુ માથું હાવશે—

લાકડોનો વેચનાર લાકડાના જારા સાથે
ચમકતો પથ્થર એકંને લટકાવશે
વાંદરાનું ટોળું તો તે નિહાળનાં જાણી જશે
વાંદરાનું ચિત્ર એકં દાંત કકાવશે
કુકડાએ જાર તણા દાંણાની પ્રતિત કરી
ઉંચા ઉંચા કુડી તેને ચાંચ મઢી લાવશે
બહેસ અને ભોનડાએ હાથ કેરા ચાગા કરી
તાળીયો વચાડી આંગળીયેથી બતાવશે—

સૂર્યાંત મઢી દેરા ચિત્રને નિહાળવાને
રૂઝ ચિત્રકાર તણી આગળ પડે પું હું
પ્રભુતિ સ્વભાવ ગુણ દોય તે વિચારી બેશે
એવા ગુણિ જનનેજ વાંદન કરણું હું
પરખીદ રોષક, મહાંધ અહાંસેડીયોનાં
પ્રકાશ થવા સમીપ કરણું હું
નિ વિદારક પ્રકાશક સુસાન પથ—
લાયક રત્ન લઈને દરણું હું—

નિગમ શાસ્ત્ર વાંચવાથી ખાતરી થયે કે શાકત ધર્મનાં સંપ્રદાયનાં પુસ્તકો પુર્વે સ્વાઈ ગયાં છે;—અર્થાત્ ખરા લેખકો જીભ કોઈના વિચારની સ્પર્ધા ધરાવતા નથી; થયપિ જાની પુરૂષો લેખકના હૃદયનું ચિત્ર લેખ ઉપરથી આજોપી લે છે, મિત્રાંસા,—સાંખ્ય—ન્યાય વૈશેષિક કણ્વાદ-પાતાંજળ, વેદ ઇત્યાદિક સત્વગુણ પ્રાધાન્ય ચિત્ર છે. અને અનેક ઇતિહાસ કે જેમાં રાજ્ય પ્રપંચ બૈભવ, બળ, પરાક્રમ, અને સત્તાનું દર્શણ છે તે રાજસગુણના ચિત્રનું દર્શન છે.—જેમાં કોષ ઉત્પન્ન થાય તેવાં કારણોનો સમુદ્ધ અદ્યુત રસ તથા શૈદ્ર રસનું ઉદ્દિપન હોય ત્યારે તેથી તામસ ગુણના ચિત્રનું દર્શણ થાય છે; આ ત્રણ ગુણથી વેદિત થએલું તમામ જગત પરુ પરી અને મનુષ્યાદિક છે,—જેને જાની પુરૂષો ઓળખા લે છે અને તેના અનેક લેખ તરફ દ્રષ્ટી કરીને લેખકોના અંતઃકરણના ચિત્રને જોઈને આનંદ પામે છે.

હે પ્રિય સજ્જનો ! હું પણ તમે પવિત્ર મનના આનંદ જનક મિત્રોની શેવામાં આ સૂર્યકાન્ત રૂપી ચળકતો પરદો સુકુલું, એ પથ્થર મને વગર પ્રધાસે આ શરીરમાંથીજ જડયો છે; માટે તે જડ પદાર્થને તમે જોશો કે; તેમાં તે સૂર્યકાન્ત પથ્થરની શક્તિ પ્રમાણે ચળકતા પદાર્થને જોશો કે કેમ ! તેના માટે હું કંઈજ અભિસારા રાખતો નથી કેમ કે તમે સુષ્પ્રિય સજ્જનો તમારી શુદ્ધ સત્વગુણની પરિશિખામાં આ પથ્થરને સુપર્ણની વીંટીમાંજ જડશો;

એ સૂર્યકાન્તને જ્યારે સૂર્યના કિરણ સામે પરીને જોશો ત્યારે જુદા જુદા ગુણવાળા પુરૂષો જુદી જુદી આકૃતિ વાળુ જોશે—પશુ શુદ્ધ સત્વ ગુણિ જાની પુરૂષ તે કૈવળ તેમાંના સ્વચ્છ પ્રકાશનેજ જોશે;

હજુ હું જ્ઞાન વિદ્યાનું પેહલું પગથિયું પણ જોવા પામ્યો નથી પણ જ્ઞાન વિદ્યાના છપ્પત્રી પગથીએ ચઢિ ગએલો છેક ઉંચાઈ ઉપર આવી ગયો છું જેમાં મને જ્ઞાન જળા વિસ્તાર વાળી રાવ જગોએ પરિપુર્ણ પથરાઈ ગએલી નજરે પડી છે; પણ તે જ્ઞાન જળનું પાંડન કરવાને સંત પુરૂષોએ જે વચન રૂપી શસ્ત્ર મુકેલાં છે તે નજરે જોઈને તે શસ્ત્રનું ચિત્ર સૂર્યકાન્ત મળી ઉપર ચીતરેલું છે, તે ચિત્રનો

વિચાર છુત્તે કમને જરૂરી છે કે કેમ ! તે વિશે વિચરે બહુનર
કમળ પુરુષે દર્શિત કરી દ્યારે. જુ—

કવિન

કેડ તે બે વિચારાં બદલે બરવાં બેરે
કેડ રસે હાંચ હાંચ કાંને નિહારે
કેડ એવ વિચાર્યું એક બંધે ક્યો બેરે
કેડ જા કહુ કહુ કહુ જેવું જાડે
કેડ તે કહો એક મનમાં લગ જી
કુખમાં મરેતે તે સ્વચ્છ રસે
એકે એકે કુદિ તેડું વિચરે નિહારે
કાંઈક મરુત લડું જાણ મડું હાડે—

લાડને વેરજા લાડના જલ રહે
રસાને રસર મેડને લાડને
લાંલડું તેડું તે તે નિહારાં કાંઈ જરે
લાંલડું વિચરે એક કહુ કાડને
કાડને જા લણ લણી કાળે કાં
કાંઈ કાંઈ કુદી તેડું રસે રસે લાડે
એકે એકે એકાએક હાડે તેડું રસે કાં
લાડે રસાં કાંઈકેકે જાડને—

સુખાંત મહા કેડ વિચરે નિહારને
કુદ વિચાર લણે જાડ કહુ કહુ
કાંઈ સચર કુદ કેડ તે વિચારે બેરે
એક કાંઈ જાનેજ જાડ કહુ કહુ
જાણે કેડ. કાંઈ કાંઈકેકેકે
હાડ રાડ રસ રસે રાડ કહુ
કુ મન નિહાર રાડ કહુ રસે
લાડ લાડ રસ કાંઈ કહુ કહુ—

વિદ્ય.

૧૯

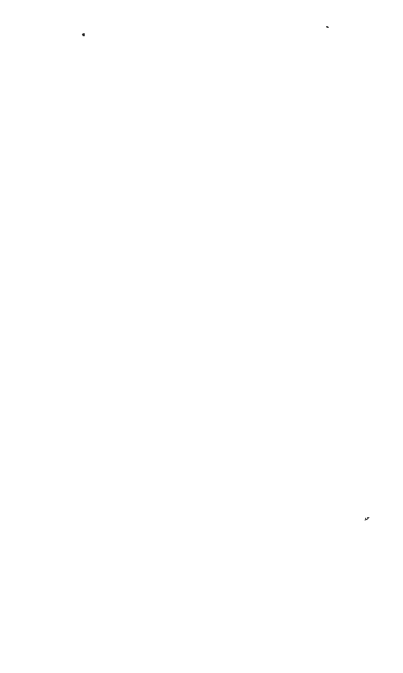
કલ્યાણકાલી	૨૩૭
શ્રીગુરુ ભગે (૧૫ મુદા) અભ્યાસ મુદા			૨૩૭
મુળ ભગે મુદા	૨૩૭
દશધાન ભગે મુદા	૨૩૭
અભ્યાસ ભગે મુદા	૨૩૮
ધેરુરો	૨૩૮
મદા ભગે મુદા	૨૩૮
અભ્યાસ મુદા-વજ્રેલી		...	૨૩૮
રક્તિત માતાન મુદા	૨૩૮
મદારેષ મુદા	...		૨૩૮
વિષરિત મુદા	૨૩૮
મદા મુદા	૨૪૦
અપ્ર મદારના કુંભક અને પ્રજ્ઞાધામ.		...	૨૪૧
કુપે	૨૪૧
દનન	૨૪૨
મિતારો	૨૪૨
ચીનલી	૨૪૨
અભ્યાસ	૨૪૨
અમરી કુંભક	૨૪૩
મુદા કુંભક	૨૪૩
પ્રસારિત કુંભક	૨૪૩
શામલિ કળા.	
પ્રત્યક્ષ	૨૪૪
ચિત્ર એકામ પદ્ય-પ્રકાર.	
પેટેસો પ્રકાર	૨૪૬
બુલો	"		૨૪૬
જોતે	"		૨૪૭
મેપો	"		૨૪૭
પાંચમે	"		૨૪૭
છૂં	"		૨૪૭
માત્રમે	"		૨૪૭
ધારણા	૨૪૮

વિષય	પૃષ્ઠ
જડ વિનંદાદિ અમરાદ મત દર્શન. ...	૨૮૪
સપ્તમ લઘુર.
જડ વિનંદાદિ અમરાદ મત ખંડન. ...	૨૮૭
પોતે પોતાને જોળખ એટલે શું. ...	૨૮૫
જીવનું સ્વરૂપ. ...	૨૮૭
પર જાણ તત્ત્વ અને જડ એ જાણીતો સમુદાય	૩૦૦
જોનતત્ત્વ શું છે. ...	૩૦૪
કુષ્મા અને જીવ શી પાસે છે । ...	૩૦૭
કૃષ્ણ અને તેનું સ્વરૂપ. ...	૩૦૮
અંતઃકરણ. ...	૩૧૫
અષ્ટમ લઘુર.
દયાળવ્યંદાસ અને ચોખીયાજી. ...	૩૩૦
કર્મ કથો. ...	૩૪૯
સતદર્શન. ...	૩૬૬
સંતોષ દર્શન. ...	૩૭૧

❀ सुर्यकान्त. ❀

प्रथम प्रवाह-परमार्थ.

ॐ तत्सणे नमः

मङ्गलम्.

यस्मा ज्ञातं जगत्सर्वं, यस्मिन्नेव વિલીયને
યેનેદં પાપેતે ચૈવ તસ્ય વિનાત્યને નમઃ

છંકર,

જે ઘણી આ કવં અમન લાપજ થાય છે; જેમાં લીન થાય છે. અને
જેણે કરીને પારખ કરાય છે, તે વિષયના અંતરયાત્રીને નમસ્કાર દો,—

યોદેવોઽર્પાયોઽપ્સુયો વિશ્વ ધુવનયા વિવેજ,
યથોષ ધીપુ યોચન સ્પતિષુ તસ્ય દેવાય નમો નમઃ
ચેતાશ્વતરો યનિષદ

જે દેવ આત્મી તથા જળમાં છે, જે સમસ્ત ભેદમાં આપી
રહે છે. જે સર્વ આત્મીમાં તથા વનસ્પતિમાં છે, તે દેવને ચારંચર
નમસ્કાર દો;

ૐ નમસ્તે સતેતે જગત્કારણાય
નમસ્તે ચિતે સર્વ સોકાધપાય
નમો દૃઢ તત્તાય મુક્તિ મદાય,
નમો બ્રહ્મણે ક્યાપિને શાશ્વતાય ॥

જે સત્ રૂપ, જગતના કારણ, જ્ઞાન સ્વરૂપ, સર્વ બોધના આધાર
અદ્વિતિય, મુક્તિદાતા, નિશ્ચ તથા સર્વ આપી પરબ્રહ્મ તમને નમસ્કાર છે;

વયં તાં સ્વરામો વયં તાં ધનામો
વયં તાં જગત્માત્રી રૂપં નર્માયઃ
સદેકં નિષાનં નિરાસંઘ મીરં
ધર્મા ધોષિ પોતં શરણ્યં બ્રજાયાઃ ।

જગતના સાક્ષીરૂપ તમને અમે યાદ કરીએ, બહુએ તથા નમિયે હિએ, અને તમે સાવ સ્વરૂપ વિગ્રાંતી, સ્થાન, નિરાલંબ બવસાગર તરવાની નૌકા તથા રક્ષક એક ધણેને સરજો છીએ;

વિદુર્ય ન ચિત્તેદ્રિયાણિદ્રિયેશં
વિજાનાતિ યસ્તાનિ નિત્યં નિયંતા
જગત્સા ક્ષિણં વ્યાપકં વિશ્વવંચં
ચિદાનંદ રૂપં તમીશં પ્રપચે-

જે દ્રિયના ધણેને મન તથા ઉદ્વિગે બળી શકતી નથી, પણ જે નિયંતા નિત્ય તેમને બળે છે; તે જગતના સાક્ષી, વ્યાપક તથા વિશ્વને નમવા સાચક ચિદાનંદરૂપ ધણેને સરજીયું;

અણોરણ્યર્ણયા ન્મહદ્વ્યો મહીયાન્
રવિંદુ ગ્રહ જ્યામ ગોલાદિ કર્તા;
યદ્દિશોહિ સ્પષ્ટપાદિ મધ્યાન્ત સંસ્થ
ચિદાનંદ રૂપં તમીશં પ્રપચે ॥

જે નાનાથી નાનો મોટાથી મોટો, સર્વ, અંદ, ગ્રહ, પૃથ્વી, તથા નક્ષત્રાદિ ગોળને કર્તા, નિયંતા અને સ્પષ્ટીના આદી મધ્ય તથા અંતમાં રહેલો અનાદી. તે ચિદાનંદરૂપ ધણેને હું સરજીયું—

યશોયસ્ય વિશ્વં સમન્તં સદાસ્તો
યદા માસતો ભાતિપદૈ વિચિત્રમ્
નજાનંતિયં તત્તતો યોગી નોઽપિ
ચિદાનંદ રૂપં તમીશં પ્રપચે ॥

જેને સદા સમસ્ત સકળ વિશ્વ વસા છે; ને જેના આભાસથી એ વિચિત્ર વિશ્વ બાણે છે; અને જેને યોગી પણ તત્વથી બળી શકતા નથી, તે ચિદાનંદ ધણેને હું સરજીયું—

→* સુર્યકાન્ત.*←

પ્રથમ તરંગ-પરમાર્થ.

સાપુરુષના મહાવાસથી કિંવા તેમની દેવા કુળથી હાનિ
હાન મહાન કરનાર ચિંધાની કે મિત્રની વૃત્તિ સારી રહેતો વાપ છે. તેને
મહેકર્તૃદરીએ કહ્યું છે કે.

વર્ગંત તિલકાનૃત.

જાણેચિયોદગમે મિષદિ યાચિ સત્યં
માનોમિતિ દિશતિ વાતપારગોતિ
યેષઃ વગાદયતિ દિષ્ણુ મનોતિ ચીતિ
સમ્પાંતિઃ સ્વપચ રિષ્ત ચગોતિ દુગાન્ ॥

અર્થઠી.

અર્થ

જો કોઈને એક વારે કોઈને એક વારે કહે છે કે તારું જીવન
જિંદગી કોઈ છે, જાન વધારે છે, જાન વધારે છે, મિત્રને કહે છે
અર્થ કે જે દિશા દિશા દિશા છે, જો કોઈને એક વારે કહે
કહે છે તે.

ધન્ય છે એવા સત્પુરુષોને કે અસ પુરુષોના અંતઃકરણમાં અજ્ઞાનરૂપી તિમિરનો નાશ કરીને તેના ચિત્તમાં જ્ઞાનરૂપી સુર્યકાન્ત (સુર્યમણી) સ્થાપન કરે છે; વિચારશક્તીને સરત્ત માર્ગે ચડાવે છે, ત્રિવિધી તાપને શમાવે છે, વીરેકની સાથે મેત્રી કરાવે છે, સદ્બોધામૃતનુ પ્રાશન કરાવીને વિરાગનું દર્શન કરાવે છે; -

એક વ્રજાવિધાનો જાળુનાર યોગાનુભવ જીવનમુક્ત સિધ્ધિવાળો હીમાલય પ્રદેશના ગદન પર્વતોમા યોગાનંદ વાસ કરતો હતો તેની શેવામાં કેટલાક મુમુક્ષુ શિષ્ય રહેતા હતા; તે શિષ્ય પેઢી દેવશર્મા નામનો શિષ્ય હતો તેને જે જે પ્રકારની શંકાઓ પ્રગટ થતી હતી તે શંકાનું નિવારણ વ્રજાનિષ્ઠ દેવશર્માએ કર્યું હતું. તે પ્રસંગની કેટલીક હકીકતો જાન કલાથી તથા મત્પુરુષોના મમાગમથી સાંભળવામાં આવ્યાથી કાનને અને મનને રચીક લાગવાથી આ વ્રંથમાં લખવામાં આવ્યું છે. જે વિષય મુક્ત પુરુષો વાંચીને આનંદ પામશે;

અન્યંત પરિશ્રમ કરીને ઉત્તમ રત્નની માળા રચી કનકથી જડીત કરાવીને કવેરી દ્વાર બનાવે છે તે દ્વાર રત્નની કીમતના અવનુભવને માટેજ તૈયાર કરે છે પણ કાષ્ટ કાપનાર જ મક્કી લોકોને માટે તે રત્નનો દ્વાર તૈયાર કરના નથી, -

એક ઉકરદ્રમા કુકટો પોતાની ચાંચથી જમીને ખજી ખોતરીને ભરના દાણા કિંવા બાજરીના દાણા, તથા મુવા વીંઝરે વીંઝી ખાતો હતો, તે કુકટની ચાંચમાં અનાવને બાવી બગયોગે અમુત્ય આટ્ટીકયનો દાણો ચાંચમાં આગ્યો, આ દાણો દસદસરૂપીયાની કીમતને પ્રકાશ મારતો મુગેબિન હતો છતાં તે દાણાને જમી ઉપર સુકીને તે પ્રત્યે કુકટો કહેવા લાગ્યો કે, અફનોગણુ' કે તું નકામો મારી ચાંચમાં બાવી પડ્યો, તને જેનાં તારામા બીજા પચ્ચરના કાંકરા કરતાં અન્યંત તેજ પ્રકાશ નજરે પડે છે, પણ તે તમામ શ્યા કામનુ ! તારી કીમત ભરના દાણા બગમર હું પારને નથી. જે કે ભરને દાણો ખાતો ચાંચમાં આગ્યો હોતો તેથી માગ પેટમાંને જડરાપી કંઈક શાંત થાત, પણ તુંતે કેવળ નીરૂપયોગી છે એમ કરીને તે

દાણને યાન મારીને ગાજીએ દે'કી દીપો; તેજ પ્રભાણે લેજો સા
જાના, જાની, સજ્જન અને સત્યવક્તા પુરૂષો, સમદર્શી સ્વભાવના
તેજો ઋ વિષયને; તત્ત્વ અને રહસ્યને જોયે, ગુણરૂપી દુઃખને સ્વિ
કર્યે, તેને અમાપીને દદી કર્યે, તેને ગધીને પ્રા કાઢ્યે, અને
મતને ઉપયોગ કર્યે, તથાસ્તુ—

પ્રથમ તરંગ-પરમાર્થ.

પ્રથમ સ્તર.

સાંત સમાગમ (સત્સંગ) થી ઉત્તમદ્વય.

શ્લોક.

કોડદે કયમિદંજાનં કોયૈરુત્તાસ્યવિચિતે ।

વગાદાનં કિમસ્તીહ વિચારઃ સોડ્યમીદશઃ ॥

અર્થ

હું (અવ) કેવું છું! આ (જગત) કેમ ઉપજ્યું છે! તેનો જ્ઞાન કેવું છે! એવો મહાવિચાર તેજ વિચાર છે; અર્થાત અવ, જગત, ઇન્દ્રિય, અને અન્ય વિવિધ જ્ઞાનનું સાધન પ્રાપ્ત કરવામાં જનોમ કરેલો, તેને પૂરવારે કહે છે.

નાગદર્શિગુરોર્નામ્ય, તૃતીયશ્રાવ્ય નિધય ।

વિવૈવયો વિતાનાતી મણુક્તો નાથ મેનય. ॥

અર્થ

દેખતો દરે, મુનું વાણ, અને ત્રીનું આત્માનો નિયત એ જગત પ્રકારે જે જે જગતે તે મુકત છે. એમાં કોઈજ સંપત્ત નથી.

દીનાઃકવનિની કદરમાં અંજાનકિના ઉત્તમ પ્રવાહ ઉપર રહેલ વૃક્ષ ધરામાં દેવાનંદદેવ મુનિ આત્મંદમાં બીરાજ્યા દેવા. એમના જાનકદરજમાં કેહ પ્રકારનો વિવેચ કરેલો નહેતો, એમનું મુખ નિરંતર કવચિત્કવચી પ્રવણ રહેલું છે, એવા પવિત્ર મુનિ.

મુમુક્ષુ સ્થિતિએ પોહાયેલો દેવશર્મા નાગનો શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે ગુરુ ! સંત સમાગમથીજ ઉત્તમ દુઃખ મળે છે તે વિશે કૃપા કરીને અમને વિવેચન સંભળાવયો તો આનંદ થયો.

શિષ્યનું વચન સાંભળી યોગાનંદ મુનિ અમૃત દ્રષ્ટી કરીને કહેવા લાગ્યા કે- હે ભ્રાત્ર ! જમીન ઉપર પીરે પીરે ચાલનારો ચક્રી તિનાનો કીડો કે જેને સાપારણ હાથનો સ્પર્શ કરવાથી પણ મૃત્યુ પામે તેવા કીડાને ઉચકી લઇને ભમરો પોતાના દરમાં લઇ ભય છે, તે કીડા ઉપર ભેળીને કેટલા દીવયા મુખી તેનું સેવન કરે છે; તેમ કર્યા પછી તે કીડો ભમરાના સત્સંગથી પાંખોવાળો ક્યામ રંગનો તેજસ્વી છતાં આકાશમાં ગમન કરનારો ભમરો થઇ ભય છે; પૂર્વે તે કીડો હતો, તે કીડો જમીન ઉપર માટીમાં તથા દુર્ગંધ જગોમાં પરાક્રાણે બહુજ મંદગતીથી ચાલનારો તુરત વિનાશ પામે તેવી સ્થિતિવાળો હતો, તે ભમરારૂપી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર અનેક પુષ્પના રસને ગ્રહણ કરનારો ભમર થયો; એજ સદસંગથી અનહદ શુંભારવ કરવાની ચક્રીવાળો થયો, એજ સત્સંગથી, પુષ્પના મકરંદોમાથી રસ ખેંચનારો થયો,—તિવૃદ્ધતથી કઠિણ વાંસમાં છિદ્ર કરી તેમાં પ્રવેશ કરનારો થયો, અર્થાત્ કઠિણ વાંસરૂપી મલિન અને કઠિણ વિદ્યુતિયોને છેદીને તેના દુર્ગુણ અવલોકન કરવાની શક્તીરૂપ ભમર થયો, મંજુલ વીણાઇ ગયેલા કમળમાં મમ્મ થઇને નિવાસ કરનારો થયો હે શિષ્ય તે કેવળ સાહીત્ય વિનાનો કીડો સત્પુરૂષ સત્સંગના યોગે કરી તેવું દુઃખ પામ્યો. માટે સદબોધ પ્રાપ્ત થવાને જેઓ છતાંમુ છે તેઓએ સત્પુરૂષોની શેવા કરવીજ ભેદીએ.-

હે શિષ્ય ! તને આ દ્રષ્ટાંતમાં કહી એવી ચંકા આવશે કે તે અજ્ઞાન કીડાને સત્પુરૂષ રૂપી જમર ઉચકી ગયો ત્યારેજ તે કીડો મટીને જમર રૂપ બન્યો આ દ્રષ્ટાંતમાં તે કીડાએ પોતાના હીતને માટે કાંઈજ પુરૂષાર્થ કયો નથી, આ પ્રકારની ચંકામા પ્રત્યુત્તર એ છે કે સત્પુરૂષો પરમદયાળુ અને પરોપકારી હોય છે; જો કે અજ્ઞાનીજનો પોતાનું સેવ કરવાને શક્તીવાન હોતા નથી તેવા અજ્ઞાનીજનોને

સત્પુરૂષો ઉત્તમ જોધ અ પીને તેગનું જીવન મુધારે છે; અર્થાત આ દ્રષ્ટાંતમાં કીડાપી અજ્ઞાની પુરૂષ પોતાનું હીત જાળવતા નથી, કિંવા સત્સંગ કરવો સમજતા નથી. તેવાઓને પૂર્વ સંસ્કાર યોગે જગરૂષ સત્પુરૂષો તેવા અજ્ઞાનીને પોતાના જેવા જનારી દે છે;

હે શિષ્ય ! હું તને સંતના સમાગમથી કેવુ ફળ મળે છે ? તેની એક વાત કહું તે સાંભળ;

એક બ્રહ્મવેતા જ્ઞાની સાધુ આનંદમાં મગ્ન રહેતા વન ઉપવનમાં ફરતા ફરતા ગંગા દીનારા તરફ જતા હતા, રસ્તામાં એક વૃક્ષ ઉપર એક માણસ હાથમાં કોઢોવાડો લઈને એક ડાળ કાપતો હતો; જે ડાળ કાપતો હતો તેજ ડાળ ઉપર પોતે ઉભો રહ્યો હતો, અર્થાત જે ડાળ કપાઈને ભુમિ ઉપર પડે તેજ ભાગ ઉપર ડાળ કાપનાર ઉભો રહી કોઢોવાડાથી કાપવાનું કામ કરતો હતો; આવળતે તે વૃક્ષ પાસે થઈને બ્રહ્મવેતા જ્ઞાની સાધુ જતા હતા, તેમની સેજ સાજ નજર પેલા ડાળ કાપનાર તરફ જઈ પોહોચી; આ અજ્ઞાની પુરૂષ ડાળ કાપતાંજ લાકડાની સાથેજ જમીન ઉપર પડીને પછડાઈજયે, કાંતો મૃત્યુ તુલ્ય થઈ જયે, અથવા તો તેને ઘોડી વ્યથા પશુ થયેજ એમ વિચાર કરી તે પરોપકારી દયાળુ સાધુએ કાષ્ટ કાપનાર તરફ દ્રષ્ટી કરીને કહ્યું કે અડ્યા ઓહ ? તું આ વૃક્ષનું ડાળ કાપે છે ખરો પણ તે લાકડા સાથે તું જમીન ઉપર પડી જઈશ, જેથી તું મર્ણુ તુલ્ય થઈશ અથવા પછડાઈને દુખી થઈશ;--સાધુનું વચન સાંભળી પેલા મુર્ખ માણસે સવાલ કર્યો કે તું એવો કેવો પરમેશ્વર છે કે પેહેલાંથી વાત કહી દેછે, તારા જેવા જોગટા લંગોટીયા ઘણાએ ભટકે છે માટે હું તારી વાત માનું નહી;--સાધુએ ઉત્તર આપ્યો કે તું પરમેશ્વરને ઓળખે છે કે ? તેના જવાબમાં મુર્ખ કડિયારાએ ઉત્તર આપ્યો કે ના, નથી ઓળખતો પણ જાણ લોકો એમ કહે છે કે પરમેશ્વર હોએ એજ અગાઉથી સાચી વાત ભાંજે,

સાધુએ કહ્યું કે--ત્યારેતો હું તને અગાઉથીજ ભાંખુ કે તું જમીન ઉપર જરૂર પડી જઈશ,--કઠીયારાએ કહ્યું કે તું કાંઈ પરમેશ્વર

નથી કે તારી વાત ખરી પડે,- કહીયારાની જડબુદ્ધિ અને દુરામક
 જોઈને સાધુ મહારાજ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા ગયા; યોડીકવાર થઈ
 એટલે ખરેખર તેમજ બન્યું; જે કાળ ઉપર પેલો મુખ કહીયારો ઉભો
 રહ્યો હતો એજ કાળ કડકડાટ કરતું જમીન ઉપર પડ્યું; તે પડતાની
 સાથેજ કહીયારો પણ બાજુ ઉપર પડી ગયો, પણ એટલું સારું થયું કે
 તેને વિશેષ વ્યથા થઈ નહી; કહીયારો તુરત ઉભો થયો, તેણે પોતાનો
 કોહોવાટો અને લાકડાં બાંધવાનું દોરડું જમીન ઉપર પડી દેંડી
 રૂપે, પેલા અગમ ભાંખનાર પરમેશ્વરને યોધવા લાગ્યો. જેમ બને
 તેમ ઉતાવળે ઉતાવળે ચાલવા લાગ્યો; તેણે દુરથી તે સાધુને જોતો
 જોયો, એટલે કહીયારે જીભ પાડીને હાંક મારવા માંડી, એા પરમેશ્વર !
 એા પરમેશ્વર ! એા પરમેશ્વર ! ઉભા રહો ઉભા રહો, પેલા સાધુ
 મહારાજે પાછળ જોયું ત્યારે જે વૃક્ષ ઉપર કાળ કાપતો હતો તે
 માણસ દોટ મુકતો મુકતો પોતાની પાસે આવે છે એવું જોયું; સાધુ
 મહારાજ યાંત વૃત્તિથી એક વૃક્ષ નીચે ઉભા રહ્યા, એટલામાં પેલો
 કહીયારો નજીક આવી પોહોચ્યો, તેણે સાધુ મહારાજના ચરણકમળમાં
 મરતક મુક્યું હંડવત પ્રણામ કરીને જમીન ઉપર લાંબો થઈને સુધ
 રહ્યો, ક્યાજુ સાધુએ તેને આજ્ઞા કરી કે હે બાઈ હવે તું ઉભો થા,
 તું આ માટે મારી પાછળ દોડતો દોડતો આવ્યો છું ! તને મું કામ છે; !
 કહીયારો-મહારાજ ! તમેતો ખરેખરા પરમેશ્વર છો, તમારી વાત
 સાચી પડી,-હવે તો હું પરમેશ્વરને મળ્યો માટે તમને મુકીને
 મારે ઘેર પાછો જવાનો નથી;

સાધુ—અધ્યા બાઈ ! તને બેરાં ઉકારાં હશે. તે તારી વાત જોઈ ને
 બેચી રહ્યાં હશે, તું બ્યારે લાકડાં કાપી ને પેલા લાંબીશ
 ત્યારે તારાં ઉકારાનું ઉદર ભરાયે; માટે તે સપળાં તારા
 વિના ટળવળાને દુખ પામશે તેથી તું તારે ઘર ચાલ્યો જા;
 કહીયારો—એા મહારાજ ! અમારા ગાંભની જાગોળે એક બાવો રહે
 છે, તે ઉધું માથુ અને ઉપર પગ કરીને બાર વરહથી માળા
 ફેરવે છે તો પણ એને પરમેશ્વર મળ્યા નહી; વળી ઘેરે ઘેર

ધીર્ઘ અને ગોળ ઉદ્વશથીને લાડુવા દર રોજ ખાય છે, એટલુંજ નહીં પણ એ માહારાજ કેટલીક બાઇડીયો ને દોરા ચીડી કરે છે એટલે તપના પ્રતાપથી છોકરા થાય છે. પણ એ બાવા ને પરમેશ્વર મળ્યા નહીં, અને હું ભાગસાળીને વાટે જતાં પરમેશ્વર મળ્યા માટે હવે હુંતો આપનો સંગ છોડવાનો નથી ગમેતો મને મારી નાંખો અને મારા શરીરના કકડા કરો તો પણ તમારી પાસેથી જરાએ આપો ખસવાનો નથી;

સાધુ—(હયાદ્રાપીકરીને) ઠીક ઠીક, એનો ઠીક, પણ તું મારી સાથે ફરીને શું બાઇશ ?

કડિયારો—ઓ માહારાજ, જે તમે ખાતા હસો તે હું ખાઈસ;

સાધુ—જે તારે મારી સાથે રહેવું હોય તો જે જે આજ્ઞા હું તને કરું એ પ્રમાણે તારે ચાલવું પડશે;

સાધુ—ઓ ગરીબ પરવર! પરમેશ્વરની આજ્ઞા જે ન માને એને નરક મળે છે એવું અમારા ગામમાં ટીકા જોશી રહેતાતા તે કહેતા હતા, માટે હુંતો તમારી શેવા ચાકરી અને આજ્ઞા માન્યા વીના રહેવાનો નથી;

કડિયારાની વ્રદશ્રદ્ધા જોઈ ને તે સાધુએ પોતાની સાથે આવવાને આજ્ઞા કરી;

માહારા વાચક સુત્ર મહાપય મિત્રો! તમે એમ શંકા કરશો કે આહવા મુર્ખને અર્થાત મુમુક્ષુ સ્થિતિએ નહિ પોહાયેલો એવા અજ્ઞાનીને તે સત્પુરૂષે પોતાની સાથે કેમ રાખ્યો કદી રાખ્યો તો તેને જ્ઞાન શી રીતે પ્રાપ્ત થયે ! તેના ખુલાસામાં એજ અર્થ નીકળે છે કે તે પ્રહ્લવેત્તા સાધુએ તે કડિયારો કેટલે દરજે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાને અધિકારી છે. એમ તેને જોતાંજ વિચાર કર્યો હતો. તે કડિયારામાં કીયા કીયા સાધનોનો કેટલો અંકુર રહ્યો છે તે અવલોકન કરી લીધું હતું; તે કડિયારામાં યમાદી યડસંપત્તિનું ચિત્ર જોયું હતું.

આ કડિયારો કેવળ નિર્ધન હતો, તેથી તેના અંતઃકરણમાં વિષયોની પ્રેરણાથી જેજે પ્રકારના વિચાર યતા હતા તે ન ચાલે તે

તે વિષયોને અનુસરી લાભ મેળવી શકતો નહોતો અને એમ થવાથી તેના મનનો અણુચાલે નિગ્રહ થતો હતો તેથી તેનામાં શમ સંપત્તિનો કાંઈક ભાગ રહેલો છે એમ તે સાધુએ માની લીધું હતું; એજ પ્રમાણે તે નિર્ધન કડીયારાએ ઉદ્વિગમજી અર્થાત બહિરેન્દ્રીયોને અર્થાત જ્ઞાનેન્દ્રીય અને કર્મેન્દ્રીયનો બ્યાપાર ચાલતાં અનઃકરણમાં થતા વિચારને તે પાર પાડી શક્યો નહોતો, એટલે નેત્રથી ઉત્તમ વસ્તુ જોઈ હતી તે મેળવી શક્યો નહોતો, કાનેથી મોઢ ઉત્પન્ન થાય તેવી વાત તેણે સાંભળી હતી થયેથી તેનો લાભ મેળવી શક્યો નહોતો, નાકથી અનેક સુગંધીત પુષ્પના સમુદયી મોટા મોટા બગિચા દુરથી જોયા હતા પણ તેમાં ફરીને નાશીકાને સુગંધી વીંચયનો લાભ આપી શક્યો નહોતો, જીભાએ કરીને ગિદ મધુર કષાય અમલ ખટરસાદીક વસ્તુ જાણી શક્યા છતાં તેવી વસ્તુ તેને મળી શકતી નહોતી, એટલે આ પ્રકારે બહિરેન્દ્રીયોને તેણે અણુચાલે રાડી હતી અને તે રાકવાની શકની તેવા કારણથી વધી હતી તેથી તે મુર્ખ કડિયારામાં કમ સંપત્તિનો અંશ ઘોડોક રહેલો હતો-

તે કડિયારો જે રાગપર ચડ્યો હતો એજ રાગ કાપતો હતો. જો કે તે અજ્ઞાનતાને લીધે આ રાગ પડવાથી હું પણ જમીન ઉપર પડી જઈશ એવો વિષેક દ્વારાએ વિચાર કરવાને શકતીવાન નહોતો, એવા મુર્ખને આ સાધુએ કહ્યું કે તું આ રાગની સાથે જમીન ઉપર પડી જઈશ,-ઘોડીક વારે જો કે તેમજ યયુ; એ કડિયારો સ્વભાવિક પોતાની જુદીદારાએ એમ માનતો હતો કે આ પ્રમાણે ભવિષ્યની વાત પરમેશ્વર વિના બીજે કોઈ કહી શકતો નથી, આ પ્રમાણે તેનો દ્રઢ નિશ્ચય હતો. અને એમજ જ્યારે યયુ ત્યારે તે સાધુને પરમેશ્વર છે એમ તેણે દ્રઢ વૃત્તિથી માની લીધું-માટે આ પ્રકારથી તેનામાં યદ્દાનો અંશ છે એમ સાધુએ નિશ્ચય કર્યો હતો; તે સાથે આ દ્રઢ યદ્દાવાજા અડને જે ઉપદેશ કરવામાં આવશે તે ઉપદેશ યદ્દાદારાએ મંહજુ કરશે એવો સાધુનો અનુમાન હતો;

એવી યદ્દાને યોગે કરીને તેના મનનો વિરોધ વિનાશ પામશે એવા અનુમાનથી તે કડિયારો સમાધાન સંપત્તિમાં પ્રવેશ કરશે એવો નીશ્ચય થયો હતો.

તે કડિયારો ભગંકર જંગલોમાં શીખરતુમાં તથા વૃષાણુમાં અને હેમંતરતુમાં તૃપા, તાપ ટાક જંગલોપર વજ્ર નહીં હોવાથી સડન કરીને કાષ્ટ કાપવા માટે વીચરતો હતો. તેથી તેનામાં તિનિશાનાં લક્ષણોએ નિવાસ કર્યો છે એમ ધાર્યું હતું. વળી આ સાધુને પરમેશ્વર છે એમ માનીને ઘડાના દ્વારમાં તે કડિયારો ઉભો રહ્યો હતો. અને પરમેશ્વર ને કહે તે સત્ય છે એવી તેની સમજને કીધે તેનામાં ઉપરામ સંપત્તિનું ડગળું હતું.

એકે તેણે વિવેક માગ્યો ઉપર કહેલી વડ સંપત્તિ પ્રાપ્ત નોડાતી કરી, એ વડ સંપત્તિ નિપન સ્થિતિથી ન ચાલે હુણ વેડીને, મનને મારીને સડન કરી હતી તેથી માત્ર ઉત્તમ જોષનેજ આ પાત્ર છે, અને જ્યારે તે મૂર્ધાન્ત મળીરૂપી મધુજોષ પ્રાપ્ત કર્યો ત્યારે તે આપ્યા આપ વડ સંપત્તિને ભગીને તે મુમુક્ષુ પડ્યો અધિકારી થયો. એવું તે સાધુએ કડિયારને માટે વિચાર કરીને તેને પોતાની માથે રાખ્યો હતો-તે કડિયારો મત્સ્યગમી જાડાતાનને મમડી શક્યો, તે કાળે કરીને જીવન મુજબ નિયતિએ આવી પોહોડ્યો, આહાહા ! સંતસમગમને કયો મદિમા !

દ્વિતિય લહર.

ત્હારામાં કેંજુ છે ! તેને આજખય; સાધી આજખાય ! પુરુષાર્થધી

સ્ટોક

પરિચિહ્નસ્વાક્ષાના તન્નાન્નેસનિકેવલ;
સ્વર્ધમસાન્નેવાત્મા યેપાપાયેમુમાનિવ,

બાવાયે

અગાનથી આત્મા દંશપેમે છે, બ્યારે અગાન નટ (દૂર) યાય છે ત્યારે તે પોને આપોઆપ પ્રકાશિત યાય છે. જેવી રીતે વર્ષે રગુનો મેષ (વાલગા) દુર થયા પછી સુર્યપ્રકાશવાન દેખાય છે તેવી રીતે અગાનથી વાદવાં અસવાળી સુર્યગુણ સ્વર્ગપ્રકાશી આત્મા આપોઆપ પ્રકાશી છે: તાપર્થ એ છે કે આત્માનો સર્વ રથને બ્યાપક અદ્વિતિય છે પરંતુ અગાનથી કાપના થવાથી દેવ ગુપ્તવાદી રીતે છે એવા પ્રકારના બ્રમથી પરિચિહ્ન અર્થાત (દંશક ગરેકે) પ્રતિત યાય છે. પણ બ્યારે તત્ત્વમસિ આદી ખડાવાદ્ય દ્વારા આત્મા અને કથ એક છે એવું જ્ઞાન બ્યારે યાય છે, ત્યારેજ અગાનથી જે નિધ્યા બ્રમ થયો છે તેનો નાશ યાય છે. આત્મા તો, સત્તાતિય, વિભનિય અને રામત એ ત્રણે બેદ રહિત છે. કેવળ સ્વર્ગપ્રકાશવાન બ્રહ્મરૂપ પ્રતિત યાય છે—

શિષ્ય પુછે છે, કે હે માહારાજ કૃપાસિંધુ આપ સમર્થ છો; વગી બુદ્ધ ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની સ્થિતિ બાલુવાવાળા મર્મરૂપો. આપની વિભજ વાલીથી મારી શકાવ્યો નાથી ખાદવાથી જેમ વિદુંગ

(૫૫૧) ઉડી જાય છે તે પ્રકારે નાશ પામે છે. આપના સહવાસથી રાગદ્વેષ અને ત્રીવિધ તાપનો નાશ થાય છે; હે માહારાજ એક વળતે એક પુસ્તકમાં મેં 'દોહરો વાંચ્યો હતો તે દોહરો જ્યો છે કે,

દોહરો

સુધર સંતકો દરસહિતું. કર ગિરિ કંદર ગૌન,

કૃપા પાછ પુનિ દેખતે, દર્શ દુઝમે' કૌન,

વિવેક દ્વારાએ સદ્વિચારને જાણનાર સુધક સંતપુર્યોના દર્શન માટે મોટા મોટા ગીરી (પર્વતો) માં પ્રવાસ કર અને ત્યાં જ, ત્યાં જઈને તેવા પવિત્ર માહાત્માની કૃપા મેળવીને તેમનાથી તું વધારી કર કે, તારામાં આનંદ આપનાર કોણ છે. આ પ્રમાણે તે દોહરામાં બાવાર્થ છે, હે સુર ! મારા પુર્વ સંસ્કાર સંચિતથી હું આપની પવિત્ર સેવાને લાયક થયેલો અને ગણાયો છું હે દિનજંતુ ! આ શરીરમાં કોણ છે ! જે છે તેને શી રીતે જાણખી શકાય ! તે કૃપા કરીને કહો; સુર-હે મુમુક્ષુ ! ત્વેં ધણે ઉત્તમ પ્રશ્ન કયો છે; તારા નિર્મળ અંતઃ કરણના યોગે કરીનેજ આ પ્રશ્નો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે; જેઓ આત્મજ્ઞાનને જાણે છે તેઓ આ જગતને મિથ્યા સમજે છે, જગતને મિથ્યા જાણ્યા છતાં પણ જ્ઞાની પુર્યો જે વ્યવહાર કરે છે તે વ્યવહારને મિથ્યા સમજીનેજ આગળ પગ મુકે છે; હું તને આ વિષય સંજોઈ એક વાત કહું છું તે તું સામગ !

એક નગરમાં શ્રાદ્ધજન્યો જે વિદ્વાન પુત્ર હતા, તેમાંનો એક કર્મવાદી હતો અર્થાત જે યજ્ઞકાજ હોય તે યજ્ઞકરે છે છતાં પુરુષાર્થ કરવાનું કંઈજ કારણ નથી એવું માનનારો હતો અને બીજો જે હતો તે ઉદ્યોગ અર્થાત પુરુષાર્થ કરવાથીજ ક્ષત્ર મળે છે એમ સમજતો હતો; આ બન્નેો મિત્ર વચ્ચે વારંવાર વિવાદ થતો હતો, તે વિવાદ ઉદ્યોગ કર્મનો નહોતો પણ તે પુરુષાર્થને સત્ય માનતો હતો સારા સારા ગ્રંથનું અવલોકન કરીને મહાજ્ઞાની ગુપ્તી આચાર્યોનું શિક્ષણ યોગ્ય ગાંતીને આત્માને જોળખવાને પ્રયત્ન કરતો હતો, એક કવિત્તમા કહ્યું છે કે,

છપ્પો.

શુક્ર ચિન મિલે ન જ્ઞાન ભાગ્ય ચિત્તુ મિલે ન સર્જન,
શવ ચિન મિલે ન રાત્ર, પાંદ ચિન દેઠે ન જુર્જન;

શુક્ર વીના જ્ઞાન થતું નથી, એ કે અણંગ યોગનું જ્ઞાન થવાને માટે વીસ્તારવાળા મોટાં પુસ્તકો લખાવતાં છે; પણ નોંખી કર્મ ગણકર્મ મુદ્રા, ખેચરીમુદ્રા, સમાધી વિગેરે તેમાં લખ્યા પ્રમાણે કરવા જતાં હડયોગ મત્તમાં શારીરિક સંપત્તિને ઘણી વખતે નુકશાન પોહાવે છે-તેવા કડિલ વિષયમાં શુક્ર વિના અનુભવ મળતો નથી. એજ પ્રમાણે પુરુષાર્થ વાહી જે હતો તેણે અંતર અવલોકન કરી પેપટીયું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું પરંતુ સપ્રમાણ દાખલા તરીકે તેણે અનુભવ મેળવ્યો નહોતો પણ તેનો પુર્વનો પુન્યચાળી સરકાર હતો તેથી તેની વૃત્તિ આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવાને માટે દ્રઢ રહી હતી; હવે નશિલમાં જે થવાનું હોય તેજ થાય છે, જગત અનાદી છે. આત્મા કોઈથી સમજાતો નથી નિરાકાર વસ્તુને સદૃશ્ય સપ્રમાણ અને અનુભવ શિવાય સત્ય માનવામાં આવતું નથી માટે એ જાગૃત પુરુષાર્થ કરવો ઘટતો નથી એવા મત્તવાળો બીજો મિત્ર હતો. આ બન્ને મિત્રનો સંવાદ હરવખતે થયાં કરતો હતો પરંતુ કોઈના મનમાં શંકાનું સમાધાન થતું નહોતું; એવટે પુરુષાર્થ વાહિએ પ્રારબ્ધ અને કર્મ ઉપર આધાર રાખનારને કશું કે શ્રીરામચંદ્રને ભોધ આપનાર શુક્ર વસિષ્ઠ પાસે આપણે ચાલો, તે આપણા બન્નેના મત્ત માટે યથાભોગ્ય ન્યાય કરશે, આ પ્રશ્નને યોગ્ય જાણીને તે બન્ને જણા અયોદ્યામાં આવી પોહોવ્યા; અયોદ્યામાં શ્રીરામચંદ્રજી વાસીષ્ઠ શુક્ર પાસે આત્મજ્ઞાન સાંભળતા હતા, એ શિવાય ધનુર્વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવતા હતા, એ વખતમાં વિદ્યામિત્ર જ્ઞપિ યજ્ઞ કરતા હતા. તે યજ્ઞનો કેટલાક રાણસો જાંગ કરતા હતા. તેથી તેનું રક્ષણ કરવાને માટે શ્રી રામચંદ્રજીની માગણી કરવી એવી વાટાઘાટ વિદ્યામિત્ર જ્ઞપિના મનમાં ચાલતી હતી, આ પ્રસંગમાં સદરહુ બન્ને પ્રજ્ઞણ અયોદ્યામાં શ્રી રામચંદ્રજીની સભામાં આવીને ઉભા રહ્યા; એ

મજામાં દશરથ રાજા વિરાજમાંન મયા હતા, એક બાજુએ રાજગુરુ
 વસિષ્ઠનું ઉચુ આમન હતું, તે વસિષ્ઠી નિગા કનકામન ઉપર રામ
 લક્ષ્મણ બરત અને રાગુચન એડેલા હતા, આ સભામાં તપશી પરાક્રમ
 મેળવેલા કેટલાક મુનિ અને ઋષિઓ સમુદાય હતો તે શિવાય મંત્રી
 આમાન્ય પ્રમાણ, ન્યાયાધીશ, કેશરદાસ, સેનાપતિ, અને જીવ
 પતાવતો જીરાજમાન થએલા હતા, શ્રી રામચંદ્રજી વસિષ્ઠ ઋષિ
 પ્રેમે જે જે પ્રશ્ન કરતા હતા, તે પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર વસિષ્ઠ ગુરુ તરફથી
 સાત્તવવામાં આવતો હતો, તે સમયનું સ્ફુર્ય સાંભળીને મધ્યથી સભા
 વિચલન થઈ રહી હતી; સમગ્રી સભામાં શાંતનાળી આકર પથરાઈ ગઈ
 હતી, નિરપ્રમાણ પેદ શાશ્વતા વચનોફાળી ગુપ્તા બિંદુના છાંડ મધ્યમાં
 લેકેને જાનતા હતા તેથી આખી બ્યાખી અને ઉપાધીથી થતા તાપનો
 નાશ થતો હતો, જેવી રીતે હુતાશન (અગ્નીયી) શીત નાશ
 પામે છે, જેવી રીતે પ્રગટ વાયુના પેગથી વાદળમાં દુરગમી
 ભંગ છે, જેવી રીતે કામને બેંકડે મારે તેવા અવાજથી વીકુંગ (પટ્ટી)
 સ્ફુટક વાગી ઉડી જાય છે તેવી રીતે સભામાં બેસનારા ગુણી અને
 વિદ્વાન પુરુષોના જાનકરણમાંથી વિકેષનો નાશ થતો હતો; શ્રી
 મનસુકજીની શાન્ત કાનથી સવના અનકરણને શાન્ત કરતી હતી,
 આ વચને કહ્યાનું તે કુમાર એ સભામાં આવી પાહોંચ્યા તેમને
 એકાદ દશરથ મ.જાને ઉત્તમ નકાર આપ્યો તેમને બેમવાને પોત્ત
 અમલ આપ્યું નિયમિત વચન મુઠી રામચંદ્રજી પ્રત્યે વચીત્ર મુઠનો
 દોષ આપ્યો, પટ્ટી ને ક.મ નામજી અટોપાઈ રજુ, એડેલે વસિષ્ઠ
 જુલિએ રેડા ને વીરકુમાર તરફ નજર કરીને તેમના આવાજનું કારણ
 પુછી કીકું તે બન્ને કુમારોને પોતાં જાતને જે વિચારનો મજા હતો તે
 વચીક મુનિને વિદિત થયો, આ બન્નેઓને મજા લાગતીને દશરથરાજાને
 અને નરસિંહજીને અત્યંત દુઃખ, આ બન્નેઓને માટે વસિષ્ઠ મુનિ
 કેટલે ન્યાય કરે છે કિંચ તેમને કેવો પ્રત્યુત્તર આપે છે તે નામજવાને
 મ.જાને તરફ મ.જાને દેવ. અવગિષ્ઠ મુનિને તેમને કહ્યું કે
 કે વિરકુમાર ને આજે કહ્યું પ્રવર્તિ દશરથરાજાને નિજમાન
 દેવ. એડે ને બન્નેઓને પ્રશ્નને પ્રત્યુત્તર અત્યારે નહિ આપવાં

આવતી કાલે જાણે પછી તમને આપીશું; આજે તો જે ઉતારો દરબારી તરફથી તમને આપવામાં આવે તેમાં નિવાસ કરો. અને સુખેથી રહો; મોમ કહીને મંત્રી તરફ વસિષ્ઠ ગુરૂએ દ્રષ્ટી કરી, એટલે મંત્રી વસિષ્ઠ ગુરૂની પાસે આવીને ઉમો રહ્યો, ગુરૂએ જે યુક્તી મંત્રીને જણાવી તે યુક્તી અને આજ્ઞા સાંભળીને તે તમામ ગોડવણી યોગીકજ વખતમાં કરાવી નાંખી, આ વખતે રાત્રીના આઠ વાગ્યાને સુમાર હતો, દુપ્પ પડ્યો હતો. તેથી અધકારે પોતાનો અમલ સઘળી દીશાએમાં જમાવી દીધો હતો, નિત્ય નિયમ પ્રમાણે સભા વિસર્જન થઈ એટલે પેલા બે વિપ્રકુમાર પણ ઉતારા તરફ જવાને તૈયાર થયા, એટલે એક દરબારી પટાવાળો તે બન્ને સાથે ઉતારો જતાવવાને આગ્યો, ઉતારાનો મહેલ આવ્યો એટલે પટાવાળાએ આંગળી કરીને પેલા બે વિપ્રકુમાર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે આ સન્મુખ મોટો અવાસ છે તેને તાનુ વારયું છે માટે આ કુચ્છીથી ખુટ્ટુ કરીને તેમાં તમે રહો, હવે મને કાંઈ વિશેષ આજ્ઞા નથી માટે હું મારા કામે જાઉં આ પ્રમાણે પટાવાળાએ પેલા વિપ્રકુમારને કહીને તથા કુચ્છી આપીને ચાલવા માંડ્યું;—પેલા બન્ને બ્રાહ્મણ પૈકી પુરુષાર્થવાદીએ હાથમાં કુચ્છી પકડીને તાનુ ખુટ્ટુ કર્યું અને કમાડ ઉપાડ્યું, પછી અંદર પ્રવેશ કરતાંજ ઉંઝ અપોરૂ નમ્મરે પડ્યું; પુરુષાર્થવાદીએ જડમત્તવાદિને કહ્યું કે મિત્ર ! આનું ? દરબારનો ઉતારો શું આહાવો હશે ? નથી દિવો નથી કાંઈ, આ અવાસમાં અબળપા કયાં પ્રવેશ કરવો ? જડવાદી—હે ભાઈ ! આપણા નશિબમાં આહાવોજ ઉતારો મળવાનું

નિર્માણ હશે;

પુરુષાર્થવાદી—અરે એમ તે હોય કે ! શ્રી રામચંદ્રજીની સભામાં મહાતત્ત્વવેત્તા બ્રહ્મનિષ્ઠ યોગી વસિષ્ઠ જે કે ત્રિકાળ જ્ઞાની છે. તે શું આપણા માટે આહાવો ઉતારો આપે ખરા કે. શું કાંઈ વિચાર નહિ કર્યો હોય !

જડવાદી—જાતી બજા એવુંજ છે; જો કે તે ત્રિકાળજ્ઞાની છે તોપણ આપણે તેમના ગિજ્જાન છીએ છતાં શરભરા કરવાનો

વિવેક બુદ્ધ્યા, તો પછી તે વસિષ્ઠગુરૂ સિદ્ધાગ્રજાની શાન્તા !
માટે ભાવી જાગવાન છે;

પુરુષાર્થવાદી—તો શું તમે અંધારામાં પડી રહેવા ધારો છો !

જડવાદી—હા, એમાં શંકા રી,

જડવાદી તો ભાવીજગ ઉપર ભરૂંસો ભાવીને અંધારામાં પાથર્યા વિનાની જમીન ઉપર લાંબો થઇને મુતો, એ ભેદને પુરુષાર્થવાદીએ તેને કહ્યું કે અધ્યા ભક્ત માણસ આપણે પ્રાતઃકાળના મુસાફરી કરતા કરતા આવેલા બુદ્ધ્યા અને તરસા છીએ, પાણી વિના જીવ તણસે છે. અન્ન વિના જંપ વળતો નથી, છતાં તું તો નીરાંતે અંધારામાં જ પડી રહ્યો છું હવે તને કહેવું શું ! અલગત ભાવીમાં હોય એવું થવાનું હોય તો પછી કાળજી શા માટે કરવી ! ભુખ અને તરસ ભારીને પડી રહેવાનું નિર્મિત હશે તો તેમજ થયું, એમાં કોણ ફેરફાર કરવાનું છે, ! હવે તો હું અહીંથી એક ડગલું પણ આગળ પગ મુકવાનો નથી; એ માહારો દ્રઢ નિશ્ચય છે; પુરુષાર્થવાદીએ પોતાના સોજતીનાં વચન સાંભળ્યાં પરંતુ તેને કાંઈ રૂચુ નહીં; તેને બીજકુલ જંપ વળ્યો નહીં; એટલામાં અનાયાસ કોઈ માણસ આવી પોહોત્યો તેણે આગળનું કમાડ અડકાવી દીધું અને ચાલ્યો ગયો, આ દેખાવ ભેદને પુરુષાર્થવાદીના મનમાં અચળો થયો, એકાએક બારણું કોણ વાચી ગયું હશે; તે જાગત વિચાર કરવા લાગ્યો; મનમાં મુઠાવા લાગ્યો, હવે બાહેર નીકળવાને માટે પણ માર્ગ રહ્યો નથી તેથી કદાપી ભુખ ભારીને કોઇને બોલાવીયે તો કોઇ પણ સાંભળી શકે તેમ નથી, ચાલ જીવ ! આ છેક હેડગની જગોમાં ઘણું અંધારું છે. તે કરતાં નીસરણી બોળી કાઢી ને મેડી, ઉપર જઈશું તો બારીનાં બારણું ઉઘાડવાથી પવનના લીધે પણ મન આનંદ રહેશે, એમ વિચાર કરીને પુરુષાર્થવાદીએ અંધારામાં ફાફાં મારતો મારતો મેડા ઉપર ચઢવાની નીસરણી બોળી કાઢી હળવે હળવે નીસરણી ઉપર ચઢ્યો દાઢ્યો ખુલ્લો હતો તેથી મેડા ઉપર નંદ પોહોત્યો; હાથ લાંબા કરતો કરતો ત્યાંથી આંગળ આંધ્યો એટલે તેને બારીના બારણું હાથે અથડાયાં, બારણાંની સાંકળો ઉઘાડીને દ્વાર ખુલ્લું કર્યો, ઘોડીક

થાર બારીયે ઉભો રહ્યો, ચારે તરફ દ્રષ્ટી કરી ત્યારે તેને એમ જણાયું
 કે બાહ્ય બાહ્ય બામ બનીવાનો વિસ્તાર જણાય છે; પણ તે બામમાં
 દોઢ માણસ નજરે પડતું નહોતું; તેથી નિરાશ થઈને પાછો અંધારામાં
 ફાંફાં મારવા લાગ્યો. પણ કંઈ હાથ આંધું નહીં છેવટે નિરાશ થઈને
 કપાળ ઉપર હાથ મુકીને ખૂલે બેઠી રહ્યો જુખ અને તરશથી ખીણ
 પામેલો ઘણું અજાણ્યો, મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—રામચંદ્રજીની
 સલામાં વસિષ્ઠ હુડ્ડે એ અમને સન્માન આપવામાં કશર મુકી નથી,
 તો મુ અમને દુખ દેવાને માટે બ્યવસ્થા વિનાનો ઉગારો આપ્યો હશે !
 એમતો કરી થાયજ નહીં; છતાં કેમ થયું હશે ! મુ તેમનો નોકર
 અવિરેકી હશે ! કે અમને આ ફંદામાં નાંખ્યા ! શિવ શિવ શિવ.
 સાલ જીવ ઉલોગ કયા વિના ફળની મિદિ થતિ નથી. એમ વિચાર
 કરી ફરીથી ઉભો થયો. ગેડના દરેક ખુલ્લેખેચરે હાથ ફેરવતો ફેરવતો
 ફરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે જમીન ઉપર પણ હાથ ફેરવ્યા કરતો હતો
 એમ કરતાં કરતાં એક બારણું જણાઈ આવ્યું. તે બાળાનાં કમાડને
 ફક્ત સાંકળ વાસેલી હતી તે તેણે ખુટકી કરી દ્વાર ઉપાડીને પોતે બીજા
 બામમાં પેડે તેમાં પણ અંધારું વિશેષ હતું ચારે બાજુની ભૂતિ અને
 બેંચતગના ખુણા મુખી હાથ ફેરવતો ફેરવતો બધે ફર્યો ત્યારે એક
 ખુણામાં ખીતગનો ઘણો મુકેલો હશે તે હાથે અચ્છાયો,—આમ થવાથી
 તેને કાંઈક અંધા બધાઈ, તે ઘણો તેણે ખુટલો કયો, પછી તેમાં બેસા
 લાગ્યો ત્યારે માત્ર એક લોખંડની કુંચી હાથમાં આવી. કુંચી બેંચને
 વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ, ઘણામાં કુંચી રાખવાનું કાંઈ પણ
 કારણ હોવું જોઈએ; એમ ધારીને તે કુંચી હાથમાં લેઈને દરેક ભીંત
 ઉપર હાથ ફેરવતો ચાલ્યો તથા ત્યારે તેને ભીંતમા એક હાટીયું
 નજરે જણાઈ આવ્યું. તે હાટીયને લાગું વામેકું હતું—પરવાચવાલીએ
 ધાયુંકે આ લાગનીજ કુંચી હોવી જોઈએ, એવી કલ્પના કરીને તે
 કુંચીથી તેણે લાગું ખુટ્તું કયું અને હાટીયાનાં કમાડ ઉપાડ્યાં તે
 હાટીયામાં તેણે હાથ ફેરવ્યો એટલે તેમાં માત્ર લોખંડનો ખીલો પડી
 રહેલો હાથ આવ્યો; આ જોઈને તે માણસને ખીરે ખીરે દિગ્મત
 આવતી નહ, પ્રથમ ઘણામાંની કુંચી હાથ આવવાથી હાટીયાનો

શેઠ જણાયો; ત્યારે હવે આ લોખંડી ખીલાનો બેઠ આ હાદીયામાંજ હોવો જોઈએ એવી કલ્પના તેણે કરી, તેણે એકસ ચીત્તથી ચારે બાજુ હાદીયામાં હાથ ફેરવ્યો એટલે એક છીદ્ર છે એમ હાથની આંગળીઓથી જણાઈ આવ્યું, તે છીદ્ર ઝીલું હતું તે છીદ્રમાં હાથમાં આવેલો લોખંડી ખીલો જઈ શકે તેવો હતો; તેથી સ્વભાવિક કલ્પના થવાથી એજ ખીલો તે છિદ્રમાં બેરથી દાખ્યો; એટલે હાદીયાના ભીંટણનો સંચ ખુલ્લો થયો, ખુલ્લો થતાંજ તેમાંથી પ્રકાશ માત્રુમ પડ્યો, તેણે નજર કરીને જ્યારે તેમાં જોયું એટલે એક કાચના જ્ઞાનસમાં દીપક પ્રગટાવેલો નજરે પડ્યો; ઉઠટથી તેણે તે જ્ઞાનસ હાથમાં લીધું, અને ખુલ્લા થયેલા જાંઘારીયામાં વીવેશ તપાસ કરવા લાગ્યો, એટલે પાણીનો ધડો તથા એક ચાંદીનો મોટો ડાબડો હાથમાં આવ્યો, તે શીવાય ત્રણ ચાર કોથળીયો હાથમાં આવી આ સઘળું તેણે બાહર કાઢ્યું જ્ઞાનસના અજવાળાથી તમામ વસ્તુ તેને દ્રષ્ટીએ પડી, ડાબડો ખુલ્લો કર્યો, તેમાં મગદળ અને પુરીયો વીગેરે ઉત્તમ પ્રકારનાં પકવાન ભર્યા હતાં; ઘડામાંથી તેણે પાણી પીધું જ્ઞાનસ હાથમાં લઈને ચારે બાજુ તપાસ કરવા લાગ્યો એટલે ત્રીજો ભાગ હતો તેના બારણાનું કમાડ તેણે ખુલ્લું કર્યું અને અંદર પ્રવેશ કર્યો, દીપકના યોગે તપાસ કરતા બે મોટા પતંગ હતા તે ઉપર મોટાં ગદેલાં પાથરેલાં હતાં, સર્વ પ્રકારની સોઈ તે ઝોરડામાં કરી મુકેલી નજરે જોઈ, આ વખતે તેને આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; તુરત હાથમાં જ્ઞાનસ લઈ છેક છેડે ઉતરીને જે પેલો પોતાનો મિત્ર લાંબા ઘડને પડી રહ્યો હતો તેને ઉઠાડ્યો અને ઉપર લઈ ગયો, જે જે પ્રકારે તેણે ઉદ્યોગ કર્યો હતો તે તમામ હકીકત તેણે કહી સંભળાવી; બન્યોજાણુ જોડે બેસીને લોજન કરી લીધું અને પતંગમાં નીવૃત્તિથી સુઈ રહ્યા;

પ્રાતઃકાળ થયો એટલે તે મજાનના અવાસના બારણાનું તાજુ ગઈ શત્રીએ જેણે વાસ્યું હતું તે ઉધાડીને તેમાં ઉતરનાર મુસાફરોને ખબર આપીને ચાલતો થયો-જતી વખતે એ બન્યો વિપ્રકુમારને કહેતો ગયો કે પ્રાતઃકાળની શ્રી રામચંદ્રજી માહારાજની સભામાં આવવાને શ્રીવસિષ્ઠ ગુરૂએ તમને કહ્યું છે;

બન્યો વિપ્રકુમાર તૈયાર થયા, તેઓ શ્રીરામ સભામાં હાજર

૨૬ ગયા, તેમને સત્કાર આપીને આસન ઉપર બેસાવવામાં આવ્યા;
પછી મહાત્મા જસિદ્ધ ગુનિએ ને બન્યો વિમ્બુમાર તરફ નજર કરીને
કહ્યું કે તમે ગઈ કાલે પાતપોતાના પશનો ખુલાસો આપ્યો હતો તે
વિશે વિશેષમાં તમે શું પુછવા ધારો છો !

વિમ્બુમાર—હે ગુરુ ! હે મહાત્મા ! આપે શો ખુલાસો આપ્યો છે કે !
વિશેષમાં અમે ખીલુ કદી શકીએ !

જસિદ્ધ—તમને તમારા ઉત્તારમાંજ ખુલાસો મળી ગયો છે,

વિમ્બુમાર—હા. એતો છુપી રહેલી વસ્તુ પ્રયત્ન કરીને મેં જાતે
ગોપી શદી છે;

જાસદ્ધ—એજ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરીને આત્માને બેગબવાનો છે તે
તું સમજ્યો કે

પુરુષાર્થ—હે મહાત્મા ! જો લોકમાં મને જરાજર સમજાવ્યું પછી નથી
માટે કૃપા કરીને સમજાવો,

જસિદ્ધ—જો ઉત્તારો તને રહેવા આપ્યો હતો, તે ઉત્તારારૂપી સ્થુળ
દેહ એટલે તારૂં શરીર સમજાવે, તે ઉત્તારમાં કેવળ
અધકાર હતો, જો કે તારા શરીરમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રીય અર્થાત
નેત્ર, કાન, છાત્રા, ત્વચા, અને નાશિકા વીગેરે હતું
અધર્મી અજ્ઞાનરૂપી અધાસમાં તે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રીયો પ્રબળ
થઈ નહોતી, પરંતુ પુરુષાર્થ કરવાને માટે જો ઉરકેરણી તારા
અંતઃકરણમાંથી થઈ હતી તે શાથી થઈ હતી ! અને કોણે
કરી હતી ! તે તું ચિંત્યાર કરીએ, ચિંત્યાર કરીશ તો જણાઈ
આવશે કે તે પુરુષાર્થ કરવાનો વિચાર તારા પૂર્વજા સંસ્કારેજ
પ્રાકુર્ભાવ કર્યો હતો, ઉદ્યોગ કરવાને માટે તારા સ્થુળ
દેહમાં પાંચ કર્મેન્દ્રીયો છે તેથી તું પુરુષાર્થ કરવાને સમર્થ
હતો, જો કે તિમિરરૂપી અજ્ઞાન છતાં તે અજ્ઞાન સ્થિતિમાં
તે ઉદ્યોગકર્મો ઉદ્યોગ કરવાથી સદ્બોધ સંત સમાજમરૂપી
કુચી તારા હાથમાં આવી ગઈ હતી, તે કુચીથી ઉત્તમ
પ્રકારના માર્ગ ચઢવાનું તને બારણું જડ્યું હતું તે સદ્-
બોધ રૂપી કુચીથી બારણાને તું ખુલ્લું કરી શક્યો.

મિત્રની સાથે રહીને મારા જીવનનું કલ્યાણ કરીશ,
વનિષ્ઠ—તથાસ્તુ.

જન્યો વીપ્રે હે શુર ! હવે અમે અમારા નગરમાં જીવાને આરા
કુમાર) માગીએ છીએ,

તે જન્યો વિપ્રકુમાર વનિષ્ઠના ચરણમાં મસ્તક નમાવીને
પોતાના ગામ તરફ ચાલ્યા ગયા—તે જન્યો વિપ્રકુમારેએ સતસંગ
કરીને જીવન મુક્ત સ્થિતિએ આવ્યા.

યોગાનંદ શુર પોતાના શિષ્ય દેવશર્મા પ્રત્યે કહે છે કે શિષ્ય !
એ પ્રકારે પુરુષાર્થ કરવાથીજ તારામાં કોંઈ છે, એ પ્રશ્નમાં તેજ
અચિંત્ય અવિકારી આત્મા યોગજી સકાય છે એજ આત્મા તારામાં
છે; એજ આત્માને પુરુષાર્થ કરવાથી યોગજી સકાય છે; પુરુષાર્થ
એટલે હંશરના સ્વરૂપને જાણવાનો જે વિષય અર્થાત તે જાણવામાં
જે સાધનો ચોક્કસ તેને પુરુષાર્થ કહે છે; સંતપુરુષોના વાક્ય ઉપર
અદ્વા રાજીને તે જે જે આજ્ઞા કરે તે પ્રમાણે સનમાર્ગે વર્તવાથી તથા
આ સ્થગ દેહમાં જે વિદ્યુતિયો છે તેને યોગજીને કબજે રાખવાથી
તથા એકાગ્ર મતિ કરવાથી, અને જે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સબંધમાં
પ્રનાદીકા કહી છે તે પ્રમાણે વર્તવાથી આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે;
માટે હે શિષ્ય ! તું આત્માને એવી રીતે યોગજી; અને તે યોગજી-
વાને માટે સતપુરુષ જે જ્ઞાન આપે તે ધવળ કરીને સમજવું એજ
પુરુષાર્થ છે;

तृतीय अ० २.

भृति कर्माने उदे छे !

ब्रह्मभया मन्त्रात् तव गुणान्विता याया भवि ॥
तव आकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरपेक्षः
तेजस्रभायः प्रदूष पृथिवी ॥

भगवत्पूज,

भा.

ब्रह्मभया मन्त्रात् तव गुणान्विता याया भवि ॥
तव आकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरपेक्षः
तेजस्रभायः प्रदूष पृथिवी ॥
उपेक्षः वा ॥

देवदेव

विन्दो मन्त्र देवदेव तव गुणान्विता याया भवि ॥
देवो मां ब्रह्म मन्त्रात् तव गुणान्विता याया भवि ॥
देवो मां ब्रह्म मन्त्रात् तव गुणान्विता याया भवि ॥
देवो मां ब्रह्म मन्त्रात् तव गुणान्विता याया भवि ॥

શિષ્ય શુરૂ પ્રત્યે કહે છે કે--

હે શુરૂ ! આપ કહેા છો કે બ્રહ્મસત્ય જગત્ મિથ્યા, નો પછી આ દેહ પણ મિથ્યા છે; એજ પ્રમાણે જ્યારે જગતને મિથ્યા માનવામાં આવે છે તો આ જગત નજરે ભેતાં માયું જામે છે; છતાં મિથ્યા અર્થાત્ જુદું કેમ કહેવામાં આવે છે ! જ્યારે જગત સત્ય જાણે છે ત્યારે તે જગતનું ઉપાદાન કારણ કોણ વસ્તુ હોવીજ નેહજે, માટે આ જગત યાથી ઉત્પત્ત થયું છે ! હે શુરૂ ! જ્યારે હું આકાશમાં નજર કરું ત્યારે, અસંખ્ય તેજ મુજા યોગાઓ નજરે પડે છે; તે અસંખ્ય યોગા પૈકી મુર્ચનું પ્રખર તેજ આ પૃથિવી ઉપર પડે છે. વાંદ્રમા રાત્રીની વખતે ચીતજ દીરલોચી આનંદ આપે છે, એવા અનેક ઘણા આકાશમાં ભેવામાં આવે છે; તે સમગ્રને રચનાર કોણ હશે-હે શુરૂ ! આ પૃથિવ ઉપર વનસ્પતિથી તે અનેક પ્રાણી તરફ નજર કરતા મન વાણીથી પણ સમજાઈ શકે તેવી મહાન રચના નજરે પડે છે; તેમાં મનુષ્ય દેહ સર્વથી ઉત્તમ જણાય છે; તેમાં પણ ઉંચ નીચ શરીરીવાળા ભેવામાં આવે છે, કેક આનંદ કરે છે, કેટલાક દોષથી રડયાં કરે છે. કેટલાક રાજ કરે છે, કેટલાક બીજા માગે છે કેટલાક ઉત્તમ પુસ્તકોનું અવલોકન કરીને જ્ઞાની કહેવાય છે કેટલાક મુર્ખ શક ધીર, લગાડ, બલિયારી, દુરાચારી, લપટ અને મિથ્યાભિમાની છે. કેટલાક મહાયોગી તત્ત્વચેતા છે, કેટલાક દોષી પુરુષો પરસ્પર અકમળી મુદ્દ કરીને કપાઇ મરે છે; કેટલાક આશાના તરંગમાં પોતાના દેહને કષ્ટમાં નાંખે છે, કેટલાક સંતોષી છે-કેટલાક પરાપકાર કરવામાં પોતાનું નિર્મળ હૃદય દરસાવે છે; કેટલાક મરે છે. કેટલાક અવતરે છે,-હે શુરૂ ! જેવી રીતે સ્થીર રહેલા પ્રાણીમાં અનેક જુગંજુગં (પરપોટા) થાય છે અને સમાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે આ જગતને રંજ દંગ ભેવામાં આવે છે. તે શું હશે ! તે કૃપા કરીને કહેા; શુરૂ-હે લાયક શિષ્ય ! હોં ઘણાજ સારો પક્ષ કહેા છે; તારા ઉત્તમ પ્રશ્નથી મને આનંદ થાય છે; હે ભાઈ ! તું જે આ જગત જુએ છે તેનું ઉપાદાન કારણ પ્રકૃતિ (માયા) છે તે જોવી રીતે છે કે, જ્યાં મુખી જીવ જે જે જુએ છે અને સાંભળે છે

કાચમાં મુખના ત્રણ પ્રતિબિંબો એક સાથે પડે છે. તે કેવી રીતે પડે છે ! અને પ્રતિબિંબનાં ઉપાદાન ક્ષીરભોજી શું દરસાવે છે ! તેનો વિચાર કર્યો તો પ્રકાશ વિઘ્નવટે તે રહસ્ય બહારી લેયો અને તેથી પુરૂષ-પ્રકૃતિના સહવાસ સંબંધની સમજણ પડયો;—આ પ્રકૃતિનાં કાર્યો એતાં સંસારમાં કેટલાંક નામ બોલવામાં આવે છે; જેમકે માયા, પ્રકૃતિ; જ્ઞા, કુદરત, નેચર, સ્વભાવ, શુન્ય, શકતી, ચેત્તી, સત્તા, અભ્યક્ત, આઘચકિત, પ્રધાન, પંચતત્ત્વ, ઇત્યાદી એના ગુણ-આકર્ષણ, વિગુણ, ઓરા, કિરણ, ઇંધર, વીગેરેનો વિચાર કરીયે તો તે વીચારનો માણસની ઉમ્મરમાં અંત આવતો નથી;

આપક, અખંડ, સ્વયંભુ, અક્રિય, નિર્ગુણ, કદપનાથીપર, પરાતપરગમ્યથો અગમ્ય, ચેતન, જેતું કેન્દ્ર સર્વ સ્થળ માની શકાય એવો અનંત એકરસ અનાદી અનંત એક તત્ત્વ-પદાર્થ છે તેને અધિત નાના સ્વરૂપામક (દેશ, કાળ, આકર્ષણ, વિગુણ, તૈલસ, ઓરા, એકીજન, હાઇડ્રોજન, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, ચીતતા, ઉષ્ણતા, પ્રકાશ, ભેદ, સંબંધ, બાતી, તમ, અભાવ, વીગેરે-ઇંધર, સત્ત્વગુણ, રજેગુણ, તમોગુણ, પંચભુત, પંચતન્માત્રા, વિગેરે સમુદ્દાત્મક) એક પ્રકૃતિ નામથી જોળખાવી વસ્તુ છે; તે નાના વિષ વિકારવતિ આકારમયિ છે; તે પ્રકૃતિનો પૂર્ણ અંશ આદર અથવા બાજ સમાન પ્રદાંડમાં પ્રસરી રહ્યો છે; તે પણ એક જેવો એક સરખો નથી, પણ નાનારૂપ-પ્રકૃતિવાન—નાના શકતીમાન અને સત્ત્વ વાળો સ્થિતી સ્થાપક છે તેને મુક્ત ઇંધર કે ચેષા કહે છે, તે તત્ત્વ પદાર્થ એકરસ જ્ઞાને અનુષ્ટાદે છે, માટે તેને મહા કારણ પણ કહે છે;

તે પ્રકૃતિ-સ્વપ્રકાશ ચેતના ધિત હોવાથી, તે પ્રકૃતિમાં જન્મેના સંબંધને હીપે સ્વભાવતઃ ગતી થાય છે, એ કે પ્રજ્ઞા અક્રિય છે તે અક્રિય ચેતન પ્રકૃતિને ગતી આપે છે એમ કેમ સંભવે ! એ અંકા નો પ્રતિકૃતર ઉપનિષદ નામક અંયોત્તું રહસ્ય અનુભવવાથી પોતાની મેળે સમજી શકાય તેમ નથી;

હો ચિધ્વ, આ સ્તુત શરીરમાં ત્રણ ગુણ, પંચભુત અને પંચતન્માત્રા વિગેરે પ્રકૃતિ સ્વરૂપમાં જે સમાવેશ છે તે પ્રકૃતિરૂપે

અપરે તે પ્રકૃતિને અત્યંત સન્નિવૃત્તિ છે; જેઓ જ્ઞાનવૃત્તિ દ્વારાએ
 સ્વરૂપને જોઈને તે તે જોવાના આત્માને યોગ્ય છે. જ્યાં
 રૂપે સ્વરૂપને જોઈને તેઓ જોવાની શક્યા નથી ત્યાં મુખી માયાની
 અવરોધક અને કુરૂપે સુદા સુદા રંગદંડમાં ચડી જાય છે;

જે સ્વરૂપ જાણના અર્થમાં પ્રકૃતિને માટે મોટા મોટા વિજ્ઞાન
 રૂપે સુદા સુદા કારણ કહેલી છે. કેટલાક મદારીઓએ માયાને
 મેં જાણ્યો છે, તે અવરોધકને વધુ યુક્ત રૂપ પ્રકાશ વિષય
 શાંતિ જેવું કહી જાય, અને પ્રકાશને પોતાના પેટમાં અયોગ પ્રકાશ
 સ્વરૂપને અવરોધક કહી જાય તેવી પ્રકૃતિને આવરોધક રૂપે ગણીને
 વાળી રહે છે જેને કારણે તેઓએ ભગવતિ ભાગવત ઇત્યાદિક
 માટે તે જાણ્યો છે

પ્રકૃતિ તે જોઈને જે કોઈ કહે છે તે નિપેશ વેદાંતના સ્વરૂપ
 આ જગત રૂપે જોઈને છે;

કારણ કે તે સુવ, પ્રકાશ અને પ્રકૃતિને
 અર્થ છે, અ જાણે કહી કોઈ વિજ્ઞાન

કોઈની જાણે હોય, જાણે કહી
 ઇશ્વરી-અનાદિ હોય તથા પી

હોવા છતાં સ્વરૂપે બોલના

સ્વરૂપ છે, તેનું મૂલ્ય

નથી; પણ કારણ કે

અર્થ પરમાત્માના

છે; - બુદ્ધિમાં ન અર્થે.

તેમાંથી જાણે છે; તેને

અનેક નામ રૂપ ધારે છે

અર્થે સ્વરૂપ લખવામાં આવ્યું
 સ્વરૂપ વર્ણન કરવામાં કે લખવામાં
 અનુભવી શકાય છે;

હવે પ્રકાશની એક્યતા અને માયાના ચરિત્રનું ચિત્ર ચીતરી શકાય
છે; તેમજ એજ માયા અજ્ઞાની પુરૂષને તેવોજ રંગ ઢંગ બતાવે છે;
માટે હે શિષ્ય, એ પ્રકારે માયાનું સ્વરૂપ જોળખીને હવે અને
પ્રકાશને જાણવાને માટે પુરૂષાર્થ કર;

ચતુર્થ લહર.

સન્નિપત્તિ—વચન પ્રતાપ.

શ્લોક.

વસંત તિલક.

પણકરં દિનકરો વિકચી કરોતી,
ચંદ્રો વિકાસયતિ વૈરવ ચક્ર બાલમ્;
નાભ્યાર્થિતો જલપરોપિ જલદંદદાતિ,
સંતઃ સ્વપંપર રિતેષુ કૃતાતિપોગા.

મહારિ,

અર્પે.

સુર્ય સર્વ ક્રમશઃ પ્રકાશિત કરે છે, ચંદ્ર સર્વ ક્રમશઃ નવાને પ્રકાશ કરે છે. અને મેષ પ્રાર્થના કર્યા વિના પાછી આવે છે. એજ પ્રમાણે સત્પુરુષ પારમાં દોન કરવામાં વચર સ્વાયે ઉપજ કરે છે;

શિષ્ય—હે શુર ! આપના વચન રૂપી અમૃતનું પાન કરજી તોપણ અતૃપ્ત રહું છું, એવું આપનું વચન જ્ઞાનદારક ને, અત્ત પ્રાપ્ત કર્યા પછી ઉદર તૃપ્ત થાય છે, જગ પીધા પછી તૃપ્ત થાય છે, અત્યંત દ્રવ્ય મળ્યા પછી હૃદય તૃપ્ત થાય છે. દીપક પ્રગટ થયા પછી અ

અભાવ થાય છે; એ સઘળું નિયમિત છે પણ આપના સમાગમ થકી આપની સુખદાયક વાંછી વારંવાર સાંભળવાની વૃત્તિનો મને ળીલકુલ અભાવ થતો નથી, હે શુર ! જે સત્પુરૂષ છે તેમના આવર્ણનિય ગુણ વારંવાર સાંભળવાને મને મન થાય છે; ધન્ય છે એવા સત્પુરૂષોને કે તેઓ પરિશ્રમ કરી લોકોનું કલ્યાણ કરે છે; અહાહા ! તેમનો અદ્ભૂત મહિમા કોણ વરણી શકે તેમ છે ! હે શુર ! તે સત્પુરૂષના વચન કૃત્રી બુધ થાય છે એવું જે મહે સાંભળ્યું છે તે શી રીતે બનતું હશે ! તે કૃપા કરીને કહો,

શુર—હે શિષ્ય ! તું સુમુખ છે, તારૂં અંતઃકરણ શુદ્ધ છે માટે તને આ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રશ્ન કરવાનું મન થાય છે; અને એ ઉપરથીજ તને સત્પુરૂષના વચન પ્રતાપથી એક વાત કહું તે સાંભળ--

એક વખતે નારદમુનિ મૃત્યુલોકમાં યોગીનું રૂપ ધારણ કરીને ફરવા નિકળી પડયા હતા, ફરતાં ફરતાં ડુંગરી મુલકમાં ચિત્રપુર નામના ગામમાં આવી પહોંચ્યા, આ ગામની આજુબાજુ આકાશને ભેદે તેવા ઉંચા ડુંગરો હતા, અને સત્તીલ વૃક્ષોની શોભાથી ચિત્રપુર રમણીય દેખાતું હતું. એ ગામ છેક પહર ધરની વસ્તીવાળું નહોતું હતું; તેમાં ડુંગરીમાં વસનારા કેવળ અજ્ઞાની લોકો કણગી જાતના રહેતા હતા, તેઓ જેવા અજ્ઞાની હતા તેવા છેક બોળા અને સત્યવક્તા હતા, તેઓ સાધુ અને જ્ઞાનજીને બહુ માન આપતા હતા; પણ તેનું સુખ્ય કૃત્રીકર્મ હતું તેથી ઉદ્યોગને લીધે સત્પુરૂષોની પાસે બેશીને બોધ લેવાની વૃત્તિ થતી નહોતી; તેઓ તેમના જંગલી વ્યવહારમાંજ સંતોષ પામીને અનંદ માનતા હતા, તેઓ ડુંગરી અરણ્યમાં ઉત્તમ પ્રકારની દવામાં શારિરીક સંપત્તિવાળા થયા હતા, તેમના વિચાર ઉદર નિર્વાહ પુરવઠા થયા કરતા હતા, તેઓ આમતેમ દૂરી ફરીને પોતાનેજ વખત ઉદ્યોગમાંજ માગતા હતા, એવા ચિત્ર પુરનગરમાં અધ્વઃક કાગના મુમારે નારદમુનિ સાધુવેશવાળા એક પટેલનેઆંગણે એટલા ઉપર બેસી મથા, આ વખતે એ ગાંમના તમામ કણગી મરદ માણસો પોતપોતાના બેઠરામાં મથા હતા માત્ર એક કણગી કંઈ

કારણસર જાણેર સુધી પોતાને ઘેર રાખાયો હતો; તે કણ્ઠી
 ધરમાં બેઠો બેઠો હોકકો પીતો હતો તેને મુખ લાગી હતી તે
 સી પટલાંણીએ બાજરીના રોટલા કરવાની શરૂવાત કરેલી હતી
 વખતે પેલા પટેલે પોતાના ઘોટલા ઉપર એક ચોગીને લીધી
 મસ્તક ઉપર મોટી જટા હતી. જેને વડકલ અને છાંવણી
 કટીનોજ ભાગ ઢાંક્યો હતો એ શીવ.ય સપ્તગુ શરીર ખુલ્લું હતું
 ઉપર ભરમ લેપન કરવામાં આવ્યું હતું; આ પ્રમાણે દેખાવા
 ચેગી તે કણ્ઠીની નજરે પડ્યો, તે વખતે હોકકો પીવાનું સુધી
 તુરત પોતાના બારણા આગળ ઘોટલે ઉભો રહ્યો; પછી ચોગી
 કહેવા લાગ્યો કે જો, મહારાજ ! તમે મ્યાંથી આવોસો !
 ચેગી—(સ્મિતહાસથી) જો સામને હુંગરા દેખાયા હયે
 રસ્તેસેં ચલે આવે હવે,
 કણ્ઠી—એમ છે કે ! તો તમારે કાંઈ છાંય બાંધ પીવી સે કે !
 ચેગી—છાંયકું હમ કયા કરે !
 કણ્ઠી—ત્યારે એમ કાંઈ લાડુવા ખાવા સેકે !
 ચેગી—લડુ ખિલાવે તો જેસી તેરી યદા
 કણ્ઠી—તમારા જેવા તટંગભારથી નીવ લાડુવા ખાવા આવે, એમાં
 કાંઈ તમારૂં મધુ કે !
 ચેગી—જેસી તેરી યદા, છાંય દેની દેવતો; છાંય દેરે કયેદી હમકો
 મુખ જલુન લગીહે;
 કણ્ઠી—તો પછી જોગી શુ કરવા થયે ! પેટલો મારૂં બેડું ખાવાનું
 દોડનુંજ નથી; મરતનું ખાવા મને એટલે જોગી થઈને
 લેડું. એમાં કાંઈ મેનત પડેસે કે ! આ પાગેડાં ખેતરમાં
 ખેડી ખેડીને રહી બચનેં સ્વપ્નું કે !
 ચેગી—હે ભાઈતેરે જેસે યદાચલા કોઈની મિત્રબાગ દવ તજ
 મુખાંડી યાન્વી દો બાવી દવ;
 કણ્ઠી—તો પછે ઘેર ઘેર સ્ત્રીજ માન્વા કરનાં, દેનર લાવો ને ! અને
 જનિ રામદી રામો એટલે રોટલા પજુ કરીને આવે, અને એ
 તમારી મરજી દોવ તો તમે જમાના ખેતરમાં કોઈ હાંકવા

અભાવ થાય છે; એ સધળું નિયમિત છે પણ આપના સમાગમ થકી આપની સુખદાયક વાંછી વારંવાર સાંભળવાની વૃત્તિનો મને બીજકુલ અભાવ થતો નથી, હે ગુરુ ! જે સત્પુરુષ છે તેમના આવર્જનિય ગુણ વારંવાર સાંભળવાને મને મન થાય છે; ધન્ય છે એવા સત્પુરુષોને કે તેઓ પરિશ્રમ કરી લોકોનું કલ્યાણ કરે છે; અહાહા ! તેમનો અદ્ભૂત મહિમા કોણ વરણી શકે તેમ છે ! હે ગુરુ ! તે સત્પુરુષના વચન કૃત્રી બુધ થાય છે એવું જે મ્હે સાંભળ્યું છે તે શી રીતે બનતું હશે ! તે કૃપા કરીને કહો,

ગુરુ—હે શિષ્ય ! તું મુમુક્ષુ છે, તારૂં અંતઃકરણ શુદ્ધ છે માટે તને આ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રશ્ન કરવાનું મન થાય છે; અને એ ઉપરથીજ તને સત્પુરુષના વચન પ્રતાપથી એક વાત કહું તે સાંભળ--

એક વખતે નારદમુનિ મૃત્યુલોકમાં યોગીનું રૂપ ધારણ કરીને ફરવા નિકળી પડ્યા હતા, ફરતાં ફરતાં ડુંગરી સુત્રકમાં ચીત્રપુર નામના ગામમાં આવી પહોંચ્યા, આ ગામની આજુબાજુ આકાશને ભેદે તેવા ઉંચા ડુંગરો હતા, અને સહીલ વૃક્ષોની શોભાથી ચિત્રપુર રમણીય દેખાતું હતું. એ ગામ છેક પદર ધરની વસ્તીવાળું નહાતું હતું; તેમાં ડુંગરીમાં વસનારા કેવળ અજ્ઞાની લોકો કણુબી જાતના રહેતા હતા, તેઓ જેવા અજ્ઞાની હતા તેવા છેક બોળા અને સત્યવક્તા હતા, તેઓ સાધુ અને પ્રાદ્ધણને બહુ માન આપતા હતા; પણ તેનું મુખ્ય કૃત્રીકર્મ હતું તેથી ઉદ્યોગને લીધે સત્પુરુષોની પાસે બેસીને બોધ લેવાની વૃત્તિ થતી નહોતી; તેઓ તેમના જંગલી વ્યવહારમાંજ સંતોષ પામીને આનંદ માનતા હતા, તેઓ ડુંગરી અરણ્યમાં ઉત્તમ પ્રકારની હવામાં શારિરીક સંપત્તિવાળા થયા હતા, તેમના વિચાર ઉદર નિર્વાહ પુરતા થયા કરતા હતા, તેઓ આમતેમ હરી ફરીને પોતાનો વખત ઉદ્યોગમાંજ ગાળતા હતા, એવા ચિત્ર પુરનગરમાં મધ્યાહ્ન કાળના સુમારે નારદમુનિ સાધુવેશવાળા એક પટેલનેઆંગણે એટલા ઉપર બેસી ગયા, આ વખતે એ ગાંમના તમામ કણુબી મરદ માંબુસો પોતપોતાના એતરોમાં ગયા હતા. માત્ર એક કણુબી કંઈ

કારણસર જ્યાર સુધી પોતાને ઘેર રાક્ષયો હતો; તે કણ્ણી પોતાના
પરમાં બેઠો બેઠો હોકકો પીતો હતો તેને બુખ લાગી હતી તેથી તેની
ત્રી પટલાંણીએ બાજરીના રોટલા કરવાની શરૂવાત કરેલી હતી, આ
વખતે પેલા પટેલે પોતાના ઓટલા ઉપર એક ચોગીને દીઠો જેના
મસ્તક ઉપર મોટી જડા હતી. જેણે વડકલ અને છાલગી પોતાની
કટીનોજ બાગ ઢાંક્યો હતો એ શીવાય સઘળું શરીર ખુલ્લું હતું જે
ઉપર ભરમ લેપન કરવામાં આવ્યું હતું; આ પ્રમાણે દેખાવવાળો
ચોગી તે કણ્ણીની નજરે પડ્યો, તે વખતે દુકકો પીવાનું મુઠી દઈને
તુરત પોતાના બારણા આગળ ઓટલે ઉભો રહ્યો; પછી ચોગી પ્રત્યે
કહેવા લાગ્યો કે એ, મહારાજ ! તમે વ્યાંથી આવોસો !

ચોગી—(સિમતહાસથી) એ સામને ડુંગરા દેખાતા હયે વોહ
રસ્તેસે' ચલે આવતે હય,

કણ્ણી—એમ છે કે ! તો તમારે કાંઈ છાથ બાથ પીવી સે કે !

ચોગી—છાસકું હમ કયા કરે !

કણ્ણી—ત્યારે એમ કાંઈ લાડુવા ખાવા સેકે !

ચોગી—લડુ ખિલાવે તો જેસી તેરી થડા

કણ્ણી—તમારા જેવા તદંગભારથી નીત લાડુવા ખાવા આવે, એમાં
કાંઈ તમારૂં ખયું કે !

ચોગી—જેસી તેરી થડા, છાસ દેની હોયતો છાથ દેદે કયેરી હમકો
બુખ જાદુત લગીદે;

કણ્ણી—તો પછી જોગી શું કરવા થયે ! પેટતો મારૂં બેટું ખાવાનું
છોડનુંજ નથી; મહેતનું ખાવા મળે એટલે જોગી થઇને
બેહુવું. એમાં કાંઈ મેનત પડેસે કે ! આ પાણેમાં એતરમાં
ખેરી ખેરીને રહી બાયસે' સ્વપ્નું કે !

ચોગી—હે બાઈતેરે જેસે થડાચલા કોઈસી મિલબતા હય તબ
મુખાપી શાન્તી હો બાવી હય;

કણ્ણી—તો પછે ઘેર ઘેર જીખ માખ્યા કરનાં, ઉતર વાવો ને ! અને
બગિ રામણી રાખો એટલે રોટલા પજી કરીને આવે, અને એ
તમારી મરજી હોય તો તમે અમારા એતરમાં ઠોહ હાંકવા

રહો એટલે નીત રાટલા ને છાસ મળહે ! અમ શી મરજીસે !

યોગી-ભાઈ ! હમારે સે મહેનત ન હો સકે !

કલુખી-તાણે પછે એવો ચીયો હૈયાં કુટ્યો હોય કે તમને રાટલા જમાટે ! શરીર તો જે વાધ ધરાય એવુસે, બેડે બેડે રાટલા ખાવાને માટે સીદ્ધ થયા; જોયું કે ! જાઓ હેંડવા માંડો આંધ કાંઈ મળે એમ નથી;

યોગી-અચ્છાભાઈ ! જેસી તેરી મરજી કે હમતો નારાયણ કે આશરે દ્વાંધ બેડ રહેંગે, બસવોહી દેને વાલા હુય આ પ્રમાણે તે યોગીએ કલુખીને ઉત્તર આપ્યો, પછી પત્તાંડી વાળીને તે યોગી પેલા કલુખીને એટલે અડગ થઇને બેશી રહ્યો; તે યોગી પ્રત્યે ઉપર પ્રમાણે ભાષણ કરીને પેલો કલુખી પોતાના ઘરમાં પેશી ગયો; કલુખીભાઈ બેલવામાં વાંકા પલ્લ ચાલવામાં સિધા હોય છે; તેઓને સત્સંગ ન હોવાથી વાણી વિવેકનું જ્ઞાન હોતું નથી; ઘરમાં ગયા પછી પેલા કલુખીએ વિચાર કર્યો કે; આ સાધુને ખાવા તો આપવુંજ જોઈએ, કેમકેજોગી દોષનો આશરવાડ મળે એટલે આપણું સારૂ યાય, આપ્રમાણે કષ્ટનાં કરીને પટલાંણી જ્યાં રાટલા કરતી હતી ત્યાં જઈ પેહોચ્યો, બારણે સાધુ બેડો છે માટે જે રાટલા તાંજા જેવા રોડીને મને આપ્ય એટલે આપી આવું. આ પ્રમાણે પટલાંણીને તેણે કહ્યું-આ વખતે જે રાટલા તૈયાર હતા તે ઉંદા ઉંદા લઇને મોટાં પતરાજામાં ગોડવી દીધા, પટેલ બાઇને કાંઈક એકદમ વિચાર આવી ગયો એટલે કોડલઃમાંથી ધીંઝની વાટી લઇને તે ઉંદા રાટલામાં પાચેર ધીંઝ રેડી દીધું. પછી તાંજાજનું ચાક ઉંદુ હનું તે મુકયું આટલું કર્યા પછી એક કાંસાના કોરામાં બેંસનું દુધ ચેર એક મુમારે રેડ્યું; આ પ્રમાણે સાધન સદીત ઉચડી લાગીને સાધુ મહારાજના મ્હેં અડગ મુડી દીધું પછી તે કલુખી યોગી પ્રત્યે બોલ્યો કે બો મહારાજ ! હવે ખાવા ની જાઓ, શું જીવોસા !

યોગી-વાહ, વાહ, તુનો

ફિર એ કયા જવાણ !

કુળી-અરે મદારાજ ! તારૂં પીવાથી કાંઈ ભુખ મટે કે ! જીને.
અમે મોઢીથી એવું લે. તોયે પણ છાદને બરસે દુધ આપીયે.
દમલ્યા કે મદારાજ !

ચે.ગી—નારાયણ લેવા બસા કરે.

એમ કહીને તે યોગી બોજન કરવા નેહા, ઉન્હો ઉન્હો અને
ઉડી તાવડીમાં ચઢાવેલા દગદાર રોટકો પીઈના યે. જે મિષ્ટ લાગ્યો.
તે માથે દુધ હળું. એટલે પકવાન કરતાં પણ હજાર કરન્ને એટ સ્વાદ
વાળું જમણુ થઈ પડયું. ચે.ગીરાજ તૂમ થયા, આત્મા પ્રસન્ન થઈ
ગયો, પટેલભાઈની ઉદારતા અને નેત્રી સાધુ પ્રત્યે થડા અનુભવીને
સિદ્ધ મદારાજ તે પટેલને કહેવા લાગ્યા કે હે પટેલ ! તુને બહોત
અઘરા કામ દીધા, જાજ મહે તેરેપર બહુત પ્રસન્ન હું, એ તેરી ઇચ્છા
હોયસો મેરી પાસસે મ'અલે, આપસો માંગો,

પટેલ—(પટખડ હસતો હસતો) એ મદારાજ ! તમેજ દુકમ
રોટકા હાફ ઘેર ઘેર બજક કરોસો તો પછે મને શું
આવવાના હતા ! પાહે કોડી દામ પણ નથી. પછે કહો બાઈ !
તમે શું કરવાના હતા ! અમારે તો પરમુન્ના પરતાપથી
જોઈએ તે છે, સોંકરાં છે. બાવડી છે. ઠેનર છે, ઢેરાં છે.
બગડીયા સે. માડુ સે, અને દાણા પણ સે, પછે મારે શું
જોઈએ ! તમે એવા જબરા છે, તો પરમેસર બતાવેલો
ખરા કે !

યોગી—(સ્મિતહાસથી મનમાં વિચાર કરીને) પરમેશ્વર કું તું
બોલખતા હું કે !

પટેલ—હા, અમારા ગામમાં કોઈ કોઈ વખત દીક્રા જોશી આવે છે,
તે કયા વાંચે છે, ઈમાં વીપ્લુ મદારાજનું રૂપ એવું બતાબ્યું
મે કે. અબજા (આકાશ) જેવા રંગનું શરીર હોય છે, વગી
એમને ચાર હાથ હોય છે, તે હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા,
અને પદમ હોય છે, -વગી તે વિપ્લુ મદારાજ ગરૂક ઉપર
ભેંસીને ખરો બમત હોય તેને મળે છે; વગી. કપાળમાં ઉમુ
દીકું કેરું હોય છે, એને પીગા રંગનું પીતાંબર પેહેરેલું

હોય છે, પછે એમની બાયડી હોય છે અનુ' નાંમ લખમીબાઈ
છે, કેમ ખરૂં કે નહીં;

યોગી—તેરી બાબતો સચ્ચી હય, તો ફિર કયા વોહ બિપ્લુ' કું મીલનેકી
તેરી ઈચ્છા હય !

કણ્ણી—હા મહારાજ ! જો તમે ખરેખરા સીદ્ધ હોવ તો વીપ્લુ' મહારાજ
મને મળે એવું બતાવો;

યોગી—તેરેકું એક મંત્ર દેતાહું વોહ મંત્ર દૈન દિન જપ કરના, સણ
માત્ર બિસરના નહીં ઇસી મુજબ છમાસ લગી તું જપ કરેગા
તો તેરે કું છઠ્ઠે મહીને ગરૂડ ઉપર બેઠકર તેરી પાસ આયકર
બિપ્લુ' મિલેગા;

કણ્ણી—એતો વાત ખરી પણ છેા મહીના લગી જપ કરવા ઘરમાં
બેસી રહીએ તો પછે ખાઇએ શું !

યોગી—તુમ તુમહારે કાંમ કરો, લેકીન મંત્ર કું નીરંતર જપ કરો.

કણ્ણી—એતો વાત ખરી પણ. લાંબો મંતર મારે મોઢે રહેશે નહીં.
અને જો કઢી જીલી ગયો તો પછે, કને પુછવા બઉ !
મારા બાને !

યોગી—(સ્મિત હાસથી) એ: બાઇ ! તેરેકો તીન અક્ષરકા મંત્ર
દઉ તો એ મંત્ર ચાદ રહેગા,

કણ્ણી—તો પછે કાંઈ ફકર નહીં, લ્યો બોલો; શું કહોસો !

યોગી—ગોપાલ, ગોપાલ, ગોપાલ, ગોપાલ, એસા નામ દૈન દીન
બોલો, છડે મહીનેમે' વિપ્લુ' નિશ્ચય મિલે

કણ્ણી,—ઓ મહારાજ ! જો વીપ્લુ' મને મળે એટલે મારે બીજું
શું જોઈએ ! માટે હરી મળેતો હું તમારો મોટો પાક માનીશ.

યોગીએ તે કણ્ણીને ગોપાલ, શબ્દ આપ્યો, અને પોતે
આંધ્યા ગયા આ તરફ પેલા પટેલભાઈ ગોપાલ ગોપાલ બણતો બણતો
ઘરમાં પેડોં, જમવાનો વખત થયો હતો, તેથી પટલાંણીએ બાજરીના
રોટલા અને છાશ તથા મકાઈનું લેડકું વીગેરે પટેલને મુકયું,
પટેલ જમવા બેઠા એ વખતે પટલાંણી પ્રત્યે કહેવાં લાગ્યો કે, પેલા
સિદ્ધ મહારાજે મને મંતર આપ્યો છે તે મંતર નવેનવો મોઢે ચલાવ્યો

છે કદાપી ખાતાં ખાતાં હું જુલો જાઉં તો એપણ ન
 મુકજે, પટલાણીએ કહ્યું કે ઠીક છે તમે ખાઈ લ્યો, હું
 સુકીશ.--પછી પટેલભાઈ ખાવા બેઠા, એટલામાં જે ત્રા
 બીજા કામ પ્રસંગે તેની પાસે જાવી પોલ્ટેઆ હતા, તે
 ખાતો ખાતો વાતો કરતો હતો, પટેલ ખાઈ રહ્યો અને ર
 વાલ્યા ગયા પછી નિવૃત્ત થઈને પટલાણી પ્રત્યે પટેલ
 દે--અહીં જોહ ! પેટું નામ હું જુલો ગયો, માટે બોલ્ય
 મંતર કીધા નામનું હતું ! પટેલનો સવાલ સાંભળી પ
 ગાભરી બનિ ગઈ કેમકે તે પણ જુલો ગઈ હતી, તો
 એવો ઉત્તર આપ્યો કે શુંછાજ એવું નામ હતું ખરું, પટે
 ભરાખર એજ; શુંછાજ મંતર હતો,--પટેલ તો શુંછાજ સખ્દ
 રાત્રિવશ શુંછાજ શુંછાજ ભણવા લાગ્યો, નામના બીજા કા
 તેને કહેવા લાગ્યા કે. જો ભાઈ ! આ શુંછાજ શું હશે ! તે
 તરમાં પેલો પટેલ કોઈને પણ ખુલાસો આપતો નહોતો;
 કોણ ચલાવતો જાય અને શુંછાજ, શુંછાજ, સખ્દ બોલતો
 બગદનાં પુછડાં આંબગતો જાય, એમ નિરંતર પોતાના કાર્ય
 અંતઃકરણ કેવળ એ મંત્રથી તેનું શુદ્ધ થયું હતું; દીન
 યોગીથી પ્રાપ્ત થએલી ચમત્કારીક વાંઘીના યોગે જે સુરતી
 તેણે ટીકા જોયીના સુખેથી બલ્લી હતી, તેજ સુરતી તેના અંતઃ
 કરી હતી, ભરાખર પાંચ માસ થઈ ગયા, અને છતાં મહીનાના
 પંદર થીતો ગયા, એમ પેલો કલુમી ભરાખર ભણતો હતો. હવે
 થીજું મહારાજ મારા ખેતરમાં આ કુવા ઉપર મળશે એ
 નિશ્ચય કર્યો હતો; મંત્રના પ્રતાપથી અને યોગીની કૃપા દ્રષ્ટીથી
 અંતઃકરણમાં શુદ્ધ સદાએ નિવાસ કર્યો હતો; અપ્રમાદે પટેલભ
 શુંછાજ નામ જાપી રહ્યા છે, હવે આપણે બીજા બાજુએ વગીએ
 વેડું પુરીમાં શ્રી વિષ્ણુ મહારાજનાં દર્શન કરીએ વેડુંમાં શ્રી વિ
 મહારાજ સુતા સુતા લક્ષ્મીજીને શરંકરના મહિમાને ઉપદેશ કરે
 અને લક્ષ્મીજી શાન્તાવૃત્તિથી સાંભળે છે; એટલામાં વિષ્ણુ એકા
 હવા થયા, પછી મરૂંને આજ્ઞા કરી કે મનુષ્ય લોકમાં મારે જવા

ખાસ જરૂર પડી છે માટે તું તૈયાર થા,--ગરૂડ તૈયાર થયો, પોતે શબ્દચક્ર ગદા અને પદ્મ ઇત્યાદીક હાથમાં ધારણ કર્યા--આ દેખાવ જોઈને લક્ષ્મીજીએ વિષ્ણુ મહારાજને પ્રશ્ન કર્યો કે; હે દેવ ! આ કળીયુગમાં એવો કોણ અમુર પ્રગટ થયો છે !

વિષ્ણુ--(લક્ષ્મી પ્રત્યે) અમુર નથી, પણ એક નવિન ભગત પેદા થયો છે, જેણે માફ નામ નવું પાડ્યું છે;

લક્ષ્મી--એવો કેવો ભગત છે કે તમારું નવું નામ પાડ્યું ! હે વિભુ ! કૃપા કરીને કહો કે શું નામ પાડ્યું છે !

વિષ્ણુ--(હસતા હસતા) શુંછાજ નામ પડ્યું છે;

લક્ષ્મી--હે પ્રભુ ! જેઓ નિરંતર આપનું ધ્યાન ધરે છે તેઓને પણ આપ મળી શકતા નથી, તો પછી શુંછાજ નામ ધારણ કરનાર શું કોઈ મહાત્મપત્તિ યોગી છે કે !

વિષ્ણુ--ના, ના, તે જિયારો યોગ ક્રિયા જાણતોજ નથી, એતો પોતાના કુવા ઉપર ઘઉં પાવાને માટે કોસ ખેંચે છે, તે જાતનો કણખી છે,

લક્ષ્મી--તો શું. તે મહા જ્ઞાની છે ! શું તેણે આત્માને ઓળખ્યો છે !

વિષ્ણુ--હા ઓળખ્યો છે; તેણે મને ઓળખ્યો છે;

લક્ષ્મી--તો શું તેણે આપને ઓળખ્યા ત્યારે તે મને ઓળખી શકે ખરો કે !

વિષ્ણુ--શા માટે ન ઓળખે !

લક્ષ્મી--કળીયુગમાં કોઈ એવો ભગત નથી કે મને અને આપને જાણી શકે ! કેમકે મનનો નિગ્રહ થયો ઘણો કડિલ છે; અંચળ મનને વશ રાખવાને યોગી પુરૂષો હકયોગ કરે છે; જ્ઞાની પુરૂષો રાજયોગ દ્વારાએ અર્થાત જ્ઞાન માર્ગે મનના ધર્મ જાણીને મનને વિવેક દ્વારાએ સત્વગુણમાં પ્રવેશ કરાવે છે, હે પ્રભુ ! શું તે કણખી ઉદર નિમિત્તે પશુ જંગલીયોમાં નિવાસ કરનારો કણખી આપને અને મને ઓળખવાને મર્મર્ય હોય એમ સંભવે ખરૂં કે ! છતાં આપ જ્યારે તેને માટે ત્યાં જવાને સત્વર યાચો છો ત્યારે તેમાં કાંઈ કારણ હોવું જોઈએ,

વિષ્ણુ—હો લક્ષ્મી ! માફ નહું નામ પાડનાર નવો ભગત થયો છે માટે

તેની ગુણખાતતો લેવીજ ભેઈએ; કેમ ખડૂ કે નહીં !

લક્ષ્મી—આપ સમર્થ છો, પરંતુ તેની પરીક્ષા લેવી ઘટે છે;

વિષ્ણુ—કેવી રીતે તેની પરીક્ષા લેવા ધારો છો !

લક્ષ્મી—આપ એક ખાદ્યમાં બેસી રહો કે તેના જાણવામાં આવે નહીં અને હું વૃદ્ધ ડોશિનો વેશ ધારણ કરીને યોગ્ય પ્રશ્ન કરીશ;

વિષ્ણુ—સહે તેમ કરો. મારો ભગત હોય તો તે યોગ્યજ જવાબ આપશે.

આ પ્રમાણે પરસ્પર લક્ષ્મીજી અને વિષ્ણુ પરમાત્માએ સંત-લક્ષ કરીને ગરૂડ ઉપર સ્વારી કરી જ્યાં પેલો પટેલ ગુંછાળ ગુંછાળ નામ ઉચ્ચારણ કરી રહ્યો છે તે તરફ જેતર ભણી આવી પોહોચ્યા, પુર્વના સંકેત પ્રમાણે બાજુએ એક જેતર હતું તે જેતરના કુવાના ઘરામાં વિષ્ણુ માહારાજ બેસી રહ્યા અને લક્ષ્મીજી ઉક વૃદ્ધ ડોશીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, હાથની ચામડી લટકતી હતી, નાકમાંથી નીર નીકળતું હતું મસ્તક ઉપરના તમામ કેશ ધોળા થઈ ગયા હતા, મેત્રની પાપેલોના વાળ અને ઉપરની ભમરના વાળ પણ સંકેત થયા હતા, બાજુ સો વરસ ઉપરાંતની અચકત ડોશી હોય તેવી રીતે હાથમાં લાકડી પકડી અડબડીયાં ખાતી પડી જતી, અને ખીરે રહીને ઉભી થતી, હોય તેવો દેખાવ કરી ધ્રુજતી ધ્રુજતી બાજુ ક'પવા થયો હોય તેમ મસ્તક હલાવતી, હલાવતી જ્યાં પેલો પટેલ એકાએક વૃત્તિથી ગુંછાળ ગુંછાળ શબ્દ બોલી રહ્યો છે ત્યાં નજીક જઈ પોહોચી; તે ડોશી તેની પાસે આવી હતી પણ પટેલ ભાઈનું લક્ષ તેંહી તરફ બીજકુલ નહોતું; કેમકે પટેલભાઈ તદાકાર બનિ ગયા હતા, તે પટેલને પોતાને માટે પણ ભાન રહ્યું નહોતું, છતાં બાજુએ કોંણુ ઉભુ છે તેવો જીવેજ ધાંનો; તે વૃદ્ધડોશી ઘણીવાર ઉભી રહી પછી પોકાર મારતી પટેલને કહેવા લાગી કે હો પટેલ ! હો પટેલ ! પટેલે તે ડોશી તરફને અવાજ આવતો સાંભળીને તેના તરફ દ્રષ્ટી કરી, પછી કહેવા લાગ્યો કે અરે જો ડોશી, તું બોલતી વખતે યા, બખ યા, નકામી મારા ભજનમાં સંગ કરવા ક્યાંથી આવી,

વૃદ્ધડોશી—એ ભાઈ ! હું તને ખેડી કરવા નથી આવી પણ ક્ષત બે

સાગર કહેવા આવી રૂ

પટેલ-આવ્યે ઉતાવળા, તુ મુ કોઈ ના !

વૃદ્ધ ડોસી-હુનો એ કડુ-ર કે તુ કે હાને નજરે,

પટેલ-અરે આ ડોસી, અમે ગમે તેને મનુષ્ય કાળે ના પડે જા

પંચાત ! તુ તારે મારને હડાતે જાતે જાતે રહ્યાને મુકા

ગુંછાળ ગુંછાળ આસવા લાગ્યા !

વૃદ્ધ ડોસી-ઓ ભાઈ ! તને મારા નવાવને જાતે ન જા, હા

ખરે કે !

પટેલ-(રીસ ચઢવાથી) કોહોને બહુ પડ્યો ! તાના માતાને હર

સમજ કે નકામી ક્યારની મારા મજનના રતના ગમાવવા

આવી છે, જા હેડી જા; આઈયા,

વૃદ્ધ ડોસી-ત્યારે કહે જોઈએ મારો મોટી કયા છે,

પટેલ-(રીસ ચઢવાથી) તારો મોટી પડ્યો બાડાના હર કાજ

કહેવું સે કે ! આ પટેલને છંડયો કાંમનો નથી,

કાક તાળી જેવો જમાળ લક્ષ્મીજીને મળવાથી તે વૃદ્ધ ડોસી ત્યાથી

સજુ માત્રમાં આવતી થઈ; મોડીકવાર થઈ જોટલે તે પટેલના કુવા

આગળ પટેલ સમીપ ગરૂડ ઉપર સ્વારી કરીને લક્ષ્મીજી નહીત થી

વિષ્ણુ પરમાત્મા પ્રગટ થયા; પણ પટેલભાઈતો ગુંછાળ ગુંછાળ ગુંછાળ,

એમ ઉચ્ચાર કરવામાં લીન થએલા હતા, તેની દ્રષ્ટી જમીન ઉપરહતી

તે આજુ બાજુ કોઈપણ બાદ્ય પદાર્થ ઉપર દ્રષ્ટી કરતોજ નહોતો,

વીષ્ણુનું સ્વરૂપ જે તેણે નિર્ણય કર્યું હતું તે સ્વરૂપનું ધ્યાન તેના

અંતઃકરણમાં હતું; તેને માત્ર એકજ રંગ તાળી લાગી રહી હતી, જે

કે વિષ્ણુ પરમાત્મા તે પટેલની બાજુએ ઉભા છે પણ પટેલ ભાઈ

ઉંચુ જીવેજ શાંના !

વિષ્ણુ માહારાજે લક્ષ્મીજીને ઇશારો કર્યો કે, હે દેવી ! આપણે

આ નવા ભગત માટે અહિયાં ઉભા રહ્યા છીએ તોપણ તેને બિચકુલ

બર પડી નથી, અર્થાત તે નીચું મુખ રાખીને માફ ગુંછાળ નામ

કરવામાંજ લીન થયો છે; -આ પ્રમાણે લક્ષ્મીજીને વીષ્ણુએ

મોડી વાર થઈ જોટલે વિષ્ણુ પરમાએજ પેલા પટેલ ભાઈને હાક

પાણીને જોડાઓ, એટલે તેલે થી વિષ્ણુ તરફ નજર કરી, જે સ્વરૂપ તેલે
નામ સ્મરણ દ્વારાએ અંતઃકરણમાં ચીતર્યું હતું તે સ્વરૂપ તેલે બાહ્ય
દીકુંઃ જોનાંઈ કોસનું કાંઈ બાંધ રાખીને તે પટેલ બનતો થી વિષ્ણુ
પરમાત્માના ચરણમાં નમિ પડ્યો; પછી જોડ્યો કે, હે મહારાજ !
હું છે મહીનાથી તમારું બચન કહ્યું, હવે તમે મારા ઉત્તરમાં આવી
પોહોઆ એથી કરીને હવે મારું ઉત્તર પાવન થયું, એટલું જોડીને
પટેલભાઈ ગુપ્ત થઈ ગયા, બીજી કંઈજ જોડ્યા નહીં;

વિષ્ણુ--(પટેલ પ્રત્યે) હે વત્સ ! જે તારી ઇચ્છામાં આવે તે માગ્ય;
પટેલ--હે પરભુ ! તમારાં હરચણ થયાં પછે બીજી શું બાંધ્યે ! તમારા
પરનાપથી, ઉત્તર, બળદ, માટ્ટ અને ફાંફા એ બધુંએ છે, હે પરભુ !
તમે તો મોટા સમરથ છો. માટે મારી સંભાળ રાખજો,

વિષ્ણુ--તથાસ્તુ- હવે અમે જઈ પીએ,
પટેલ--ઉભા રહો, ઉભા રહો, જાઓ છો ચ્યાં, તમે તો અમારા પડણા
(મિષ્ણાન) છો. એટલે રાંટલા ખાધા વના ના જવાય !

વિષ્ણુ--(હસતા, હસતા) અમે તો જોઈતો કરીને આવેલા છએ માટે
ફરીથી જમાય નહીં;

પટેલ--ત્યારે મહારાજ ! આજકે પોહોર એક મહીના પછે ચણાનાઓળા
તૈયાર થવાના છે માટે એ દહાડે ચણાના ઓળા ખાવા આવજો;

વિષ્ણુ--(ખુશી થતા) ફીક છે એ દીવસે ચાં પડશે,

પટેલ--ઉભા રહો ઉભા, મને બીજી વાત સાંભરી આવી,

વિષ્ણુ--અત્યા શું છે ?

પટેલ--આ મારા મનમાંથી તમે ખસ્યો નહીં, અને આ કામને મહા
સાગરમાંથી તારજો,

વિષ્ણુ--તથાસ્તુ. હે પટેલ ! હું માહારે ધરણે આવીશ, અને તારી
સદ્વૃત્તિ રહેશે.

વીષ્ણુ પરમાત્માને તેમના સ્વરૂપનું ધ્યાન હૃદયમાં રાખીને
પટેલે જમીન ઉપર સાદાંજ ઠંડવત્ પ્રણામ કર્યો વિષ્ણુ પરમાત્મા
અંતર્ધ્યાન થયા,

હે સિધ્ધ ! સત્પુરુષના વચનનો કેવો પ્રતાપ છે ! સત્પુરુષો

ઉત્તમ પ્રશરના ક્ષેત્રમાંજ પોતાના વચનરૂપી ણીજને વાંચે છે; જેવી રીતે મમીરો ગળીનો કે ગમે તેવો કાળો ડાઘ કપડા ઉપર હોય તો તે કાળાશ કાઢીને શ્વેત વસ્ત્ર કરે છે; તેવી રીતે સત્પુરૂષ મહિન અતઃ કરણના અજ્ઞ પુરૂષોને પોતાના જ્ઞાન પ્રતાપે કરીને મુમુક્ષુ કરી દે છે; શિષ્ય-હે શુર ! સત્પુરૂષોના પરાક્રમને ધન્ય છે, હે શુર ! તે કણબી ડુંગરી પ્રદેશમાં અજ્ઞજનોના સમુદાયમાં રહેનારો જેને સદ્વિદ્યાનું જ્ઞાન કદી પણ પ્રાપ્ત થયું નહોતું છતાં સત્પુરૂષની વચન સિદ્ધિયોગે તે વિપ્લુનાં દર્શણ કરી શક્યો, આહાહા ધન્ય એવા સત્પુરૂષોને;

શુર-જો મોટા પુરૂષો છે તેમનાં અગાધ ચરિત્રની અવધી હોતી નથી;

શ્લોક.

॥ હરિણીરૂત ॥

યહનિ ભુવન શ્રેણી શેષઃ ફળા ફલક સ્થિતાં

કમઠ પતિના મધ્યે પૃષ્ઠં સદા સવિધાર્યતે

તમપિ કુરુતે ક્રોડાધિનં વયોધિરનાદરા

દહહ મહતાં નિઃસોમાન ચરિત્ર વિમુતયઃ

શેષનાગ પોતાના હાથર ફળા ઉપર આળા ભુ મંડળને ધારણ કરે છે તેને કાચબો પોતાની પીઠ ઉપર ધારણ કરે છે; અને તેકાચબાને સમુદ્ર વચર મહેનતે પોતાના ઉદરમાં ધારણ કરે છે આહાહા ! કેવું આશ્ચર્ય છે કે મોટા પુરૂષોનાં ચરિત્રની અવધીજ નથી; સત્પુરૂષોના વચનમાંજ દેવનો નિવાસ છે, સત્પુરૂષોના વચનથીજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે; માટે તેમની શેષામાં રહેલું એ ઉત્તમ છે;

પંચમ લહર.

પ્રારબ્ધ, સંચિત અને ક્રિયામણુરૂપ

ક્યાં ક્યાં કર્મ કરે છે !

શ્લોક,

કર્માયતં ફલંપુમાં બુદ્ધિઃકર્માનુસારિણી
તથાપિ મુખિયા માધ્યમં મુચિચાર્યેવ કુર્વતા ॥

અર્થ.

પ્રારબ્ધને જગ મળતું તેનો કર્મને પલ્લ છે; અને બુદ્ધી એનો કર્મનું
સંચિત છે; તથાપિ વિદ્વાન માણસે વિચારીને કર્મ કરતું જોઈએ;

॥ શાર્દૂલ ત્રિવિદિત હત ॥

મેતા યસ્ય ગ્રહસ્થિતિઃપ્રદરશનં ષષ્ઠ મુરઃ સાંનિવાઃ
સ્વર્ગો'દુર્ગમનુશ્વરઃ કિલ્લરે રૈરાવતો વારણઃ
ઇત્યેતર્યં લક્ષ્મીત્રિવિદિતોઽપિ લક્ષ્મીવિદ્યુઃ પરઃ સંગરેઃ
તદ્વત્તં લક્ષ્મીવ દૈવ શરણં ત્રિવિદિત્યા પાંચમ ॥

અર્થ.

જેનો મુખ્ય ખડા વિદ્વાન મુખ્ય કાળમાં જન્મ્યો છે; જેને વજ્ર
મેડું હતું છે, જેની સેનામાં દેવતાઓ છે; અને જેને સ્વર્ગ જેવો
અનંત ક્ષેત્ર છે; જેની કપર ત્રિવિદિત્યા પાંચમ છે, અને એવા

૫૭૪ લ.૬૨.

બ્રમ દર્શન.

મનપ્રભોધ.

શારદુલવિક્રિડિત.

एतस्म दिर मेद्रिपार्थ गहना दायासकृदाश्रय,
थेयो मार्गम शेष दुःख शमन व्यापार दसं क्षणात् ;
शान्तं भाव मुपैहि संत्यजनिजां कल्लोल लोलां गतिं,
माम्भ्यो भजभंगुरां भवरतिं चेतः मसीदाधुना.

અર્થ.

હે નિત્ ! અતિ મેદ્રેનત આપનાર આ નિત્યથી તું વિરામ પામ,
સર્વ દુષ્ખને યાગતામાં સમર્થ કલ્યાણના રસ્તાનો આશ્રય કરીને સ્વસ્વરૂપ
ઓત્પાને પ્રાપ્ત થાજના તરંગ જેવી અચળ બુદ્ધિનો ત્યાગ કર, ક્ષણભંગુર
સંસાર કપરની પ્રીતીનો ત્યાગ કરીને પ્રસન્ન થા,

ચીધ્ય—હે આનંદકંઠ ગુરૂ ! મન સ્થિર ન રહેતાં વારંવાર બ્રમ થાય
છે એનું શું કારણ હશે ! મડીકમાં એક વીચાર તો તે વીચાર
પલટાઈને વીએ વીચાર બંધે થયોજ છે એમ છતાં તે વીચાર
પત્તુ સ્થિર રહેતો નથી, ખરી વસ્તુ ખોટી જાણે છે, ખોટી
વસ્તુ બંધે ખરી જેવી જણાય છે; હે ગુરૂ ! એમ થવાનું કારણ
શું હશે !

ગુરુ—હે શિષ્ય ! હેં યજ્ઞોજ ઉત્તમ પ્રશ્ન કર્યો છે, જેણે મન વશ કર્યું તેણે સર્વ વસ્તુ વશ કરી છે; યદ્યપિ જે જામ યાય છે તે કેવળ અજ્ઞાનથીજ યાય છે; પણ ત્યારે દ્રઢ ચિત્ત સાથે ઉત્તમ જ્ઞાનનો નિવાસ હોય છે ત્યારે તે અડગ વૃત્તિવાળાઓને જામ થતો નથી;

હું તને જે જામ વિશેની બે વાતો કહું તે સાંભળ કે જેથી તને જેમ સમજાઈ આવશે કે જામ થવામાં વિચારની સંકલ્પના કેવી રીતે થાય છે;

જેક જામમાં રામચંદ્ર મુખી પટેલ હતો તેને ત્યાં દયાળચંદ્ર નામનો પરચામનો બે દીવચના કામ માટે મિજબાન તરીકે રહેવા આવ્યો હતો, તે દયાળચંદ્ર પટેલ દીવચના બપોર પછી આવ્યો હતો મુખી પટેલે તેની ઉત્તમ રીતે પરીચાગત કરી હતી છેક રાત્રી પછી જોટલે પોતાને ઘેર આવેલા મિજબાન માટે શયન કરવાને સારૂ પોતાના ઘરથી પોતાનું ત્રીજુ ઘર હતું તેમાં ગોઠવણ કરી હતી; જે ઘર અવાવડ અને અવડ હતું. તે મુખીને પાંચ આત ઘર હતાં. તેથી તે દરેક ઘરને સાફસુફ કરી રાખવાની કાળજી રાખતો નહોતો, જામણઓમાં કણ્ણીનાં ઘર ભે ઢાળીયાં છાપરાનાં મેટી વીનાનાં હોય છે તેને જેકજ બારણું પ્રવેશ કરવાનું હોય છે; તેથી અજ્ઞવાળાનો પ્રકાશ કે પવન આવવાની વીજી કોઈ રીતે છુટ હોતી નથી; તેવા જેક ઘરમાં પેલા આવેલા મુસાફરને રાત્રીએ નીંદ્રા લેવાને માટે ઉતારો આવ્યો, પેલા દયાળચંદ્ર પટેલ જે કે મુસાફર હતો તે કમાડ વાસીને ખાટલામાં મુકી રહ્યો; તેને તુરત નીંદ્રા આવવાથી ઉઠી ગયો. મુખારે અર્ધરાત્રી પછી બે વાખ્યાની વખતે તેની આંખ ખુલી થઈ ચીવાળો હતો તેથી તેણે ગોઠડું ગોઠડું હતું તે ગોઠડું માથા ઉપરથી ખુલ્લુ કરીને સેજસાજ જેવા લાગ્યો તેની દ્રષ્ટી પોતાના ખાટલાથી જમણી બાજુએ જેક ભીંત બહી ગઈ તે ભીંત બહી જેતાંજ કાગળ મોઢાવાળો મેલાં કપડાં પેહેરેલો બે હાથ લાંબા કરીને વિકાળ સ્વરૂપવાળો કોઈ ઉભો હોય તેવું નજરે પડ્યું. દયાળચંદ્ર એકદમ ચમક્યો, બે તેલે બેયું હતું તે ધણું અચંડર સ્વરૂપ બહુવું હતું, ભવને હીપે તેલે

જોડ્યા આડ્યા વિના પોતાનું માથુ ગોઠડેથી ઢાંકી દીધું પણ ભયથી
 ઉઘ આવી નહી, શરીર કંપવા લાગ્યું હૃદય ધડકવા લાગ્યું, છાતી
 ઉપર જાણે ઘાંટીના પડનું વજન મુક્યું હોય એ પ્રકારે ભયથી તેના
 હૃદય ઉપર જોજ થયો, જો હું જુમ પાડીશ તો પેલો ભીંતના ધડમાં
 ઉભો છે તે મારી પાસે આવીને મારી ગર્દન પકડીને પ્રાણ લેશે એવો
 વિચાર તેના મનમાં થયો, એવા વિચારમાં તેને જંપ વજ્યો નહી,
 ફરીથી પોતાનું માથુ ગોઠડામાંથી બાહર નહી કાઢતાં ગોઠડું જરાક
 ઉંચું કરીને તે તરફ જોવા લાગ્યો, ત્યારે પ્રથમ જે તેંજો જોયું હતું
 એવુંજ તે જોવા લાગ્યો, એ ઉપરથી એને ચોકસ ખાત્રી થઇ કે કાંતો
 જૂત હોય કે કાંતો બ્રહ્મ રાક્ષસ હોય, કેમકે ભીંતના ધડમાં અદ્દર
 ઉભાં રહેવાની તાકાદ મનુષ્યમાં હોય નહી, પણ હાલતો આલતો નથી
 એનું શું કારણ હશે ! એમ વારંવાર એવા વિચાર ગોઠડેથી પોતાનું
 મુખ ભયથી ઢાંકીને કયાં કરતો હતો, પણ વીશેષ નિર્ણય કરવાને
 માટે ગોઠડું યોડુંક ઉંચું કરીને ફરી ફરી જોયાં કરતો હતો ચંદ્રમાના
 ચાંદરણાને પ્રકાશ તે જમરાશના સ્વરૂપ ઉપર પડતો હતો તેથી જે
 બાસ તેને માલુમ પડતો હતો તે બાસ ખરેખરો માલુસ જેવો જણાતો
 હતો દયાળચંદ મુસાફરે એમ જાણ્યું કે જો હું ઘણીવાર મુખી
 અહીયાં પડ્યો રહીશ તો જરૂર મારા દેહને આ બ્રહ્મ રાક્ષસ પ્રાતઃકાળ
 મુખીમાં નાશ કરશે તેના કરતાં આ કમાડ ખુલાં કરીને બારણે જઈને
 જુમ પાડું તો ઠીક કે આઘોસીપાટોસી જામત થાય, આ વિચાર તેંજો
 નિર્ણય કયો તે એકદમ અડપથી ખાટલામાંથી બેઠો થયો તેંજો મુઠી
 વાળીને ઢોટ મુઠી અને જલદીથી કમાડની સાંકળ ઉઘાડી બારણે ઉભો
 રહ્યો, પછી મોટી જુઓ પાડીને બધાયને જગાડ્યા, આ વખતે ઘરનો
 ઘણી (મુખી પટેલ રામચંદ અને આજુ બજુનના પાટોસીયો હાથમાં
 લાકડીયો તથા તલવારો પકડીને તેની પાસે ઉભા રહ્યા અને પુછવા
 લાગ્યા કે શું છે ! શા માટે જુમ પાડી, ! શુ, કોઈ ચોર છે ! તેના
 ઉત્તરમાં થર થરતા શરીરે દયાળચંદે કહ્યું કે હે બાઈ ! હું મરણ
 ઘાંટીમાંથી આજ જીવિ ગયોહું. આ ઘરમાં બ્રહ્મરાક્ષ ઉભો છે, જો કહી
 ઘણીવાર હું જોડ્યા આડ્યા વિના મુઠ રહ્યો હોત તો સવારમાં તમે

મારું મારું રેખન, દયાગચંદની વાત અંગતી મુખી પટેલ જુદીક
 રહેવા લાગ્યા કે આ ઘરમાં એવું કાનુક ઉજ નહીં, અમારા બાળકમાં
 હરવખને જાય છે, આવે છે, પણ એવું કાંઈ એવામાં આનું નથી.
 વાંઘે શું થવાનું છે. ! એમ કહીને પાંચ સાત માણસના કથા સાથે
 હપિયારી તળેને રામચંદ મુખી પટેલે તે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને
 પેતા દયાગચંદને પણ પોતાની સાથે લાખ્યો, કેમકે પ્રદાસશુભને
 કઈ જમોએ દીઠો હતો તેની માહિતી મેળવવાને સાથે લીધો, છે
 ઘરમાં અપખરો ગયા, એટલે દયાગચંદ પોતાના ખાટલામાં બેસીને
 અંગતી કરીને લગાવ્યું કે જુઓ પેતું કાનું માનું શાનું રેખાય છે !
 એવું સાંભળીને તે જીવ ભણી તપાસ કર્યો ત્યારે જણાઈ આવ્યું કે
 જીવની ખીટીએ એક કાની માટીનું પગલ કરેલું પાટુકું (ગોળી)
 જરાયી મુકેલું હતું, અને તેના નીચે જુનું અંગરખુ હતી મલેલું
 પીન કામનું જરાયી મુકેલું હતું, તે પાટુકા ઉપર વંદમાના કીરણો
 પ્રકાશ પડેલો હતો તેથી તે કાળા માયા જેવું જણાતું હતું, અને તેના
 બે રાધજેવું જણાતું હતું તે બાજુની બે ખીટીપો નજીક હતી તે ઉપર
 સૂતળીપીનાં દોરડાનાં ગુંઠાનાં જરાયી મુકેલું હતું તે અંગરખાની સાથે
 જલે કાંબળ પડાવે એવો રેખાવ દેખાતો હતો, અપખર માંજીતેએ
 જરૂર નજીક જઈને ખાંચો કરી ત્યારે દયાગચંદ પટેલ આમે એકને
 ખાંચા દરવાજા લાગ્યા, આ વખતે દયાગચંદ ઉંચે ઘરમાં યથો; નિમ્ન
 માંજી લાંબીને કાંઈ નિહાળી શક્યો નહીં; તે સાથે બાંધવને લાડી આપી
 તેની માહી માગવા લાગ્યે, હે સિખ-રતનેનૂત્રીક દારાએ વૃત્તિની
 શુભળ દાઢ છે, તે વૃત્તિ સંપં વિચરેની સાથે સંબંધ રાખનારી છે;
 જય. રોડ, મોહ, હંસ, સીંચેરે પૂછા પૂછા વિચરેના વિજય રેડી
 જરૂર નેત્રે એસ દુષ્ટના ઉભાની રો ઉભાવ છે ત્યારે તે વિચરેની
 સારેજ વૃત્તિ પણ આગળ રહે છે, તે પટેલના અંગરખમાં જરૂર
 જાયો વિચસ હતો, ત્યારે ને જય દારાને જય વૃત્તિ કંઈક રહી
 હતી, એકે નેર નેનૂત્રીક છે, પણ તે નેર દારાને એ કાંઈ એવાની
 માહી હતી તેણેજ આજ એવું હતું, તે નેરની આકાંટીની નિહાળ
 થઈ હતી, પણ એ આકાંટી નેર દારાને સીંચેરે છે તે આકાંટીની નિહાળ

સ્વાનુભવી છે કે પોતી ? તે મુદ્દા અતઃ જ્ઞાનના દૃઢ નિર્માણના શિવાય થઈ શકતી નથી. જ્યાં મુખી તેન થઈ શકતું નથી ત્યાં મુખી નેત્રજ્ઞાન દ્વારાજ આકર્ષિત થઈ નિદ્રાન કહે છે અને તે નથી જે કંઈ જન થાય છે તેનું નિવૃત્ત્ય નેત્ર નહીં શકતું નથી તેમ જ તેમ જ્ઞાનનો નાશ કરી શકતી નથી, પણ તે નેત્ર પાતળોજ વિષય દગ્ધ થઈ છે પણ જ્યારે જ્ઞાનદ્વારાજ નેત્રનો ઉપયોગ થાય ત્યારે જ્યાં જેવી જોઈ અંધારામાં દોરડાને જમથી નવ માનવા ન જાય તેમ જ્યાં જે જ્ઞાનદ્વારાજ જોવામાં આવ્યું ત્યારે તે જુદું કે પડ્યું નથી એમ અનુભવ થયો, - હો શિષ્ય એજ પ્રમાણે આ જગતને જુ જાતી કેજે તું અત્યારે આ સ્થુળ દેહ દ્વારાજ નેત્રવડે કરીને જ જે અકર્ષિત થઈ, અને આકાશમાં અનંત ઝહો વ્યુષે છે તે તમામ નવ જગતના માત્રી સેજે, જમથી જેમ દોરડાને સર્પ જોવામાં આવ્યો હતો તેમજ જમથી આ જગત જોવામાં આવે છે; આત્મપ્રોધમાં કહ્યું છે કે,

સંસારઃ સ્વમનુલ્લોહી ॥ રાગદ્વેષાદિસંકુલમ્

સ્વકાલે સત્યવદ્ધાતિ મવોધે સત્ય સદ્ભવેન્

રાગદ્વેષ દત્વાદિકૃતી વ્યાપ્ત મએવું આ સંસાર (જગત) રાગ મુખ્ય છે, સ્વપ્ન સમયની અવસ્થા રાગ કાગમાં સામી બાસે છે પણ જ્યારે જાગ્યે અવસ્થા થાય છે, ત્યારે પ્રમેદથી અર્થાત જ્ઞાનથી આત્મા અને જગતની એકતા જ્ઞાનથી, તે સ્વપ્ન અસત્ય બાસે છે, માટે મિથ્યા જગતથી આત્માની અદૈત્યતામાં દાની થતી નથી, જે શિષ્ય, તે જમનો નાશ થવા માટે ઉત્તમજ્ઞાન મેળવવાને પ્રકાર કર,

સપ્તમ લહર.

કર્મ પાસના સિદ્ધિ.

॥ શાર્દૂલ ચિકિત્સા ॥

પાસાપૂંથ સત્યાન્વયોવિ ચિદુપો મૂર્ચાન્દિતાન્દ્રેયિણઃ
મત્યક્ષ્મુરુને પયોષ મમ્નં દાતાદ્યસં મત્પ્રણાત્
મામારાધય સાન્નિધી ભગવતી મોક્ષં પાઠં પાંડિત્યં
દે સાપો વ્યગ્રનૈર્મુણેષુ વિપુલે વ્રાત્યાં શ્યા માહૃયા

અર્થ.

દે સમજાવ : મને વાળિયા દગ બોધવવાની કૃપા દેખાવે. સાર્દુલા
કરે છે એ સાર્દુલા ખગ પ્રાપ્તો નભજન કરે છે. અને મુર્ચ દે.વ તેને વિદ્યાન
કરે છે, અને દે.વ તેને મિત્ર કરે છે. તેમજ પયોષ વસ્તુને પ્રત્યક્ષ કરે છે
અને વિપુલે નાભજન કરે છે તેથી મમ્નં સાર્દુલાથી મે.વ કરે, અને
પાંડિત્ય કરે. પ્રાપ્ત મુન, મા આ સાર્દુલાથી મે.વ કરે અને કરતે નથી.

ચિદ્ધ-દે હુ! કર્મ ઉપાસના એટલે શું! તેનો અને કૃપા કરીને
ઉપદેશ કરો.

હુ-જેમકાલે, મનુષ્યુત્તિ, ધર્મનિર્માતા, અને પ.તાંજન મે.વદેવ
મે કહે: હુદ્દાસા એટલે નો કર્મ અને ઉપાસનાની સાર્દુલા વિધિની
સમજણ કરો.

અનિ જેમ કર્મ. (૧૭, ૧૪ મ પં કાંજપનાં રતિ-કૃપા
વિદેવનું નામ કર્મ છે એવો ઉદ્દેશ મ સમર્થ-વત કરે. વિદે)

સ્વાનુભવી છે કે ખોટી ! તે શુદ્ધ અંતઃકરણના દ્રઢ નિર્ભગજ્ઞાન શિવાય
યઇ શક્તી નથી, જ્યાં મુખી તેમ યઇ શક્યું નથી ત્યાં મુખી નેત્રજ્ઞાન
દ્વારાએ આકૃતિનુંજ ત્રિદ્વાંત કરે છે, અને તે સાથે જે કંઈ ભ્રમ થાય
છે તેનું નિવારણ નેત્ર કરી શકતું નથી, નેત્ર ઇન્દ્રિય અજ્ઞાનનો નાશ
કરી શક્તી નથી; પણ તે નેત્ર પોતાનોજ વિષય દરશાયે છે; પણ
જ્યારે જ્ઞાનદ્વારાએ નેત્રનો ઉપયોગ જોવામાં આવે ત્યારે જેવી ફીતે
અંધારામાં દોરડાને ભ્રમથી સર્પ માંનવામાં આવેલો હોતો તેને જ્યારે
જ્ઞાનદ્વારાએ જોવામાં આવ્યું ત્યારે દોરડું છે પણ સર્પ નથી એમ
અનુભવ થયો;—હે શિષ્ય એજ પ્રમાણે આ જગતને તું જાણી લેજે
તું અત્યારે આ સ્થુળ દેહ દ્વારાએ નેત્રવટ કરીને જે જે આકૃતિજગત,
અને આકાશમાં અનંત ગ્રહો જુએ છે તે તમામ સર્પ રત્નજુવત માંની
લેજે, ભ્રમથી જેમ દોરડાને સર્પ જોવામાં આવ્યો હોતો તેમજ ભ્રમથી
આ જગત જોવામાં આવે છે; આત્મબોધમાં કહ્યું છે કે,

સંસારઃ સ્વમતુલ્યોહી ॥ રાગદ્વેષાદિસંકુલમ્

સ્વકાલે સત્યવદ્ધાતિ પ્રવોષે સત્ય સદ્ભવેન્

રાગદ્વેષ ઇત્યાદિકૃતી વ્યાપ્ત થએલું આ સંસાર (જગત) સ્વમ
તુલ્ય છે, સ્વમ સમયની અવસ્થા સ્વમ કાળમાં સામી બાસે છે પણ જ્યારે
જમત અવસ્થા થાય છે, ત્યારે પ્રવોધથી અર્ચાન જ્ઞાનથી આત્મા અને જડની
એકતા જ્ઞાનથી, તે સ્વમ અસત્ય બાસે છે, માટે મિથ્યા જગતથી આત્માની
અદ્વૈતતામાં દાની થતી નથી, હે શિષ્ય, તે ભ્રમનો નાશ થવા માટે ઉત્તમજ્ઞાન
મેળવવાને પુરુષાર્થ કર,

સપ્તમ લહર.

કર્મ પાસના સિદ્ધિ.

॥ શાર્દૂલ ચિચિદિત ॥

પાપાપુંથ સત્યાન્વાસોતિ ચિદુપો મૂર્ચાનિત્તાન્દ્રેષિણઃ
મત્સ્યેશ્વરને વગેશ મદ્ધનં શાન્તાશ્લેષં તન્મળનાત્
તાપારાધપ સન્નિષ્ઠાં મગરતીં મોક્ષં પત્તં પાંડિત્યં
દે સાધો વ્યગર્ભર્તુણેષુ ચિદુતે પ્રાપ્ત્યાં દૃષ્ટા માદૃષ્ટા
અર્ધ.

દે મગરતી : એ વાળિય રત્ન જે. તપાલી ઉપર રોયતે. કદાચ
કર્મ જે કદાચ પણ કુળનો મગરતી કરે છે અને મુખે દેવ તેને ચિદાન
કરે છે, કદા દેવ તેને મિત્ર કરે છે. તેમજ પરીણ વસ્તુને પ્રવક્તા કરે છે
અને જીવે તપાન અમુક કરે છે તેથી સમર્થ મગરતી જે. પ કરુ અને
કર્મનો કરો કુળના મુખ મા. આ કરી રાખીને કોમલ રૂપને કરતે નથી.

ચિદ્ધ-હો હુ ! કર્મ ઉપાસના બેરહે શુ ! નેનું અને કૃપા કરીને
ઉપદેશ કરે;

હુ-એમદાશ, મનુષ્યનિ, કર્મ, મિત્ર, અને પત. જાણે, રાદંત્ર
જે કર્મ: હુદાસા જોયે તે કર્મ અને ઉપાસનાની હાલની વિધિની
સમજાવુ કરે.

અતિ બેજ કર્મ. (પણ પાપ જે કર્મમાં અતિ-કરી
ચિદેશ્વર નામ કર્મ જે બેરહે ઉપાસના કરતો-પણ કર્મ: વિરતે)

જેનું જ્ઞાન કરવું છે તેની સમીપ-તેની સાથે જોડાવું એજ ઉપાસના કહેવામાં આવે છે,

ઘટાદી સાથ વૃત્તિનું જોડાવું અર્થાત તેનું પ્રતિત યવું એજ જ્ઞાન પ્રતિતી,

આ ઘટ છે એવું જ્ઞાન થાય છે, પછી તેનું શ્રદ્ધણ કે ત્યાગએજ ઉપયોગ; એટલે સારી કે નરસી ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિવ્યવહાર માત્ર કર્મ, ઉપાસના, અને જ્ઞાન એ ત્રણે વિના થતિ નયિ (ખાવું. પીવું. શાય વિગરે તથા ઈષ્ટ પ્રાપ્તિ પ્રસંગ માત્રમાં વિચાર કર્યો તો એ વાત સહજ જાણી શકાય તેમ છે)

શિષ્ય -હે શુર ! પંચમહાયજ્ઞ કહેને કહે છે !

શુર-બ્રહ્મયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, શ્રાદ્ધ-તર્પણ, અતિથિયજ્ઞ, અને જુત યજ્ઞ એ પ્રકારે પાંચ મહાયજ્ઞનાં નામ છે; તેમાં બ્રહ્મયજ્ઞ એને કહે છે કે, નૈષ્ઠિક કિંવા શ્રદ્ધરથ બ્રહ્મયર્થ પુર્વક આચાર્યની શેવા કરવી, અને અનેક પ્રકારની વિદ્યાનું અધ્યયન કરવું, કરાવવું. તથા શાંધ્યા વંદનાદિ કરવાં તેને બ્રહ્મયજ્ઞ કહે છે. આ યજ્ઞ કરવાથી ધર્મ. અર્થ. કામ. અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે;

દેવયજ્ઞ-અગ્ની હોત્ર કરવો. (કરતુરી--કેસર મિશ્રિત ઘી. જોળ. મિષ્ટાન્ન, અને પંચાંગ વિગરે સુગંધી પદાર્થ મેળવીને નિત્ય ધુમાડા પીનાની અગ્નીમાં હોમવું.) વળી જન્મતી વખતે જગિ-વૈશ્વદેવ કરવો, તે આ દેવયજ્ઞ કરવાથી બુદ્ધિ--વિર્ય, પરક્રમ, આરોગ્યતા અને કાન્તી વિગરેની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ થાય છે; મીઠા સીવાયના ભોજનના પદાર્થોને એકઠા કરી ધુમાડા પીનાની અગ્નીમાં હોમવા; એને જગિયજ્ઞ (વૈશ્વદેવ) કહે છે;

પિતૃયજ્ઞ--પોતાના જીવતા માતપિતાની શ્રદ્ધા પુર્વક શેવા કરવી, અત્યંત શેવા કરીને તેમની કૃપા મેળવવી, માનપીતા ઉપર ઈષ્ટ દેવતુલ્ય ભાવ રાખવો, તેને પિતૃયજ્ઞ કહે છે, આ યજ્ઞ કરવાથી. જ્ઞાન, સદગુણ, સંયાર્ય પદાર્થનો નિર્ણય અને કૃતમ્નતાથી રહીત યવું; એ જાય છે,

અતિથિયજ્ઞ-અતિથિ જ્યારે આવે ત્યારે સત્કાર પુર્વકે આસન આપી તેમની અન્ન તથા વસ્ત્રથી રક્ષા કરવી. તેમની સાથે નમ્રતા પુર્વકે સંભાષણ-સત્સંગ કરવો, ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વિમરેની વ્યવસ્થા સંભળવી, આ ચત્ર કરવાથી, અધિકારની નિવૃત્તિ થઇ જાને હોકે સ્થાનનું મુખ પ્રાપ્ત થયે; પાખંડ નાશ પામયે, શાંતી નિવારણ થયે, અને અધર્માચરણનો નાશ થયે;

શુભચત્ર-માય, કુતરાં, વીગેરે જીવોને તૃણ જળ અન્નાદી યથાશક્તીથી દેવું, -જ્યારે રીતે કયા દ્રઢીવડે કરીને ગરીબ જીવોનું સંરક્ષણ કરવું તેને શુભચત્ર કહે છે; આમ કરવાથી પરોપકાર, પશુ રક્ષામતિ, ઉદારતા, કર્મણ, કયા, શામા, વીગરે ઉત્તમ શુભની પ્રાપ્તિ થાય છે;

હે શિષ્ય-સંભળ-કર્મ ઉપાસનાવડે કરીને ચિત્ત પવિત્ર થાય છે, જેવી રીતે રનાન કરવાથી શરીર સ્વચ્છ થાય છે જેવી રીતે હરદેનું ચેવન કરવાથી હૃદય સ્વચ્છ રહે છે, જેવી રીતે જળ પીવાથી તૃષ્ણા મટે છે, જેવી રીતે ઉપાસના અર્થાત પ્રાતઃકાળમાં શેર જર પાણી પીવાથી વાત પિત્ત કફાદિકની શાન્તી કરે છે, તેવી રીતે કર્મ ઉપાસનાએ કરી ચિત્તની દ્રઢતા સાથે અંતઃકરણની મહિનતાનો નાશ થાય છે, આ જામત એક રમુજ વાત છે તે હું તને કહું જેથી કર્મ ઉપાસના કરનારની કેવી દ્રઢ વૃત્તિ હતી તેનું તું જાણે કરી શકીશ—

માહાવિકટ પર્વતો અને તેના જંગલોમાં કુપટી કરીને રહેનાર જીવ હોકોના સમુદાયમાંથી એક મિત્ર પાતાના રક્ષક ઉપર ધનુષ અને બાણનો ભાથો ભરાવીને મૃગ તથા હરણના ચીકાર માટે ઘાઠા જંગલોમાં દ્રવ્યો હતો; તેણે પેટના પોચણ માટે બે ત્રણ સસલાંને મારીને ખસા ઉપર મુકી જંગલમાંથી પોતાના ઘરભણી પાછો વળતો હતો. જે જંગલમાંથી તે પાછો વળતો હતો તે જંગલમાં પચ્ચરનું જીનું ખંડેર તેના જોવામાં આનું, તેથી તે મિત્ર ખંડેર ભણી જોવાને માટે ચાલ્યો અને ત્યાં જઈ પોહ્યો, તેણે તે ખંડેરમાં ચારે બાજુ તથા મધ્ય જામમાં ફરીને તપાસ્યું. તે વખતે તેની નજરે મહાદેવનું ચિત્ર

(શરીર-ખાંણ) જણાયું, તે ઉપર કેટલીક ચળકાટ મારની રેશાઓ હતી, તેંછે વીચાર કર્યો કે આ લંગગોળ પથરો આવી વિચિત્ર આકૃતિવાળો શાનો હશે ! અને શા કામમાં આવતો હશે ! એમ વિચાર કરીને તેંછે પોતાની પાસે રાખ્યો. તે સાથે તેણે એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે કોઈ તપ કરનાર સાધુ કે યોગીને પુછીશું એટલે આ બાબતનો ખુલાસો બતાવશે--એવો નિશ્ચય કરી શંકરનું ખાણ લઈને પોતે ચાલવા લાગ્યો; ભાવી યોગે કરીને તેને રસ્તામાં એક તપસ્વી મળ્યો, તે તપસ્વીને જોઈને આ ભીંડા હોઠો રહ્યો. પછી તેમના પ્રત્યે શંકરનું ખાંણ બતાવીને કહેવા લાગ્યો કે હે મહારાજ, આ શું હશે ! અને શા કામમાં આવતું હશે.--એણે સાંભળી તપસ્વીએ વિચાર કર્યો કે આ હિંસા કરનાર કૂર અજ્ઞાનીના હાથમાં પરમ પવિત્ર શંકરનું ખાણ હાથમાં આવી ગયું છે. એ ઈશ્વરની ગહન ઈચ્છા છે પણ આ મુર્ખ ભીંડા આ ખાંણની જો પુખ્ત કરે તો કંઈક તેની મુક્તિ થાય, પણ અજ્ઞાની પુરૂષ તેનું પુજન કરે એમ લાગતું નથી, તેમજ આહવા અજ્ઞાની સાથે શીર ફેડી કરવી એ પણ નકામી છે. કેમકે તે જ્ઞાનનો રહસ્ય સમજવાને બિલકુલ અધિકારી નથી, તેમ છતાં કાંઈ પણ જવાબ દેવો જોઈએ, એવો વિચાર કરીને તે તપસ્વીએ તેને ખરકરીમાં કહ્યું, કે અધ્યા ભીંડા ! તું એ બાબતનો લોદ શું જાણે ! જે લોદ મોટા યોગેશ્વર પણ જાણતા નથી.

ભીંડા (મનમાં એમ સમજ્યો આમાં કાંઈક ચમત્કાર હશે ખરો. કેમકે મોટા યોગી લોકો પણ આનો લોદ જાણતા નથી. એણે આ તપસ્વી કહે છે એમ વિચારીને તપસ્વી પ્રત્યે કહે છે કે) હે મહારાજ ! આ બાબતનો લોદ કૃપા કરીને કહો,

તપસ્વી-જો ભાઈ ! આ મહાદેવનું ખાંણ છે, જે દોષ ખરેખરી આસ્તાથી આગી પુખ્ત કરે, નૈવેદ્ય ધરાવે, બીલીપત્ર ચઢાવે. પુખ્ત કરીને તેમના મોઢા આગળ આનંદથી નાચે અને પંચાક્ષરી મંત્ર આ બાંણ આગળ બેસીને નિત્ય દસમાળા જપે તો તેનું દરીદ્ર દુર કરે અને રૂબરૂમાં શીવજી પ્રસન્ન થઈને મળે,

શીલ્પ-ઓ માહારાજ ! એવો હું કહું એવો છું

તપસ્વી-(મસ્કરીમાં) તો શું તું ચીતામાં ગાલુસને બાળેલું હોય
તેની ભસ્મ દરરોજ ચઢાવીશ ખરો કે !

શીલ્પ-હે મહારાજ ! એમાં શી જબરી વાત છે ! એકવાર એભસ્મતું
માટલું બરી મુકુ પછી ત્યારે જુદે ત્યારે કોઇ મોટા નગરના
સ્મશાનમાંથી લઈ આવું પછી શું છે ! મને તેમ કરવાને
કંઈ દરકત પડ્યો નહીં. માટે હે દેવ ! મને કૃપા કરીને
પંચાશરી મંત્ર બતાવે.

તપસ્વી-(શીલ્પ પ્રત્યે) જો સાંભળ, પંચાશરી મંત્ર ઐ નમઃશીવાય
છે, માટે તે મંત્રની ખાત્રા દેરવધી. હો કે !

એમ કહીને પેલા તપસ્વી માહારાજ ચાલતા થયા; પુર્વ
સંસ્કાર યોગે શીલ્પની વૃત્તિ ચંકર બાલુ પુજા કરવાને માટે દ્રઢ
થવા લાગી, તેણે પરિશ્રમ કરીને સ્મશાનમાંથી ચિતા ભસ્મતું માટલું
બરી લીધું. પેલા ચંકરના બાલુની તેણે પ્રતિદીવશે એક નિષ્ણએકરીને
પુજન કરવા માંડ્યું; તે શીલ્પની સ્ત્રી સુમુખી નામની હતી તે રૂપમાં
અપ્સરા જેવી અને શુભમાં પણ ઘણી સારી હતી, પોતાના પતિની
વૃત્તિ ચંકર પુજનમાં લીન થએલી જોઈને તે પુજનમાં પોતે સાહાય
થતી હતી, પ્રાતઃકાળમાં વહેલી ઉઠીને નવનવાં પ્રકૃષ્ઠ પુષ્પ અને
ધીલી પત્રની છાજ ભરીલાવતી હતી; નૈવેદ્યને માટે જરાજરવખતે યાજ
ભરીને પોતાના સ્વામી પાસે રજુ કરતી હતી, યાજ ધરાવ્યા પછી
ચેડીકવાર સુધી ચંકર આગળ તે શીલ્પ પગમાં ઝાંઝરીયો બાંધીને
નૃત્ય કરતો હતો. આ પ્રમાણે દરરોજ ચંકર પુજનમાં મસ્ત રહેતો
હતો; એક દીવશે તેણે વાસણમાં તપાસ કર્યો ત્યારે ચિતા ભસ્મ
શીલ્પુલ થઈ રહેલી જણાઈ; તેથી તે ચિંતાતુર થએલો સ્મશાનમાં
ભસ્મ લેવાને માટે જઈ પહોંચ્યો, પરંતુ યોગ એવો બન્યો હતો કે
કોઈ જગ્યાએ તેને ચિતા ભસ્મ મળી નહીં, પાંચ પાંચ કોસ તમામ
ફરી વળ્યો પણ નિષ્ફળ થયો. ચંકરનું પુજન કર્યા વિના તે શીલ્પ
અત્યન્ન હોતો નહોતો; તેથી સુધાયી અને તરશધી પીડીત થયો હતો,
ઉપર બે ફરી ફરી માફીને પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો, તેણે મોટો

નિશ્વાસ નાંખ્યો, નેત્રમાંથી આગુની ધારા ચાલવા લાગી, અરેરે આજે
ચીતા ભરમ વિના શંકરની પુત્ર શું થયા જ્યો ! અરેરે હવે હું શું
કરું ! એમ કહીને પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે હે માનુની ! આ
જગ્યાએ સાકડાની ચિત્તા ખડકીને તૈયાર કર તેમાં હું સુખ રહુકું; પછી
તું અમી સંગમાન પછી જ્યારે ભરમ થાય ત્યારે તું તારા હાથે આ
શંકરને ભરમ ચઢાવીને પુત્ર કરજે,

પોતાના સ્વામીનું વચન સાંભળીને સુમુખી સ્ત્રીએ જવાબ
આપ્યો કે હે પ્રાણપતિ ! ધર્મ વિરુદ્ધ કદી પણ થાય છે કે ! આ
આપની દારી સા ઉપયોગની છે ! એવું કયાંમી માફ ભાવ્ય હોય કે
આ માફાગ દેહની ભરમ માફાગ શંકરને થઈ ! હુંજ જગવા માટે
તૈયાર થાઉં અને મારી ભરમ જે થાય તે તમે મુખેથી શંકર
ઉપર ચઢાવો,

બીજા પોત્ર્યો—કે હે મુંદરી ! હજુ તું તરૂણ છે ! હજુ તારા સંસારીક
મનોર્થ પુરું થયા નથી, માટે તાફારે એવું સાહસ
કરવાનું કામ નથી,

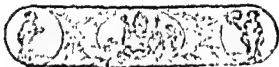
સુમુખી—સ્વામીનાથ ! જ્યારે તમે તમારો દેહ અમીને અર્પણ કરો
ત્યારે પછી માફારે શાનું મુખ જોગવાનું છે ! તમેજ
મારા ઇંદ દેવછો, તમાને મેવા એજ માફ ઉત્તમ પુરુષાર્થ
માન્યું. હે નાથ ! આપનાથી બીજું કોઈ પણ ચીજ
અનુચિત મમજતી નથી. માટે નિર્વંજ નહી કરતાં શંકરની
પુત્રમાં આવધાન થાઓ, હવે હું માફાગે દેહ શંકર
પુત્રને માટે અર્પણ કરજું એમ કહીને તે પોતાના ઘરમાં
પિડી તેમાં ફેરવે માટે ઘાસ બરી હતી તેમાં બિમીને અમી
જગાવી. તેથી તમામ ઘરની મુંપડી અને ઘામ લાગી,
ફેલો બીજાને; એને એનો રંગ, અને આકાશ મુખી
અહોની જ્વાળા ચાલવા માંડી; પોતાની સ્ત્રી ચિત્ત પુત્રને
માટે ઘામમાં જઈ મુખ તેના માટે નેના હૃદયમાં બીજકુલ
દેહ થવે. તરી પણ ઉતરે; અનંદ પ્રાપ્ત થયો, કેમકે
નિવપુત્રન આજે હું નિર્વિને કરીશ. એજ તેનો અનંદ

કુંડલાએ ચોકનો પ્રકાશ જણાવ્યો નહીં, યોગીક વારમાં તે સ્ત્રી જગી મુકું તેના શળની તમામ ખાખ તેંહે ભેગી કરીને એક વાસણમાં ભરી, આ દીવશે સોમપ્રદોશ હતો તેથી આ તમામ રચના દીવશે થઈ હતી; અને ભસ્મને માટે આખો દીવસ જુખ્યો રહ્યો હતો, સાયંકાળ થયો એટલે તે શિવપુજામાં બેસી ગયો; ઉત્તમ જગવડે કરીને શિવજાંણને સ્નાન કરાવ્યું. પછી ચંદન ઈત્યાદિક લેખન કરીને બીજવપત્ર ચણાવ્યાં, પછી પત્રાંદી વાગીને શંકરનું ધ્યાન ધરીને માગા જપવા લાગ્યો. બાહે નિત્ય નિયમ પ્રમાણે હું પુજન કરૂં છું એમ તે ધ્યાનમાં તદાકાર થઈ ગયેલો જે વખતે શિવજીને યાગ ધરાવવાનો વખત થયો તે વખતે તેહે પોતાની સ્ત્રીને નિત્ય નીયમ પ્રમાણે જુમ પાડીને કહ્યું કે અહીં જોહ ! શીવજીને માટે યાગ તૈયાર કરીને લેવી આવજે; વાર ન થાય હોકે ! એમ કહીને તે શિવજીના પુજનના ધ્યાનમાં લીન થયો; યોગી વાર થઈ એટલે અનેક પ્રકારના શુશોભિત અતંકાર ધારણ કરીને તેની સી મુમુખી એક યાગમાં મિથાન આદીક પદાર્થ ભરીને નેવેઘ લાવી, પછી પોતાના પતિ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે સ્વામિનું ! સ્વરૂપ ધાઓ આ યાગ સદા શીવજીને માટે લાવીશું.—પેલા બીજલે તે તરફ નજર કરી એટલે તેને યાદ આવ્યું કે મારી સ્ત્રીતો મર્જ પામી છે. તેંદીએ ભસ્મ માટે શંકરપુજા પુર્ણ થવા સારૂ પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો છે છતાં આ મારા સાંભે કયાંથી આવી ! તેંહે ઘણા આનંદના આવેશમાં સદાશિવને યાગ ધરાવ્યો; પછીનાય કરવા લાગ્યો, પુજન પૂર્ણ થઈ ગયું. એટલે સાક્ષાત્ સદાશિવ પ્રગટથયા; શંકરનું સ્વરૂપ જોધને બીજલ વારંવાર સ્તુતિ કરવા લાગ્યો, તે સાથે મુમુખી સ્ત્રી પણ વારંવાર સ્તવન કરવા લાગી,— બીજલ પ્રત્યે શંકર જોડ્યા કે હે બકત તું અયોદ્યામાં જા અને આત્મજ્ઞાન મેળવીને જીવનમુક્ત પદવીને પાંચે હવે

તુ કમ ઉપાનનના મુખ થયો. તાડ દૃશ્ય મુદ્ર થયું છે
જેવી રીતે માનવ જીવન પ્રત્યે તરફ વળે છે. તેની
તેની જ તુ મનવરૂપ ઉપાનનના મુખ થયો. તાડ દૃશ્ય મુદ્ર
રાખ્યો. તુ તાન આંતર મન જ નિવરણ કરીશ. મને તુ
કમ ઉપાનનના મુખ થા અને નેતર આંતરના મન
રહીને તુ માનવ જીવન પ્રત્યે મને તુ આંતરના મન
આધારે શ્રી વનિષ્ઠ મુદ્ર અને આંતર ઉપાનનના મુખ
એમ કહીને તાડ આંતરના મન થયો. તુ આંતરના મન
તે ભીલ શ્રી વનિષ્ઠ પાને તારે ને માનવને દેવતા
વસિષ્ઠ મુનિયે કહ્યું કે કેમ ? તમને તુ આંતરના મન
છે કે ! આ પ્રમાણે વસિષ્ઠ તુ વડા ને માનવને માનવને
આનંદ થયો; વસિષ્ઠે તેને પ્રભુજ્ઞાનને તુ માનવને માનવને
તે જીવનમુક્ત થયો.

હું શિષ્ય મલત્તજ એજ છે કે તે ભીલ કમ ઉપાનનના મુખને
મનને દ્રઢ રાખ્યું હતું, ચિતાભસ્મ નહિ મળવાથી ને નિવરણ થયું
હતો, દેવાંગના જેવી પોતાની શ્રી ચિતાભસ્મ માટે તથા શિવપુત્રન
માટે, સ્વામીનું ચિત્ત વ્યથા જોઈને બળી મુછ, તેને બળવા દીધી, એ
તેના હૃદયની દ્રઢ ભક્તીનું નિશાન છે, જ્યારે મનવરૂપ થાય છે, જ્યારે
જોકમ વૃત્તિ થાય છે, જ્યારે જે કાર્યનો આરંભ કર્યો હોય તે ઉપાનનના
ઉપર અટક પ્રેમ થાય છે ત્યારેજ તે મુમુક્ષુ સ્થિતિમાં આવવાને
લાયક થાય છે ત્યારેજ તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકારી ગણાય
છે, અને ત્યારેજ તે કર્મ અને ઉપાસના રહીત થાય છે;

ચાપ્ટમ લેકર.

સુસંગ સિદ્ધિ.

ગાંધુજી વિકિરિતિ હત.

શાંતિ મહાજન સંગમે પદ્મગુણે પ્રીતિ ગુરૂં નેષતા,
વિદ્યાયાં વ્યવર્તન સ્વર્ગોપનિ રતિ સૌંદર્ય પવાદા રૂપમ;
ભક્તિઃ શૂન્યિનિ શનિગામ્ય દમનં સંગર્ભ મુક્તિઃ સ્વચ્છ,
એવં ચેતુ ચમન્તિ નિર્મલ ગુણા સ્નેહ્યો નેષ્યોનમઃ

અર્પ.

મનુષ્યના મમામમા ગાંધુજી (૧૯૮૧) બીજાએના મુખમાં પ્રેમ,
બીજા ગુરૂમાં નમ્રપણું, વિદ્યાનું વ્યવર્તન, પોતાની વનિતા સ્ત્રી ! ઉપર સ્ત્રી,
મોક્ષમાં નિષ્ઠાનો બધ, યાંકર ઉપર બહિત, મનને રક્ષા રાખવાની સત્ય
દ્રાવની, ખાતે પુરોના સદામનો ત્યાગ. એના નિર્ભય મુખ ને પુરોનામાં
દોષ ને પુરોના પુન્ય મુખમાં છે,

શિષ્ય—હે શુદ્ધ ! મોટા વિદ્વાન પંડિતો સુસંગ વિશે ઘણી પ્રશંસા
કરી ગયા છે. સુસંગની અમતકારીક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે;
માટે એ વિશે મારા ઉપર કૃપા કરીને વીચેચન કર્યો તો હું
મોટો ઉપકાર આપીશ; હું પરમહયાતુ ! આપ જગતનું
કલ્યાણ કરવા વાળા છે, તેથી હું અહીં શિષ્ય વારંવાર પ્રશ્ન
કરું, તે ઉપર કંટાળો નહીં લાવતાં પ્રશ્ન સિત્તથી દ્રષ્ટાંત

આપીને મારા મનનું સમાધાન કરાશે તેથી આપનો મોટો ઉપકાર માનું છું.

શુદ્ધ—હે શિષ્ય સુસંગ કરવામાં પણ પુરુષાર્થની જરૂર છે; જે માણસ પ્રયત્ન કરીને વિદ્યાન પુરુષની સાથે સહવાસ રાખે છે તે માણસ વિદ્યાન ધાય છે; ક્રિયાએ કરીને દુધમાંથી વિદ્યાન પુરુષો ધીધ કાઢે છે, ક્રિયાએ કરીને પથ્થરમાં અથડાતાં મણી અને હીરાઓની પરીક્ષા કરીને જવેરી લોકો તેને સંભાળથી સંબ્રહ્મ કરે છે, પ્રયત્ને કરીને ખજા પુરુષોને વિદ્યાન જનો વચ કરે છે, પ્રયત્ને કરીને દૂર હિંસક સીંહ છે તે પણ માણસને વચ થઈ જાય છે, જો કે તે દૂર પ્રાણીની પ્રકૃતિ બદલાતી નથી તોપણ વિદ્યાન પુરુષો પોતાના બુદ્ધિબળથી વચ કરી શકે છે તો જેને પૂર્વનો સારો સંસ્કાર હોય અને તે પુરુષાર્થ કરેતો તેને સારૂ ફળ મળે છે; સુસંગથી નીચી વસ્તુની કીમત વધી જાય છે, અને દુસંગથી ઘટી જાય છે જેમકે સુવર્ણની વીંટીમાં જેની કુટી ગદામ પણ કીમત ઉપજે નહીં તેવો કાચનો કકડો જડયો હોય અને તે વીંટી સાવ ભોમરાજએ અર્ધાત ચક્રવર્તી રાજાએ પોતાની આંગળીમાં પેહેરી હોય તો તે વીંટીમાં જે કાચનો કકડો છે તેને દુરથી જોઈને જવેરી લોકો હજાર રૂપિયાની કીમત કરશે કારણ એજ છે કે તે કાચને સુવર્ણ તથા સાર્વભોમ રાજાની સોબત છે તેથી તે કાચ નીચો છે તથાપી કીમતવાન ગણાય છે, તેજ પ્રમાણે તેના ઉચ્ચમાં કયોરની (કલાઈની) વીંટીમાં ખરો કીમતી હીરો જડયો હોય અને તે વીંટી લાકડાનો બારો વેચનાર બીજા કે દેાળીની આંગળીએ પેહેરેલો હોય તે જોઈને પ્રથમ દર્શનીક અનુમાનથી તેની કીમત કંઈજ નથી એમ કહેવામાં આવશે, જો કે જે વસ્તુ સાચી છે તે વસ્તુ કાદવમાં પડી હોય તો તેનો જે પરિશ્ક હોય તેજ કરી શકે છે, જંગલી અજ્ઞાન માણસોના ટોળામાં વિદ્યાન પુરુષની પરિશ્ક થતી નથી, કાંને બેહેરા માણસોની મંડળીમાં અંગીન કુશળની પરિશ્ક થતી નથી,

છેક આંધળાઓની ટોળીમાં નાટક ભજવનારની કહર થતી નથી, તેજ પ્રમાણે વિદ્વાન પુરુષની કહર સાશરજનો કરે છે; હે શિષ્ય એવા વિદ્વાન પુરુષનો સંગ બુદ્ધિને ઉત્તેજન આપે છે; આ બાબત એક રસીકે વાત કહ્યું તે તું સાંભળ;--

ધારા નગરીમાં ભોજ રાજા પાસે કાળીદાસ શિષ્ય કવિ હતો. તે કવિ ઉપર ભોજ રાજાનો અપૂર્વ પ્રેમ હતો; એ શિવાય બીજા વિદ્વાન કવિયો કાળીદાસ, ભવબુદ્ધી, બલ્લભિધ, માધ, મલ્લિનાથ વરદચી, મુ-બયુ, બાણભટ્ટ, મયુર, રામદેવ, હરીવંશ, શંકર, દિંડી, કર્પુર, વિના-યક, મહન, વિદ્યાવિનોદ, કોકિલ, તારીદ્ર, પ્રજ્વલિ, કવિચેખર, રામે-શ્વર, શુકદેવ, ભાસ્કર, શાંતીસ્ય, હતા, ધૃત્યદીક ૧૪૦૦ કવિયો હતા, તેઓ પણ ઉત્તમ કાવ્ય રચનારા હતા; વખતે વખતે તે પંડિતો સાથે સભા કરતો હતો, ભોજરાજા કાવ્યના રસને બાજુનારો હતો, તેથી તેણે વિદ્વાન કવિ પંડિતોને આદર આપીને પોતાની પાસે રાખ્યા હતા, દરેક કવિયોને મોટા દળદળાથી પેતાના નગરમાં રાખ્યા હતા,

શીખ્રા નદીના કીનારા ઉપર સરકૃત સાહિત્યના અભ્યાસ માટે ભોજરાજાએ એક વિદ્યાલય બંધાવ્યું હતું. તેમાં વીધાયુક્ત તરીકે કાળીદાસને ત્યાં નીમ્યા હતા, તે કાળીદાસ આખા દિવસમાં ચાર ઘટિકા ગુબી અભ્યાસ કરાવીને પોતાના મકાનમાં આવતા હતા; જે વિદ્યાલય શીખ્રા નદી તરફ હતું ત્યાં નગરમાં નિવાસ કરનારાઓ પૈકી કોઈની વસ્તી નહોતી, તે વિદ્યાલય એકાન્ત સ્થાનમાં અને હવાપાણીનું મુખ મળે તેવું હતું તે વિદ્યાલયથી ઘાટે દુર માહાકાજેશ્વર માહાદેવનું દેવાલય હતું; તેથી ધારાનગર બાહર વિદ્યાર્થીયોને અભ્યાસ કરવાને તે દેવગ આનંદબુમિ હતી, કાળીદાસ પ્રાતઃકાળમાં તે વિદ્યાશાળામાં આવતો હતો, તે વખતે સપ્તમ વિદ્યાર્થીયો હાજર રહેતા હતા, કોઈનો પક્ષ ન્યાયનો હતો, તે કોઈનો વૈયાકરણનો હતો, કોઈનો કાવ્ય સાહિત્યનો હતો તે કોઈનો વેદ સુતિયોનો હતો, જેઓના જે જે વિષયો હતા તેઓને તે તે વિષયનું સિદ્ધિ કાળીદાસ કવિ આપતા હતા; તે શાળાની બારી પાછળ ખુરી જગેમાં એક ચાંદાળ જમીનને વાળી સુડીને સાફ કરનારો હતો તે જે વિદ્યાર્થીયો જે વિષયને ગોખતા હતા

... ને ને ગાંધી
... વિગતો

... ન પાતું જાન
... વાંચવાનો
... ગિયો થોજીને
... ને મનન
... નો નમજતો
... દ્વારાએ
... ની થયો
... નો ત્યાં
... પ્રમંજો
... ત પ્રાપ્ત
... ગાંધીમા

... કખતે
... હાથ
... ને (યની
... ઉત્તર
... ડોના
... ને
... ને
... ને
... છે,

... કે
... એમ
... ને
... ને

... કે
... આપનો વિચાર છે ને ને વિશેષ વચન પાતું ને ને ને

કાળીદાસે પ્રથમ પદ કહ્યું.

કાળીદાસ—મનીપિંગઃસંતિનેતે દિતૈપિંગો

સેજ—દિતૈપિંગઃસંતિનેતે મનીપિંગઃ

કાળીદાસ—સુદૃશ વિદ્વાનાપિ દુર્લભોઽવૃણાં,

સોયુ પદ પુર કરવાને બોજ રાગનો વારો આપ્યો. શીશુ પદ બેજરાગએ કહ્યું. પછુ દવે સોયુ પદ રચવાને બોજ વિચારમાં પડી મયેલ પદ અને અર્થ એ જન્મેલી ગેલદહી તથા જતમાં ખંડન ન થાય તે સંભાળવામાં વીચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં રાગમદલ નીચે રાગ માર્યમાં બેઠાએક અવાજ થયો તેણે સોયુ પદ નીચે પ્રભાણે પુર કર્યું.

મયોપર્યં સ્વાદુ દિતૈવદુર્લભં

બોજરાગએ આ વાક્ય સંભળ્યું એટલે અમકયો અને કરખના કરી કે આપણી સખામાં પછા પડીતો છે નેમાંથી કાઈ રચનામાં થતો જતો હશે તેણે આ પદ પુરની કરી હશે. મારે કાંણુ હશે ! એમ વિચાર કરી અગાઈના ધનામાંથી પોતાના સીપાર્દને કહ્યું કે આપણા મહેલ નીચે ફાળે સદલ કર્યો તે તું તપાસ કરીને મને ખબર આપ,

સોજરાગની અસા યવાધી તુરત દરબારી નોકર હેડળ ગયા તેણે તપાસ કર્યો તે વખતે કાંઈ કંજાગ સ્થિતિનો માણસ તેને નજરે પડ્યો,—તે પટાવાગએ તેને પુછ્યું કે તું કાંણુ છે ! તેણે જવાબ આપ્યો કે હું ચાંદાગ છું; દરબારી પટાવાગએ તેને કહ્યું કે હમણાં કાંઈ મોકે બોલનાર માંણસ તું નજરે ભેયો છે !

ચાંદાગ—હા, મહે ભેયો છે; તેનું વમારે શું કામ છે !

પટાવાગે—અમારા માહારાજાએ તેને તલાસ કરવા મને મોકલ્યો છે;

મારે તું જલદીથી કહે કે તે કયાં ગયો છે !

ચાંદાગ—જેનો તમે તપાસ કરાઓ તેજ હું વમારા સાંમે ઉસેાડું;

પટાવાગે—શું તું ચાંદાગ !

ચાંદાગ—હા, હુંજ ચાંદાગ,

પટાવાગે—માહારા, રાજ રાજેન્દ્રમીએ જેની ચોધ કરવાને મને મોકલ્યો છે તેજ તું કે !

$\frac{1}{2} \pi, \frac{3}{4} \pi, \pi$

સેજરાજ--(પ્રધાન પ્રત્યે) હો પ્રધાનજી ! આ વિદ્વાન મુખ્યને
એક લાખ રૂપીયા અને તેને રહેવાને માટે સારો અવાસ
લખાવી આપો;

માંડણ (સેજરાજની આજ્ઞા પ્રધાન પ્રત્યે યત્નેથી સાંભળી ને)
હો રાજેન્દ્ર ! મને લાખ રૂપીયાની ઇચ્છા નથી. તેમજ મોહોરો
અને ઉચો અવાસ એવો નથી; કહ્યું કે,

॥ ત્રિસરિર્ણોત્તન ॥

ન સંસારોત્તરં ચરિતમનુષ્યામિકુન્નલં
વિનાકઃપુષ્પાનાં જનપતિમયંદે વિમૃતન;
મદ્દિ પુષ્પોપં ચિરપરિવ્રજી તામવિપયા
મહાન્તોજાપંતે વ્યસનમિવ દાતુંવિપયિણામ્ ॥

હો રાજન્દ્ર--સંસારમાં ઉત્પત્ત થએલું કોઈ પણ કર્મ મુખ અપે
એવું હું એવો નથી; જ્યારે વિચાર કરીને દ્રષ્ટી કરૂં ત્યારે તો
પુણ્યનું પરીણામ પણ અને ભવ ઉત્પત્ત કરે છે; કેમકે અતિ પુણ્યના
ફલેથી કરીને પ્રજાટ થએલા તેમજ ચિરઃકાળથી સેજરાજના વિષયો
પણ વિષય સેજરાજનાર પુરુષને અત્યંત દુખનાં કારણરૂપ થઈ પડે
છે; અર્થાત્ એવી દુખદાયક તૃષ્ણા છે; જ્યારે તૃષ્ણાનાં મંદુર કુટે છે
ત્યારે તે મોહુ જૂઝ થયા પછી મોહરૂપ રૂઝ પ્રજાટ થાય છે; મોહ થયા
શો દુઃખ સ્વયં કરવાની હાલસા રહે છે, દુઃખ સ્વયં થયા પછી
અનેક પ્રકારનું મુખ સેજરાજની વાંછના રહે છે, અનેક પ્રકારનું
મુખ સેજરાજમાં પ્રમાદ, અભિમાન, મેઠપણની મમતા, મર્વ
અરિષ્ટ, અત્મપ્રલાપ, હત્યાદીક વીકારો ખીરે ખીરે શરીરમાં
પ્રવેશ કરે છે, જ્યારે તેમ થાય છે, ત્યારે મન ચંચળ રહે છે,
જ્યારે મન ચંચળ થયું ત્યારે મુખ કયાંથી ! મુખ અને દુઃખ
માનનાર મન છે જેને મન સાધ્ય છે તે પુરૂષ પરમમુખી છે હો
રાજન્દ્ર ! હું આપની યજ્ઞ મુખિ ઉપર જાનકેમાંજ રહ્યું; બની

હે શિષ્ય મુસંગથી એ પ્રકારે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે; સત્શાસ્ત્ર
વ્યવહાર કરવાથી, ઉત્તમ ઉપદેશ તત્ત્વ મળે છે. જ્યારે તે ઉપદેશને
સર થાય છે ત્યારે સનમાર્ગે ચલાય છે ધાર્મિક મુસંગ કરવો એ
તમ પુરુષાર્થ છે;

五、

...

...

...

...

પટમાં વિષ ભરેલું હોય છે, તેવી રીતે જોહું અવ્યયક એવન કયું નથી તેવા ઉપલક્ષ્ય બગ પડીનેવા બાહરથી દેખાવ માત્રનાજ બાળી હેવા,

શિષ્ય—હે કૃપાસિંધુ ! એ વિષયને તો જાણવાની જરૂર છે માટે કૃપા કરી તેનો ભાષ આપો, તેમાં મને શંકા થાય છે કે અવ્યયકનો નીચમ સ્ત્રી અને પુરૂષ એ બન્થોને લાગુ હશે કે !
શર—ના, એમ નથી, જે પુરૂષ પચીસ વરસ મુખી અવ્યયક પાળે તો તે પુરૂષની કન્યાએ સોગ વર્ષ મુખી અવ્યયક પાળવું જોઈએ; જે પુરૂષ ૩૦ વરસ મુખી અવ્યયકારી રહે તો સ્ત્રીએ ૧૭ વરસ મુખી રહેવું જોઈએ,

જો પુરૂષ ૩૬ વરસ મુખી અવ્યયક પાળે તો સ્ત્રીએ ૧૮ વરસ મુખી પાળવું જોઈએ; તેમજ પુરૂષ ૪૦ વરસ મુખી અવ્યયક પાળે તો સ્ત્રીએ ૨૦ વરસ મુખી પાળવું જોઈએ, અર્થાત ઉવટ મુખી પુરૂષ ૪૮ વરસ મુખી અને સ્ત્રી ૨૪ વરસ મુખી અવ્યયક પાળે; જે પુરૂષ જે સ્ત્રી સાથે સખ કયું હોય તે બન્થોની અવ્યયક પાળવાની જ્યારે મુદ્ધ વૃત્તિ હોય ત્યારે આ પ્રમાણે નીચમ સારી રીતે પાળી શકાય છે, તેમાં પુરૂષ કદાપી સો વરસ મુખી અવ્યયક પાળે તો તે પોતાના સખજ જ્ઞાનની સત્તા ઉપર છે; પરંતુ તેટલી મુદ્ધ મુખી જે પુરૂષ વિદ્વાન જીતેન્દ્રીય અને નિર્દોશી યોગી હોય તેજ સ્ત્રી કે પુરૂષ અવ્યયક પાળી શકે છે, કામ વેગને યોબાવીને સદ્વિવેકદારાએ ઇંદ્રીયોને વશ રાખવી એ જ્ઞાની પુરૂષનું કામ છે;

હે શિષ્ય ! અવ્યયક વૃત્તપારીએ કેવી રીતે વર્તવું ! તે જાણત તેવીરીયોપનિષદમાં બાર પ્રકાર બતાવ્યા છે, જેમકે

જન—પરીપૂર્ણ સારા આચરણથી અભ્યાસ કરે,

સત્—સત્યાચારથી સત્ય વિદ્યા બહો અને બજાવે,

તપ—તપસ્વી થાય—અર્થાત ધર્મનું અનુજ્ઞાન કરીને વેદ શાસ્ત્ર બહો અને બજાવે;

દમ—બાહ્યેન્દ્રીયોના વેગને રોકે,

શમ—મનની વૃત્તિને વશ રાખે,

નથી તેટલા માટે મનુષ્યનું અધ્યાય લેમાં અઘણીસમા મલેકમાં રહ્યું છે કે.

સ્વાધ્યાયેન યત્તે હૌમૈ રૌચે યેને જ્યયામુતે;

યદાયજ્ઞં યદ્વિદ્ય યદાહ્મીયં ક્રિયતેતનુ;

સ્વાધ્યાય એટલે સ્વર્ણી વિદ્યા ભણવી અને ભણાવવી;
યત-એટલે પ્રયત્ન, સત્ય ભાષણ કરવાનો નિયમ પાળવો,
યોમ-અગ્નિ હોત્રાદિક હોય, તથા સત્યનું મહત્વ કરવું, વગિ અસત્યનો ત્યાગ કરવો, અને સત્ય વિદ્યાનું જ્ઞાન કરવું.
વિવિધેન-એટલે વેદવચન પ્રમાણે કર્મ ઉપાસના કરવી. તે સંબંધીનું તથા તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાનું મહત્વ કરવું.

ઇત્યયા-પર્યેષ્ટા કરવામાં ધ્યાન આપવું.
મુતે-મુસંતાનોમતી કરવી,
મદાયજ્ઞ-એટલે જ્ઞાન, દેવ, તથા પિતૃ અને વૈશ્વદેવ તથા અતિથિયોનું યેવનરૂપ યજ્ઞમદાયજ્ઞ કરવો.
યત્તે-એટલે અગ્નિષ્ટોમાદિ તથા શિરપવિદ્યા સિદ્ધાન્તો યજ્ઞોના યેવનથી આ શરીરને જાણી એટલે વેદ અને યજ્ઞેશ્વરની ભક્તીનું આધાર રૂપ જ્ઞાનનું શરીર બનાવાય છે, માટે હે રીચ ! એટલા સાધનો વિના જ્ઞાનનું શરીર બની શકતું નથી,
હે રીચ ! સાંભળ, જેમ વિદ્યાન સારથી યોગને કળએ રાખે છે, તેમ મન અને આત્માને અનુચિત કામની અંદર ખેંચવારા વિષયોમાં પ્રવેશ કરતી દૃઢીયોનો નિગ્રહ કરવામાં પ્રયત્ન કરવો એકલે;

જ્યારે દૃઢીયોને વચ થઈને મોટા મોટા દોષને પ્રાપ્ત થાય છે; માટે જ્યારે તે દૃઢીયે વચ થાય છે ત્યારે જ નિદ્ધીને પ્રાપ્ત થાય છે;
હે રીચ હું તને વેદનું જ વચન કહુ છું તે સાંભળ,

તતિરીયમાં પ્રયાગ ૭ માં અનુ ૧૧ ના કં. ૧-૨-૩-૪ માં એવી મનઃકલ્પ છે કે; તું નિરંતર સાનુ એશ્વ, ઉત્સાહથી ધર્મચરણ કર, આત્મસંતોષ થઈને ભણુ અને સદ્ દાસ્યનો અભ્યાસ કર, વગિ

દશમ લહર.

ઇશ્વર પ્રાપ્તી માટે અધિકારી કેમ થાય !

શ્લોક.

યેત્યક્ષર યનિર્દેશ્ય મધ્યક્તં પર્યુ પામતે ।
 સર્વેષ ગદ્યચિત્ત્યંત્ર કુલસ્ય મત્તલં ધ્રુવં ॥
 સંનિપમ્યેદિષ્ય દ્રાવ્ય સર્વેષ સમુદુલ્લસઃ ।
 વેપાહુવંતિ યામેવ સર્વ મૂત રિતેરતા ॥

॥ મગદ્ગીતા ॥

અર્થ.

નહિ નહિ જામે એવો, નહિ કેખાલ એવો; રૂપ યુક્ત પીનાનો સખતે
 અથ રહ રહેશે વિચારમાં ન આવે એવો બાલક નહીં એવો અવગ
 ને અથ તેને લેખો અત્રે છે. તેઓ સાત દિશિયોને મેન્ડોને પેલાને
 લેખે કરી ગણનાં અને સર્વે સ્થતે એ સરખી જુદી રાખનાં અને સાલ
 અર્થનું સમ કરવામાં રાખે સનાં અને જામે છે—

શિષ્ય—હે ગુરુ ! ઇશ્વર પ્રાપ્તી માટે શું કરવાથી અધિકારી થઈ શકીયો
 ગુરુ—એ જાણ ! ઇશ્વર પ્રાપ્તી સર્વ અધિકારી બનવાને માટે દુઃખમાં

પરથી તે જિવન જીવવાનું નિયમ મળે તેની ગણતરી થવા માટે
 પડતું તે જિવન જીવવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 યજ્ઞ અને મનુષ્યના જીવનના નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 વિષયના કારણે જીવન જીવવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 વડે કરીને દુર કરીને જીવન જીવવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 ધમતી વિષયના કારણે જીવન જીવવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ

મનમાં આવે તેમ જીવન જીવવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 દુષ્ટાનીને કે છીનવી લેવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 મલિન કરવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 અનિયમ કામના નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 ભુલિથી વિરોધ થતું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 દુરાચાર અશુભી કૃતિ અનિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 શીકાતરી, આકાશી, જાણી જોવાનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 મારાણ, મેહન, વમિકેશનું નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 અને આવી કરવી, અનન્યપણે અત્યંત નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 અપારથી જીવવાની હીના કરવી નિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 વિગેરેમાં આશકત થઈ જાય તેને અનિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 હોય તેવું ન માનવું જડને અનિયમ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 માનવું) આ વીગરે અધમના લક્ષણ છે

હે શિષ્ય ! તે અધમને ત્યાગ કરીને ત્યાગ સાધવાનું નિયમ
 અભ્યાસવડે દુર કરીને પંચ મહા યજ્ઞ ધર્મ પાનના ત્યાગ મળે તે જિવન જીવવાનું નિયમ
 પવિત્ર કરીને, ઇશ્વરને નિરાકાર આકાશવત્ પરિપૂર્ણ સમજીને તેવું
 ધ્યાન ધરવું. અને તેમાં પ્રતિને કેલાવવી, જ્યારે મન કમના પ્રવાહથી
 દુષ્ટ કર્યોનો અભ્યાસ છુટે ત્યારે નિષ્કામ ક્રમ કરવાનો અભ્યાસ
 રાખવો. તેથી પ્રવૃત્તિમાર્થી મન નિરાશકત અને એકાગ્ર થવાનો
 વખત મળશે ત્યારે લાટક વિગરે સાધન કરવા, પદાથ વિદ્યા વડે
 સાધન હારા, દ્રવ્ય એટલે પંચભુત, દેશકાળ આંતરકરણ, જીવ અને
 આત્મા,—(૨) શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપાદી ગુણ (૩) અને ક્રમ વિગરેનું

૧૫૨ પ્રાપ્તિ માટે અધિકારી કેમ થાય.

૧૫૩૫ ભલુપુઃ (૪) દયા, શીળ, સંતોષ, વિચાર, આર્જવ, કૃષ્ણ, અહિંસા, વેરાન્ય, સત્યવાણી સહિત, અને અધર્મ રહેણું એવા લક્ષણ પોતાનામાં પ્રાપ્ત કરીને અધિકારી થયે તેા સદાચારી ધર્માત્મા જન્મવેતાનો સંગ કરવો એટલે જન્મમાં ઇશ્વરની પ્રાપ્તિ અને મોક્ષનો નિશ્ચય થયે,—હે શિષ્ય પુર્વે સંસ્કાર સારો હોય તો તે ઉત્તમ પુરુષાર્થ કરીને તેવી સ્થિતિ પોહોલે છે;—તે રત્ન કાદવમાં પડ્યું હોય તે રત્ન કેાઈ કાળે ભાવી જવેરીના હાથમાં આવવાથી મુવર્ષમાં જડીત થઈને મહાન શામળામાં યોશા પામે છે; તો મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયા પછી સંસ્કાર કરીને જ્યારે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તેને પુરુષાર્થ કરીને શામળ મોક્ષ ન મળે ! અરે ! પણ પુરુષાર્થ એ 'વસ્તુ શી છે એમ ને સમજતા નથી તે યશુ કરતાં પણ નીચા દરજ્જાના પ્રાણી છે એમ સમજી લેજે—હે શિષ્ય, મનુષ્ય જન્મ પામેલું નાનું જાગત હોય અને તે જાગત જન્મથી વ્યાપ લેવા લોકોના યાજ્ઞમાં ગયું હોય પણ એ કે પ્રારબ્ધ અને સંસ્કાર સારા હોય છે તો તેને જનાયા પુરુષાર્થરૂપી અવન્ય લાભ મળી આવેછે એ વિચે હું તને વાત કરું છું તે સાંભળ—

એક જીવજ સિદ્ધ અરણ્યમાં મૃગયા માટે હાથમાં ધનુષ અને શાંણુ લઈને ફરવા નીકળી પડ્યો હતો. જતાં જતાં છેક નદી કિનારા તરફ ઉંડા ઢોળરામાં ઉતરી પડ્યો ત્યારે તેણે રૂમાલમાં વીંટાનેલું ચાર મહીનાનું જાગત નજરે દીડું તે એવાંજ પુસ્ત તે જાગત પડ્યું જઈ પોહોલ્યો, તે જાગતની મનેદર કાંતી એઈને તે બહુ પ્રસન્ન થયો, તે જીવજ ચાલીસ વરસની ઉમરનો કદાવર જાગતન હતો તેને પત્ની હતી પણ પુત્રનું કુલ નહેતું તેથી આ જનાયાને જાગત હાથ આવ્યું તેને ઉપાડી લઈને સ્વલ્પ કામ સુધી જઈ પોતાને દેર આવો પોહોલ્યો, જાગતને એઈને તે જીવજની સ્ત્રી પણ સ્વલ્પ અનંદ પામી તે જાગતને પત્ની પોટીને મોટો કર્યો, તેના પાંચક પિતાએ તેનું નામ રત્ન પડ્યું હતું; તે ઉમર લાંબક થયો, તેણે જીવજ લોકોની પાસે ધનુષવા

સંપાદન કરી; મોટા ધાંદા જંગલોમાં ઉન્મત્તપણે ફરવા લાગ્યો; મૃગ ઇત્યાદિકને શિકાર કરીને અનેક હિંસા કર્મમાં તેણે પગ મુક્યો હતો; તે શરીરે મજબુત અને બળવાન થયો હતો બીજા બીજા, સમુદાયમાં તે મહાશુર અને મોટો હુંદારો ગણાયો હતો, ઘણી જગોએ હુંદ, ચોરી, અને બખેડા કરીને અનાચારથી પેચો. સંઘડીને પાતક માત્ર પીતાનું ગુજરાન કરતો હતો, તેને એક બિલડી સાથે પરણાવ્યો હતો તેથી તે પરીવારવાળો થયો હતો;--એ રત્ને સરીયાન મોટા માર્ગમાં એક વૃક્ષ ઉપર ચડીને ચારે બાજુ નજર કરતો હતો; એવામાં કેાઇ વડેમાયું દુરથી આવતો તે જોતો હતો ત્યારે હથીયારથી સજ્જ થઈને તેઓને હુંદતો હતો, એટલુંજ નહી પણ તે બીચારાઓને મારી નાખતો હતો, તેણે ઘણી હત્યાઓ કરી હતી; પાપકર્મ શું છે ! તે બિલકુલ સમજતોજ નહોતો; તેનાં ધાતકી કૃત્યોથી ઘણી જગોએ ત્રાહ્મ: ત્રાહ્મ વરનાર્થ ગયો હતો; અસંખ્ય માણસોને તેણે ધાતકીપણાનું કામ કરીને મારી નાંખી હુંદી લીધા હતા, એવાં પાપ કૃત્યોથી મેળવેલા દ્રવ્ય વડે કરીને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતો હતો, તેના પાપનો કાંઈ પાર રહ્યો નહોતો,

પરંતુ ઇંધર ઇંચ્છા બળવાન છે; જ્યારે પુર્વ કર્મના ફળનો ઉદય થાય છે. ત્યારે અનાયાસ વસ્તુઓ અલભ્ય છતાં મળી આવે છે; એક દિવસ એવું બન્યું કે માહાત્મા નારદ મુનિ તે રત્ને થઈને જતા હતા, આ વખતે તે રત્ને એક ઝાડ ઉપર મુસાફરોને હુંદવાને માટે ચારે બાજુ નજર કરતો હતો, નારદજીને તેણે આવના એવા;રત્નાએ બોલ્યું કે આ કેાઇ મુસાફર આવે છે એમ ધારીને એકદમ બાજપટ્ટીની માફક વૃક્ષ ઉપરથી ઉતરીને હાથમાં ગદા પકડીને નારદજી પામે આવ્યો:--તેને જોઈને નારદજીએ પુછ્યું કે અચ્ચાબધ તું કેાંજુ છે, રત્નેએ જવાબ આપ્યો કે શું તું મને નથી ઓળખતો ! મારૂ નામ રત્ને હુંદારો છે; હવે તારૂ મૃત્યુ નજીક આવી પોહોત્યું છે ! તારા અંત ઉપરનાં તમામ વસ્તુ હું હુંદી લેવાનો છું; મમત્વો કે નહી !

રત્નેનું વચન સાંજળી નારદજી મોટા વિચારમાં પડ્યા, નારદ માહાત્મા ઘણા દયાળુ અને સમદરથી હતા; એ કે રત્ને અપાર

ઉપર પ્રાપ્તો માર અધિકારી કેમ થાય.

દૃત્ય કરવા સારૂ તેવાર થયો છે એ કે મદા પકડીને પ્રાણ લે
કેવળ નિર્દયતા વાપરવામાં સાદસ કરે તેવો છે; આહવા
કદાર કરવો એવુંએ એ આપણું કામ છે તથા આહવા અ
મુખી જ્ઞાન પ્રાપ્ત નહીં થાય ત્યાં મુખી આ જ્ઞાતાની અને નિર્દય
લીલ અસંખ્ય પાપકર્મ થયાં કરશે, અનેક અસાધારણ માનિક
જગમાં અમતેમ જતા આવતાએનો આ માણસ પ્રાણ લેશે
પરોપકાર કરવો એજ સેષ છે એમ વિચાર કરીને તે રત્ના તર
યોગદારાએ આકર્ષણ સિદ્ધિની દ્રષ્ટી કરી; પછી તે છુંદારાને નાર
કહ્યું કે; અત્યા જાણ! ત્હેં આ પ્રમણે મદા મારીને કેટલા મા
માર્ગ છે! અરેરે! મને તારે માટે બહુ દયા આવે છે; કે જ્યા
મરીજઈય ત્યારે તારી શી દયા થશે.

અરવ્યમાં આનંદથી ફરનારાં અનેક પશુનો ત્હેં સંહાર કર્યો
સેંકડો મૃગલીનો નાયક મૃગને મારીને તમામ મૃગલીયોના ને
ચોકનો સાગર ત્હેં કર્યો છે; તે તમામ પાપનો જે લગલો થયો છે
જે તારે જોગવણ પડશે તેમાં તને કેણું સાદ્ય થનારૂં નથી; ત
માત પીતા, સ્ત્રી, પુત્ર ઇત્યાદીક તારા પાપના જાગીદાર થવાના ન
રત્નો હસીને જોડયો કે, મારા માળાપ વૃધ્ધ છે, અને હું પુ
પુત્રી ઇત્યાદીક સ્ત્રીથી વસ્તાર વાળોશું. હું મારા કુટુંબનું પોશ
કુટુંબક થયો કરીને કર્ણનું તો પછી તે મારા પાપમાં જાગીદાર કે
થાય.

નારદજીએ કહ્યું કે તું તારા માતપીતાને પુછી આવ્ય. કે તે
તારા પાપમાં જાગીદાર થવાને હા કહે છે કે ના! તું પુછીને અપીય
માં મુખી હું અહીયાં ઉભોશું. હું સાચુ જોણું કે. જુકું એ જાળત
ને ખાત્રી થયે; એ તું તારૂં કલ્યાણ ઇચ્છતો હોતો તો તું એ કામ
કરી કર,

નારદના વચન ઉપર રત્નાને વિશ્વાસ આવ્યો. આ પાપમાં
તુકયાન છે તથા તેનો પરીણામ જોટો છે એવો તેને સંસ્કાર
ને તથા નારદજી જેવા મહાયોગીના વચન પ્રતાપવડે કરીને કાંઈક
થયો, એટલે તે તુરત પોતાના માતપીતા તરફ ગયે. તેણે

પાપકર્મનો ભાગ હોવાની વાત કરી. તે વખતે તેનાં માતૃપિતા તથા સ્ત્રી વીગેરે પાપમાં ભાગીદાર થવાને સાફ ના પાડી, પણ તેને ઉત્તર એવો આપ્યો કે જે કર્મ કરે તે ભોગવે; આ પ્રમાણે વચન સાંભળી તે નીરાશ થયો, તેના હૃદયમાં કાંઈ જુદાજ વિચારનો અવિર્ભાવ થયો; જેવી રીતે કોઈ જોવાઈ ગએલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાને ચિત્તમાં અનેક પ્રકારની વીકળતા તથા વિચાર થાય છે તેવિ રીતે વિકળ ચિત્તવાળો રત્નો પોતાના ઘરમાંથી બને તેમ ઉતાવળ કરીને જ્યાં નારદ યોગી ઉભા હતા ત્યાં જઈ પોહોઁયો; પછી તે રત્નો નારદમુનિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે માહારાજ ! તમે કોઈ સાધુ જેવા લાયક જણાઓછો. તમે જે જે શબ્દો કહ્યા તે ખરા પડ્યા છે, મારાં માબાપ અને સ્ત્રી સમગ્ર પાપનો વિભાગ હોવા ચોખ્ખી ના પાડે છે તે પછી એટલું બધું પાપ મ્હે કયું છે તેનો બદલો મને કેવો મળશે !

નારદ કહે છે કે-હે ભાઈ ! ત્હેં એવાં ઘોર કૃત્ય કર્યા છે કે. જેટલાં પ્રાણીને ત્હેં તારા હાથે કરીને માર્યા છે તેટલાં પ્રાણીના હાથે તું મર્જ પામવાનો છું તેટલી વખત વારંવાર અધમ યોગીમાં ત્હારે જન્મ હોવો પડશે, એમ કરતાં પણ તું યિદ્ધામાંથી છુટવાનો નથી;

રત્નો પોતાના નેત્રમાંથી આંસુ લાવીને બોલવા લાગ્યો કે હે માહારાજ ! તમે કોઈ સંત પુરૂષ છો. મ્હેં તમને કડીલુ વચન પૂર્વે કહ્યાં તેની હમા માગુ છું. હવે તે પાપના ઢગલા સી રીતે નાશ થાય એવી ચુકતી મને બતાવો—રત્નો પાપની માફી માગવા લાગ્યો, તેણે જે જે પાપ કર્યા છે તેને માટે તે સમર્જમાં લાવીને કેવળ દીન થઈ ગયેલો જણાયો. તે બેઠેને શીનારદ મુનિયે પોતાના કર્મ-ફલમાંથી પાછી લઈને તેના મસ્તક ઉપર છાંટ્યું. પછી રામનામના મહામંત્રનો ઉપદેશ આપીને નારદજી ત્યાંથી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા;

મદલિન ગયા પછી મહાપાપી દુરાત્મા રત્નો રામનામને જપ કરવા લાગ્યો; પરંતુ તે જડમુદ્ધિનો હોવાથી તે રત્નાને તેનો ઉચ્ચાર કરતાં પણ આવડ્યો નહીં; તેથી તે ઉત્તરો મંત્ર-મરા મરા ને જપ કરવા લાગ્યો, એ પ્રમાણે જપ કરતાં ઘણા વરસ વીતી ગયાં. તે શદ્દાએ કરીને ભક્તીમાં એટલો બધો દીન થઈ ગયો હતો કે, તેના

ઈપર યાત્રી માટે અપિહારી કેમ થાય.

(૮૧)

શરીર ઉપર ઉધાઈએ આટીનો મોટો રાફો કયો; છતાં તેનું તેને કાં
લાંન રક્તું નહોતું; કેટલેક વરસે ફરીને પાછા નારદજી તે રસ્તે થઈને
નિકળ્યા, ત્યારે રત્નાને મરા મરા રાખેનો જપ કરતાં જોયો; જોયો
તેમને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું; તે રત્ના ઉપર કયા આવવાથી તેના શરીર
ઉપરનો રાફો ખંખેરી નાંખ્યો; તેને મુઠ્ઠીમાં લાવીને ઉભો રાખ્યો,
નારદજીને જોતાંજ તે રત્નો ચરણમાં પડીને બોલ્યો કે આપે મને
મરા નામ આપીને પાપથી મુક્ત કર્યો છે; જેમ ફરીને નારદજીની
તેજે સ્તુતિ કરી, તે રત્નાના શરીર ઉપર રાફો કયો હતો અર્થાત તે
રાફોમાંથી નીકળ્યો ત્યારથી તેનું નામ વાદમીટ્ટી પાડવામાં આવ્યું;
નારદજીએ તે દીવસથી તેને જાચિની પંકવીમાં દાખલ કર્યો; ત્યારથી
તે જમનમાં વાદમીટ્ટી જાચિનામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે,
આહાહા. હંશરની કેવી ગહન ગતિ છે; કે તે ઘોર 'કર્મ' કરનારો
સદુપદેશ પામ્યા પછી રત્નો મટીને વાદમોટી કહેવાયો અને તે
મહાતાની જાચિની બકવીમાં ભર્યો; તે કંઈ જોઈ આશ્ચર્યની
વાત નથી;

રામનામ જપો કે કૃષ્ણનામ જપો, અથવા ગમે તે જોક પવિત્ર
નામ નિરંતર જપો પરંતુ નીલય જોજ છે કે, તે પવિત્ર નામના
જપમાં માત્ર વિશ્વાસજ્ઞ દ્વંદ્વાયક વસ્તુ છે; જ્યાં મુઠ્ઠી મગવિશેષ
વિનાના હૃદયમાં સદાદેવીની સ્થાપના સંપૂર્ણ થઈ નથી, ત્યાં મુઠ્ઠી
ગમે તેવો મહામંત્ર હશે તો પણ તે દ્વંદ્વ આપી શક્યો નહી; સદા
તથા વિશ્વાસથીજ હંમેશી વાત ફળી ભુત થાય છે; જો વિશ્વાસજ્ઞ
દ્વંદ્વાયક વસ્તુ નહોતતો, રામ રામને બદલે મરા મરા, નો જપ
કરનાર આ રત્નો જ્ઞાન પામીને જાચિપદથી મેજવી શકત નહી; જોજ
તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે, માટે મનુષ્યે દરેક કામ કરતા પહેલાં, પ્રમુ
ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને ભુદિ પૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; તેમ
કરવાથી અવસ્ય હનિત હકીકત ફળીભુત થયા વિના રહેતી નથી;
વાદમીટ્ટીએ બ્રહ્મર્ષીપણાને પામી નારદજીને પુછ્યું કે હવે મને
શી આજ્ઞા છે ! નારદજીએ કહ્યું કે તમે શત-કોટી રામાયણ રચો,
તમે રામનામ જપીને ઉદાર પામ્યાછો માટે તે લોકાનિરામ સુપવિત્ર

રામ અરિત્રનું સારી રીતે વર્ણન કરો;—વાદમીડીએ કહ્યું કે હે મહારાજ! રામાયણ હું શી રીતે રચી શકું! વળી તેના વિષ વિષ છંદો શી રીતે બની શકશે! કેમકે મને તે બાબતનું જ્ઞાન નથી;

નારદજીએ કહ્યું કે રામ પ્રતાપથી તમારી જીભ ઉપર અસ્થિતિનો નિવાસ થશે; તેની કૃપાએ કરીને તમારા મુખેથી રામતા પરાક્રમથી થએલા કામોનું વર્ણન પુરાણરૂપે કરીને શ્લોકબદ્ધ જેમ જળનો પુવારો છુટે છે તે પ્રમાણે રચાશે; એમ કહીને નારદજી અંતઃકથાન થયા ત્યાર પછી મહર્ષી વાદમીડી તમસા નદીને કિનારે આશ્રમ બાંધીને રહ્યા; તેમની પાસે ઘણા શિષ્યો અભ્યયન કરવા સાડૂ આવ્યા હતા, તેમાં ભારદ્વાજ ઋષિ મુખ્ય હતા—

વાદમીડી ઋષિ એક દિવસ નિત્ય નિયમ પ્રમાણે તમસા નદી ઉપર સ્નાન કરવા સાડૂ ગયા હતા ત્યાં કિનારા ઉપર ગાદા જંગલમાં એક ઝાડ ઉપર કૌંચ નામનાં પક્ષીઓ વીહાર કરતાં હતાં, તે જગ્યાએ અકસ્માત એક પારધીએ આવીને એક કૌંચને મારી નાંખ્યો. કૌંચ પક્ષીનું મર્ણ થવાથી કૌંચી પક્ષીણી પોતાના સ્વામીના વીયોગથી ઘણું કંઈપાંત કરવા લાગી આ સઘળું જોઈને વાદમીડી ઋષિ બહુ વ્યાકુળ થઈ ગયા, તેમના અંતઃકરણમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ, પોતે પૂર્વે જે જે કૃત્ય કર્યું હતું તે કૃત્ય વારંવાર ચાદ આવવા લાગ્યાં, તેથી તેમનું અંતઃકરણ જેમ બાંજીથી વિઘાઈ જતું હોય તેમ દુખી થવા લાગ્યું. કૌંચી પક્ષીણીનો વિલાપ અને તેણીની કીડીવારીએ વાદમીડીના હૃદયને ખિન્ન કરી નાંખ્યું; તેથી પોતે ઉંડા બીચારમાં ઉતરી ગયા અને તે વખતે તેમના મુખમાંથી એકાએક શ્લોક બોલાઈ ગયો તે એવો કે.

શ્લોક

મનિપાદ પ્રતિષ્ઠાંત્રા મઠામઃશાશ્વતીઃસમાઃ

યત્ક્રાંચમિયુનાદકમ વર્ધીઃકામમોહિતં

આ પ્રમાણે અનુષ્ટુપ છંદ શરૂવાતમાંજ તેમના મોઢેથી પેહેલ ચેહેલો નિકળ્યો; વાદમીડી ઋષિ નદીમાં સ્નાન કરીને બાહર આવ્યા;—

વીરોધમાં એવું કહેવાય છે કે. તે નદિ કીનારે વાદ્મીક પાસે તે વખતમાં એકાએક એ પ્રસંગે પ્રજ્ઞાળ પ્રગટ થયા. તેમણે વાદ્મીકીને કહ્યું કે તું આશ્ચર્ય પામતો નહીં; જે તું શ્લોક બોલ્યો છે તે વાંછી મારી ઇચ્છાથીજ નીકળી છે, તમારા મુખમાંથી જે વાક્ય નીકળ્યું છે. તેજ શ્લોકરૂપી જગતમાં ગણાયે. માટે તમે આનંદ કરીને આહવા શ્લોકમાં પરમ પવિત્રથી રામચંદ્રજીનું વર્ણન કરો. તમે જેવું વર્ણન કર્યો તેવું જ ભાવીમાં જનશે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રજ્ઞાળ વિદાય થયા.

હે શિષ્ય-મતલબ એ છે કે નારદજી મહાત્માના પ્રતાપથી તે વાદ્મીક વિજાળ જ્ઞાની થયા, ઇશ્વર પ્રાપ્તિ માટે અધિકારી કેમ થાય ! એ તાહારો પ્રશ્ન છે, તો તારે આ દ્રષ્ટાંતથી સમજવાનું એજ છે કે, નારદનું વચન તેણે યદ્વાથી શ્રદ્ધાથી શ્રદ્ધાથી કયું હતું, અને પૂર્ણ થતા બેઠે કરીને ઘણા કાળ સુધી રામનું રટણ કર્યું તે એટલે દરજ્જે કે પોતાના ચરીરની યી સ્થિતિ થઈ છે તેનું પણ જ્ઞાન તેણે રાખ્યું નહોતું; તો તું વિચાર કર કે તેણે કંઈ વસ્તુમાં એવી એકાગ્રમત્તી રાખી હતી ! તે મહાત્માના આપેલા મંત્રનું રટણ કરવામાંજ તદાકાર થયો હતો. એવી જે કાંઈ તેની અટલ વૃત્તિ હતી તેજ વૃત્તિદ્વારાએ કરીને, ઇશ્વર પ્રાપ્તિને માટે અધિકારી થઈ સુકયો હતો; જેવી રીતે સુમુખ પુરૂષ યોધ લેવાને અધિકારીમાં ગણાય છે તેવોજ તે વાદ્મીક અધિકારી થયો હતો, જ્યારે તે ઉત્તમ અધિકારને પામ્યો ત્યારે તેને ઉત્તમ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, જેમાં તે મહર્ષી વાદ્મીકીએ ચોવીસહજાર શ્લોકના પુરથી રામાયણ સપ્તકાંડી રચી છે; જેમાં સર્વ પ્રકારના રસનો ભાસ કર્યો છે;

હે શિષ્ય ! અદ્ભુત વાત ઉપર ધ્યાન ન આપતાં ઇશ્વર પ્રાપ્તિ ને ઉત્તમ પુરુષાર્થ કરીને અધિકારી થવું એજ ઉત્તમ કાર્ય કહેવાય છે;

એકાદશ લહર.

પ્રાણીયોને સ્વર્ગદાતા કોણુ છે ?

શ્લોક.

અહિંસા પરમો ધર્મ, સ્તથા હિંસા પરંતપઃ
અહિંસા પરમં જ્ઞાન, મહિંસા પરમાગતિ. ॥

અર્થ.

અહિંસા એ પરમ ધર્મ છે, અહિંસા એ પરમ તપ છે, અહિંસા, એજ પરમજ્ઞાન છે. અહિંસા એજ પરમ ગતિ છે;

અર્થાત.

શિષ્ય—હે ગુરુ ! પ્રાણીયોને અને મનુષ્યોને સ્વર્ગ દાતા શું છે !

ગુરુ—અહિંસા એજ સ્વર્ગનું સુખ આપનાર છે;

શિષ્ય—હે મહારાજ, મને આ વાતમાં શંકા આવે છે, કેમકે પુર્વે ઋષિ સમુદાય યજ્ઞ કરતા હતા. તેમાં તેઓ પશુનો વધ કરતા હતા, મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતા હતા, અને તે પશુનું માંસ પણ ભક્ષણ કરતા હતા, એ કયા શાસ્ત્રના આધારથી કરતા હશે !

ગુરુ—એમ કરવાને વેદમાં આજ્ઞા નથી; અહિંસામત્ત પ્રતિપાત કરનારા

અમર્યે મહારાગ્યે યથા તે પેટેલાં ઘણા પંચ નીકળ્યા હતા, તેમાં વિદેસે કરી વામમાર્ગે, અને એવાજ એ વિરવને ભક્તતા તથા ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તનના પંચ નીકળ્યા હતા; તે વખતે વામમાર્ગીયો દ્વિંસા કરતા હતા, મધ્ય પીતા હતા; અને બહુજ અનિતિ એ વાતના હતા, જ્યારે ધર્મસહ અદ્વિતિપાદન કરવા વાગ્યા સ્ત્રીમન્યુચાર્ય મનદ યથા ત્યારે તેમના અમેઘ પરઃક્રમથી તે ધર્મ લોપ થયો હતો. હે યિષ્ય ! પેદમાં અને મનુરમૃતિ વિમરેમાં માંસ બહુજ અને ઠાડનો નિરોધ છે એમ કે-

ઈમં ૧ સાદમ્ય સ્વત ધારમ્યમ, ઇત્યાદિ ॥ યતુ. અ ૧૧ યંચ ૪૮
અધ્વન્યાન વ્યજમાનસ્ય વ્યથનપારિ (યતુવેદ, ૧૬-૪૬-૪૪)

અનુમતા વિગમિતા નિરંતા વ્યવિધયી } યતુ. અ ૧ સ્ત્રો. ૬૧
ઈંસ્તર્તા યોપરતાંચ સ્વાદકથેતિ યાતતા }

અરિમામત્તમ પાંચ-ઇત્યાદિ ગોતા

મદ મદામપેન-ઇત્યાદિ શશુતાપુરેદ;

એ મંત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે; અર્થાત પરમાર્થના અજ્ઞાત્ય માટે અર્થ પ્રકારે માંસ બહુજ કરવાનો નિરોધ થ્યો છે; મનુરમૃતિમાં વિધાન થયું છે તે મનુસ્ત નથી પણ મુજ અંધોમાં રોગભેજ કરવામાં આવેલું છે, તે સમયમાં મનુએ વિચાર કરીને એ નિતિ લખી છે તે નિનિનુ સ્વરૂપ તેલે પરીપુર્ણ રીતે લતાગ્યુ છે. વધપી અજ્ઞાત્યવાગ્યા તથા કુતર્કથી તેના પદાર્થ સેવનને દ્રઢ ચરીર કરવા રૂપ છે એવું મિથ્યા માનનારા, રત્નોચ્ચુઃશ્ચાન પુરૂષો અભક્ષને વિવહારે છે; મધ્ય માંસ પણ વાગ્ય તે મનુના રચેલ અર્થમાં કાળે કરીને રોગભેજ કરીને તે મુજ કર્તાને લાજે છે; અને પશુથી અર્થ હર કરીને લોકોને મારો વિશ્વાસ લેમાટે છે.

હે યિષ્ય એ કેટલું એમ કહે કે જ્યારે યહી ઉપસ થઇ

ત્યારથીજ મનુષ્યને માંસહારી કુદરતથી કર્યા છે; તથા જેને ઉપર નીચે દાદો છે તે માંસહારીજ કહેવાય છે, તો હું એમ કહું કે વાંદરાને બન્ને દાદો છે છતાં પણ તે માંસ ભક્ષણ કરતા નથી; માટે એ ઉપરથી એમ જાણવું કે કુદરતનો નીયમ નથી, - પણ સીંહ, વરૂ, રીંછ, શિયાળ, ચીત્તા, વરૂ, ઝરખ, કુતરાં, ઇત્યાદીક જે માંસહારી છે કે જેને માતા વીગરેતું જ્ઞાન નથી હોતું એવી રીતની માંસાહારીની પશુ બુદ્ધિયવી સંભવ એમ કહીએ તો કાંઈ આશ્ચર્ય નથી; જ્યારે કુદરતથીજ મનુષ્ય માટે તેના ભરણપોષણ અર્થે અનેક પદાર્થ બનાવ્યા અને તેનો ઉપયોગ લેવાની બુદ્ધિ આપી છે ત્યારે નિરઅધરાપી ઉપયોગી ગાય, બકરાં, ભેંસ, ઉંટ, પાડા, વીગરે પ્રાણીને શા સારૂ મારવાં ભેઈએ ! વળિ જુવો કે આપણને કે આપણાં છોકરાંને કોઈ મારે છે ત્યારે આપણને કેવું દુઃખ થાય છે ! તેવીજ રીતે મરનાર પશુનાં સંતાનને અથવા મરનાર પશુને શું પીડા થાત નહિ હોય ! જો કોઈ આમ કહે કે, જાડમાં જીવ છે તો તેને શા માટે પોતાના ખોરાક સારૂ પીડા આપો છો ! ત્યારે હું એમ કહું કે ! તે જીવમાં પીડા થવાના જ્ઞાનનું સાધન જે અંતઃકરણ તે નથી; વળિ કુદરતે આ વિષે આપણને લાચાર કર્યા છે; કેમકે દરેક જળના ટીંપામાં હજારો જીવ હોય છે; અને શ્વાસ લેવામાં હજારો જીવ ખવાય છે; તેમજ અગ્ની વીગેરેમાં પણ જીવ હિંસા થાય છે; પણ તે દોષ ન કહેવાય; કારણ કે કુદરતે આપણને લાચાર કર્યા છે,

જો કોઈ એમ કહે કે જીવ મરતો નથી, ત્યારે મારવામાં શું પાપ ! તેના જવાબમાં હું એમ કહું કે વૈદ્યકમાં ઘોડા અને માણસના માંસમાં ઘણા શુભ લખ્યા છે, ત્યારે આપણાં નાનાં છોકરાં અથવા વૃધ્ધ માળાપને શા માટે મારીને ખાતા નથી ! પણ આમ થતું નથી; પણ ઘણા ભાગે તે બાજતમાં એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે કે, જીવ મરતો નથી એ જો કે ખરું છે પણ જે જે વસ્તુ ઘણા માણસોના અર્થમાં આવે છે તે ઉપયોગ દ્રષ્ટીથી જેર ઉપયોગમાં લેવાય નહી; તેથી પશુ કરતાં મનુષ્ય ઘણુંજ ઉપયોગી અને નિરઅપ-

પ્રાનીયોને સ્વર્ગદાતા પ્રભુ છે.

ધી છે માટે મરાય નહીં; તેવીજ રીતે જે ઉપયોગી અને નીરખ
પ્રાણી છે. તેને મરાય નહિ; હા, જે વાત કદિ ખરી છે કે. અપર
દાનીકારક, (દુષ્ટ, સર્પ, વિંછી, સિંહ, વાઘ, વરુ, વીગરે જાનવ
મનુષ્યની ચિંતા વિરે મારવામાં હોય નથી; કારણ કે તેવા મહા
અને નિર્દય તથા ક્રૂર હિંસક પ્રાણીને મારવાથી બીજા ઘણા નીર
પ્રાણી જીવોનો જ્યાંવ થાય છે; પણ જેઓ અવિચારી જાયને મ
છે તેથી કરેલું જપુ' પાપ અને નુકસાન છે ! અવિચારી જીવ હિં
કરનાર જેમ કહે છે કે એક ગાય મારીએ એટલે સોગ માણસનું પે
ભરાય છે; પણ એ તે એક ગાય તેનું દુધ. છાંનું અને મુત્ર તથા તેન
સંતાન વીતરેનો હીસાબ કરીએ તો તે એક ગાય પોતાની ઉમરમ
૪૦૦૦૦૦ ચાર લાખ મણસોને પામે છે; અનેક વ્યાધીને દુર કરનાર
તેનું દુધ છે, ચરીરમાં જગ વધારનાર તેના દુધમાંથી ધીંઈ થાય છે;
છતાં દુષ્ટ અને મુર્ખ લોકો અજ્ઞાનતાને લીધે એવાં કૃત્ય કરે છે,
હે શિષ્ય ! મુસલમાની મતમાં ગાય મારનારને નરક લખ્યું
છે, (જાજુલવકર કાતલકથાજર, ઇત્યાદી વાક્ય તરક દ્રષ્ટી કરો)
શિષ્ય—હે ગુરુ ! પુર્વે મહર્ષિયો યજ્ઞમાં પરશુને મારતા હતા. તે પરશુને
સ્વર્ગમાં પોહોચાડતા હતા, તથા તેનું માંસ પણ પોતે ખાતા
હતા, વગી તે પ્રાણીનાં જે હાડકાં રહ્યાં હોય તે હાડકાંથી
તે પરશુને સજીવન કરતા હતા; જે વાત ખરી હશે કે ખોટી !
ગુરુ—હે શિષ્ય—કેટલાક તત્ત્વવેત્તા, જ્ઞાની, અને પુર્ણ વિદ્વાન પુરુષોનો
એવો મત છે કે પરશુ વધ; અને માંસ ભણવું પ્રાચિન ગ્રંથોમાં
છેજ નહીં; તો પછી બીજી વાતો કેમ બને ! છતાં એ એ વાત
સાચી ન માનતા હોતો, યજ્ઞના મંત્ર એના એજ છે, તેની ક્રિયા
પણ એની એજ છે, તેમજ વેદમંત્ર અને બ્રાહ્મણ પણ છે; તે
બ્રાહ્મણ અથવા તમે પોતાના દીકરા અથવા બાપને મારીને
અથવા પોતેજ એવી રીતે કરીને પરીણ કરી જીવો—એમ કરતાં
એ તમે કે તમારો બાપ કે દીકરો મરી ગયા પછી જીવતાં થઈ
જાય ત્યારે તો તમારો પ્રશ્ન સાચો છે;
પ્રથમતો જા કહેનારનેજ હોંમવો એટલે ત્યારે ખરાખોટાનો

નિર્લય થયો; જો કદી તમે એમ કહેતા હો કે કળિકાગમાં આ પ્રમત્તે થતું નથી; ત્યારે હું પણ આ વિવાદ જાણુ ઉપર મુકીને એમ કહું છું કે, જ્યારે સતયુગ આવે અને કોઈ મુકદ્દાને જીતવું કરી શકે ત્યારે તમને આમ કરવાની છુટ છે; પણ એટલો તો વિચાર કરો કે જો આમ જનતું હોત તો આપણા પુર્વેના મહર્ષીયો શા માટે મરત ! અને ગાયત્રી દુર્દશા કેમ થાત !

જો કે પુર્વેના મહર્ષીયો સજીવન કરવાને શક્તીવાન હોત તો યજ્ઞમાં પશુવધ કરવાની તેમને શી જરૂર હતી ! તેવી નકામી ઉપાધી કરવાનું શું કારણ હતું ! જો કે સજીવન કરવાની શક્તી અને તેજ મંત્ર હોત તો તે મંત્ર અને પુસ્તકો શું તે સ્વર્ગમાં લઇ ગયા છે કે કેમ ! અક્ષોસ કે તેઓએ કર્મ માર્ગનું જોડું દર્શન બતાવીને હોમા કરવાનો ભેદ ભરેલો માર્ગ વેદમાં આજ્ઞા નહીં છતાં પોતાનાજ સ્વાર્થ માટે ખુદલો કર્યો હતો એમ કહેવાને શી હરકત છે !

હે શિષ્ય ! અહિંસા એ પરધર્મ છે, —અહિંસા સ્વર્ગદાતા છે. એ વિષે એમસમજવાનું છે કે, અહિંસા તે સમભાવ, અને હિંસા તે વિષમ ભાવ છે માટે પ્રાણી માત્રની અહિંસા તે સ્વર્ગ દેનાર છે; એ આત્મા એક અનુભવ્યો હોય તો સર્વ પ્રાણીયોને વિષે સમભાવ રાખે અને જ્યારે આત્મા એક અનુભવ્યો તો પછી સ્વર્ગ તે વળી જીજ્ઞુ શું છે જેમ હાથીના પગમાં સર્વના પગ સમાઇ જાય છે તેમ સર્વ ધર્મ અહિંસામાં સમાઇ જાય છે;

હે શિષ્ય ! ત્હેં પ્રશ્ન કર્યો છે કે પ્રાણીયોને સ્વર્ગદાતા કોણ છે ! તેનો ઉત્તર અહિંસા છે;

અહિંસાથી સ્વર્ગ (દેવલોક) ની પ્રાપ્તિ મળી છે એ વિષે હું તને વાત કહું છું તે સાંભળ—

તુંગ શૈલ્ય પર્વતની તળેટી પ્રદેશમાં જાનાલીઝપિ પર્ણકુટી જાંધીને તપ કરતા હતા. તેમની પાસે ઘણા શિષ્યો યોગાભ્યાસ કરતા હતા તેમાં શુચિવૃત નામનો વડો શિષ્ય હતો તે યોગ વિદ્યામાં કુસળ થયો હતો, એકાગ્રવૃત્તિ સમાધી દ્વારાએ કરવાને શુરૂ પ્રતાપથી કરવાની કીયાઓ શીખી હતી પણ મનના જે સંકલ્પ વિકલ્પ

મ હતા તે જાંબ થતા નહોતા, તેટલા સાડુ વારંવાર જાળાડી ઝડીને
છતો હતો; તોયજુ તેનું મન સ્થિર રહ્યું નહિ; જ્યારે ફરી ફરી તેણે
ઉપરછ કરી ત્યારે જાળાડીઝડપિએ તેને આપ આપ્યો કે તું આખલા
જેવો બે શીકરો છે; તને વારંવાર જતાવ્યા છતાં ધ્યાન આપતો નથી
માટે બે મ.સ મુખી તું આખલો થઈને અરણ્યમાં ભટકીશ ત્યારે તને
માન વગરો,

પેલો યુગિ વૃત્તો ગુરુના આપથી આખલો બનિ ગયો; અને
પેટા વીસારવાળા અરણ્યમાં તથા જ્યાં જ્યાં વસેલાં ગાંધ હોય તેની
વાગ્દેશમાં થઈને આમથી તેમ અને તેમથી આમ એમ ઠેર ઠેર
મટકવા લાગ્યો;

શિષ્ય—હે ગુરુ આપ વાત કહો છો તેમાં મને વચમાં શંકા આવવાથી
બે શબ્દ કહ્યું તે સાંભળ્યો;—એવી શંકા છે કે તે જાળાડી
ઝડપિ ત્રિકાળ જ્ઞાની, સમદરશી, દયાળુ અને પરોપકારી
મહાત્મા સંતપુરુષ છતાં તેમને એકાએક ક્રોધ શા માટે
ઉત્પન્ન થયો ! કેમકે તેમણે તો કામા રાખવી જોઈતી હતી,
તેમજ અસા પુરુષને જને તેમ મુકતીથી સમજાવવાનું હતું,
અજ્ઞાનરૂપી અધારાને જ્ઞાનરૂપી દીપકથી દુર કરવો હતો
છતાં તેવો શા માટે આપ દીધો હશે !

ગુરુ—હે શિષ્ય—જે મહાત્માઓ કરે છે તે વિચાર કરીનેજ પગ મુકે
છે; જ્ઞાની પુરુષોનું અંતઃકરણ દયાળુ અને પરોપકારીજ હોય છે,
તેમણે પોતાના શિષ્યને આખલો (સાંઠ) થયાનો જે આપદીધો
હતો તે તેના ઉપર ઉપકાર કયો હતો,—ગુણિષ્ટતને જ્યોત્તી કર્મ,
તથા પેટમાંનું પાટી બાહર કાઢવાની કૃતિ વારંવાર ગુરુએ
વતાવી હતી તે તેનાથી બનતી નહોતી તે શીખવાને માટે
આખલાને આપ આપ્યો હતો. ગાય, બગદ, આખલો ઇત્યાદીક
જેટલાં વાગ્દેશનારાં પ્રાણી છે તે એકદમ ચારો હોય તે પ્રથમથી
ખાઈ જાય છે, પછી જ્યારે વાગ્દેશવાનો શરૂવાત કરે છે ત્યારે
પેટમાંથી અસુને પાતુ પોતાના મુખમાં પાતુ ખેંચીને લાવે છે.
તેને વાગ્દેશીને તેનો રસ નગીકા દ્વારાએ ઉતારે છે, તે ક્રિયા

કરવાની શક્તી આખલાના સ્થુળ દેહથી થયાં કરશે અને તે આખલાના દેહ જન્મનો સંસ્કાર અને કર્મ શ્રાપ વિત્યા પછી લાગુ થશે. અને શુરૂ પ્રતાપે તે કર્મ કેવી રીતે કર્યું હતું ! તે સંપૂર્ણ ચાહ રહેશે, એટલા માટે એક પ્રકારનો યોગ્યાભ્યાસ દ્રઢ કરાવવાને માટે તેને માત્ર બે મહીનાને સારૂ શ્રાપ આપ્યો હતો,
શિષ્ય—ધન્ય શુરૂ, ધન્યશુરૂ, શુરૂનો મહીમા કોઈ જુદીજ પ્રકારનો છે પછી કેમ થયું શુરૂ !

શુરૂ—તે આખલા શરીરે અલમસ્ત રૂપ પુષ્ટ અને કઠાવર હતો, સેંકડો આખલા જોવામાં આવ્યા હોય તેમાં આ આખલાને જોતાંજ ગમે તેને અચંબો થયા વિના રહે નહીં, તેવો દેખાવમાં હતો, તે આખલાની સાથે ગાયોના ટોળામાંથી નીકળી ગએલી એક ગાય ફરતી હતી, જંગલમાં હીલી ઘાસ ચરીને તથા તળાવનું પાણી પીને વગડામાં તે પ્રાણી ફરતાં હતાં, એમ કરતાં કરતાં શુરૂનો શ્રાપ પુરો થવાને માત્ર બે પ્રહર દીવસનો વખત રહ્યો હતો, અર્થાત્ બે મહીના પુરા થવા આવ્યા હતા, જ્યારે સાતઘડિકા પીતે એટલે શ્રાપની અવધિ પુરી થવાની હતી, તેટલામાં એવો યોગ બન્યો કે તે ગાય અને આખલાને જોઈને ચાર બીણ લોકોનું મન ચળ્યું હતું. તેને વધ કરીને તેને ઉપયોગ લેવાને માટે તેઓએ ધનુષમાં તીર ભરાવીને તે આખલાને અને ગાયને રોકવામાં આવી હતી, એટલામાં વટેમાર્ગ તરીકે એક બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રીને તેડવાને માટે પેઢેલું આણું કરવા સારૂ મંસારના મુખના માટે આશાએ બેઠેલો પોતાને સાસરે જતો હતો, તે જીવાન હતો. કદમાં રૂપપુષ્ટ અને કઠાવર હતો; સાસરામાં જઈને મમતા રાખનાર સ્વમુર અને સસરાને મજાવાને ઉલટ સર્વો હતો, તથા પોતાની સ્ત્રીને મજાવાને અને તેને પોતાને ઘેર લઈ જવાને પેઢેલ વેઢેલા બ્રાહ્મણના નરા બીચારમાં દોવાયલો હતો તે બ્રાહ્મણ જે રસને ગાય અને આખલાને ઘેરીને તેને વધ કરવાને માટે બીણ લોકો કામડાંમાં તીરનું સંધાન કરીને ખેંચીને ઉભા રહેલા છે

તેજ રસ્તે થઈને જતો હતો; તે જાણી જાણી નજર પેલા (દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓ તરફ ગ્રંથ, એટલે તેના અંતઃકરણમાં દયા આવી; અને ગર્જના કરીને તે જીલ્લો લોકો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, અરે અધમ દુષ્ટો, તમે આ ઘેર કર્મ કરવાને તત્પર થયા છો તે ઠીક નથી; ખબરદાર જો તે ગદ્ય અને આખલાને કોઈ પ્રકારની ઈલા કરી છે તો;

બીજા લોકોએ જાણીને ઉત્તર આપ્યો કે અથા ટીલવા ! તારે મારમે હેડયો જ નહિતો તારૂં પજુ આંધ્ર આવી જનવાનું સે; એમ કહીને એક તીર તે જાણીના ઉપર એક બીજા થનુપને ન મૂખી તાંબીને માથું; પજુ ઈશ્વર પૂજાથી તે જાણી એક હાથ જાણીને જમી ગયો હતો તેથી તે તીર તેને વાગ્યું નહી; એટલે તેણે કોઈમ દોટ મુઠીને એક બીજાના માથામાં લાકડીનો પ્રહાર કર્યો. થી તે બીજા બેચેન થઈને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો, એટલામાં ત્રણ બીજા ત્રણ થઈને તે જાણી ઉપર હાલો કર્યો. બીજા લોકો પાસે પજુ લાકડીનો દડો, ત્રણ જાણીએ તે જાણીને વચ્ચેવચ પેરી લીધા, જાણી પાસે; બહાદુર હતો; તે જો કે ત્રણ બીજાના વચમાં પેરાયલો તે પજુ લાકડી ચાર તરફ એવી ચુકવીથી ફેરવતો હતો કે તેની ને કોઈ બીજા આવીને પ્રહાર કરી શકતું નહોતું; એવામાં તે ત્રણ થી એક બીજા થનુપમાં બાજુ ચડાવીને તે જાણીના પગની અંધમાં બાજુ માથું તે બાજુ સઃયગ વેંચીને અરપાર નીકળી ગયું. તે ત્રણ થનુપ તો પજુ મુરતને લીધે તે જાણીને બાન રતું નહોતું. તે જાણીએ કોઈમ દોટ મુઠી સજડ એટ કરીને એક બીજાના માથામાં લાકડીનો પ્રહાર કર્યો તેથી તેનું માથું નાળીયેરના કાચકાની માફક પડી ગયું, આટલું થનામાં એક બાજુ જાણીની છાતીમાં રહેલા બે બીજા રેડીમાંથી એકે ઊડવાથી વાગ્યું. તે બાજુ છાતીમાં પેડેડું ત્રણ થનુપે હર નહિ રાખનાં ત્યાંથી તેણે દડો કઢાવીને ત્રીજા બીજાને તે ત્રણ લાકડીના પ્રહાર કરીને જમીન ઉપર પાડ્યો; એટલામાં ત્રીજું બાજુ તે જાણીને કમરમાં વાગ્યું એટલે તે ધીરંધ્ર શઙ્ગ પડ્યો. તે જાણીને નિર્જન થઈને જમીન ઉપર પડ્યો; આ વખતે માર એક

ભીડ રહ્યો; તેણે જાણ્યું કે આ બ્રાહ્મણ હવે મરી ગયો હશે; માટે તેની કબરમાં કાંઈ ધન હોય તે તપાસી જોઉં એવા ઇરાદાથી છેક પાસે ગયો. અને નિશ્ચિંતથી નીચો પડી તે જોયો. જોવા જાય છે તેવો જે અનાયાસથી ઉછળીને તેના માથામાં એવા જોરથી લાકડી મારી કે તે અચેત થઈને પગ તરફ ઝવતો જમીન દોરત થઈ ગયો, —આટલું થયું એટલે પેલો બ્રાહ્મણો હતો તે શ્રાપમુકત થવાથી દિવ્ય બ્રાહ્મણના વેશે ઉભો રહ્યો; તે જળાક્ષીઋષિનો શ્રાપ જે શુદ્ધિ ત્રિશિખ ઉપર થયો હતો તેજ બ્રાહ્મણના રૂપમાં ઉભો હતો તેના જણવામાં આગુજ હતું કે આ બ્રાહ્મણ અમારૂં રક્ષણ કરવા નિમિત્તે યુદ્ધ કરીને રણભુમિ ઉપર પડ્યો છે તેથી તેનો અપાર ઉપકાર અમારા ઉપર થયો છે એટલુંજ નહીં પણ જાણથી થવાઈ ગયેલા બ્રાહ્મણની સ્થિતિ જોઈ નેત્રમાંથી આંસુ કાઢતો તે શુચિવૃત્ત, પેલા બ્રાહ્મણની સારવાર કરવા સારૂં છેક નજીક બેઠો, અને તે બ્રાહ્મણને કહેવા લાગ્યો કે હે બાઈ ! તને ધન્ય છે, ધન્ય છે; તારૂં કલ્યાણ હજી; તમારો કરેલો ઉપકાર હું ભુવવાનો નથી, હે બાઈ ! તમે આ વખતે મને શી આજ્ઞા કરો છો !

મર્જની તૈયારીમાં આવેલો બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે હે બાઈ ! મુ પ્રજા નગરમાં ધર્મચીજા નામની દેવશમા બ્રાહ્મણની પુત્રી મારી સ્ત્રી છે. તેની સાથે ગયા વરમમાં હું પરણ્યો છું તે સ્ત્રીને હું પહેલે આજીવ તોડવા જતો હતો. તે સ્ત્રીને મહેં બીજકુલ મુખ આપ્યું નથી, પરણ્યા પછી તે મારે ઘેર આવીજ નથી, તે સ્ત્રી મારા મર્જની વિધવા થશે, અરેરે, તેનો અંતરાત્મા મારા વિયોગથી કેટલો બધો દુખિ થશે ! તે સ્ત્રીની ઉમર પંદર વરસની થઈ હશે. અને મારી ઉપર પચીસ વરસની છે ખેર સરકાર જે હોય તે ખરો પણ માદારા મર્જની ખગર મારી સ્ત્રીને તમે આપજો; એમ કહીને તે બ્રાહ્મણ મૃત્યુ પામ્યો; એટલે તે વખતે વિષ્ણુના પાર્શ્વદો વૈમાનમાં બેસારીને સ્વર્ગલોક (દિવ્યલોકમાં) લઈ ગયા;

જાજી ઉપર ગાય ઉભેલી છે તેના નેત્રમાંથી આંસુની ધારા નીકળતી હતી તે શુચિવૃત્તે જોઈ, તે જોતાજ શુચિવૃત્ત પોકે પોકે રેવા બેઠો; મનવ્રત એજ કે અમારા રક્ષણને માટે સંસાર મુખનો

ઉમેદવાર તરૂં ભાણે પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો, તેના માટે આ પશુ દેહવાળી ગાય રૂદન કરે છે તો મારૂ હૃદય ખિન્ન થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે !

શુચિવૃત્તે વિચાર કર્યો કે, આ પ્રાણીના શબને અમીઠાહ ન આપનાં માહારા પરમશુદ્ધ જાત્રાલીજપિ પાસે લઈ જઈ, પછી તે જેમ આરા કરે તેમ કરૂં, એવો વીચાર કરીને શુચિવૃત્તે પ્રાણીનું શબ ઉચક્યું, અને ત્યાં જાત્રાલીજપિના આશ્રમે જવા નીકળ્યો. એ જાત્રાલીજપિ ગાય હતી તે પશુ જાત્રાલીજપિના આશ્રમે દિન મુખ વાળી ચાલી આવી; આશ્રમથી થોડેક છેટે પલાશવૃક્ષ તથા આમનાં ઘોડાં પાદડાં એકઠાં કરી પાથરીને તેમાં તેને ગોઠવીને શુચિવૃત્ત પોતાના શુદ્ધ જાત્રાલી પાસે આવીને હંદવત પ્રણામ કર્યો. શુચિવૃત્તને જોઈને જાત્રાલીજપિ આશ્ચર્ય આપી; પોતાનો તથા પોતાની સાથે ગાય આવેલી છે તેનો બચાવ રી રીતે થયો તથા કોણે કર્યો, અને છેવટે પરિણામ દેવો થયો ! તેમજ તે પ્રાણીના પુત્રનું શબ ઉચકીને લાવ્યો છે તે આશ્રમ નજીક મુક્યું છે. એ વીગરે તમામ વૃત્તાંત બધી તે દિવસે મુખી શુચિવૃત્તે જાત્રાલીજપિને કહી સંભળાવ્યો,

જાત્રાલીજપિએ સિધ્ધ વર્ગ તથા શુચિવૃત્તના સામે નજર કરીને કહ્યું કે અહાહા ! આ પૂર્વનો સંબંધ કાંઈ વિચિત્ર પ્રકારનો જણાય છે; જેમ જોડીને મુખ થઈ ગયા,

શિષ્યોએ કહ્યું કે માહારાજ, એવો કેવો વિચિત્ર સંબંધ છે ? તે કૃપા કરીને કહો,

જાત્રાલી—જે પ્રાણી આ સામે હતો છે તે ગાયનું, અને આ શુચિ વૃત્ત મારા શાપથી આપણે થયો હતો તેનું, રક્ષણ કરવામાં પોતાના શરીર ઉપર રૂપરૂપ રાખી નથી અને રક્ષણ કર્યું છે; તે પ્રાણી પૂર્વે પ્રાણી જાત્રાલીના ઉત્તમ કુળમાં વિદ્વાન હતો, તેનું નામ વિજયદત્ત હતું તેણે વેદાભ્યાસ કર્યો હતો. તેને જાત્રાલી નામની સ્ત્રી હતી તે આ સામે ગાય ઉભી છે તે પૂર્વે વિજયદત્તની સ્ત્રી હતી, વિજયદત્તને ત્યાં જન્મ લેવા દેવદાસી થયો હતો. તે ગાયો ઉપર તે પ્રાણીની

જાણ, ધર્મશીખાના પિતાનો કંઠ ગદગદિત થઈ ગયો હતો. તે પોતાના કપાળ ઉપર હાથ મુકીને હીકરીનું દુઃખ સદન ન થવાથી ગતિ શુન્ય થઈ ગયો હતો, તે ધર્મશીખાના પિતાપથી મરેનું હૃદય કડ્ડામય થઈ જવાથી અરણ્યની જે શોભા દેખાતી હતી તે સઘળી શોભા શોકમય દેખાવા લાગી, જાણાડીઝાળિ એક બાજુએ પોતાના શિષ્ય મંડળ માથે સ્થિર થઈને ઉભા રહ્યા હતા; યોડીવાર થઈ એટલે ધર્મશીખાએ પોતાના પતિ સાથે બગી મરવાને માટે પોતાના પિતાને કમ્બુ કે લાકડા એકડા કરે, ધર્મશીખાનો વિના અર્ધા મુછાગત જેવો થયો હતો. આ વખતે જાણાડીના આજ્ઞાનુમાં તે જાઈને માટે ધણી દયા આવી, તેથી પેલાના નાથે મહા દયાનું જાણાડીએ ધર્મશીખાને કમ્બુ કે,

હે માતા ! તું કોને માટે રટે છે ! જે તારામાં જીવ છે એજ જીવ મૃતક શરીરમાં હતો, જીવ મરતો નથી, જીવ કોઈની સાથે સંબંધ રાખતો નથી, તો પછી તું કોની સાથે સંબંધ રાખે છે ! તારા શરીરમાં પણ જીવ જીવે છે. તો તારા શરીરનો જીવ અને આ મૃતક શરીરનો જીવ એ તમામ અંકતત્ત્વ છે, તેમાં પુરૂષ કે સ્ત્રીનો ભેદ રહ્યો નથી, તો તું કોને માટે કાષ્ટ વિના ખડકીને બગિ મરે છે ! આમ બગવાથી, કાંઈ મિલ મળતું નથી, પણ જ્ઞાનદ્વારાએ વિવેકથી ઇશ્વરનું સમર્પ કરવાથી તથા તેના અનાથ મડીલને જાળવવાથી કે તેને એજાબવાથી અને મદાયરણથીજ મિલ મળે છે, હે માતા ! એ તમામ જાણને દુર કરો, અને એક શબ્દાએ કરી ઇશ્વરનું સમર્પ કરો જેથી તમારું માર્ગક થાય,

ધર્મશીખાએ કમ્બુ, કે મદાયજા ! મારેનો એજ ઇશ્વર છે, માટે પતિ એજ પરમેશ્વર છે. માટે એ પરમેશ્વરના આંશમાં મળવાને માટે આ દેહ અર્પણ કરું;

જાણાડી—તત્ત્વ છે. મત્ત છે; પતિવૃત્ત પાળતું એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નિવૃત્ત પ્રેમનો એજ છે; માટે હવે તમે પતિવૃત્ત ને પાળતાં હતાં તેને રહસ્ય જીવન મુખી સત્યદ્વારાએ રાખીને નીમજ મનવડે કરીને ઇશ્વર સ્વરૂપ કરો; તો એજ સંપત્તિ શુન્ય છે;

ધર્મસિંગા—હું ભાગ્યદીન મું કે મહેં બીજવાર માત્ર પતિનું મૃતમ
શરીર જોયું; માટે મારે માટેનો સ્વીતામાંજ દેહ બરમ
કરવાનેજ નિમિત્ત છે; માટે હું સ્વામી સાથે બળી
મરવાની મું,

બાબાદી—હે માતા ! સાંભળ; તારો પતિ ગાયનું રક્ષણ કરવામાં
બીજા યોગેના હાથથી મરાયો છે; પરંતુ ગાયનું રક્ષણ
કર્તુ તેથી તે પુન્યે કરીને તારા પતિને સ્વર્ગમાંથી પાસેડો
આવીને વેગાનમાં બેસારીને લઈ ગયા છે. ત્યાં તેને ગાય
રક્ષકના પુન્યથી અદ્ભુત વેભવ મળ્યો છે, નોટડો વેભવ
ઈંદ્રને નથી તેટલો તારા પતિને મળ્યો છે. તેને શ્રી વિષ્ણુએ
સ્વતંત્ર અધિકાર આપ્યો છે, તે મહીનામાં બે દીવચ વ્યા
પૃથિવ ઉપર રાત્રીના દમ વાગ્યાના મુમારે બદ્ધારણ્ય કે જે
અરણ્ય અનેક શુશોભિત ડુંગરો, રણ, વન, ઉપવન, તડાગ,
અને અનેક પ્રકારના પુષ્પથી શુશોભિત છે તે અરણ્યમાં
આવે છે, તે છેક પાછલી રાત્રીના પાંચ વાગ્યા મુખી ત્યાં
રહે છે,—

એવી રીતે થાય છે કે તેના આવના પહેલાં આકાશને ભેટી
નાંખે તેવો મોટો મહેલ થઈ જાય છે, તે મહેલની આગળની બાજુએ
દસદસ ગાજુઓ વેતે તેવી છુટી જગો ઉપર આરસ પકાંજીના
જડીત્રથી વેડકો તૈયાર થઈ જાય છે, તે ઉપર મુખમત્તની મોટી મોટી
બજમે જેમાં સુવર્ણના મોટા છુટાથી શુશોભિત પથરાઈ જાય છે.
ત્યારપછી મોટા વેભવને પામેલો તારો સ્વામી સેંકડો અપ્સરાઓ તથા
કેટલાક મહર્ષીઓ તથા દેવ સાથે ત્યાં આવે છે, સેંકડો રક્ષપાગ
હથીયાર પકડીને તેની ચોકી કરે છે, સેંકડો શુરાપ્રામદો આજુબાજુ
ફેરે છે; આખી રાત્ર નાટ્યારંગ થાય છે. અનેક પ્રકારનાં ખાનપાન.
ખાવામાં આવે છે, જ્યારે પાંચ વાગે છે ત્યારે ને સપ્તમ જેળ થઈ
જાય છે, હે માતા ! એવો મહા સામર્થ્યને પામેલો તારો પતિ સ્વર્ગમાં
પણ એજ પ્રમાણે દરરોજ મુખ બોગવે છે, એ નમાગ ગાયનું રક્ષણ

[illegible][illegible][illegible][illegible]

તેથી હું આત્મંત વિલાપ કરતી હતી એટલામાં એવ વસ
ધારણ કરનાર સાધુ જેવો મારી સામે આવીને કહે છે કે
હે બાઈ ! તું રૂઢન કરવું મુશી રે ! તારા સ્વામીનું મૃતગ
શરીર જોવું હોય તો વિલંબ કર્યા વિના જાળાલીજીવિના
શ્યાનકે જા, એમ કહીને તે વિદાય થઈ ગયો-જાને મારી
આંખ્ય ખુલ્લી થઈ ગઈ આ સ્વપ્ન મટે મારા પીતાને કહ્યું
પીનાજીએ કહ્યું કે સ્વપ્ન સાચું હોતું નથી.-પણ મને
કાળ પડી નહી તેથી હું મારી હઠથી મારા પીતા સાથે
અહીયાં આવીશું-હે કૃપાસીધુ ! આપ મમર્થ મુનિદેવની
કૃપા ઉપર આ દારીએ આધાર રાખ્યો છે;

જાળાલી-હે ધર્મશિળા ! તું બાર મહિના મુખી આ ગાય જે કે તારા
સ્વામીએ તેનું રક્ષણ કર્યું છે તે ગાયની તનમન જાને
પતંગી એવા કર. પછી તું આ શ્યાનકે જો ગાયને લઈને
મારી પાસે આવજો એટલે હું તને તારા સ્વામી બતાવીશ,

ધર્મશિળાએ જાળાલીજીવિના પવિત્ર ચરણમાં મસ્તક નમાવીને
ને ગાયને પોતાને સ્વામીન કરી પછી પોતાના પીતા સાથે ઘેર ગઈ
આ તરફ જાળાલીના શિષ્યોએ મૃતગ શરીરને અમીટાહની કીવા
કરી-પેલી ધર્મશિળાએ જાળાલીની અસા પ્રમાણે જાણી એવા શક
કરી. એટલામાં ધર્મશિળાના માતપિતા જન્મ હતાં તે મર્જ પામ્યા,
તેથી હજા એકલી ધર્મશિળા રાત્રી દિવસ પવિત્ર રહીને ઇંદર સમજામાં
તથા પોતાના પતિની પુખ્તકાંતિ અંતઃકરણમાં રાખીને પોતાનો વખત
જીવિત કરતી હતી, અને ગાયની તનમન વટે એવા કરતી હતી;
જાણતું કુષ જે નીકળતું હતું તે સંત સંપુને પાત્રી હતી, અને પોતે
શક કુષ પીનેજ રહેતી હતી; એમ કરતા કરતા બાર માસ વિત્યા
એટલે જાણને લઈને જાળાલીજીવિની અધ્યક્ષે આવી; જીમિદારાજના
પવિત્ર ચરણમાં નમિ પડી. પછી સન્મુખ દીન મુખમુદા કરીને દાવ
એડીને બેસી રહી;

જાળાલીને પોતાના શિષ્ય શુભિનૃતને કહ્યું કે-હે શુભિનૃત !

માણસ એ વી શકતું નથી; તે સાથે સ્વર્ગમાં નિવાસ કરનાર દેવદુત્તની દરવાજામાં ચોટી છે. તે તમામને જાત્રુવામાં ન આવતાં તમે અહિયાં અગ્નિના દો મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે;

બદ્રશિખા-હે પ્રભુ ! તમે માનુષિ દેહનો ત્યાગ કર્યો તે વખતે તમારા દેહ સાથે આ દાસી બળી મરવાને અને તમને અહિયાં મગવાને તંયાર થઈ હતી; પણ પરમ કૃપાળુ જાનાલીજીવિ એ તમને મેગવી આપવાને મને આશ્વાસન આપ્યું હતું તેથી તેમની કૃપાએ આ પક્ષાચનો ઇંડ પકડનાર જાનાલી જીવિના ચિપ્પ શુચિરતની સાથે તે પરમચુરની અપ્પાથી હું અહિયાં આવીશું-હવે આ દાસીએ તમારો હાથ પકડ્યો છે તો તેને મુકીને તમે સ્વર્ગમાં જવા ધારાઉં કે કેમ ! હે નાથ ! આ દાસીએ શો ગુન્દો કર્યો છે ! તમારા વિના સહુ માત્ર મને સુખ મગતું નથી, માટે મને હવે સ્વર્ગમાં લઈ જાઓ;

સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થયેલા વિરપુરુષે કહ્યું કે તમારો અપાર મમતા, તમારો અપાર પ્રેમ, અને તમારો પતિરતાનો દ્રઢનિયમ બાણી મને આનંદ થયો છે, પણ આ દેહથી સ્વર્ગમાં તમને શી રીતે લઈ જવાય તેને સારું હું જાણે શું અવશમાં પડી ગયો છું.-માટે તમને એટલું કહું કે આવતી પુર્ણિમા સુધી તમે આ અરણ્યમાં આનંદ કરીને રહો, તમને વાઘ વીતરે કોઈ હિંસક પ્રાણીનો ભય ન થાએ એટલા માટે હું તમારું રક્ષણ કરવા સારું દેવદુત્ત રાખીશ, એટલે તમે નિર્ભયથી રહી શકો; અને હું તમારે માટે સાક્ષાત વિષ્ણુમાહારાજ પાસેથી મુદ્રાસો લઈ લઉં, એ તે હા કહેશે તો ત્રીજે દીવસે તમારી પાસે અપ્સરાઓ આવશે. મને ખાતરી છે કે ગમે તેવા પ્રકારથી વિષ્ણુમાહારાજની આજ્ઞા તમારે માટે હું મેગવીશ;

આ પ્રમાણે વાત કરે છે એટલામાં એ સભામાં ત્રિકાગદર્શી અમીકેતુ દેવ હતો, તેમણે મુદ્રાસો આપ્યો કે એ જાણે જાનાલીજીવિની આજ્ઞાથી એક વરસ સુધી ગાયની યેવા કરી છે તેથી તે પુણ્યદ્વારાએ

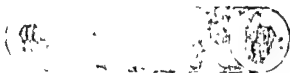
અવસાને માટે નિશ્ચય
પાત્ર થઈને પાત્ર નામ ને મેંકામન ઉપર
પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે
તમે આ પાત્ર નામ ને મેંકામન

પાત્ર નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન માટે
પાત્ર નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન વખત
જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં
ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં ત્યાં—
તે પાત્ર નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન ને
વિભાજન કરીને પાત્ર નામ ને મેંકામન અને બીજા
માનના નામ

પાત્ર નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન અમરાઓ
વિભાજન કરીને પાત્ર નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
સેનાના કાળ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
દુર્ગા નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
ધનું આન ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
સાદેમ નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
એમો, એમો નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
તે સંભાળીને નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
ગુરૂની કૃપા થી દુર્ગા નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં
વૈભાવના ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
મમ સચેત્રી ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
તમે સનાતન કરીને આવી અને વૈભાવના ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
સ્થાનકે આજ્યોજ્યોજ્ય, બ્રહ્મશિવા ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
મનુષ્યનું શરીર મરીને જગતને મોહ પમાડે તેનું દેરાનું સ્વરૂપ બની
ગયું; અને વૈભાવના ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન નામ ને મેંકામન
જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં
તથા ગુરૂજીના પ્રતાપથી ઉપદ્રવ થઈને, ચીતરે જાણવાને

ગુણને ગુણિતને કહ્યું--ગુણિતનું જાણીતવિના ક્યાનકે
 તે પેલોપે, અને અનેથી તમામ દક્ષિણ કદી દીધી, બદશિખ
 રના ક્ષણીને સ્વર્ગમાં મળી, અને વિવિધ પ્રકારના ગુણને પામી
 હે શિખ; આપણુ રણુ ક્ષણી તથા તેની યેવા ક્ષણી
 તેને; આણુ લક્ષણીને પ્રાણુ અને તેની જી બદશિખ આ
 મણુ ઉત્તમ પદને પાડોશ્યાં-માટે અદિ'સા એ સ્વર્ગનું ગુણ
 પનાર છે; અદિ'સા એ ધર્મના રણુનો કોટ છે, અદિ'સા એ
 નિની મર્યાદા છે; માટે હે શિખ જેઓ અદિ'સા ધર્મ ઉપર પુખ્ત
 પડે તે સદા સર્વદા ગુણ મેળવે છે;

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଶ୍ରୀ-ମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

અપાર સમુદ્રમાં ડુબકી મારીને અમુક્ય મોતીની ધીપ મનુષ્યો મેળવે છે, તેવી રીતે મોટા પર્વતોની ખીણમાં પ્રત્યન કરીને માણક, મણી, હીરા, પીગેરે ચોપીને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા અમુક માણક છે એમ તેના પ્રકાશથી જાણી શકે છે, તેવી રીતે તમામ પદાર્થનું પુર્ણ જ્ઞાન મળ્યા રીવાય અનુભવ થતો નથી;

શિષ્ય.-હે ગુરુ ! તમામ પદાર્થનો અનુભવ આ મનુષ્ય દેહ દ્વારાએ જે મેળવવા પારે તે શું મળી શકતો હશે કે ! હે દિનદયાળ ગુરુ ! મને શંકા થાય છે કે; સમુદ્રમાં માછલાં પીગેરે જળમાં રહેનાર પ્રાણી જળમાં રહીને નાશિકા દ્વારાએ શી રીતે પવન લેતાં હશે ! તે પ્રાણી જળમાં રહીને ખોરાક શી રીતે લેતાં હશે, તે પ્રાણી પોતાનાં ઈંડાં અગાધ જળમાં ક્યાં મુકતાં હશે ! અને તેઓને વ્યવહાર જળમાં શી રીતે ચાલતો હશે આ જાણતો અનુભવ મનુષ્ય જાતને મિતી મળી શકે ! હા એટલું તો ખરૂં છે કે અમુ દ્વારાએ તે માછલાંને નગરે ભેળને તેઓને પાણી સાથેજ સંબંધ છે એવું અનુભવથી અનુમાન કરશે, પણ જે અનુભવ જળમાં રહીને અહાર વિહાર કરવાનો માછલાં વિગેરે જળમાં રહેનાર પ્રાણીઓને છે તે અનુભવ મનુષ્યને શી રીતે પ્રાપ્ત થાય !

ગુરુ.-હે શિષ્ય ! એ તાહારી શંકા ખરી છે; એવી શંકાઓ દરેક પ્રાણીના દેહની બાંધણીમાં જે હીલચાલ રહી છે તેને માટે કરવામાં આવે તો તેને પાર પણ આવશે નહીં, વાગોડનારાં પ્રાણી, જેમ કે ગાય, ભેંસ, પાંદા, હાટ પીગેરે છે તે પેહેલવેહેલું ખાવાનો પદાર્થ જે કે ઘાસ વીગેરે જલદી જલદી ખાઈ જાય છે પણ જે જે પ્રાણ અનુક્રમે તેના પેટમાં ગયેલા હોય તેને પ્રાણ અનુક્રમે પેટમાંથી પોષના મુખમાં લાવે છે અને તેને ચાવીને પાચેલીને એક રસ કરીને પેટમાં ઉતારે છે પણ વીજા પ્રાણને પેટમાંથી

આંધળો—પરમેશ્વરના મમ ભે દું કાંઈ જાણતો હઉંને.

પ્રશ્ન—આંધળોને જે આન હોય છે તેમાં પરમેશ્વર બાળક માટે દુધ તથા કદ છે તે સ્તનની ટીંટડી બાળક મુખમાં રાખીને દુધને મુઠે એટલે એ દુધથી પેટ ભરાય,
આંધળો—હાં હાં. હવે મમજી ત્યારે તો દુધ ખાનાં ખાનાં એ રૂવે છે. ખરૂં કે !

પ્રશ્ન—હા. કાકા, એમજ છે;

આંધળો—આહાહા ! એ દુધ કેવું હશે. કે બાળક રોતું હશે !

પ્રશ્ન—અરે રામ રામ, શું તમે દુધ પલુ લેશું નથી કે !

આંધળો—ના. બેઠેન, હું તો જન્મનો આંધળો એટલે દુધ કેવું હશે તેની મને શી ખબર !

પ્રશ્ન—ઓ કાકા ! એ દુધ તો બગલાની પાંખ જેવું પોતું હોય છે;

આંધળો—એમ કે ! ત્યારે એ બગલો કેવો હશે !

પ્રશ્ન—(પોતાનો હાથ વાંકો કરીને આંધળને બતાવે છે) જુઓ કાકા આ પ્રમાણે બગલું વાંકું ટાંકવાનું હોય છે;

આંધળો—(વાંકો કરેલા હાથ ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવીને) અરે રામ રામ આટલું લયું વાંકું અને આવડું મોઢું બગલા જેવડું દુધ નાના ઓકરાના મોઢામાં અને ગળામાં શી રીતે ઉતરે ! જા જા, ગાંડી એ છે;કરૂં એટલાજ માટે રૂવે છે; સમજ કે હવે એવું દુઃખ ઓકરાને ફેલી નહીં હોં કે ! કદાપી ઓકરૂં મરી જાય, સમજ કે !

આ પ્રમાણે આંધળાએ તે બાઈને ઉત્તર આપ્યો; આંધળાને જે અનુભવ મળ્યો, અને તે અનુભવ ઉપરથી જે કંઈ આંધળાને તર્ક થયો તે તર્ક સાથે વાલીનો ઉચ્ચાર સાંભળીને પેલી બાઈ ખડખડ હસવા લાગી;

એજ પ્રમાણે એક વખતે સાત આંધળાઓ એક બીલનો ખસો જડીને એકાગ્રંથ આસતતા આસતતા એક નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તે આંધળાઓને તે નગરનો રાજા અથ ઉપર લેશીને સેજસાજ ફરવા સારૂં નીકળી પડેલો તેણે જોયા; એકદમ સાત આંધળાઓનું ટોળું

વરસથી જેડે જેડે પોષણ કરેડો. માટે આજ તેઓને પણ હાથીની પરિણા કરવા માટે બોલાવે તો હીક છે, -મંત્રોનું કહેવું સાંભળીને રાજાને યાદ આનું કે એ વાત ખરી છે. ઘોડીક વારમાં, તે સાતે આંધળાઓને હાથીની પરિણા કરવા સાડ બોલાવ્યા, અને તેઓને દુકમ કર્યો કે અમારે હાથી પરીક કરવાનો છે માટે તમે તપાસ કરા કે આ હાથી કેવો છે !

રાજાનું વચન સાંભળીને સાતે આંધળાએ ઘોડીવારે પોતાનાં મરનક નગાવીને યએલો દુકમ માથે ચલાવ્યો, પછી સાત આંધળા પેટી પેટેલો આંધળો ઉભો થયો, તે લાકડીના ટેકાથી હાંફાં મારતો મારતો હાથી પામે જઈ પોહોચ્યો. જતાંજ હાથીની મુંઢ હાથમાં જાણી. તે મુઠ પકડીને તેણે હાથ ફેરવ્યો ઘોડીકવાર તેમ કરીને પોતે પોતાના આમન ઉપર બેઠો. પછી બીજો આંધળો ઉભો થયો. તે હાંફાં મારતો હાથીના પગ આમન જઈને ઉભો રહ્યો. તે ઉપર કેટલીકવાર હાથ ફેરવીને પોતાના આસને બેઠો, પછી ત્રીજો આંધળો હાથીની પાછળના ભાગમાં પુછડા પાસે જઈ પોહોચ્યો તે પુછડાને પકડીને હાથ ફેરવીને નીર્જય કરીને પોતાના આમન ઉપર બેઠો, એમ અનુક્રમે સાતે આંધળાએ હાથીના દરેક વિભાગ ઉપર જઈને હાથ ફેરવીને તથા તે વિષે નિર્જય કરીને પોતાના આસને બેઠા, -તમામ આંધળાએ પોતે પોતાનું કામ અટકીને લેઃ એટલે રાજાએ તે આંધળા પેટી પ્રથમ આંધળાને પ્રશ્ન કર્યો કેમ ! મુરદાસજી ! હાથીને પારખ્યો કે નહિ ! પછી આંધળાએ ઉત્તર આપ્યો કે હાજી ! હાથી પારખ્યો રાજાએ કથું કે કેમ ! હાથી કેવો છે !

૧ એ આંધળો—(રાજા પ્રત્યે) સરીખ પરવર ! એ હાથી પોતા

જુમળા જેવો છે; જેમાં ઊંચટે બે કાંઠાં છે; બહુ

તપાસ કરતાં તે જુમળા આંધળાનું છે એમ અજ્ઞાત છે

૨ એ આંધળો—એ સરીખ પરવર ! એણે જે પરિણા કરી તે તારા

ખોટી છે, હાથીને યાંજીત જેવો છે.

૩ એ આંધળો—નહિ નહિ, હાથીને દોરડા જેવો છે.

૪ એ આંધળો—એ એટલજાન ! એ જોઈ જશે, પરિણા કરી એ

જોડી છે હું મારા અનુભવથી કહું કે હાથી ખીટાના જેવો છે.
૫ મો આંધળો- (માયું દુતાવીને) અરે રામ રામ આ બધા બોલે છે
કે જકે છે ! મહે મારી જાતે અનુભવ કર્યો છે કે હાથી
મુપડા જેવો છે.

૬ ડો આંધળો (રાજા પ્રત્યે) ઓ મેહેરજાન ! આ બધા કેવળ બકવાસ
કરે છે જો મારા અનુભવ ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો હાથી
ખાડા ટેકરા જેવો છે

૭ મો આંધળો ઓ મહારાજ ! એ બધાએ ગમે તેમ કહેતા હોય પણ
મને તો એ હાથી ખીંત જેવા લાગ્યો;

હરેક આંધળાઓના અનુભવમાં ફેર ફાર પડવાથી તે
આંધળાઓમાં પરસ્પર ટંટો થવા લાગ્યો. અંદર અંદર મીઠા મીઠા
ધાંટાથી એક બીજા સામે વિચિત્ર નેત્રની ટ્રહી દ્વારા એ માયાં દુતાવી
દુતાવીને લાકડીયો ઉગામવા લાગ્યા, અને મારા મારી ઉપર આવી
ગયા, જેમાં કોઈને ખાયા ઉપર તો કોઈને ખભા ઉપર તો કોઈને
કમરમાં તો કોઈને છાતી ઉપર એક બીજાની લાકડીયોનો પ્રહાર થવા
લાગ્યો આ પ્રમાણે હાથીની પરિક્ષાને આંધળાઓમાં ઝથડા થએલો
એઈને રાજાને તથા સભામંદોને હાથી જાહે દસલું આપ્યું; હરેક
માયુંએ તે આંધળાઓની એટા એઈને પેદ પકડી પકડીને
દસલું લાગ્યા;

રાજા મર્મજ ચતુર અને વિદ્યા કળા કુશળ તથા ન્યાયી ! હતો
તેથી તે આંધળાઓને આશ્વાસન આપીને તેમના ટંટાનું સમાધાન
કરીને જેટલા હાથી ખરીદવાના હતા તે પાને તથા મસીવર્ગ વીંચરે
હાથીની પરિક્ષા કરીને ખરીદ્યા,

હો પ્રિય ! એજ પ્રમાણે ઈશ્વર સ્વરૂપમાટે, મિમાંમક, સાંખ્ય,
ન્યાય, વેદાંતિક, કળાઈ, પાતાંજલ, ઇત્યાદીક વડે રાજ્ય છે તેઓના
જુદા જુદા મત છે તે ઉપર કહેવા દાખલા જેવા છે; પણપિ તે છએ
રાજાને સાર સમજ કરનાં જે મત્ય બાવાઈ નીકળે તેજ ઈશ્વરનું જાન
મનજગતમાં આવે છે, એજ પ્રમાણે માત્ર આંધળાઓના જુદા જુદા
અભિપ્રાય એકજ કરવામાં આવે તો હાથીના અંગનું સ્વરૂપ જાણઈ

શકાય પરંતુ જ્ઞાનરૂપી નેત્રવડે કરીને તે દરેક સ્વરૂપને અનુક્રમે જોડવામાં આવે તો એક સ્વરૂપ કલ્પાઈ શકાય છે; જ્યાં સુધી જ્ઞાનરૂપી નેત્ર નથી ત્યાં સુધી અનુભવ વિનાનો તર્ક ઉપયોગમાં આવી શકતો નથી,

આ દ્રષ્ટાંતમાં જન્મ અધરૂપી અજ્ઞાન સમજવાનું છે, અને સંકલ્પ વિકલ્પરૂપી જ્ઞાન એ સાત પુરૂષો ગણવામાં આવ્યા છે, -તે સાતે અધ પુરૂષોના જુદા જુદા મત્ત તે અનુભવ વિનાનો તર્કરૂપ છે; વળી જે હાથી છે તે વસ્તુ નિર્ણયનો એક પદાર્થ છે. આજ્ઞા કરનાર રાજા છે. તે અનુભવનું દાર બતાવનાર પ્રેક્ષક છે, તથા પરીક્ષક છે;

હૈ શિષ્ય ! જો કે જ્ઞાનેન્દ્રીયોને અનુસરીને નેત્રદ્વારાએ દ્રષ્ટી કરનાર જ્ઞાન જ્ઞાંતીથી અધારામાં દોરડાને સર્પ છે એમ માંનીને ખરી જાય છે; ભલે કહી અજ્ઞવાનું હોય તોપણ નેત્ર ઈન્દ્રીય છતાં જોયેલી વસ્તુ ઉપર જ્ઞાન પામીને બીજી વસ્તુની સિદ્ધતાનો આરોપ કરી દે છે, પણ જ્યારે જ્ઞાન દૂર થઈને નિર્લેપ થાય છે તથા પ્રમાણ થાય છે, ત્યારે જ શંકાનો નાશ થાય છે-એજ માટે અનુભવ વિનાનો અપ્રમાણ સંકલ્પ કે તર્ક મનને શાંતી કરતો નથી;

શિષ્ય—હે માહારાજ ! બ્રહ્મવિદ્યા બ્રહ્મનારની સ્થિતિ કેવી હોય છે ?
શુર—હે ભાઈ ! તેમની સ્થિતિ અવર્ણનિય છે; તે પુર્ણજ્ઞાની હોય છે;
જ્ઞાની કહેાને કહે છે તે સાંભળ,

જ્ઞાનીપુરૂષ સદાચારથી વર્તે છે; તે યથાર્થ જોષ આપનાર હોય
છે, તે વેદના સત્ય અર્થને બ્રહ્મનાર હોય છે; તે બ્રહ્મવેત્તા દેહ, ધર,
પુત્રાદિ, અને ધન ઇત્યાદિક વિષયોમાં આક્રમક ન હોય, તેમજ તે
હર્ષ શોક કે રાગદ્વેષ રહિત હોય છે; તે શિવાય લોકએશણા, વિત્ત
એશણા અને પુત્રએશણા—વિગરે સર્વ કામના રહિત હોય છે, વૈરાગ્ય
વાન, ચોક્કસ જોષનાર, જ્ઞાનમાં ભરપુર, જીતેન્દ્રીય, વર્ણાશ્રમના
અભિમાન રહિત, આત્માનંદમાં મગ્ન, અનાચાર-દુષ્ટ કર્મ જેના
સ્વપ્નમાં પણ ન હોય, દંડ, શિખા, યજ્ઞોપવિત વિગરે સંકેતિક-
કરિષ્કત ચિન્હ રહિત, મસ્તની પેટે સ્વાતંત્ર વિચરનાર, બ્રહ્મ અને
માયાને ભીત ભીત જોગજ્ઞનાર, સત્ય જોષનાર, અને સમાન દ્રષ્ટી,
વીગરે બ્રહ્મવિદ્યા બ્રહ્મનારનાં લક્ષણ હોય છે; હે શિષ્ય એ પ્રકારે લક્ષણ
વાળા યી વસિષ્ઠમુનિ હતા જેમણે યીરામચંદ્રજીને ઉત્તમ જોષ
આપ્યો હતો;

શિષ્ય—હે શુર ! બ્રહ્મનું સ્વરૂપ કેવું હશે ! અને વિદ્યા કેણે મેળવી ?
શુર હે ભાઈ ! જેથી બ્રહ્મનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય તે બ્રહ્મવિદ્યા
કહેવાય છે; અર્થાત્ જીર, ઇશ્વર, અને પ્રકૃતિનાં શુભ જે છે તેને
પરિપૂર્ણ રીતે બ્રહ્મનાર, અથવા તે ત્રણે સ્વરૂપનો જોષ કરનાર હોય તે
બ્રહ્મવિદ્યાનો બ્રહ્મનાર બ્રહ્મવેત્તા હે શિષ્યનું કહે છે કે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ
કેવું હશે ! તો પછી તે વિષે કેહેવા પારીયે તો મોટો વિસ્તાર થઈ
પડે તોપણ હું તને ટુંકામાં કહું છું કે,

બ્રહ્મ, આકાશ કરતાં પણ નિર્મળ છે, પણ જો તેને જોવા
માંડીયે તો તે આકાશની માફક પોકું નથી, તેમાં પાંચ બુદ્ધિનું પણ
રૂપ નથી, તે બ્રહ્મ અનહદ અને અપાર છે; જે તું આ જગતને નજરે
જુએ છે એવાં અનેક જગત, અથવા મોટા મોટા અત્યંત વિસ્તાર વાળા
મોટા એક બીજાથી સેંકડો કરોડો કોસ દૂર એવા અનંત મોટા, અનંત
વિસ્તારવાળા અદ્ભુત રહેલા છે તે તમામમાં, તથા એકે એક પદાર્થમાં, તથા

ધનુર્વિદ્યાનું ઉત્તમજ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેમણે ઋષિઋષિપ.સે ઉત્તમ શાસ્ત્રોનો અધ્યયન કર્યો હતું; તેમણે પોતાના બાહુશક્તિ અને પરાક્રમથી રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણો કર્યો હતો; ઘણા ખરા રાજાઓ વિશ્વામિત્રને ખંડણી ભરતા હતા; તેમનું સ્વામિત્વસ્વિકારીને તેમની આજ્ઞામાં રહેના હતા; વિશ્વામિત્રે પોતાના સેન્યની વ્યવસ્થા ઘણીજ સારી રાખી હતી, પોતાની રાજસભામાં મંત્રીમંડળ વિદ્વાન અને દિધિદ્રષ્ટી ધાતુ હતું; તેની રાજસભામાં ચતુર, શાંભા, અને બુદ્ધિવાન સલાહકારો હતા;

એક વખતે મહાતેજસ્વી વિશ્વામિત્ર રાજા પોતાની, સઘળી સેન્ય લઈને મૃગયા રમવા સાડા બારે નીકળી પડ્યા હતા, અનાયાસે તે વિશ્વામિત્ર રાજા માહાત્મા વસિષ્ઠના આધમે આવી પેહોન્ધા; વસિષ્ઠ ઋષિયે તેમનો સત્કાર કર્યો; એ કે વિશ્વામિત્રની સેન્યા ઘણા વિસ્તારવાળી હતી તે સઘળી સેનાને વસિષ્ઠ ઋષિયે પોતાની પાસે નંદિની નામે કામદુર્ધા ગાય હતી તેના પ્રતાપથી દમ્ભિત પદાર્થ મન ભાવતાં પ્રવૃત્ત કરીને પરીપુર્ણ રીતે વિશ્વામિત્રને સતોષ્યો હતો; પણ તે સાથે વિશ્વામિત્રને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું હતું, તેણે બારીક રીતે તપાસ કરાવ્યો ત્યારે જણાવ્યું આવ્યું કે આ સઘળી જે રચના બની છે તે નંદિની નામે કામદુર્ધા ગાયના પ્રતાપથીજ છે;—આ હકીકત જાણીને વિશ્વામિત્રે નંદિની ગાય લઈ જવાને દમ્ભા કરી,—વસિષ્ઠ પ્રત્યે વિશ્વામિત્ર રાજા રહેલા લાભો કે હે મુનિશ્વર! હું તમને એક લાખ ગાયો આપું છું તેના બદલે આ નંદિની ગાય મને આપવી જોઈએ, આઠાવી ગાય અમારા જેવા દુઃખને ત્યાંજ રોકે, જ્યારે પ્રસંગ પડે ત્યારે આગળનો ઉપયોગ અમારા જેવાને હર વખતે પડે છે,—તમે એકાંત અંરણ્યમાં નિવાસ કરનારા છો તેથી તમારી પાસે આઠાવી ગાય રહેવાને યોગ્ય નથી; માટે કૃપા કરીને એ નંદિની ગાય આપો;

વિશ્વામિત્રનું વચન સાંભળીને વસિષ્ઠજીએ કહ્યું કે હે રાજા! હું અંરણ્યમાં નિવાસ કરનારો છું, મને કશ્ચનો કે કોઈ બીજા વસ્તુની દમ્ભાજ નથી, છતાં તમે લાખ ગાયો આપવાને ધાવો છો તે બધાંયને સુઘવવાની ઉપધી હું જોઈએ છતાં સ્ત્રી રીતે કરીશ! આશ્ચર્ય અંગેજ

ગાય સાચવી શકાય છે શેવા કરી શકાય છે અને પરમાત્માના ધ્યાનમાં નિર્વિધને આવકાશ મળે છે, માટે હે રાજન ! મારી પાસે જે બેઝગાય છે તે ઘણી ઉપયોગી છે, તમે રાજા છો, ! તમને શાંતી નુંન્યા છે ! જે કંઈ સાધનો ભેઈએ તે તમારી પાસે છેજ માટે લોભનો ત્યાગ કરીને સંતોષ ઉપર ધ્યાન આપો;

વિદ્યામિત્રે કહ્યું કે હે મુનિ ! ગમે તેમ હો, પણ એ નંદિની ગાય લેઈ જવાને મારી દ્રઢ ઇચ્છા થઈ છે, જો કે તમે નહીં આપોતો અમે બળાત્કારથી લઈ જઈશું;

વસિષ્ઠે કહ્યું કે- ભલે કદી બળાત્કારે લઈ જશે તો; પણ ખરૂં જોતાં એ ગાય આપવાની મારી ઇચ્છા નથી; પારડી ચીજ બળાત્કારથી લેવી એ રાજાનો ધર્મ નથી; છતાં જો તમે અધર્મ કર્યો તો તેનું પરીણામ સાડું નીપજશે નહીં;

વસિષ્ઠે યોગ્ય વચન કહ્યું તોપણ નહિ ગણકારતાં વિદ્યામિત્રે નંદિની કામદુર્ધાને લઈ જવા માંડી આ વખતે ગાયના શરીરનાં રૂપાંત્રાં પ્રડાં થઈ ગયા, દરેક રૂપાંત્રામાંથી રાજા અરજ કવચબંધ ભયંકર સ્વરૂપ વાળા હજારો માણસ માર માર ઉચ્ચાર કરતા શણ માત્રમાં પ્રગટ થયા, તે સમજા એકત્ર થઈને વિદ્યામિત્રની સેન્યા સાથે ઘરૂણ સુદ્ધ કર્યું-વિદ્યામિત્રની સમજા સેના કતલ કરી નાંખી. આ વખતે નંદિની ગાયને પડતી મુકીને ભયથી વ્યાકુળ થએલો માન ખન્ટ પામેલો વિદ્યામિત્ર બહીલે મોઢે પોતાના રાજામાં આવ્યો ગયો, કામદુર્ધા નંદિની ગાય લઈને પેલા કાર્ત્ત્ત્વિય સેન્યા એ વિદ્યામિત્રને સોંપી; પછી તે સેન્ય અલોપ થઈ ગયું;

યોગા દીવસ પછી ચતુરંગ સેન્યા તૈયાર કરીને વિદ્યામિત્રે પોતાના સો પુત્ર વસિષ્ઠાશ્વિના આગ્રમે સદરહું ગાયનું હરણ કરવા સાડું મોકલ્યા પણ છેવટે તે પુત્રોમાંનો કે સેન્યમાનું કોઈ માણસ જન્મ્યું નહીં તમામ માર્યા ગયા,

આમ થવાથી વિદ્યામિત્ર ઘણો શોકાતુર થયો; આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે આહાહા ! પ્રહાત્વનું બળ કેટલું બધું છે ! ભલે કદી ગમે તેવો ચક્રવર્તિ હોય, ગમે તેવો અપાર સેનાવાળો બાહુબળ હોય, તો

પણ જે સત્તા બ્રહ્મત્વમાં રહી છે તેવી સત્તા બીજા કોઈમાં રહી નથી; અવગત બ્રહ્મનેજ આગળ સધળું મિથ્યા છે, માટે જે મત્તા અને બ્રહ્મત્વ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થયે ! આ પ્રકારે વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યો;

એક તરફથી બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત કરવાની અને બીજી બાજુથી વસિષ્ઠ જ્ઞપ્તિ પાસેથી જે લેવાની વિશ્વામિત્રની વૃત્તિ થઈ, છેવટે તેણે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને હિમાલય પર્વત જઈ તપ આરંભ્યું, પછી કેટલેક કાળે વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠનું જે વાગવા ઇરાદો કર્યો, તે શસ્ત્ર અસ્ત્રાદિક લઈને વસિષ્ઠના આશ્રમે જઈ પોહોંચ્યો, વસિષ્ઠ મહાત્માએ વિશ્વામિત્રના દુષ્ટ વિચાર પોતાના યોગબળથી જાણી લીધા હતા, તેથી જેવો તે વિશ્વામિત્ર મળવાને માટે આવ્યો તેવાજ વસિષ્ઠમુનિ પોતાના હાથમાં બ્રહ્મદંડ લઈને તેના સન્મુખ ઉભા રહ્યા; વિશ્વામિત્રે એકદમ વસિષ્ઠ ઉપર અસ્ત્ર શસ્ત્ર ફેંકવા માંડ્યાં; પણ તે સધળાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર વસિષ્ઠે પોતાનું મોઢું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ગળી ગયા; આ ચમત્કાર જોઈને વિશ્વામિત્રને ભય થયો, સહુવાર પણ નહીં ટકતાં ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા; વસિષ્ઠજ્ઞપ્તિમાં બ્રહ્મત્વની સત્તા કેવી છે, તેની આ બીજી વખત વિશ્વામિત્રને ખાતરી થઈ તેથી બ્રહ્મત્વ યક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે અરણ્યમાં તપ કરવા સારૂ ચાલ્યો ગયો; વિશ્વામિત્રે ઉચ્ચ તપને આરંભ કર્યો; વિશ્વામિત્રના ઉચ્ચતપથી, ઈંદ્રને ઘણી ચિંતા થવા લાગી, તેથી તેનું તપ ભંગ કરવાને માટે મેનકા નામની અપ્સરાને વિશ્વામિત્રના તપ આશ્રમ તરફ મોકલી; જો કે વિશ્વામિત્રરાજ અત્યારે મહાતપસ્વિ છે તેપણ મેનકાને જોઈને પોતે મોહ પામ્યો; તે મેનકા સાથે દસ વરસ સુધી બ્યવહાર ચલાવ્યો; તેનાથી મેનકાને શકુન્તલા નામે પુત્રી ઉત્પન્ન થઈ; પછી ફરીથી તપ કરવાને આરંભ કર્યો. એટલે કેટલીક મુદત પિત્યા પછી ઈંદ્રે રંજા નામની અપ્સરા તપ ભંગ માટે ફરીથી મોકલી; પણ આ વખતે તે વિશ્વામિત્ર રાજ્ય લેશ પણ મોહમાં પડ્યો નહીં; અને તપ આચરવા માંડ્યું; છેવટે સિદ્ધિ આપવા સારૂ બ્રહ્માદિદેવ તથા ઇશ્વાદેવ તેમની પાસે આવીને કહ્યું કે, હે મહાતપસ્વિ વિશ્વામિત્ર સજ્જન ! તમારા તપથી અમે સંતોષ પામ્યા છીએ. તમારા તપે કરીને

[illegible][illegible]

કરવાનાં હેતુથી વસિષ્ઠ ગયા નહોતા; વસિષ્ઠ ગયા નહી તેથી તે યજ્ઞકાર્ય કરાવવાને દાત્રિય ઉપાધ્યાય દરીને વિદ્યામિત્ર રાજા ગયો હતો, દાત્રિય ઉપાધ્યાય હોવાથી; યજ્ઞકાર્યમાં બીજા બ્રાહ્મણો આવ્યા નહી, તેથી યજ્ઞનું કાર્ય યજ્ઞુ નહી; આમ યવાથી વિદ્યામિત્રને ક્રોધ ચડ્યો; યજ્ઞનું કામ તો બાજુએ રહ્યું પણ વિદ્યામિત્રે પોતાના તપ બળથી ત્રિશંકુ રાજાને સ્વર્ગે ઓઠાડ્યો; પણ ઇંદ્રાદિ દેવોએ તેને સ્વર્ગનો અધિકાર નથી એવું કહીને તેને નીચે નાંખી દીધો; આ દેખાવ જોઇને વિદ્યામિત્રે પોતાના તપ બળથી ત્રિશંકુને સ્વર્ગમાંથી પાછો આવતાં જોતાં જ આકાશ અને પૃથ્વી વચ્ચે અદ્દર લટકતો રાખ્યો; પણ તેને દિવ્ય દેહવાળો કયો, -ત્યારથી દક્ષિણ દિશા તરફ નદાત્રયે પ્રકાશ મારતો ત્રણ તારા સહીત આકાશમાં દેખાય છે; જેને ત્રિશંકુના તારા કહે છે;

વસિષ્ઠની અમાધ શકતી આમળ વિદ્યામિત્રનું કાંઈજ વાઙ્મયું નહી; તે બીજી વખત અયોદ્યાની રાજસભામાં ગયો હતો તે વખત પણ પુર્યક્રમ પ્રમાણે વસિષ્ઠમુનિએ તેને રાજ્યે કહીને બોલાવ્યો હતો, -હજી સુધી હું બ્રહ્માર્ષિ કહેવાયો નહી, કિંવા બ્રહ્માર્ષિ પદ પ્રાપ્ત થવામાં આ વસિષ્ઠમુનિ આટો આવે છે. માટે હવેતો તેના કુળનું જ નિકંદન કરવું જોઈએ આ પ્રમાણે વિદ્યામિત્રના અંતઃકરણમાં વેરભાવ ઉત્પન્ન થયો; પછી તેણે તપબળથી રાક્ષસો ઉત્પન્ન કરીને વસિષ્ઠમુનિના સા પુત્રનો નાશ કરાવ્યો; આ સર્વ કાર્ય વિદ્યામિત્રનું છે એમ વસિષ્ઠ મુનિ જાણતા હતા, પણ તે વસિષ્ઠ માહાત્મા પરમ શાંત સ્વભાવના, રાગદોષ રહિત, અને ક્રોધને ત્યાગ કર્યો છે એવા સમદરથી હતા, તેથી તેમના મનમાં વિદ્યામિત્ર પ્રત્યે બિટકુલ ઓદું લાગ્યું નહોતું -પણ જે પુત્ર મરણ્ય છે તે વિદ્યામિત્રના નિમિત્તથીજ મરવાના હશે, તેમાં હર્ષ શોક શા માટે કરવો એવો વિચાર વસિષ્ઠને થતો હતો,

વિદ્યામિત્રે. જાણ્યું કે મ્હેં આંદકું ક્યું છે તેથી હવે તે વસિષ્ઠ દ્વારા યાંત્રીને મને બ્રહ્માર્ષિ કહેશે; એમ વિચાર કરીને ફરીથી એથી વખત અયોદ્યાની રાજસભામાં વિદ્યામિત્ર રાજા મારણ કરીને

વસિષ્ઠ—હું તો માત્ર સત્સંગનોજ મહિમા બ્રેષ માતું છું !

વિદ્યા—તો શું કર્મ અને તપમગ્ન-સત્સંગ મહિમા આગળ નિર્બળ છે !

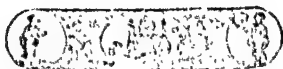
વસિષ્ઠ—હું વિવાદ કરવા માગતો નથી, પણ તેનું જેઓ રહસ્ય જાણે
 તે જોઈ શકશે;

વિદ્યા—આપ જો કહો તે ખરું,

વસિષ્ઠ—તમને શંકા આવતી હોય તો બ્રહ્મા પાસે ચાલો; તે જો હશે
 તે સત્ય કહેશે.

વસિષ્ઠ અને વિદ્યામિત્ર એ બન્ને બ્રહ્મા પાસે ગયા, તેમને
 અનેકા વર્ષમાન કહી સંભળાવ્યા, તે ઉપરથી બ્રહ્માએ વિચાર કર્યો કે
 આ બન્ને સમર્થ છે, તેમાં સત્ય જોલવામાં જેનો પક્ષ નીચો જશે તેને
 માફ કરાવશે, તે કરતાં તેમને અદિષ્ટી યુક્તીવરે કરીને ખસેડવા એજ
 ઉત્તમ છે, એમ વિચાર કરીને બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે, આ જાળવનો
 જવાન સત્પરુષ સાક્ષાત વિષ્ણુ દેવ શકશે-બ્રહ્માનું વચન સાંભળી
 વિષ્ણુ પાસે ગયા. છતાં તેમણે પણ કિર ઉપર પથ્થર સંપેડવાની
 માફ યુક્તી કરી શકે તરફ રવાને કર્યા,--માહાદેવજીએ યુક્તી
 કરીને પાનાગમાં શહસ્ત્ર મુખવાળો શેનપાગ છે તેમના તરફ મોકલ્યા,
 ઉંચે એમ યવાદી વસિષ્ઠ અને વિદ્યામિત્ર એ બન્ને શેનપાગ પાસે
 ગયા; શેનપાગે તેમને લેગવાને આસન આપ્યું; પછી આગમનનું
 કારણ પૂછ્યું. પછી વિદ્યામિત્રે પોને એક દહર વરસના તપનું ફળ
 વસિષ્ઠને આપ્યું અને વસિષ્ઠમુનિએ પોતાને એકલઘટિકાના સંસંગનું
 ફળ આપ્યું એ બીજો. વિવેચન અને શંકાના સમાધાન માટે શેનપાગને
 હકીકત કહી, પછી વિદ્યામિત્રે કહ્યું કે હે શેનમહારાજ તમેજ આ
 જાળવનો ન્યાય કરો કે દહર વરસનું તપ બગવાન છે કે એક ઘટિકાના
 સંસંગનું ફળ !

નામરાજે ઉત્તર આપ્યો કે હે બાઈ ! હું તમારી આજ્ઞાને
 અપીનહું, પણ જ્યાં સુધી મન અને તન સ્વચ્છ તથા શાન્ત હોય
 નથી ત્યાં સુધી ન્યાય કરવામાં ભૂલ થઈતું નથી, જુદો કે, પણ કારણથી
 ખાસ મરણ ઉપર આ પૃથિવીને બાર છે તે અનંત એકને હીંપી
 મારૂ મરણ એટલું જયું હશે તે તેની પીડથી માફ મન રિચે

ચતુર્દશ અપર.

१७६५ १७६५

100

अं०

[illegible]

मराठना मराठाणा रिद्धयेनमिद वैग्याम् ॥

414

1. 1990년대 초반부터 시작된 '문화유산의 가치 재평가'로 인해, 유물과 유적의 중요성이 부각되었다.

[illegible][illegible]

: પ્રમાણે રમેશુલ્લી કસાઈ જાય છે; અને તમોશુલ્લુ એતો કેવળઅજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર છે; ઉપર કહેલા ત્રણ શુલ્કમાં ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ ભાગ કલપેલાં છે, જેનામાં જે શુલ્કનું આશુલ્લુ વિશેષ હોય તથા જે શુલ્ક આગળ પડતો હોય તો તે માલુસ તે ગુણને અનુસરીને કાર્ય કરે છે; જેનામાં રમેશુલ્લુ આગળ પડતો હોય તો તે રમેશુલ્લુ, સત્વશુલ્લુને ઢખાવી દે છે;

હે ચિધ્વ-હવે હું રમેશુલ્લુનાં લક્ષણ કહું છું તે તું સાંભળ—

: માહારૂં ધર, માહારો સંસાર, મારાં માખાપ, મારી બાયડી, મારો પુત્ર, મારી કન્યા, મારી બેહેન, મારી ભત્રીજી વિગેરેની ચિંતા હોય; સાડૂં સાડૂં ખાવાનું મન થાય, ઉત્તમ પ્રકારના મોહક પદાર્થનું ચેવન કરવાની ઇચ્છા થાય; સારાં સારાં કપડાં ધરેલાં પેહેરવાનું મન થાય; બીજાનું ધન ડુબાવવાનું મન થાય, ધર્માદામાં કે લુલા લંગડા તથા અચક્ત માલુસોને ધન આપી પુન્ય કરવાનું મન ન થાય, પાપ અને પુણ્યનો વિચાર ન થાય, તિર્યં, વૃત સમજે નહી, અતિત કે અભ્યાસનની ચેત્તા જાણે નહી, ધન તથા ધાન્યનો સંગ્રહ કરવામાં મર્યાદા નહે; પોતાનું મન નિરંતર ધન પ્રાપ્તી કરવામાંજ રાખે; અતિશય કંભુસ હોય, હું જીવાનહું હું દેખાવમાં ઘણો મુંઢર કાન્તીવાળો છું હું બગવાનહું, હું જુદિવાન અને ચતુરહું એવો અભિમાન રાખનાર રમેશુલ્લી જાણવો; મારો દેશ, મારૂં ગામ, મારૂં ઘરભારે મારી વજીરા વાડી, મારૂં રેણુ, એવું મનમાં સમજનાર રમેશુલ્લી જાણવો, કપટ, મત્સર, તથા તિરસ્કાર-દ્રોહી, પરસ્ત્રી ભ્રમણવાની ઇચ્છા, રમેશુલ્લીને હોય છે, પોતાના સંતાન પોતાની સ્ત્રી, પોતાના ઘરની તમામ વસ્તુ ઉપર ખ્યાર રાખે, પોતાના મિત્ર પ્રત્યે મમતા તથા કાળજી રાખે, સંસારના કષ્ટ દુર કરવાની ઇચ્છા રાખે, બીજાનો વેશવ જોઈને તેવો વેશવવાળો થવાની વાંચ્છના રાખે; વેશવ ન મળવાથી દીલગીર થાય, પારસી મફકરી કરવામાં આનંદ માને, ઈફકજાલમાં, ગાયનમાં મોજ હોખમાં રંગરંગમાં, તાનતાત જાલમાં, ગમ્મતમાં મગ્ન રહે; નાહક વિવાહ કરવામાં રાજી રહે, પરસ્પર લોકની નિંદા, તથા વિવાહ કરવામાં તાપર રહે, અંગમા અંગસ વિશેષ હોય; ગમ્મત માટે કોઈ ગમ્મત

રમવાનું મન થાય; ખાન પાન, ઇશક વિગેરેમાં પડવાનું મન થાય; ગવેયાઓમાં બેસવાનું, સ્ત્રીઓમાં ભટકવાનું, ભાંડભવેયાઓના તમાસા જોવાનું નટ તથા જાજણીયા લોકોની રમત જોવાનું, મન થાય, તેમાં દ્રવ્ય અરથે, સહુના દેખતાં દ્રવ્ય ખરચીને હું મોહોટો છું એવું લોકોના મનમાં આવેશ પ્રાપ્ત કરાવવાનું જેને સુજે; પેશાદાર છું એવું લોકોમાં કેહેવરાવવું એ તમામ રજોગુણ કહેવાય છે;

દારૂ ભાંજ, ગાંજે, ઇત્યાદીક માદક પદાર્થ શેવન કરવાનું મન થાય અને તેનું શેવન કરે, નીચની સંગતમાં મસ્ત રહે; પારકું છિદ્ર શોધવાની વૃત્તિ રાખે, પારકી છુપી વાત બીજાને કહેવાને ઉત્તર રાખે, ચોરી કરવાના તરંગો મનમાં પ્રગટ થાય; પારકાના હૃદયનો મર્મ જાણી લેવાને ઇચ્છા રાખી પ્રયત્ન કરે; એ પ્રકારની અનિતીને માટે લેશપણ મનમાં ચિંતા હોય નહીં; દેવ ભક્તી તથા કમંડાન્ડ કરવા ઉપર નિષ્ઠા ન હોય; સાડૂ સાડૂ ખાવાને માટે મન ચોટયું રહે; ફક્ત પોતાના શરીરનું પોશણ કરનારો પેટપોશી હોય, ઇશકબાણની વાતોનાં તથા સુગારનાં પુસ્તકો વાંચવા ઉપર લક્ષ હોય; વેરાચની વાતો ઉપર તથા વેદાન્ત વિષય ઉપર તથા ભક્તી કે જ્ઞાન માર્ગની વાતો ઉપર કંટાળો પામે; પરમાત્માને જાણવાનું મુદ્દી રૂપને મિથ્યા માનિક બહિર વિષયો ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીતી રાખે એવો રજો ગુણી હોય છે;

હે શિષ્ય આ પ્રમાણે રજોગુણનું સ્વરૂપ સમજી લેવું હે શિષ્ય ! પ્રહાભારતમાં કોરવ પાંડવોનાં ચરિત્ર તારા સામજીવામાં આવ્યાં હશે; તેમાં એક પક્ષમાં પાંડવોનો નાયક ધર્મરાજ સત્યગુણી હતો. અને કોરવના પક્ષનો નાયક દુર્યોધન રજોગુણી અને તામસ ગુણવાળો અધમ કાર્ય કરનાર હતો; હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય સંપાદન કરવાને માટે કોરવોની ખટપટ, તેમનું કપટ, તેમની નિર્દયતા એ વીગરે તે ઇતિહાસ વાંચવાથી જાણી આવે છે; દુર્યોધને રાજ્ય હોમને માટે કપટબાણ રચીને સત્યવ્રતા ધર્માદિક પાંચ પાંડવોને હરાવ્યા હતા, છેવટે તેમને સ્વદેશ ત્યાગ કરાવીને વનવાસ કાઢ્યા હતા; આમ કરવામાં ખટપટ કરનાર દુર્યોધન રજોગુણી હતો અને સત્ય

મેં પાળનાર સત્વગુણી ધર્મ રાજા પેલવનો ત્યાગ કરીને વનવાસ
જાવવા નીકળી પડ્યો હતો;

હે શિષ્ય એ પ્રકારે રત્નોગુણને બાળનાર શાની પુકારો છે તેઓ
ગુણનો ત્યાગ કરીને સત્વગુણમાં પ્રવેશ કરે છે; જ્યારે સત્વગુણ
થી ભુવલુ સમજવામાં આવે છે ત્યારે આત્મજ્ઞાન ઓળખવાને માટે
લેખ પચ્છીએ અધીકારી જને છે તેથી નું રત્નોગુણને ઓળખીને
તેનાથી દુર રહે;

જગો આવી. જન્યો ડુંગરાની હારના મધ્ય ભાગમાં પગ રસ્તે જવાને
માર્ગ હતો. આ વખતે દોઢપેર દીવરા ચઢેલો હતો એ કે તે ભયાનક
ડુંગરામાં ફેર ઝાણીનો ભય હતો ખરો, પણ તે પ્રદેશ રહેનારાઓનાં
અંતઃકરણ હીમ્મતવાન હોવાથી જગદિશ્વરનું નામ લઈને તેઓ જન્યો
જણાએ પ્રવેશ કર્યો; જતાં જતાં ત્રણ કોસ તેવો રસ્તો કાપ્યો. એટલે
તે એ ડુંગરાઓની વચ્ચે મોટું અરણ્ય આવ્યું. તે અરણ્યમાં અનેક
વૃક્ષો હતાં તેથી તેની ઘાટી ઘટાને લીધે મુર્યના તેજનો દેખાવ નજરે
પડતો નહોતો; આ જન્યો મુસાફર પાણી વિના તરખ્યા થયા હતા.
તેમજ મક્યાન્હ કાળ વિતિ ગયો હતો. તેથી ભુખ પણ લાગી હતી,
એટલામાં એક મોટું સરોવર નજરે પડ્યું તે સરોવરની પાળ
આગળ વિશ્વદત શ્રાદ્ધણ પોતાના નોકર સહીત જઈ પોહાચ્યો;
સરોવરમાંથી ઈચ્છા પુર્વક જળ પીધું, બાકીનું એક લોટામાં જળ ભરી
લીધું પછી આ વૃક્ષ ઘટામાં સરોવરની પાળ ઉપર બેસીને ભાતું ખાઈ
લઈએ, એવા વીચારથી સરોવરની પાળ ઉપર એક વડના વૃક્ષનીચે
આ એ મુસાફરો ઉભા રહ્યા, એટલે તે વડના ઝાંડ નીચે દિગંબર
(નમ) સાધુ અત્તમસ્ત જેવો સુકાઈ ગએલા પાંદડાં ઉપર મુતો
મુતો સહજ આનંદમાં મસ્ત થઈ રહ્યો હતો; પેલા એ મુસાફરોએ આ
મસ્ત સાધુને જોયો; એટલે તેઓ તે સાધુના નહાંક જઈને ઉભા રહ્યા,
જ્યારે તેઓ એ સાધુ તરફ દ્રષ્ટી કરી ત્યારે એવું જણાયું કે, તે
સાધુના જમણા પગનો ઢીંચણ કેવળ સડી ગયો હતો, તે એટલે દર-
બંને સડી ગયો હતો કે તે ઢીંચણ ઉપર જાણે આંગળ ઉંડા ખાણ પડી
ગયા હતા, અને તે સડી ગએલા ભાગની ચારે બાજુએ સોજથી
ચામડી ઉપસી ગએલી હતી, તેમ છતાં પણ તેમાં હજારો નારાં પડ્યાં
હતા, તે નારામાં હજારો છણા જંતુ સફેદ રંગની ઈંચળો જેવા
આકારની ઘર કરીને રહેલી હતી. તે નારામાંથી તે જંતુ પેલા ખાણમાં
તરબતર ઉપરાઉપરી ખદખદ કરી રહેલા હતા, નારામાંથી
પ્રવાહી પદાર્થ વહેતો હતો ખાણ પડી ગયેલો ભરાઈ ગયા પછી
એટલો વધારાનો રસો નીકળતો હતો તે જમીન ઉપર ટપકતો હતો;
એવું ખદખદાટ કરી રહેલા હતા તેમાંથી જેટલા જંતુ ઉપર
પડી જતા હતા તે એવને ધીરે રડીને સાચીને હાથે :

થઈ એવું છે તે મ કુલ મુન . . . રાજા . . . મે નજર કરી, પછી તુરંત
પ્રમદા જરૂરથી ન જાણી મ કુલે . . . એને ' તુ કોણુ છે ! શા માટે
અદીયા, ઉમે, નર છે ' તુ જ રાજા ને છે !

વિશ્વદત્ત ન કુ જાણે છે . . . હું મુસાફર છું,
અદીથી પાંચ રૂપાડે ઉતરે . . . મેં જ્યારે જરૂરથી નકામ માટે જઈશું,
મને સુધા જાગવા ન જાણી . . . જાવા સાડ તથા
આરામ સેવ નહીં . . . તમે તમારા
પત્ર ઉપરની અન્ય રીતને જો . . . થઈને પડી રહ્યાં છો,
વળી તમે મેં . . . એમ જાણી આ
પડીયામા મનદાન જાડ . . . બરીને તમારા
આગળ મુકયુ છે . . . કેવા જોઈએ;
સાધુ-હો જાન ! . . .

વિશ્વદત્ત-હો મ.દા.જ ! મ.મ . . . મને મગનો આટે!
શેકેલો મેં, રહે જે રાજા . . . અને સુધાને
શાન્ત કરે તે કુ છે મેં . . . આરોગ્ય, તે
સાથે આ પાંચ રૂપાડા જ . પાંચ મુન કુ છે,

સાધુ-એ પદાથ સ્વ હેતુ જાણી . . . રાડે છે ! તે તું
સમજ્યો કે !

વિશ્વદત્ત-(થોડીકવાળી ગળાની રીત લાગતું કોશું પછી)
માહારાજ ! તેની પાંચ રૂપાડા છે

સાધુ-જીવને કહ મુખ કે તરત જાગતા તમારે મજ તેને સ્વાદની
પણ કહજ જરૂર પડતી તથા

વિશ્વદત્ત-તો પછી તે સ્વાદ કેવું માંનું છે !

સાધુ-સ્વાદની પાંચ રૂપાડા જ છે, હું મુસાફર ! પાંચ જાનેંદ્રીય છે
તે પૈકી જીભ ઇંદ્રી સ્વાદ વીગરેને જાણી શકે છે; પણ મારી
જીભ તો તેવા સ્વાદની કચ્છા રાખતી નથી, આ પ્રમાણે વાત
કરે છે એટલામા એજ રસને થઈને કે . . . ત્રીજો વટેમાર્ગ ત્યાં
થઈને જતો હશે, તે છેક બિખારી હતો, તના તન ઉપર કોઈ
કપડાં હતા. તે માણસ બુખથી પીડા પામેલો કે જેને બે

શીવશાળી અત્ર મળેલું નહોતું તે અનાયાસ ત્યાં આગળ આવીને ઉભો રહ્યો, તેણે મગદગના લાડુ એક પડીયામાં ગોઠવેલા ભોયા, તેથી તે ત્યાંજ બેસી ગયો. કોઈ પ્રકારે મને આ ખાવાનું મળે તો હીક એવી ઇચ્છાથી ટગર ટગર ખાવાના પદાર્થ ઉપર દ્રષ્ટી કરી રહ્યો હતો; પણ ભુખ એવી ભુંડી સ્થિતિ છે કે અથળા શરીરને ગિસ્તેજ તથા નિર્ભગ કરી નાખે છે; તે ભીખારી મુશ્કાત્ દીન મુખ કરીને ઉભો છે તેના તરફ પેલા મસ્ત મહાત્માએ દ્રષ્ટી કરીને કહ્યું કે, હે માહાત્મા ! તમે ભુખ્યા હોયો માટે આ પડીયો અને જળ લઈ લ્યો, અને તમે તમારા આ-મને શાન્ત કરો, -માહાત્માનું વચન સાંભળતાંજ પેલા ભીખારીએ વિવંચ નહિ કરતાં જલદીથી ઉપાડી લીધું, આ તમાસો બેઠને વિશ્વદત્તને વિશેષ આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેણે અને તેમ જલદીથી લાધું ખાઈ લીધું પછી તે મસ્ત સાધુની ચેવા કરવાની તેની ઇચ્છા થઈ; તેથી સાધુ પાસે જઈને વિશ્વદત્ત બોલ્યો. કે મહારાજ ! આપના પગના દીવલુનો ભાગ તદન સડી ગયો છે જેમાં સેંકડો જીવજાત ખાઈ જઈ રહ્યા છે. જેમાં દલદો નારાં પડી ગયાં છે. તેમાંથી પડતું પીપ વહ્યાં કરે છે; એથી કરીને અ.પનો અથળો પગ ખવાઈ જશે, આપ દુખી થાઓછો માટે આપની આજ્ઞા હેઠળ તો આ સરોવરમાંથી નિર્ભગ જળ લાવીને તમામ પોઈ નાખું; આ તમામ જીવ પડેલા છે તેને બાહેર કાઢી નાંખું, એ અથળું સાફ કર્યા પછી આ પાસેજ વનરપતિ કે જેને મેલનાદ કહે છે તેને રસ નાંખીશ અને તેના કુચાની યેપદી તે ઉપર બાંધીશ. એટલે કરીશી જીવ પડશે નહી તેથી તમામ રૂઝાઈ જશે; હે માહારાજ ! તમે દુખી થાઓછો તેથી માત્ર અંતાકરણ ખિત થાય છે, -જે જીવજાત ખાઈ જતા જમીન ઉપર પડી જાય છે, તેને ઉઠાવીને અ.પ પગ ઉપરના સડેલા ભાગમાં નારામાં ગોઠવી ઘેાઘે તેથી દિનપર દિન એ પગ વધારે સડી જઈને જુદો પડી જશે, માટે આદ્યસ આપની પાસે હોય છે તેની પ્રાર્થના અંગીકાર કરો નો ચેવક તેમ કરવા નેપાર છે;

હે શિષ્ય-આ દ્રષ્ટાંત મહે' તને સત્વગુણી સાધુનું આખું છે; અર્થાત્ ત્યાગી સાધુ જે સત્વગુણિ હોય છે તેઓ જંગલમાં નિવાસ કરીને આત્માનું જ ચોધન કરેછે, તેઓ કેવળ અહંભેદ રહિત નમ્ર. અને નિષ્પક્ષપાત હોય છે. અને મહુઘાશમીજનો પેલા મુસાફર જેવો જે કે જેણે તે સાધુની શેવા કરવાને તત્પર થયો હતો, તેમજ તે સાધુ મત્યે નમ્રતાએ કરીને પોતાની ચંકાનો ખુઝાસો કરવાને સંવાદ કર્યો હતો, -માટે હે શિષ્ય ! સત્વગુણનું સ્વરૂપ એ પ્રકારનું છે-એમ તારે જાણી લેવું જોઈએ;

1. 이 책은 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은

2. 이 책은 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은

3. 이 책은 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은

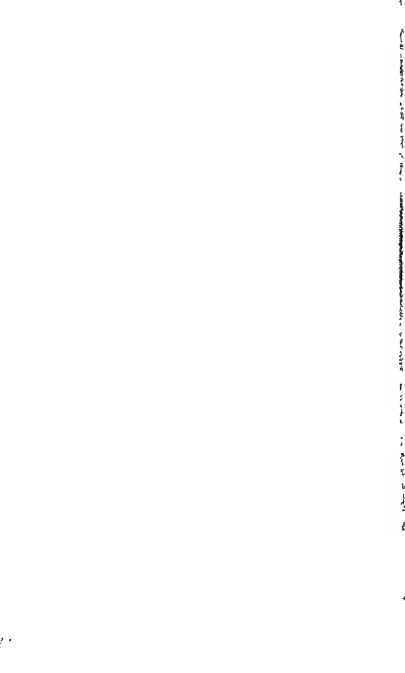
4. 이 책은 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은
 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은

5. 이 책은 1945년 12월 15일, 서울에서 출판된 것이다. 이 책은

તે શિષ્ય-આ કદાંત જો તને સત્યગુણી સાધુનું આશ્રમું છે; આંતર્યામી સાધુ જે સત્યગુણી રોષ જે લેવો જાજતામાં નિવામ કરીને આનંદાનુંજ શોધન કરેછે, તેવો કેવળ અદ્વૈત કદિય નમૂ અને નિષ્કાશાન રોષ છે. અને અદ્વૈતશ્રીજનો પેલા મુખાર જેવો જે કે જેણે તે સાધુની શેષ કરવાને તત્પર થયો હતો, તેમજ તે સાધુ પ્રત્યે નમૂતાએ કરીને પિતાની યાદનો ખુશાસો કરવાને સંવાદ કર્યો હતો,—આટે તે શિષ્ય ! સત્યગુણનું સ્વરૂપ એ પ્રકારનું છે—એમ તારે અણી લેવું જોઈએ;

[illegible]

सूर्योदय.

श्लोक.

एकोदेवः सर्व भूतेषु गूढः
सर्व व्यापी सर्व भूतान्तरात्मा,
कर्मोपपन्नः सर्व भूताधिवासः
साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥

॥ १ ॥ बुधवर्षे १ चैता १५ नर अध्याय ६ श्लोक

एको देव सर्व भूतेषु गूढः सर्व भां व्यापकः
सर्व व्यापि सर्व भूतान्तरात्मा, कर्मोपपन्नः सर्व भूताधिवासः
साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥

यः सर्वेषु भूतेषु निहन् सर्वभ्यो भूतेभ्योऽन्नरो,
यमर्वाणि भूतानि न विदुर्यस्य मर्वाणि भूतानि,
शरीरं, यः सर्वानि भूतान् नन्नरो यमपत्नेष त
आत्मान्तर्पाम्य हनः

गुह्य बुधवर्षे १ चैता १५ नर अध्याय ६ श्लोक

ने सर्व भूतान्तरात्मा गूढः सर्व भूतधी ह्युतो ॥ ने
सर्व हन व्यापि सर्व भूतान्तरात्मा, कर्मोपपन्नः सर्व भूताधिवासः
साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ ने ह्युतो
अमर ॥

પ્રથમ ગિરિમંડળ નામનું અત્યંત રમણિય નગર હતું, જેની નામે ગાનુ આ નગરને બેઢી નાખે તેવા પર્વતો હતા, તે પર્વતને બેઢીને નુન નામદા નામની મહા વેગવાળી નદી વેહેતી હતી, તે નગરમાં બહુ પ્રતાપ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તે રાજાની આજ્ઞાને સર્વ નુપતિ નામદા માથે ચઢવનું હતું, તે પરાક્રમમાં બીજો ઈંદ્ર હતો તેના મા ચક્રવાત ગાળના ઉત્તમ ચિન્હ હતાં, તેનું પરાક્રમ મુર્યની પેઠે ગાનુ પામનું હતું, તે કાય માધવામાં મહા ચતુર હતો, તેજે ધણાં ગાનુનું અધ્યયન કર્યું હતું, તે કેવળ કાવ્યામૃતનો વિપારી હતો, તે રનિદ અને વિદન પુરોનાને નિરંતર અશ્રય આપતો હતો; તે મનુષ્યોને નગર કરવામાં ધમકેતું જેવો હતો; તેણે શત્રુઓનાં હૃદય પેનના મુજ મળે કરીને બેઢી નાંખ્યાં હતાં; જ્યારે તેને કોય ચઢતો હતો ત્યારે તે યમ જેવો દેખાતો હતો, જ્યારે વિદ્વાન પુરોનાને તે આશ્રય આપતો હતો ત્યારે દ્રવ્યદાન કરતી વેળાએ કુબેર જેવો દેખાતો હતો, જ્યારે યુધ્ધે ચઢતો હતો ત્યારે તે અગ્ની તુલ્ય તાપ આપતો દેખાતો હતો, જ્યારે તે વિપ્ર મંડળને ભુમિદાન દેતો હતો ત્યારે ભૂકાંત દાનદાન દેવના નિવાસ હોય તેમ જણાતું હતું જ્યારે હિંદ્ર પુરોના ઉપર તે કડવા અનેક નજર કરતો હતો ત્યારે તેના નેત્રમાજ કમળીનાં નિરાન જણાતો હતો, જ્યારે તે વિદ્વાન પંડીત સજામાં નેત્રો હતો ત્યારે તેના જીભ ઉપર સરસ્વતિએ નિવાસ કર્યો હોય તેના જામતો હતો, તેનું મુખ કેવળ ઉદય પુલ્લ ચંદ્ર જેવું હતું; તેનામાં પ્રચંડ વાયુની પેઠે બળ હતું, તેની રાજમભા વિદ્વાન પુરોષોથી શોભતી હતી, તેની પ્રજા વિદ્યા કળા નિપુણ છતાં રાજ્ય ભજત હતી, તે બાનુપ્રતાપ રાજાને એક પુત્ર જે કે તેનું નામ વિજયસિંહ હતું બાનુપ્રતાપ પાસે અષ્ટ પ્રધાન હતા છતાં શુચિવૃત નામનો ગુણજ મંત્રી હતો તેના ઉપર સપૂજા દૂષા અને વિશ્વામ હતો; બાનુપ્રતાપ રાજાની સેના ઘણી બળવાન હતી, તે સેનામાં મહારથી તથા સામંતો મુદ્દ કુશળ હતા, તેમાં ચઢ નામનો સામંત અત્યંત બળવાન હતો તે સામંત બાનુપ્રતાપની પાસે નિરંતર રહેનારો રક્ષક હતો; મારથી મન ધ્યેય સામંતો જેમ મસ્ત હાથી પુમે છે તેમ ચિંતા બીજરન

મદોન્મત થઈને ફરતા હતા; પોતાની જગવાન સેના તથા પરાક્રમી સામંતોને જોઈને જાનુપ્રતાપને રાજ્ય જગતું મદ થતું હતું;

દરરોજના નિયમ પ્રમાણે જાનુપ્રતાપ રાજ રાત્રી સમયે રાંછી વાસમાં શયન કરવા જતો હતો, તેજ પ્રમાણે આજે તેણે રાત્રીમાં શયન કર્યું હતું, તે રાત્રી વિચિત્ર રંગ ઢાંચવાળી જાનુપ્રતાપના હૃદય સ્થાનને કંપાવનારી વિધી ગઈ; અને પ્રાનઃકાગ થવાની સંધી થવા લાગી; આકાશમાં લાલ રંગનો ચંદ્રમા નિસ્તેજ થવા લાગ્યો; તે ચંદ્રની રાત્રે પ્રેમ રાખનારી કુમુંદિનીયોનાં મુખ છીંકાઈ જવા લાગ્યાં, પૂર્વ દિશા તરફની જુમિ મેખલા ધી સંધીને લાગું થએલું આકાશ વૃદ્ધ મૃગના વાગ લેવું, પેતું થવા લાગ્યું; જોત જોતમાં તે રંગ પવટ ઢાંચે લાલ રંગની ચાદર બાંહે મુર્ચંદેવ પધારવાના છે તેમને માટે પથરડાં હોય તેવું જાણવા લાગ્યું; બાંહે પથરાજ મહાવીર જીવિત કરેલું કર્કશ અને વિશિષ્ટ શાંતવાળું સુદરાન ચક્ર હોય તેવું લાંબા ધીરજોથી મુર્ચંદેવની આગળ તેનો મધા સામંત આવતો હોય તથા તે સામંત તારા સમુદાયને હાંપી કાઢવાને દોડતો હોય, તેવો ધીરજોનો ભાવ થવા લાગ્યો; પોતાના માગ્યમાંથી કેટલાંક પશ્ચિયે; પૂર્વ દિશાના અધવાગ્ય તરફ એર ભેર સેર જકાર કરતાં ગમન કરવા લાગ્યાં; મંડ મંડ પવન ચારીને સ્પર્શ કરવા લાગ્યો; જાનુ દેવતાએ પોતાનું મુખ જતાંનું, આ વખતે જાનુપ્રતાપ રાજ અનેક વિચારમાં લીન થયેલા જલદીથી ઉઠ્યો, તેણે નિઃશ્વ નિયમ પ્રમાણે સ્નાન કરીને ઇશ્વરે પાસનામાં ચાર ઘટિકા મુધી વખત વ્યતિત કર્યો; પછી પોતાક પેહેડીને રાજગભામાં વિરાજમાન થયો, તે રાજના આવતા પેહેડાં સભામાં તમામ વિદ્વાન પુરૂષો તથા આમાત્ય મંડલ, અને સામંત તથા સેનાપતિ વિગરે હાજર થએલા હતા; સભામાં રાજજીએ પ્રવેશ કર્યો કે સમગ્રજો ઉભા થઈને રાજરીવાજ પ્રમાણે તાજીમ કરી; રાજ મિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થયો. એટલે સમગ્ર પોત-પોતાના આસન ઉપર ભેરી ગયા; સમગ્રી સભા શાન્ત થઈ ગઈ હતી-માહારાજ જાનુપ્રતાપ શું જોયે છે ! તે સાંભળવાને સર્વના કાન તે તરફ લાગી રહ્યા હતા; થયેલું તેવો તક જગવો દુર્લભ થઈ પડ્યો

પ્રત્યે જાગર આપી કે ઉત્તર ખંડ તરફથી એક યવન આવ્યો છે તે આપને મળવા આપ છે;

આપદારનું વચન સાંભળી તે યવનને સભામાં પ્રવેશ કરવાને આજ્ઞા આપી; તેથી આપદાર તે યવનને રાજસભામાં પ્રવેશ કરાવવાને રાજદ્વારના મોઢોટા દરવાજા તરફ આપ્યો ગયો. પછી યોદ્ધા વારમાં આપદારની સાથે દુરથી યવન આવતો જણાયો, સભામાં સર્વે વિર પુરુષોની વૃત્તિ તે અવનાર યવન તરફ ખેંચાઈ હતી; આવનાર યવનનો ભમકો ભરે દગદગા બરેલો જોવામાં આવ્યો, તેના મસ્તક ઉપર અગ્નીદાર ઉંટના વાળાનો ઉંચો અને ભય ટોપ હતો, તેના શરીરનું વજન ધવલ રશ્મિકના જેવું ગંભીર હતું. તેનાં નેત્ર વિશાળ અને ચમકદાર હતા, તેના બન્ને હાથ લાંબા અને મજબુત હતા, તેના હાથનો ભુજદંડ સાધારણ માણસની સાથેના જેવા જાણ અને બળદટ હતા; તેની ઉંચાઈ છ હાથની હતી, તેથી તે પ્રચંડ રાક્ષસ જેવો કુર આકૃતિવંતો ભયંકર દેખાતો હતો. તેની પીઠ ઉપર ત્રાંબાની દાઢ હતી તેનું વચન અસાસરી સવામણનું હતું તેના કમરમાં સઘળી તલવારો કરતાં બમણી લાંબી અને પોહોળી હતી તે તલવારનું વજન દરેકનું હતું, તેના ખભા ઉપર મજબુત પોહોળી કમાન બસાવેલી હતી અને તે સાથે માત્ર ત્રણજ શરીયાનો લાથો જમણી બાજુના ખભાના પૃષ્ઠ ભાગે બસાવેલો હતો; તેણે જરમ પ્રાંતીના લાંબા અને ઝીણા વાગની રૂવાટીવાળો મંજુલ તથા કમાવેટા ચાંમચના વાગ સરીત કબજે રહેલો હતો. તે ઉપર ઉર્જા વચ્ચનો ઢીંચણધી નીચો મોટો ચુસ્તો પેહેલો હતો. પણ તે જમણની અંદર તેણે લોખંડી કવચ પેહેલેલું હતું; તેની ગીરદ દાદારીના કાળા ચાદી જેવા લાંબા વાગ છાતીના પ્રદેશને ઢાંકી દીધો હતો; તેના નેત્રમાં કેવળ ખુન વરસી રહેલું હતું તેથી તે બદલે નિર્દય તથા સાદુમ કર્મ કરનારો હોય તેવો જણતો હતો; તેના દગદગા ઉપરથી તે પોતાના જાગ તથા પરાક્રમનો અભિમાન રાખતો હોય તેવો જણતો હતો. આપદારની સાથે યોદ્ધા વારમાં તેણે રાજસભામાં પ્રવેશ કર્યો, તેજી જાનપ્રતાપ રાજાને રજવાડી રીત પ્રમાણે તસલીમ કરી, ગમ્મતે તેને યેઝ્ય

જોગે એનવાને ઇમારે. કય ને વખતે એક બાળુએ વીરાનનવાળીને
 બેસી ગયો. બાનુપ્રતાપ ન જાણ ને આવન. વચનને પ્રશ્ન કર્યો કે તમે
 શા કામે આ નજર આજ્યાછો ? આ પ્રમાણે મામળીને તે વચન
 રાજસભામાં રાજા નમુ મ કહે. નહીં નાજન માથે કહેવા લાગ્યો કે
 હે રાજન ! અમારા અમીરે એન ડહુ છે કે. ડહુડાગી દહિયુ બાળુનો
 જે મુલક તમે દગાવી બેઠાછો તે અમને પાં. અ પાંધે. નહિતો અમે
 તમારા તરફથી રહેલા તમામ મળને તું કયવ કરીને અમે કબજે
 કરી લઈશું, એટલુ જ નહીં પણ અમે આને નેતા ઉઠને તમાગ નગર
 મુધી આવીને યુદ્ધ મચાડીશું
 બાનુપ્રતાપ-(વચન પ્રત્યે) શું તમે અહીં મુધા આવવાને શકતી
 ધરાવો છો !

વચન-હા અહીં મુધી આવવાને અમર પુરના રાજાએ અમને માર્ગ
 આપ્યો છે,

બાનુપ્રતાપ-ધિકકાર છે તે અધમ રાજાને, કે તેણે પોતના દેશની
 પયમાલી કરાવવાને ઇચ્છા રાખી; મને ખાત્રી છે કે જ્યારે
 ભત્રીનો માંલુસ મળે કિંવા પુટે તોજ માઠો પરીણામ થાય
 છે; લાકડાનો હાથો જ્યારે કેવાડામાં મળ્યો ત્યારે અસંખ્ય
 વૃક્ષનો નાશ થાયછે;-તમે લોકોને પગ પસાર કરાવવા
 દેવાનો તે લોકોનો ઇરાદો શા માટે થયો તેનું કારણ હું
 સારી પેઠે જાણું છું;

શુચિવૃત-(વચમાં બોલી ઉઠે છે) હે રાજન ! તે આપણા બગ પરાક-
 મને માટે ઘણી ઇર્ષા રાખે છે, એટલું જ નહીં પણ અમર પુરના
 ઉત્તર અને પુર્વ સરહદનો ભાગ આપણા કબજામાં છે તેથી
 તે પ્રદેશ આ વચન લોકોની સહાયથી તથા તેઓને
 પસાર કરાવવા દેવામાં મદદગાર થઈને તે પ્રદેશ મેળવવાની
 ઇચ્છા રાખે છે; આ હકીકત હું ઘણા દીવસથી જાણું છું;

બાનુપ્રતાપ-પ્રિય મંત્રિ ! તમારૂં કહેવું સત્ય છે; (વચન તરફ નજર
 કરીને) તમે વિદી કરવા સારૂ આજ્યા છો, યદ્યપિ તે નાત
 માન્ય કરવામાં આવતી નથી, અમે યુદ્ધ કરવાને માટે

નિવાર હીએ, અમારી તિસલ તલવારો એ ધણી રીવશી
 શત્રુઓના રક્ષણું રક્ષા ચાખ્યું નથી; તે હવે તૂટ યશે;
 અમારો ઉત્સાહ રજાગમાં અભંગ મુખ મેળવવાને
 હવે પુરું થશે તમારી સેનાથી અમને બચ નથી પણ
 આનંદ છે. જેઓ સુદને માટે કાઢાયર છે, જેઓ બીકવ
 છે; જેઓ અર્થ બુધિ રૂપી ધેનુની સંભાળ કરવાને અશક્ત
 છે જેઓ સત્રી વંશના નહિ છતાં વર્ણશંકર છે, જેઓ
 સ્વરૂપવાન સ્ત્રિઓના મેદુપાશમાં પ્રતિ બંધન થએલા
 પુત્ર જેવા મુક જનીગએલા છે, જેઓ ગો છાદ્ય તથા
 મિના રક્ષણના તત્વ કે ધર્મને બાળી શક્યા નથી તેઓ
 બધથી બાકુય થએલા થ'દ જેવા પોતાનું મુખ છુપાવીને
 ઘરમાં ભેંચી રહેશે, પણ હે યવન! મારી ભુમિમાં વમનારા
 તમામ શુર પુરૂષો છે, છતાં તેમાં પ્રવેશ કરવાને તમારા
 અર્માં જે દ્વિગ્મન રાખી છે તેનો પરીભ્રમ ધણીજ અથકર
 નીકળશે;

યવન-હે રાજા! જેવા તમારી ભુમિમાં વીર પુરૂષો છે તેવા અમારા
 પ્રદેશમાં જગવાન શુરાઓ છે; સુદ કરીને રાજ્ય મેળવવું તથા
 જીવ મેળવવી એ અમારો ધર્મ છે, લશકમાં મર્ણ પામવાથી
 અમને જીતન મળે છે; હે રાજા! અમે કેટલા જગવાન હીએ
 તે વીરે તમને અનુલભ થશે હશે એ વખતે અમારી સાથે
 લશક કરીને તમે જીવ મેળવી છે—એ કે જીવ મેળવી છે
 તો પણ અમારા શુરા પુરૂષોની તલવારનો ધા તમારા મહાને
 શર દેરાઓ છે;

જનુમન.૫-હા તમારી તલવાર જગને હું માન આપ્યું બંધ કરી
 શત્રુ હોય પણ તે ઓનામાં મુગ્ધ અને જગ તથા પરાક્રમ
 હોય તો તેથી અમે રજાગ હોઈ શકો; આનંદ આનીયે
 હીએ, અમે નામદ માટે સુદ કરનારા નથી; એકે તમે
 હોઈો તમારા ભાદુષ્યનું મુખાનંદ રાજા હશે તો તે કરતાં
 પણ વિશેષ મુખાનંદ અધારમાં છે, અર્થાં મુખી આ જનુ-

[illegible][illegible]

१. १००० २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

હેતુનું બળ છે તે હું બતાવવાની ઇચ્છા રાખું છું. અત્યાર સુધી કોઈ યોગ્ય કારણ મળી શક્યું નહોતું તેથી મહેં આપને વિનંતી કરી નહોતી. પણ હવે એ તક મળી આવ્યો છે. આ યવન પોતાની પાસેના વજ્ર બાણનું સુમાન માખે છે. ને વજ્રે બાંણ હું ખુટાડું. તે વજ્રે બાંણ મનુક્રમે મારા શરીર ઉપર નેટવું તેનામાં બળ હોય તે બળનો ઉપયોગ કરીને છોડે. એ રાજાનું 'હુ તેમ કંઠવા માણું છું. આપ મન્યવત્તા છે. આ પે વચન આપ્યું છે મારે મારી માગણી સ્વીકાર્યો; બાનુપ્રતાપ-સાબ. શ. ૨. બા. ૨. ૭૨ (૧૦ પુટ્ટ ૧ તમારી માગણી હું કાપુડ કરું. (યવન સામે દ્રષ્ટી કરીને) કેમ આ વજ્ર પુટ્ટ ઉપર તમારા વજ્રે બાણ અજમાવી શક્યો કે ? યવન—હૈ રાજા ! એ કે મદાન જેવો બળવાન યોદ્ધા મારી સામે ઉભો કર્યો હોત તો મને કાળું આનંદ થાત, પણ આ વજ્ર તો મર્જ પામેલા જેવોજ છે, છતાં તેના ઉપર મારા બાણનો અજમાવશ કર્યો અને શરમ ભરેલું લાગે છે,--મરેલા માણસને મારે. એ કાંઈ પરાક્રમ કહેવાય નહીં.

બાનુપ્રતાપ-હુારી મને તેટલો કટાવર છે, કિંવા મને તેટલો બળવાન છે. તો પણ વજ્ર સિંદૂ તો કે તેની આકૃતિ ઘણે દરજ્જે નાદાની છે છતાં તે હુારીના કુબર્યાનું વિદારણ કરે છે; આ વજ્ર વીર પુટ્ટ સિંદૂની માફક પરાક્રમ બતાવી શકે તેવો છે; તમે અમારા મિજબાન છો, આજે આ રાજદ્વાર તરફથી અત્યાચારીકનો અહાર કરીને યોગ્ય ઉતારામાં વિદ્યાંતીર્યો, અને યવની કાંઈ પ્રાતાઃકાળમાં દરબાજા બાહરે વિરિતલું નેદાનમાં મિજલસ કરવામાં આવ્યો. ત્યાં તમે પણ તમારાં શસ્ત્ર સજ્જને આવ્યો;

બાનુપ્રતાપે આ પ્રમાણે તે યવનને કહ્યું—યવનને મારે ઉત્તમ પ્રકારનો ઉતારો આવ્યો, તે ઉતારામાં તે યવન ચાડ્યો ગયો, સત્તુ તરફથી વિદ્યાં કરવા સાડ આવેલો યવન ત્યારે ઉતારા ભણી ગયો ત્યારે બાનુપ્રતાપની રાજસભા એક વીધાના સામે દ્રષ્ટી કરવા લાગી આ વચને બાનુપ્રતાપે મુચ્છિત પ્રાપ્ત કર્યું કે ત્રિવ મંત્રી ! મારા

સ્વપ્નના ભાવ ખરેખરે જણાઈ આવ્યો છે, તે યવન સેના સાથે તુરુત્ત અંધામ કરવાનો હુવે વખત નજીક આવ્યો છે; માટે આપણે સર્વ પ્રકારે તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ;—અત્રે આવેલો યવન એકલો છતાં પોતાના બળનો શુભાન કેટલો બધો રાખે છે ! એના જેવા ઘણા માણસો ભય આકતિ વાળા તેની સેનામાં હોવાજી જોઈએ,—આવતી ઠાલે તેના બળની પરીશિમા એવમાં આવશે; શુચિવૃત્તે મસ્તક નમાવીને કહ્યું કે હે રાજેન્દ્ર ! આપડું અજીન સેન્ય તેઓની સેનાનો નાશ કર્યા વિના રહેનાર નથી, આપ હ આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરી નાખવામાં આવશે—

આ પ્રમાણે વાત ચીત કરીને સભા બરખાસ્ત થઈ-ખીજે દીવશે માન કાગમાં કરવાજી બાહર મોટા મેદાનમાં બન્યો જાણુ યોદ્ધ સરદારોની હાર ગોઠવાઈ ગઈ હતી, મધ્ય ભાગમાં મોહોટો પોહોજો રસ્તો રાખવામાં આવ્યો હતો, આ વખતે પેલો વૃધ્ધયોદ્ધો ખીક પર દાઢ અને કમરમાં તલવાર બાંધીને તે રથજે આવી પોહોઝ્યો હતો; આજે તે વૃદ્ધ યોદ્ધને આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો, તેના નેત્રમાં નિર્ભયતાના તથા વિરત્વના ચિન્હ દેખતાં હતાં, તેણે નિય નિયમ કરતાં અમલ કમુખાનો હોહોટો માવો લીધો હતો, તેણે પોતાના મસ્તક ઉપર લાલ રંગનો પાઘ બાંધી દીધો હતો, અંગ ઉપર કેસરના પાણીનાં છાંટણાં કરેલું મલમલનું અંગરણુ પેહેરી દીધું હતું; પુત્રાશી દેવીના મંડપમાં જઈને બકરાનો લોગ આપીને તેમાંથી નિકળતા રૂધિરનો આંડલો કપાળમાં કરી હીધો હતો, આ વખતે શરીરના રક્તનું માટે કવચ ટોપ સજીને પેલો યવન સરદાર પોતાના અસંત બળના અભિમાન ઉપર વિશ્વાસ લાવીને દાઢ તથા ખડગ લાબ્યા વિના માત્ર ત્રણ શરીયા અને કમાન લઈને એજ મેદાનમાં આવી પોહોઝ્યો હતો, બાનુપ્રતાપ રાખ પોતાના અદ્ય પ્રધાન સહુવર્તમાન મોટી બાજમ ઉપર બેસા હતા;

વૃદ્ધ યોદ્ધાએ આ વખતે ત્રિહ ગર્જના કરી તે ડાસો મેદાનમાં ઉભો રહ્યો અને તે યવન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે મિત્ર ! આ દાઢ ત્રિહ તારી ચામે ઉભો છે, માટે તેના ઉપર તારા હાથમાં જેટલું બળ

હોઃવ તેટલા બને કરીને ક્રમાંન ખેંચીને તીર ઘોડીદે;

યવન પડાણે હાથમાં ક્રમાંન પકડીને નિશાળ તીરનું સંચાન
કર્યું; સંસાનને કાંન મુખી ખેંચીને પેલા રૂપ પુરૂષ ઉપર તીર
જે.રુપું—આ વખતે મુસબાદા મારનું અન્યત્ર વેગથી આવતું જાણ
જે.તે હાથ્યા ચાટ્યા વિના તથા લાંચી ખસ્યા વિના ઝડપથી હાથમાં
પકડી લીધું અને તે તીરના બે કકડા કરી નાખ્યા આ તમાસો, જોઈને
મથની સભા વિરમય પામી, રૂપ ડોસાએ પેલા યવન પડાણને કપું
કે હું મારી જમોલેથી ખસેય નથી તેમ તારૂં નિશાન જે મારા ઉપર
પાયું હતું તે મહેં જાટ કર્યું નથી—હજી પણ આ જમોલે હું અચળાની
માફક અચળ રહ્યું તારામાં જેટલું બજાડેય તે વાપરીને બીજી જાણ
મારા ઉપર ઘોડીદે—

યવન પડાણે રૂપ ડોસાની અત્યંત ચાડાડી જોઈને બીજી જાણ
સંચાન કર્યું—તે વૃદ્ધડોસાના કપાળમાં તેણે નિશાન પાયું હતું—તે
ખમણે દ્રઢ વૃત્તિથી બીજી તીર જોરથી ઘોડ્યું—જાણ મુટનાની સાથે
તે રૂપ ડોસાના કપાળમાં જાણ પેથી મર્યું, કપાળ જેટીને બાહર
નીકળ્યું, તે જાણ માથાની ખેંચીમાંથી ખેંચી કાઢીને બે કકડા કરી
નાંખ્યા,—પોતાની પાપટીને આટો અરપાર મડં મજેલા કપાળના
છિદ્ર ઉપર ખુલ દાગીને મજલુન બાંધી દીધો.

પરી સિંહ મર્જના કરીને ખુખારો કર્યો ડોસે ત્યાંથી ચોટ
સુતો દોડો દોડો યવન પડાણથી હસ હામ છેડે આવી પાહોચ્યો,
તે પરી બોલ્યા લાચ્યો કે હે મિત્ર ! હવે તારી પાસે એકજ જાણ
રહ્યું છે તેને ઉપયોગ કરી લે,

૧૬ ડોસાના બોલતા જોલનામાં યવન પડાણે ત્રીજી યર
કમનમાંથી જોર જોર ઘોડ્યું તે યર મદા વેચવાનું રૂપ ડોસાના મમ
સ્થાનને જેટીને પેટી તરફ જલો કામ દુર જઈ પર્યું.—આમ મર્યું
તે.૧૬ રૂપ ડોસે દરજમાં રંગવડો મરમલ મજેલો મમ સ્થાનને
જોડાઈ મજેલની પીડને નવી મળ્યો દોડીથી લપટાઈ મજેલો
ચિત્ત નેચવાનો મજેલો, સિંહમર્જના કરીને હાથમાં લઈ અને
નકાર લઈને યવન પડાણ ઉપર ચોટામ પર્યો, અને જોરથી

હોવ તેટલા બળે કરીને ક્રમાંન ખેંચીને તીર ઇંડીદે;

યવન પડાણે હાયમાં ક્રમાંન પકડીને તિફલ તીરનું સંધાન
કહ્યું: સંસાનને કાંન મુખી ખેંચીને પેલા રાખ પુરૂષ ઉપર તીર
ઉંડયું—આ વખતે મુસવાદા મારતું અત્યંત વેગથી આવતું બાણ
પે:તે હાથ્યા ચાથ્યા વિના તથા ત્યાંથી ખસ્યા વિના ઝડપથી હાયમાં
પકડી લીધું અને તે તીરના બે કકડા કરી નાખ્યા આ તમાસો, બેઈને
સધની સભા વિશ્વમય પામી, રાખ યોગાએ પેલા યવન પડાણને કહ્યું
કે હું મારી જગોએથી ખસ્યો નથી તેમ તારૂં નિશાન જે મારા ઉપર
ધાયું હતું તે મહેં જઈ કયું નથી—હજી પણ આ જગોએ હું અચળાની
માફક અચળ રહ્યું તારામાં જેટલું બગદોષ તે વાપરીને બીજી બાણ
મારા ઉપર ઇંડીદે—

યવન પડાણે વૃષ્ટિ યોગાની અત્યંત ચાકાડી બેઈને બીજી બાણ
સંધાન કહ્યું—તે વૃદ્ધ યોગાના કપાળમાં તેણે નિશાન ધાયું હતું—તે
પ્રમાણે દ્રઢ વૃત્તિથી બીજી તીર ભેરથી ઇંડયું—બાણ છુટતાની સાથે
તે રાખ યોગાના કપાળમાં બાણ પેરી ગયું, કપાળ ભેરીને બાહર
નીકળ્યું, તે બાણ માથાની ખોપરીમાંથી ખેંચી કાઢીને બે કકડા કરી
નાંખ્યા,—પોતાની પાષણીને આંટો આરપાર ચર્ચ ગએલા કપાળના
છિદ્ર ઉપર ખુબ દાળીને મજબુત બાંધી દીધો,

પછી સિંહ ગર્જના કરીને ખુખારો કરતો યોગો ત્યાંથી ચોટ
મુકતો દોડતો દોડતો યવન પડાણથી દસ કદમ છેડે આવી પોહોચ્યો,
તે પછી બોલવા લાગ્યો કે હે મિત્ર ! હવે તારી પાસે એકજ બાણ
રહ્યું છે તેનો ઉપયોગ કરી લે,

૧૬ યોગાના બોલતા બોલતામાં યવન પડાણે ત્રીજી ચર
ક્રમાંનમાંથી ભેર ભેર ઇંડયું તે ચર મહા વેગવાળું રાખ યોગાના મર્મ
સ્થાનને ભેરીને પેલી તરફ બસેં કદમ દુર જઈ પડ્યું.—આમ યયું
તો:પણ રાખ યોગો ચરત્વમાં રંગાયલો મદમસ્ત યએલો મર્મ સ્થાનને
બેદાઈ ગએલાની પીડાને નહી મણતો, લોહીથી લપટાઈ ગએલો.
વિકાળ નેચવાલો યએલો, સિંહગર્જના કરીને. હાયમાં દાલ અને
તગચાર લઈને યવન પડાણ ઉપર એકદમ ધર્યો, અને ભેરથી

નવમ્ને. મધ્ય મંડપ - ૪૦ અગ્રે, છે તે વાત ના. નાંચે તુમુવ
 નામના કન્યાનો, જે વાત નજીક આ નામના અગ્રે મધ્ય
 પ્રકારે પાણી કરી, નામના નેત્રએ - ૫૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 પાતાના અગ્રેના ગુમાન કરીએ મધ્ય, ૫૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 માનુષો બધા અ.ક.તે પા.તે, તેના નેત્ર ૫૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 કાંઈ તેના માળી, ના.ગેમ નેત્રના ના.ગેમ, ના.ગેમ, ના.ગેમ, ના.ગેમ, ના.ગેમ, ના.ગેમ, ના.ગેમ, ના.ગેમ
 નમારીને કયુ કે હે નેત્ર ૫૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 નાશ કય. રિત, ૫૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 નેધારી કરી ના.ગેમ, આ.ગેમ.

અ પ્રકાર : ૧૦ ના.ગેમ નેત્ર ૫૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 દીવશે આ કાળના, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 સરદારોની દાર જે દાર, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 ગ્રેનો રાખવામાં આગ્યે, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 કાલ અને કમના તરફ, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 આગે તે કુદ્ધ યોદ્ધાને અ.ગંડને, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 નિર્ભયતાના તથા વિરવતા વિનંદ દેખતા, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 કરતા અમલ કેમુખાનો દોડા, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 મરતક ઉપર કાલ નામના પા.ગાની દાર, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 પાણીનાં છાંટા કરેલું મલમલનું અ.ગંડુ પેદાશ દીધુ, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 દેવીના મંડપમાં જઈને ગરનાં બેઠા આપીને તેમાં નિકળતા
 રૂપિરનો આડો કપાળમાં કરી દીધો હતો આ વખતે ના.ગેમ, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦
 માટે કવચ દોષ સજીને પેલો ચવન સરદાર પાતાના અસ્ય ત બળના
 અભિમાન ઉપર વિશ્વાસ કારીને કાલ તથા ખડગ લાભ્યા વિનં માત્ર
 તણ શરીયા અને કમાન લઈને અંજ મેદાનમાં આવી પાંડોળો હતો.
 બાનુપ્રતાપ સમ પાતાના અટ પ્રધાન સહુવર્તમાન મોટી લાજમાં ઉપર
 બેઠા હતા;

કુદ્ધ યોદ્ધાએ આ વખતે ત્રિંદુ ગર્જના કરી તે ડાસો મેદાનમાં
 ઉભો રહ્યો અને તે ચવન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે મિત્ર ! આ ૧૫
 ત્રિંદુ તારી સ.મિ દેખો છે, માટે તેના ઉપર તારા હાથમાં જેટલું બળ

હોય તેટલા બળે કરીને ક્રમાંન ખેંચીને તીર ઘોડીદે;

યવન પડાણે હાથમાં ક્રમાંન પકડીને તિશણ તીરનું સંધાન કર્યું; ચાંસનને કાંન મુખી ખેંચીને પેલા રાધ પુરૂષ ઉપર તીર ઊડ્યું—આ વખતે મુસવાદા મારતું અત્યંત વેગથી આવતું બાણ પોતે હાથ્યા ચાથ્યા વિના તથા લાંબી ખસ્યા વિના ઝડપથી હાથમાં પકડી લીધું અને તે તીરના બે કકડા કરી નાખ્યા આ તમાસો, ભેંધને સ્થળની સલા વિરમય પામી, રાધ ડોસાએ પેલા યવન પડાણને કહ્યું કે હું મારી જગોએથી ખસ્યો નથી તેમ તારૂં નિશાન જે મારા ઉપર ધાર્યું હતું તે મહેં જઈ ક્યું નથી—હજી પણ આ જગોએ હતું અચળાની માફક અચળ રહ્યું તારામાં જેટલું બળહોય તે વાપરીને બીજી બાણ મારા ઉપર ઘોડીદે—

યવન પડાણે રાધ ડોસાની અત્યંત ચાત્રાદી ભેંધને બીજી બાણ સંધાન કર્યું—તે વૃદ્ધડોસાના કપાળમાં તેણે નિશાન ધાર્યું હતું—તે પ્રમાણે દ્રઢ વૃત્તિથી બીજી તીર ભેરથી ઊડ્યું—બાણ છુટતાની સાથે તે રાધ ડોસાના કપાળમાં બાણ પેરી ગયું, કપાળ ભેદીને બાહર નીકળ્યું, તે બાણ માથાની ખોપરીમાંથી ખેંચી કાઢીને બે કકડા કરી નાખ્યા,—પોતાની પાપડીનો આંટો આરપાર થઈ ગયેલા કપાળના છિદ્ર ઉપર ખુબ દાગીને મજબુત બાંધી દીધો,

પછી સિંહ ગર્જના કરીને ખુખારો કરતો ડોસો ત્યાંથી ચોટ મુકતો દોડતો દોડતો યવન પડાણથી દસ કદમ છેડે આવી પોહોચ્યો, તે પછી બોલવા લાગ્યો કે હે મિત્ર ! હવે તારી પાસે એકજ બાણ રહ્યું છે તેનો ઉપયોગ કરી લે,

૨૬ ડોસાના બોલતા બોલતામાં યવન પડાણે ત્રીજી ચર ક્રમાંનમાંથી ભેર ભેર ઊડ્યું તે ચર મહા વેગવાળું રાધ ડોસાના મર્મ સ્થાનને ભેદીને પેલી તરફ બસે કદમ દુર જઈ પડ્યું.—આમ થયું તોપણ રાધડોસો ચરત્વમાં રંગાયકો મદમસ્ત થયેલો મર્મ સ્થાનને ભેદાઈ ગયેલાની પીડાને નહી ગણતો, લોહીથી લપટાઈ ગયેલો. વિકાળ નેત્રવાળો થયેલો, સિંહગર્જના કરીને. હાથમાં દાલ અને તલવાર લઈને યવન પડાણ ઉપર એકદમ ધસ્યો, અને ભેરથી

પતીએ રોડી દોષા હતા, ગદન પર્વતના કંદરામાં જુદી જુદી દુકાળીયો
 યોધાની મુખી રાખવામાં આવી હતી, જ ગદમાં નિવાસ કરનારા
 જંગલી બીજલોકોનું અસંખ્ય ટોળું દુર્ગમાં સંતાડી મુકવામાં
 આજુ હતું, ઘણા લાંબા અને વિસ્તારવાળા પ્રદેશમાં ધણે દુર દુર
 ઠાંઈને ખજર પટે નદી તેવી રીતે ગુમતેના મુખી રહેલી હતી, યોગ
 દિવસ થયા એટલે યવન પડાણસેના એક લાખ માણસોની ગજુત્રીના
 મુખારે વીરહાક ગર્જવતી. પૃથ્વીને ધમધમાવતી તથા આજુ બાજુની
 વસ્તીઓમાં હુટફાટ કરતી, ત્રાસ આપનારી આવી પોહોચી, જેઓના
 ઘણા ભયાનક દેહેરા જણાતા હતા, જેઓના નેત્રમાઠોધની જવાગાના
 તણખા નીકળતા જણાતા હતા, તેથી અતીભગવાંન રાણસીસેના ઘણા
 ઝડપથી ચાલતી, આવી પોહોચી; તે લોકો લગાયક હતા, તેથી આજુ
 બાજુ જાણે કોસ મુખી તપાસ કરતા કરતા. આગળ ધસતા હતા, જે
 જે માણસ જાનુમતાપને કહેવાને આજો હતો તે યવન પડાણે પાતાના
 રાજા અમીરને સૂત્રી વીરના મુરત્તની વાત જણાવી હતી, તેથી એ કે
 તેઓ મુદ માટે આવ્યા હતા ખત પજુ મુદમાં વિજય થઈશું કે કેમ
 તેને માટે ભારે વીચારમાં હતા; યવન પડાણસેના જાનુમતાપના
 નગરથી ત્રણ કોસ દુર મોટા જંગલમાં પડવ કરીને રહું-જાનુમતાપને
 તે ચાર દિવસથીજ ખજર પડી હતી, તેથી તે મેદાને જાણી જુજીને
 અગળ ધસવા દીધી હતી-યવન સેનાની પાછળ દુર્ગની ખીલમાં
 જાનુમતાપનું મુખું લશ્કર બીજ લોકનું અસંખ્ય હતું. અને નગરથી
 દુર એક માઉ ઉપર પાતાના મુર મોઢાણેનું લશ્કર હતું, તેથી આ
 વખતે યવનસેના જાનુમતાપના મોઢાણેના લશ્કરની વચ્ચે આવી
 પડ્યું હતું;--પ્રાતાઃકાળ સુધીએટલે જાનુમતાપ તથા મંત્રી સહવર્તમાન
 હુદ રથને આવી પોહોચ્યા હતા; યવનસેના ને તથાજ હતી, બન્ને
 તરફથી લગઈ મરૂં થઈ, યવનસેના કરતાં જાનુમતાપનું લશ્કર અર્ધ
 હીસનું હતું--જણા માંડા. પચીસહાર રજપુતો મુરવીર હતા, અને
 પચીસહાર કોની રાણા વીરે બીજા જાતીવળ યવન મેદાની
 પાછળ ભ.જમાં દુર્ગમાં મુખું રહેતું હતું. તેથી આ એકલખ
 કેન. અગળ પચીસ હજાર થે હમે. રીમાજ વી નુરી

પતીએ રોડી દોધા હતા, ગદન પર્વતના કંઠરોમાં જુદી જુદી
 ચોપાની છુપી રાખવામાં આવી હતી, જંગલમાં નિવાસ
 જંગલી બીજલોકોનું અસંખ્ય ટોળું ડુંગરોમાં સંતાડી મુ
 આબુ' હતું, ઘણા લાંબા અને વિસ્તારવાળા પ્રદેશમાં ઘણે દુ
 કોઈને ખબર પડે નહીં તેવી રીતે ગુપ્તસેના છુપી રહેતી હતી,
 દિવસ યથા એટલે યવન પહાંજસેના એક લાખ માણસોની ગણ
 મુમારે વીરહાક ગર્જવતી. પૃથ્વીને ધમધમાવતી તથા આજુ ગા
 વરતીયોમાં હુટકાટ કરતી, ત્રાસ આપનારી આવી પોહોતી, જેએ
 ઘણા ભયાનક દેહેરા જણાતા હતા, જેઓના નેત્રમાં કોપની જવાળા
 તળુખા નીકળતા જણાતા હતા, તેવી અતીવજવાન રાક્ષસીસેના ધ
 ઝડપથી ચાલતી, આવી પોહોતી; તે લોકો લગાયક હતા, તેથી આ
 બાજુ જલે કેસ મુખી તપાસ કરતા કરતા. આગળ ધસતા હતા, જ
 જે માણસ બાણપ્રતાપને કહેવાને આપ્યો હતો તે યવન પહાંજ પોતાન
 રાજા અમીરને હાત્રી વીરના શુરત્વની વાત જણાવી હતી, તેથી જો
 તેઓ મુદ્દ માટે આવ્યા હતા ખરા પણ મુદ્દમાં વિજય થઈશું કે કેમ
 તેને માટે ભારે વીચારમાં હતા; યવન પહાંજસેના બાણપ્રતાપના
 નગરથી ત્રણ કે.સ દુર મોટા જંગલમાં પડાય કરીને રહ્યું—બાણપ્રતાપને
 તો ચાર દિવસથી જ ખબર પડી હતી, તેથી તે મેનાને બાંતરી છુછીને
 આગળ ધસવા દીધી હતી—યવન સેનાની પાછળ ડુંગરોની ખીણમાં
 બાણપ્રતાપનું છુપું લસ્કર બીજ લોકનું અસંખ્ય હતું. અને નગરથી
 દુર એક માઉ ઉપર પાતાના શુર મોહાઓનું લસ્કર હતું. તેથી આ
 વખતે યવનસેના બાણપ્રતાપના ગોઠવાયેલા લસ્કરની વચ્ચે આવી
 પહોંચી હતું;—પ્રતાપકે.જ યથાએટલે બાણપ્રતાપ તથા મંત્રી સહવર્તમાન
 મુદ્દ રથએ આવી પોહોત્યા હતા; યવનસેના તો નેવારજ હતી, બંધો
 નગરથી લગભગ મુદ્દ થઈ, યવનસેના કરતાં બાણપ્રતાપનું લસ્કર અર્ધા
 દીરમાં હતું—અર્ધા ગોઠવા પડીદબર રજપુતો શુરવીર હતા, અને
 પડોસદબર કોની દારણા વીરો બીજા બાંતરીવળે યવન સેનાની
 પાછળ જાગમાં ડુંગરોમાં મુંબુ રહેતું હતું. તેથી આ નરક એકલખ
 મેન આગળ પડીમ દબર દેડને દીસાજ વીરના છતાં જુદી

બળથી જે ગોડવણ કરવામાં આવી હતી તે ગોડવણ શત્રુની સેનાને ભંગાણ પાડવાને અનુકુળ થઈ પડે તેમ હતું; રજપુતો એકદમ મરણીયા થઈને યવનપડાંજ સેનામાં ઢાલ નક્કાર પડીને હરહર માહાદેવ ઉચ્ચાર કરતા ઉતરી પડ્યા, આ વખતે પડાંજ લોકો લાંબી તલવારથી ભયંકર ઘાવ કરવા લાગ્યા; ગુરવીર પુકપોના મુખમાંથી નીકળતી ગર્જનાએ કરીને ભારે સોરખડોર થઈ રહ્યા હતા જેન જોતામાં ઘડ ઉપરથી માથાં જમીન ઉપર પડવા માડ્યાં, અત્યંત ધમશાંજ મચવા લાગ્યું. પદ પ્રહારથી આકાશમાં ધુળની ગીરદી છવાઈ ગઈ, ચારે બાજુથી સોરખડોર થવા લાગ્યો. આ વખતે યવનોના હાથથી ક્ષત્રી વીરોની ઘણી સંખ્યા કપાવા લાગી, એટલામાં કીડીવારી કરતી ડુંગરાઓમાંથી પાછળથી સેના તરફનાં અસંખ્ય તીર આવવા લાગ્યાં. --રજપુત રાજાની સેના વચ્ચે આપણું લશ્કર આવી ગયું છે એમ યવન પડાંજના આગેવાને જાણ્યું તેથી તેમાંથી બે ભાગ પડીને એક ભાગ આ તરફ અને એક ભાગ બીજી તરફ લડવા મચી ગયું. આમ થવાથી, યવન સેના તરફ વધારે મારો થવા લાગ્યો. જોતજોતામાં સાડ હજાર માણસોનો નાશ યવન સેનાનો થઈ ગયો. આ વખતે તેમનામાં નાશ નાશ થવા લાગી, જેમ બને તેમ પલાયન કરવા લાગ્યા તેથી રજપુતસેના યવન પડાંજ સેનાની પાછળ પડી. --તેમાં મુખ્ય અગ્ર ભાગમાં ગુચિવૃત્ત પ્રધાન હતો તેને છાતીમાં કારી ઘાવ બાણને લાગવાથી બે સેન થઈ જમીન ઉપર પડી ગયો અને તુરતજ તેનો આત્મા ઢેકુથી મુક્ત થયો; તેને ઉઠાવીને બાનુપ્રતાપની પાસે શબ મુક્યું, --બાનુપ્રતાપનો સેનાપતિ સાહસકાર્ય કરનારો હતો તેથી યવનસેના પાછળ સો કોમ્ર મુખી પોતાની સેના લઈને આવ્યો ગયો. --તમામનો નાંશ કરી નાંખ્યો. છેવટે વિજય મેળવીને સેનાપતિ પાછો આવી પોહોચ્યો;

બધી વાતે જય જય કાર થઈ ગયો, પણ ગુચિવૃત્તનું શબ જોઈને બાનુપ્રતાપને વૈરાગ ઉત્પન્ન થયો; વારંવાર મંત્રીનું શબ જોઈને નેત્રમાંથી આશ્રુ કાઢવા લાગ્યો જે સ્વપ્ન આવ્યું હતું તે સ્વપ્નનો ખરે ખરો ભાવ બની ગયો એમ જાણીને રાજાનું હૃદય ખિન્ન થયું;

મમતાનમાં મુખડનાં લાકડાં જોડવીને તે શખને બાનુપ્રતાપે અગ્ની
દાઢ દીપો, જ્યારે આરે બાનુ અગ્ની સગમવા લાગી ત્યારે તે વખતે
બાનુપ્રતાપ ઘેઢેઢો યદુ ગચ્છોછે શુચિવતના શબ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો
મિય રાજભક્ત તું બેઢો કેમ યતો નથી ! તને આ અગ્નીની પ્રખર
ઉજ્જવા કેમ અસર કરતી નથી, તું જે જે પ્રકારનાં ઉમદા વિચાર
જણાવતો હતો તે વિચાર રૂપી ઉત્તમ જ્ઞાન તારામાંથી કયાં જતુ રહ્યું !
અરે ! તું મારા પ્રત્યે જે મમતા રાખતો હતો તે મમતા કયાં ગઈ !
એમ વારંવાર બોલતો બોલતો નેત્રમાંથી આંસુ કાઢતો સ્તબ્ધ યદુ
જતો હતો.—

બાનુપ્રતાપની—વિરામવૃત્તિ.

શુચિવતને બાગીને રાજ પ્રતિરમાં બાનુપ્રતાપ આવી પેઢોચે
ચિત્ત ઉદવિખ યદુ જવાથી સલામત્યા વિના એકાન્ત જોરડીમાંજ લેસી
ગયો. ન રાણી વસમા ગયો, કે ન કોઈની પાસે બેઢો-પણ એકાન્ત
સ્થળમાં કમાડનાં દ્વાર વાગીને લેચેનીમાં આખી રાત્ર શુભરી, પ્રાત
કાલ યયો એટલે સંખ્ય પુરેહિતને બોલાવીને પોતાના પુત્રને ગાદી
ઉપર લેસાયો, પછી બનુરાં વચ્ચે ધારણ કરીને જંગલમાં નીકળી
પડવાનો વિચાર બાનુપ્રતાપે કર્યો,

આ વખતે રાજ સભા પરિપુર્ણ ભરાઈ હતી, એકા એક
બાનુપ્રતાપે સંતાગ ધારણ કર્યો તથા રાજ વ્યવહારનો ત્યાગ કર્યો
એમ બાગીને તે સભામાં જે વિદ્વાન સંબંધન પુરૂષો હતા, તેમના
અંતઃકરણમાં ઘણું મારું લાગ્યું; તે વિદ્વાન સમુદાયમાં વિજ્ઞાન શર્મા
નામનો તેમનો પુરેહિત બ્રાહ્મણ હતો, તેણે બાનુપ્રતાપ પ્રત્યે પ્રશ્ન
કર્યો કે હે રાજન ! આમ સંતાગ ધારણ કરવાથી શી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા
ધારે છે ! તું આમ કરવાથી શુચિવત પાછો મળશે કે !

બાનુપ્રતાપ—ચરીર મારી શી વસ્તુ જતી રહે છે ! ચિત્તન્ય પદાર્થ
રો છે ! એ જાણવાની મને જરૂર છે, જ્યારે આ પ્રમાણે
મૃત્યુ ધાય છે ત્યારે અમુક્ય દેહ પ્રાપ્ત યાય પછી મુખ્ય
તત્વને ન બાગી રાક્યા તેથી આ જન્મ તૃયા સમજવાનો છે;

માટે જેઓ બ્રહ્મજ્ઞાનને જાણનાર મહાજ્ઞાની સંત પુરૂષો છે તેમની શેવામાંજ રહેવું એવો મારો દ્રઢ વિચાર થયો છે,

સંવાદ

વિજ્ઞાનશર્મા-હે રાજન્ ! કાંઈ ત્યાગી થવાથી કે દેહેન્દ્રીયોને દમન કરવાથી બ્રહ્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્તી થતી નથી. પણ જ્ઞાન વડે કરીને મનને કાયમ રાખવાથી તથા એકાગ્ર વૃત્તિ કરીને આ શરીરમાં લક્ષ આપવાથી ચૈતન્ય સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે, અને તેમાંજ પરમાનંદની પ્રાપ્તી થાય છે;

જાનુપ્રતાપ-તો શું ! આ જગતનો વ્યવહાર ત્યાગ કરીને સંત પુરૂષો ગીરી કંદરોનું શેવન કરીને એકાન્તમાં રહે છે તે તમે વૃથા માનો છો !

વિજ્ઞાનશર્મા-ના, તેમતો નથી--એકાન્તમાં વાસ કરનારા ત્યાગી પુરૂષોનો પુરૂષાર્થ પણ સાચો છે, તેજ પ્રમાણે આ જગતમાં રહીને વ્યવહાર ચલાવનાર પુરૂષ વ્યવહારમાં રહીને પણ ઉત્તમ સાધનોથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સદાનંદ પદને પામે છે--હે રાજન્ ! તમે હાત્રી ધર્મનું રક્ષણ કરનાર રાજેન્દ્રો, માટે તમે પોતાનો સનાતન ધર્મ ત્યાગ કરીને જગતમાં બીચરવાની ઇચ્છા રાખો છો તે ચોખ્ખું નથી,--માટે રાત્ર્ય વ્યવહાર ચલાવો, અને બ્રહ્મ જ્ઞાનના ઉત્તમ લેહને જાણી લ્યો;

જાનુપ્રતાપ-એમ શી રીતે જાણે ! મસ્તક ઉપર લેમણની ગાંસડી હોય અને તેના વજન કરીને મસ્તક બહુજ દુખનું હોય, તે વખતે જગત નિર્વંતા ઈશ્વરની પ્રાર્થના કે માળા એક વૃત્તિ એ કરીને ફેરવવી કેમ જાણે ! જ્યાં મુધી શારિરીક સંપત્તિ સારી નથી ત્યાં મુધી મનની નિર્મળ દ્રઢતા કેમ રહી શકે !

વિજ્ઞાનશર્મા-સત્ય છે, સત્ય છે--હે રાજન્ ! તમે રાત્ર્યમુખ વિજ્ઞાનમાં નાના પ્રકારનું સુખ લોગવનારા છતાં કટક જમીન ઉપર જોડાવીના ચાણવાની ઇચ્છા રાખો છો, અન્ન વિના કંઈ ખાઈને

રહેવું ધારેછો, શયન માટે મુખમલ આદીક ગરેલાં વિન કાંકરાવાળી ખરબચડી જગોમાં ડિવા સાગપત્ર ઉપર પડી રહેવા ધારેછો, સિંહ રીછ ઇંચાદીક દૂર પ્રાણીયોના ઉપદ્રવ વાળા પ્રદેશમાં ધારણી સાથે અજવિચળ મનથી ત્યાં રહેવું તે નીકળ્ય કરેછો, આ પ્રમાણે ક્યારે ત્યાગ વૃત્તિથી તમે પાતે તેમજ કરો, ત્યારે તમારૂં મન શી રીતે એકાગ્રસ્થિતિને પામશે ! તે કરતાં ઉત્તમ છે કે. રાજ્યમુખ ભોગવીને મનને છતીને ઉત્તમજ્ઞાન સંપાદન કરવાને અહીંયાંજ પુરુષાર્થ કરો; જાનુમતાપ-હે છુદ્ધિવાન પંડિત ! જેટલું મુખ વેરાગમાં છે એવું બીજા કે.ઈ પદાર્થમાં નથી-કદું છે કે--

શ્લોક.

ભોગેરોગ મયંકુલે વ્યુતિમયં વિત્તે વૃપાલાદ્યયં
મૌને દન્યમયં વલે રિપુમયં રુપે જરાયા મયમ્
રાસે વાદ મયં ગુણે સ્વલમયં કાપે કૃતાન્તાદ્યયં
સર્વે વસ્તુમયાન્વિતં ભુવિ વૃણાં વૈરાગ્ય મેવામયમ્ ॥ ૩૪

અર્થ.

ભોગમા રોગનો અર્થ, કુસિન-ગ્રમાં સાંનિહનનો અર્થ, ધન દોષ તો રાગનો અર્થ, નિાનમા દેન્વનાનો અર્થ, જગમા યતુસમુદાયનો અર્થ, રૂપમાં જદ્વસ્થાનો અર્થ, રાસ અભુવામા વાઃવિવાનો અર્થ, ડણુમા ખત પુરોનો અર્થ, અને સગીરને કાળનો અર્થ છે. ત્યારે જો કે સપત્તી વસ્તુઓ મારે માણુસોને અર્થ રાખવો પડે છે તો પછી માત્ર વૈરાગ્ય છે એજ નિર્ભય છે;

હે શ્રવણ પંડિત ! હું એવો સામ્યશાળી ક્યારે થાઉં કે મગા નરીના ઘીનારા ઉપર નિવાસ કરી નિવૃત્તિએ કરીને યોગ નિષ્ઠ બનું ! વિદ્વાન પંડિતોએ કહ્યું છે કે,

ગિંચરિણોદ્યત.

સ્ફુરત્સ્ફાર જ્યોત્સ્ના ધવાલિત તઝે કાપિ પુલ્કિતે
 મુલાસીનાઃ શાન્ત ધ્વનિષુ રજનિષુ હ્રસરિત;
 મવા મોગોદ્દિમા ગિવ ગિવ શિવે ત્યાર્ત વચસાઃ
 કદા સ્યામાઽઽનન્દો દ્રત વહુલ વાપ્પા પુનદશઃ

અર્થ.

વિસ્તાર પામતી ચંદ્રચાંદનીને કીર્તિ મવત્ર (અતઃ) ચએલા મંગાના
 પુલ્કિતપર શાન્ત મત્રીમા મુખથી બેડલા બના ભોગોને ભોગવ્યાથી હૃદય
 ચએલા, શિવ શિવ શિવ એમ તમ વચનથી ઉચ્ચાર કરવા વાગ્યા આનંદ
 આશ્રુથી વિકળ દ્રષ્ટિવાળો કું ક્યારે યદસ, !

હે પંડિત ! વૈરાગ સ્થિતિમાંજ સર્વ પ્રકારનું મુળ છે; ઉત્તમ
 પ્રકારની શય્યામાં શયન કરવાથી, તથા મનમોહક અત્યંત સ્વરૂપવાન
 તરૂણીયો સાથે વાગવિલામ કરવાથી, કિંવા, મહનોત્તેજક શુરૂત્વ
 ભોજન કરવાથી, તથા શસ્ત્ર અસ્ત્ર પકડી ક્રોધાધિન થઇને સુદ્ધ ક્ષેત્રમાં
 શત્રુઓને પરાજય કરવાથી, તથા મૃગ શીછ ઇત્યાદીકનો શિકાર
 કરવાથી, કે પંડીતોની ખુસામતના શબ્દો સાંભળીને ગર્વ લાવવાથી.
 કે રાજ્ય સત્તાનો અભિમાન લાવવાથી વૈરાગ સ્થિર રહેતો નથી,
 એથી કરીને અપજ મન છૂતાતું નથી, એથી કરીને યોગાભ્યાસ થતો
 નથી. જે સુખ વૈરાગને સંપાદન કર્યા બાદ મુમુક્ષુ પદ મેળવવામાં
 આવે છે તેવું બીજે કોઇ જગોએ જોવામાં આવતું નથી હે પંડિત
 વર્ય ! વિદ્વાન ભતૃહરીએ કહ્યું છે કે,

શ્લોક.

મંદાકાન્તા

ગદ્ગાતીરે દિમગિરિશિલા વદ્ધ પદ્માસનસ્ય
 વ્રક્ષધ્યાના ધ્યસન વિધિના યોગ નિદ્રાંગતસ્ય
 કિંતૈર્ભાવ્યં મમ સુદિવ સૈર્યવ્રતે નિર્વિ શઙ્કાઃ

સંપાપ્ત્યને નરઠ હરિણાઃશૂદ્ર કણ્ડુ વિનોદમ્

અર્થ.

મંત્રા નીના કીનારા ઉપર લીમચીગીની રીંગા તળપર પદ્માસન વાગી
રિપિ પ્રમાણે જાનુ આન કરીને ચોમ નિંદાને પામેલા એવા ભાગ્ય કરીને
નિઃશંક થાને તુલ્ય કરણ પોતાના શિંગડા પમે એવા ભાગ્ય લગભગ દિવસો
જાઓ; અર્થાત્ પરદાં કરણો પોતાના શિંગડા (આ લગીર ઉપર) પમે તો
પણ મમાપી મુટે નહીં એ પ્રકારે જાનુની આન લીન પામ નિંદા પ્રાપ્ત થાય
નેજ એવા દિવસો હનમ મળ્યા હ.

માટે તે દિવસપર ! વૈરાગ્યથીજ અને આનંદ થવાનો છે;
જાને જોધી કરીને હું મુનુમુ સ્થિતિએ પામીશ;

વિજ્ઞાનશર્મા-હે રાજા જનકવિદેહિ રાજાની પેઠે પરમ ધર્મીક અને
જ્ઞેન્દ્રીય થાઓ; તેમણે સર્વદા બ્રહ્મ પરાયણ થઈને જે
અનુચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેને માટે અધિભંડો તેને
રાજાની ઉપનામથી સુપિત કર્યો હતો; તે સર્વ પ્રકારના
ભાગ્યિક જોગમા સર્વદા આજ્ઞા છતાં એક પણ તે સર્વ
ઉપર એકીવારે હંમણા વિનાનોજ દેખાતો હતો; તેમજ
જીભ પણ કરીને પ્રભાપાતન અને કાર્ય કરવામાં કોઈ પણ
રીતે દુર રહેતો નહોતો, તેથી રાજીવટ ધર્મને ધારણ કર્યો
હતો, તે કાર્યે બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપમ રીતે મેળવ્યું હતું, જુપો કે
તમારી પેઠે તમામ રાજા ત્યાગી થઈ એસે તો અન્યંત
વિપરિત કાળ નક્કર પડે, અનેક જગ્યાએથી ખગલ્યાર,
ધુનું કરણુદિવાગા નિર્લય રાજાત પ્રકૃતિવાળા પ્રજા સમસ્તમાં
સદ્ મચાવે, પરાઈ સીધાં તથા દ્રવ્યત્વ હરણ કરી બાધ,
માથ અને જાઠાંને પીણ આપે, જેદ વિરુદ્ધ કર્મ કરનારને;
નિરોગી રિત્તાર થઈ બાધ, હેર હેર હાલકાર વર્તેઈ બાધ,
તે રાજા ! ધર્મત્વ અને પ્રજાતું રક્ષણ કરવાને માટેજ હંમણે
રાજામાં પોતાના જાનને અંશ મુકેલો છે, છતાં જે રાજા

ત્યારે તે વૃત્તિને નિત્યાનિત્ય વસ્તુ વિવેક કહેવામાં આવે છે;—હે રાજન્ ! એક તરફથી તેવા ઉત્તમ વિવેકને પારણ કરીને નિર્લય કરવો બેઠ્ઠાએ-અને બીજી રીતે આ સંસારમાં લક્ષ આપીને નિત્ય એટલે સત્ય પુરૂષો જે કે વેદધર્મને માનનારા પવિત્ર મનના માણસોનું પાલન કરવું; અને અનિત્ય એટલે દુરાચારી, ખજ, ચોર, અને રાક્ષસોને બધા આપીને તેઓને સન્માર્ગે ચલાવવા બેઠ્ઠાએ;

હે ભુપતિ ! એજ પ્રમાણે બીજી સાધન જે કે લેણ પરચોડ વેરાગ કહેવામાં આવે છે, તે વેરાગ જેકે આ લોકનું અને સ્વર્ગ લોકના મુખની પણ ઇચ્છા હોય નહીં તેને વેરાગ કહે છે. એક પણ તરફથી તેવી જ્ઞાતિ રાખીને આ જગતમાં જે વ્યવહાર છે તે વ્યવહારને મિથ્યા સમજીને પણ રાજ્ય સુખ ભોગવવામાં હુંજ મુખીયું; કિંવા હુંજ આ ઉત્તમ અધિકારને પામેલો મહા સમર્થ રાજા કહેવાઈયું એવો અહંભેદ દુર કરવામાં આવે તો તેનેજ વેરાગ કહેવામાં આવે છે; જે સત્ય પારણ કરી છે તે પરોપકાર કૃત્ય કરવાને માટે તથા પારકું દુઃખ દુર કરવાને માટેજ છે એમ માનીને તત્ત્વવેત્તા પુરૂષોનું રક્ષણ કરવું બેઠ્ઠાએ; રાજ્યમદને દુર કરવો બેઠ્ઠાએ; પ્રભાને પ્રસન્ન રાખવી બેઠ્ઠાએ; પ્રભવર્ષ તમારી ભક્તી કરે તેવો તેઓનો પ્રેમ મેળવવો બેઠ્ઠાએ; પોતાના સ્વાર્થ ઉપર ધ્યાન નહીં આપવું બેઠ્ઠાએ, પ્રભવર્ષમાં તમારા ઉત્તમ ગુણની છાયા પડવી બેઠ્ઠાએ, જે ઉપાધી રાજકાર્ય લોકની છે તે માત્ર યો, વિપ્ર, સ્ત્રી, વેદ ધર્મ અને નિતીને સાચવવાને માટેજ છે એમ સમજીને તે ઉપાધીને એકતા હું નથી. એમ નિર્લય કર્યાથી હે રાજન્ ! તમે રાજ્ય વહિવટ ચલાવો તો પણ વેરાગ જ્ઞાતિવાળા કહેવડો;

હે ભુદિવાન રાજા !—શમ, ડમ, ઉપરત્તિ, તિતિસા, અહા અને સમાધાનતા એ પ્રકારે શમાવી શક સંપત્તિ કહેવામાં આવે છે; તે શક સંપત્તિ રાજ્ય મુખનો ત્યાગ કરવામાં નહીં આવે તો પણ ભલી રીતે પત્ની શકાય છે, કેવળ ત્યાગે થઈને જંગલમાં ભટકવાથી કે એકાન્ત અવાસ સેવવાથી તે સંપત્તી પ્રાપ્ત થતી નથી, પણ તે સંપત્તી તે કેવળ શુદ્ધ અને કરીને વિવેકદ્વારોએ તથા સત્પુરુષોનાં બેધાથીજ

હેરો, હો રાજન્ ! જે દંડિયોએ કરીને તમને જનન મળ્યો છે તે દંડિયોના ધર્મે જન્મીને આ જન્મમાં પદ્માવતી કૃત્ય કરવાનું છે. પોતાના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવું અર્થાત્ યજ્ઞન માટેની ધર્મની નિષ્ઠા કરીને રાજ્ય સ્વચ્છ કરી નવ વિષયથી ચિત્તાની નિવૃત્તિ કરવી તેને ઉપદેશ કહે છે.

હો રાજન્ ! શીત, ઉષ્ણ, શનદી, નરમી, મુખ, કુખાદી તથા નાન અપમાન દંત્યાદિને પીરવું કરીને સહન કરવું. તેને નિનિશા કહે છે, હે ભુવતિ ! તે નિનિશાને તમારી રાજનતા નીચે વડનારા, જન પુરૂષેના લગાવ સારૂ તમે પોતેજ ઉપયોગ કરો, જનનું તથા બેદ ધર્મનું તથા માયોનું તથા પવિત્ર સિયોનું તથા સત્યવક્ત્રના સંજ્ઞનેનું, તથા પોતાના પુત્રવધુ અને કુટુંબનું તથા માન પિતૃનું રક્ષણ કરવને માટે શીત તથા ઉષ્ણનાં પ્રપર તથા નરમી-શનદીની શરદી ચીમરેનું સહન કરીને કુલન તમુદાયનં નસાદી કરે. નેત્રાદિ સારૂ દ્વાયમાં તલવાર પકડીને કુદકા કરનારાઓને જ્ય કાપે; પદ્માવતી કરવામાં પોતાના અર્પને લાગ કરીને માન કે અપમાન ઉપર લિલિત રૂપ નહિ રાખે. હે ભુવતિ ! એમ કરવાથી દેવ મંદારના દેખાવમાં આ દેવ દેહથી તિતિશા સંપત્તિ આપના શીરમાં ચક્રની માફક તેજ આપતી દેહી નિકળે;

કુરૂ અને વેદવંશ વિષે વિચાર કરવો, અર્થાત્ કુરૂ અને વેદવંશ જે દેહે છે તે યથાર્થ છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચય માનવું. તેને સદા કહે છે, હો રાજન્ ! વિદ્વાન પુરૂષેના નિનિ પૂર્વક ઉચ્ચ વિચાર આદ્ય કરીને તે આધાર રાજનીનિ સ્થાવરી, તથા સત્પુરૂષોની શેષા કરીને નેમના નિર્મળ વિચાર એકામ જૂલિથી સામગીને વારંવાર વિચાર કરવો એવો એજ તમારો સદાનો ધર્મ છે;

ચિત્તાની એકામતા તથા ચિત્તે કરીને વેદાન્તના વચનને પ્રિતિ પદ સંજ્ઞાવણાં તેને સમાધાનના કહે છે; હો રાજન્ ! વેદાન્ત પદમાં ઉચ્ચને યોગ્યવાને માર્ગ છે, જેમાં ધર્મ, અર્થ, કામ, અને કુલનું દર્શન છે, જેમાં ઉચ્ચની નિર્પક્ષ સ્તુતિ છે; તો પછી તમારી નીચે રહેનાર એક જ ધર્મને માને, એવી ઉત્તમ પરનાજિગા ઉપર

પતિરત્ના રાણીઓને આશ્વાસન આપ્યું; વિજ્ઞાનશર્મા ગુણસ અને બહુ
 વિજ્ઞાન હતો, તેથી તેના બોલવા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ તે રાણીઓએ
 રાખ્યો હતો, જેમાં ભાનુપ્રતાપને ત્યાગ વૃત્તિથી વન ઉપવનમાં
 વિચરવાને કલહ થાય નહી તેમ થયું હતું;
 માતઃકાળ થયો એટલે ભાનુપ્રતાપ અને વિજ્ઞાનશર્મા તથા
 બહુશુભ અને દયાળયંદ પટેલ એમ ચારે જણ ગિરીમંડળ નગરની
 હદ દોડીને ગહન પર્વતોની વચમાં આવેલા રસ્તામાં પ્રવાસ કરવા
 લાગ્યા; રસ્તામાં આવતાં આવતાં વિજ્ઞાનશર્મા અનેક પ્રકારના દ્રષ્ટાંત
 સિદ્ધાંતની વાતો ચલાવતો હતો, તેથી પ્રવાસ કરવામાં રસ્તો કપાતો
 હતો, ભાનુપ્રતાપને સજ્જડ વેરાગ પ્રાપ્ત થયો હતો, તેથી પગમાં
 જોડો પણ પેહેર્યો નહોતો, અંગ ઉપર બાધવા રંગનો માત્ર ખલકો
 ધારણ કર્યો હતો, મસ્તક ઉઘાડું રાખ્યું હતું; જેવો દેખાવ પરમહંસનો
 હોય છે તેવાજ દેખાવવાળો તે હતો; ભાનુપ્રતાપ સાથે રહેલા ત્રણ
 જણાઓનો તેવો દેખાવ નહતો, તેમણે દોરી લોટો તથા વસ્ત્ર વીગરે
 સાધુનીક વસ્તુઓ પોતાની સાથે રાખી મુકી હતી, રસ્તે જતા કોઈ નગર
 આવે ત્યાંથી જરૂર પુરતું અન્ન લઈને આગળ પ્રવાસ કરવા નીકળી પડતા
 હતા, મધ્યાહ્નકાળે ક્યાં સરોવર ઇત્યાદીક જળાશય હોય ત્યાં ઉતારો
 કરીને બોજનની સામગ્રી સાથે રાખેલાં નાહાનાં વાસણોમાં પુરોહિત
 તેયાર કરતો હતો, આજુ બાજુનાં પલાશ રક્ષનાં (ખાખરાનાં)
 પાદરાં લઈ તેનાં પત્રાળાં કરીને તેમાં મુઠીને બોજન કરી લેવા હતા,
 પુરોહિત ઘણો જુદિવાન અને ચતુર હતો માટે ભાનુપ્રતાપની સારવાર
 કરવાને તથા આગળ શું અને છે તે બોવાને માટેજ સાથે રહ્યો હતો;
 એટલુંજ નહિ પણ તે પુરોહિતે, પોતાના ગુરૂ પાસે આત્મજ્ઞાનનું જે
 શિશુ મેળવ્યું હતું, તે શિશુદ્વારાજે પોતાનો મુખપ્રદ પદ્મ કાચમ
 સખવાને, અને આત્મજ્ઞાનથી જે જ્ઞાનંદ અનુભવાય છે તે જ્ઞાનંદ
 પ્રમાણંદમાં મગ્ન રહેનારા શેજેન્દ્રોથી પામવાને માટે ભાનુપ્રતાપ
 રાજ સાથે રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો;—દરેકજ રાત્રીએ કોઈ નાહાના
 સામગ્રી. એક કોસ દૂર મગ્ન કરીને તેઓ રહેતા હતા, તે પ્રમ.જે
 આ ચારે વટેમાર્ગીએ એક વિશાળ ટેકરી ઉપરના વડુદા નીચે

ઉતારો કર્યો હતો; સૂર્ય અમ્મત થવાની તૈયારીમાં હતો, દરેક આકાશમાં ગમન કરનારાં દિવસમાં મગ્ન રહેનારાં પશ્ચિમો કલરવ કરતાં કરતાં ધ્રુવો ઉપર નિવાસ કરવા લાગ્યાં; આ વખતે વાઘનું આમનું પાથરીને એક પથ્થરની શિલા ઉપર લાનુપ્રતાપે આરામ લીધો હતો, બાકીના ત્રણ સાથીવર્ગ હતા તેઓનું પ્રતાપની પાસે રાત્રી વ્યાપ્ત કરવાને માટે કામગીરા પાથરીને બેઠા હતા.

બાવો બોદલી અને ફૂડગર.

આ ટેકરી ઉપર શિવાલય હતું, તેમજ નીચાણમાં વોસ્તારવાળું સરોવર નિર્મજ જળથી પુર્ણ ભરેલું અનેક કમળો તથા પોયણાંથી શુશોભિત હતું, તેથી ટેકરી ઉપરની ચોખામાં મછા રહી નહોતી; આ રમણિય ટેકરી ઉપર થોડીકવાર પછી ત્રણ મુસાફરો આવી પોહોચ્યા, તે મુસાફરોમાં એક સ્ત્રી હતી, તે સાધુડી હતી, અને બીજા બે પુરૂષો હતા, તેમાં એક આંધળો હતો. આ બે પુરૂષ સાધુ હતા, દિવસે કંદેરી મુસાફરીથી શ્રમ પામેલા હતા, તેઓએ આ ટેકરી ઉપર ચાર માણસોનો ઉતારો બેસ્યો હતો. તેથી તે ત્રણ જણા ટેકરી ઉપર વિદ્યાંતી લેવાને તથા રાત્રી ગાળવાને ત્યાં બેઠા, અને તેઓની પાસે જે કાંઈ આવાનું હતું તે ખાઈને દરેક જણાએ પોતપોતાને બિસ્તરો પાથરીને બેઠા; આ વખતે લાનુપ્રતાપના સાથી પૈકી જે નાસ્તિક બહુશ્રુત હતો તેણે આનંદમાં રાત્રી વ્યતિત થવાને કાંઈક મિસ કાઢીને નવિન આવેલા પેલા ત્રણ મુસાફર પૈકી એક સાધુ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે-હે મુસાફર સાધુ ! તમે ક્યાંથી આવો છો ! અને ક્યાં જાઓ છો ! તમારું શું નામ છે !

બહુશ્રુતનું વચન સાંભળીને મુસાફર સાધુએ ઉત્તર આપ્યો કે અમે ત્રણે સાધુ છીએ—મારું નામ રામચરણદાસ છે પરંતુ બધા લોકો મને બાવો કહે છે—આ રામડી છે તે માહારી સી છે તેને બધા લોકો માતાજી કહીને બોલાવે છે પણ ખરું નામતો બોદલી છે અને આ આંધળો સાધુ છે તે જન્મથી દેખતો નથી; તે માહારો નાકાનો ભાઈ થાય છે તેનું નામ ફૂડગર છે; આ માતાજી (બોદલી)નો અને માહારો તમામ આમાનંદ ફૂડગર ઉપાડીને ચાલે છે; જામે જામ, તથા

દેશ પરદેશ ફરીયે છીએ, જેઓ અમારા ભજન ઉપર આસ્તા રાખે છે તેઓ અમારી આકરી સારી કરે છે;

બહુકુતે સાધુ પ્રત્યે પ્રેમ કર્યો કે—તમે સાધુ થઈને શું સાધ્યું ? રામચરણ બાવો બોલ્યો—હે ભાઈ ! જે તમને યંત્ર આપે તેનો જવાબ આ જન્મ અથવા દરૂડગર માહારાજ છે તે આપી શકશે, બહુકુત—(સાધુપ્રત્યે) એમ કે ! ભલે કદી તે દરૂડગર મહારાજ પ્રત્યુત્તર આપેતો પણ હીક છે.

દરૂડગરે બોલ્યું કે હવે માહારો વારો આવી પોહોચ્યો; એમ સમજીને પોતે તુરંત બેઠો થયો, નેત્રની દ્રષ્ટી આકાશ બાણી કરીને તથા મસ્તકને હવાધીને પ્રસન્ન મુખ મુદ્રાથી બહુકુત પ્રત્યે દરૂડગર બોલવા લાગ્યો કે;

હે ભાઈ ! જે સાધવાનું છે તે શરીરમાંજ છે, જેણે મનની બલિ સાધી તેણે સર્વ સાધ્યું;

બહુકુત—તો શું તમે મનને વચ કહ્યું છે !

દરૂડગર—આ શરીરમાં જે મન છે તેને વચ કહ્યું છે;

બહુકુત—વાહવાહ માહારાજ, તો પછી આ તમારી સાથે બાવો અને બાંહેલી (રામદી) છે તેમણે પણ મન વચ કહ્યું હશે; કેમ કે તે બન્ને જણ તમારો સળંગ સહવાસ ભોગવે છે; કેમ ખરૂં કે નહીં !

દરૂડગરે બહુકુતના સવાલ સાંભળ્યા, એટલે તે એકદમ ઉભો થયો, અને પોતાની બેઠે જે બાવો અને બાંહેલી હતી તેને કહેવા લાગ્યો કે, આપણે અહીંયાંથી ખરીને અહીંથી દુર વીજળી જાડ નીચે મુકામ કરો, આતો આપણી નિંદા કરનારા માણસો જુઝાય છે, એમ કહીને બિસ્તરે વાળીને માંથે મુકવા માંડ્યો,

એટલે હયાળચંદપટેલ ઉભા થઈને દરૂડગર માહારાજ પાસે ગયા અને તેમણે કાંડુ પકડીને કહેવા લાગ્યો કે ઓ મહારાજ ! તમે તો એકગીયા સાધુ મહારાજ સો, કદીતે બેઠવામાં કાંઈ વાંધો પડ્યો હોય તો હું તમારો ભગતધુ માટે મને બધું કહી દો; આ અમારા સાથી ભાઈનો સવાલ બહુ આકરો સે, માટે એથી કરીને તમે ચીસાઈ જાયો નહીં:

ચોનાના ગુરૂની પૂર્વકુટિ આગળ આ નવિન ચાર મુસાફરો આવીને
 બેઠાંજ તે શિષ્યે તેમને આશિર્વદ વચન કહીને તથા આવકાર આપીને
 તેમને એક વૃક્ષપદામાં આપેલા ચિત્રાગળ ઉપર બેસાડ્યા. મધ્યનાકાળ
 વિનિ ગયો હતો તેથી તે મુસાફરોની કુપા શાન્ત થવાને માટે તે
 પ્રદેશમાં સ્પષ્ટિ અને પાણિક્ક ફળ દંત્યાદિક ઉપસા થત.રા બેઠા
 કરીને તેમની આગળ મુકી દીધા; તે મુસાફરોએ ફળ દાર કયા; અને
 તે શિષ્ય પ્રત્યે આ રમણિય સ્થાનમાં સમાધિસ્થ થએલા મહાનમાની
 હકીકત મેળવવાને નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્ન કરવા માંડ્યા;

તેમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તપસ્વિ ચોગીના શિષ્યે પ્રત્યુત્તર
 આપ્યો કે; તમારૂં ધન્ય જ્ઞાન્ય છે કે તમે આ જહાવિવાના જાણનારા
 મહા સમર્થ ચોગીના જ્ઞાનમે આપી પોહોચ્યાંછો. આ ચોગીરાજનું
 નામ જ્ઞાનદ છે; હું તેમનો શિષ્યપુત્ર, મારી પૂર્વકુટિ અહીંથી
 નિસાજુમાં છે; આ ગુરુજીએ કેટલાક દિવસથી સમ.પી ચઢાવી છે, તે
 હવે પરમ દિવમે તેમની સમાધી ઉતરવાની છે. એટલા સાફ હું
 તેમની શેવ.માં દાખર રહેવા સાફ આગ્યો; આ વખતે તમને બોલેને
 મને વિરોધ જ્ઞાનદ થયો છે, તમે આ જ્ઞાનદકંદ ગુરૂને મળવાની
 દયા રાખો.છો. માટે તમે અને નિશિંતથી રહો અને આ
 જ્ઞાનદ પ્રદ રથમાં સ્વીને જ્ઞાનદ મેળવો;

શિષ્યનું વચન સાંભળીને જ્ઞાનુપ્રતાપે તે શિષ્યના ચરણમાં
 પાંચ મસ્તક નમ.ન્યુ. અને તે શિષ્યનો બોલો ઉપકાર માન્યે,
 જ્ઞાનદ ચોગીની સમ.પી ઉતરવા મુકી તેએ. ત્યાજ રક્ષા, વીજ
 વિવસના પ્ર.ન કાળમાં જ્ઞાનદનો શિષ્ય, હજી પાંચે બેસી ગયો. આ
 વખતે જ્ઞાનુપ્રતાપ જ્ઞાતી ચાર મુસાફરો પણ જ્ઞાનદ ચોગી લાન્મુખ
 થોડા; તે ચોગીરાજની સમાધી ઉતરવા લાગી, લખ્યો નેત્રની દ્રવ્યે ચાર
 મુસાફરો તથા ચોનાના શિષ્ય ઉપર બેઠે, જ્ઞાનદવદનથી જયવિજયનર
 જય જય જ્ઞાનદકંદ, આ પ્રમ.ને રૂબ રૂબવા દાન્ય,
 મેરેન્દ્ર હજી લાન્મુખ રહો શિષ્ય દાય બેઠીને ઉભો રહ્યો તે શિષ્ય
 પ્રત્યે જ્ઞાનદ ચોગીએ લાન્મુખ બેઠો ચાર મુસાફરોની હકીકત
 કહી દીધી, શિષ્યે નમ.મ હકીકત જણાવી દીધી,—ચાર મુસાફરો.

એનાના હૃદયની પવિત્રતા આગળ આ નવિન આર મુલાકાતે આપેલાઓને
 એનાંજ તે શિષ્યે તેમને આશિર્વાદ વચન કહીને તથા આવકાર આપીને
 તેમને એક હાથપટામાં આવેલા શિક્ષકના ઉપર બેસાડ્યા. મધ્યમકાળ
 વિનિમયે હતો તેમજ તે મુલાકાતની કુપા. આન્દ ધવાને માટે તે
 પ્રદેશમાં સ્વદિશ અને પૌણિક રૂપ હાન્વાદિક ઉપત્ત ધનના ભેગાં
 કરીને તેમની આગળ કુદી દીધા; તે મુલાકાતે રૂપ હાર કયા; અને
 તે શિષ્ય પ્રત્યે આ વનલિપિ સ્થાનમાં સમાપિત્ય થયેલા મહાત્માની
 હકીકત મેલવાને નમુના પૂર્વક પ્રશ્ન કરવા માટે;

તેમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તપસ્વિ યે.વીના શિષ્યે પ્રશ્નુત્તર
 આપ્યું કે: તમારું ધન્ય જીવ્ય છે કે તમે આ પ્રકારવિદના ભાણુપ્રતા
 મહા સમર્થ યે.વીના આશ્રમે આવી પેઠે.આપેલા આ યે.વીસાજનું
 નામ પ્રકાશનું છે; હું તેમને શિષ્યપુત્ર. મારી પશ્ચુકી અહીંથી
 નિવૃત્તમાં છે; આ પુરુષને કેટલક વિવસથી સમ.ધી ચઢવી છે; તે
 હવે પરમ દિવસે તેમની સમ.ધી ઉત્તરવની છે; એટલા સારું હું
 તેમની રેવ.માં હાજર રહેવા સારું જાણ્યો છું, આ વખતે તમને એટલે
 મને વિશેષ જાનક થયે છે; તમે આ જાનકકંડ હુડને મનવાની
 હાજર રહે.છો. મારે તમે અત્રે નિશ્ચિંતથી રહો અને આ
 જાનક પ્રદ સ્થાનમાં રહીને જાનક મેલવે;

શિષ્યનું વચન સંભળીને ભાણુપ્રતાપે તે શિષ્યના ચરણમાં
 રેવ.નું મલ્લક નમ.ન્યું; અને તે શિષ્યને બોલે ઉપકાર માન્યે,
 પ્રકાશનું યે.વીની સમ.ધી ઉત્તરવ કુદી તેવો ત્યાંજ રહ્યા, ત્રીજા
 વિવસના પ્ર.ગ શાનમાં પ્રકાશનું શિષ્ય પુર પડે બેઠી ગયો. આ
 વખતે ભાણુપ્રતાપ આવી ચાર મુલાકાતે પણ પ્રકાશનું યે.વી સન્નુખ
 બેઠા; તે યે.વીસાજની સમ.ધી ઉત્તરવ ભાગી, નન્યે નેવની દ્રાંતે ચાર
 મુલાકાતે તથા એના શિષ્ય ઉપર મળે, જાનકવાનથી જયવિજયનર
 જય જય સદાનંદકંઠે, આ પ્રમાણે રાજ ભાવર. ભાગ્યા,
 રેવેન્દ્ર હર સન્નુખ રેહો શિષ્ય હાથ બેઠીને ઉઠો રહો, તે શિષ્ય
 પ્રત્યે પ્રકાશનું યે.વીએ સન્નુખ બેઠે. ચાર મુલાકાતની હકીકત
 કુદી લીધી, શિષ્યે તમામ હકીકત જણાવી દીધી,—ચાર મુલાકાતમાં

બન્યાં છે ત્યારથી. તે સુર્ય તથા ચંદ્ર અને આ ભુમિનો હવે થયો હો
કે કેમ ! અને થયો હતો તો જેવી રીતે વારંવાર મનુષ્ય ઇત્યાદી
પ્રાણી મર્જ પામીને ફરીથી દેહ ધારણ કરે છે, તેમ તે સુર્ય ચં
દ્રિત્યાદીક ફરીથી ઉત્પન્ન થવા જોઈએ.

હે યોગેન્દ્ર માહારાજ ! વાગવાગ પ્રગટ થવું અને તથા થવું
જેવી રચના કર્યા એ આ માટે કરી હશે ' એમ કન્વામા કર્તાનો શો
હેતુ હશે ! જ્યારે જગત જગત ઉત્પન્ન થયાજ નથી. અર્થાત્ છે
અને છેજ, એટલે તેનો કર્તા કોણ છેજ નહિ, તેમ તે જગત કોઈતું
બનાવ્યું બન્યુંજ નથી, એમ ધારવામાં આવે તો તેમાં પણ મને
જેવી કલ્પના થાય છે કે જગત જ્યારે અવ્યજ છે ત્યારે તેમાં સ્વાયત્વી
વસ્તુ તથા દેહ ધારી પ્રાણી તમુદાય જગતની માફક કેમ અવ્યજ રહ્યાં
નથી, ! એ અવ્યજ જગતમાં પેટા ભાગમાં : તમામ પદાર્થ નાશવંત
કેમ થવા જોઈએ ' હે યોગીરાજ ! આ પ્રમાણે આ તમામ જગતને
માટે મને અનેક કલ્પનાએ. ય.ય છે તેનું અ.પ નિવારણ કરશો-

પ્રકૃતિ કોઈને કહે છે.

યોગી-હે રાજન ! જ્યાં મુખી તું પેતાના સ્વરૂપને જાણી શક્યો નથી
ત્યાં મુખી આ જગતને કે અનેક પ્રકારે મહોને શી રીતે જાણી
શકીય ! એ વિષે કહુ કે.

સ્ત્રોત.

કોઈ કપમિદંજાતં કોવંચનાંડસ્ય વિચિત્રે.
ઉપાદાનં કિમસ્તીદ વિચારઃ મોયર્મા દનઃ

અર્થ.

હું કેજુ છું આ જગત કેમ ઉત્પન્ન થવું આનો કર્તા કયું છે !
આ જગતનું ઉપાદાન કારણ શું છે ' આ પ્રશ્નોને જે વિચારે તે
જાનતું માપતું છે;

આ પ્રમાણે જે પ્રશ્નો છે તે પ્રશ્નોમાના ગમે તે પ્રશ્નો
સ્વાસ્થ્યતે નિર્ણય થઈ જાય તો તમામ પ્રશ્નોને નિર્ણય ૧૮ ૭૩

હે રાજન ! જે તારા શરીરમાં છે તે આ દ્રવ્ય જગતમાં છે, અને આ જગતમાં જે ચૈતન્ય છે તે તારા શરીરમાં છે, માટે તું પોતાને ચારી પેઠે ઓળખી લે, ત્યારે તું પોતાને જાણીશ ત્યારે તું આ જગતને જાણી શકીશ, જે જે પ્રશ્ન હોય જગતની ઉત્પત્તિ અને લય જાગત કથા છે, તે પ્રશ્નોનો પ્રત્યુત્તર આત્મજોષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી તું પોતાની મેળે મેળવી શકીશ; તને આત્મજોષ વિષય સમજાવતા પહેલાં આ જગતની ઉત્પત્તિ માટે દુઃકામાં સમજાવું છું કે, જગતનું ઉપાદાન મુળ પ્રકૃતિ છે;

હે રાજન ! તારા સ્થુળ દેહમાં જે જીવ છે તે જીવ જે જે વસ્તુ જીવે છે સાંભળે છે, તથા આખું બ્રહ્માંડ અને જગત ઇત્યાદિક ઉપર જે લક્ષ જાય છે, તે તમામ

જેવી રીતે ઘડનું ઉપાદાન માટી છે તેવી રીતે સઘનું જગત પ્રકૃતિનું કાર્ય છે,—હે રાજા ! સત્, રજ, અને તમ એ ત્રણે શુભ સંસાર સ્વરૂપે કરીને જે વિસ્તાર પામેલા છે તે તમામને મિશ્ર કરીને એક રૂપ કરીયે તેનું નામ પ્રકૃતિ છે;—જેટલાં તત્ત્વો અર્થાત પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ, તેમજ સૂક્ષ્મરૂપે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ દેશ, કાળ, આકર્ષણ, વિદ્યુત, તેજસ, ઓરા, જે પ્રકારના આકાશમા વાયુ છે કે જેના ધર્મજુથી જળઉત્પત્ત થાય છે તેમજ રીતત્વ, ઉષ્ણત્વ, પ્રકાશ, ભેદ, સંબંધ, જાતી, તમ, અભાવ, અને પંચ તનમાત્રા, એ તમામ મિશ્ર કરતાં જે સ્વરૂપ થાય તે સ્વરૂપના મુળ બીજરૂપે પ્રકૃતિ કહેવાય છે;

તે પ્રકૃતિ જડ છે, અર્થાત તે પોતે પોતાને જાણી શકતી નથી તેમ બીજાને પણ જાણી શકતી નથી, તે ચૈતન્ય (બ્રહ્મ પરમાત્મા) ને આધારે રહેલી છે તે પ્રકૃતિ ઇશ્વરની શકતી કહેવાય છે; તે ઇશ્વરને આધારે રહેલી ઇશ્વરાધિન કહેવાય છે; તે અજ્ઞ છે અર્થાત તેને જન્મ નથી, તે અનાદી—એટલે જેની આદી નથી એવી હમેશાંથી છે; તે કોઈની બનાવેલી નથી. અર્થાત સ્વયંભુ છે; અનેક પ્રકારના રૂપાંતરે પ્રગટ થવું એવો તે પ્રકૃતિનો (માયાનો) સ્વભાવ છે, તે જો કે સુક્ષ્મ છે છતાં સ્થુળરૂપે ઘટ્ટ જાય છે, તેને જાણવાને જ્ઞાનદ્રિયો સજ્જિયાન

નથી, પણ તે પ્રકૃતિનું જે કાર્ય નેત્રદ્વારથી જોવામાં આવે છે; પ્રકૃતિ એકરસ અખંડ અસંચર પરમાત્મામાં અજાપિત થઈ સમાયેલી છે; પણ તે વિષે વિદ્વાન આચાર્યોનો એવો મત છે.

શ્લોક.

દંશત્વદૃષ્ટ

અવ્યક્તનાસ્તો પર્વમેશ શક્તિ રનાય વિદ્યા ત્રિગુણાત્મિકાપરા,
કાર્યાનુમેયા સુધિર્ધર્માયા યયાતગત્સ્વ મિદં પ્રમૂષ્ણે ॥

અર્થ.

અવ્યક્ત નામરહીત, અનંતિ અવિદ્યારૂપ, ત્રિગુણાત્મક, શરૂથી પર અને તેનાં કાર્યો ઉપરથી વિચાર રાગ વિદ્વાન પશિતના અનુમાનમાં આવતી જે પર્વમેશની શક્તિ છે તે આત્મા (પ્રકૃતિ) સમજતી જેથી આ તમામ જગત કૃપામય છે;

શ્લોક.

સદાપ્યસદપ્યુભયાત્મિકાનો, મિદાપ્ય મિદાપ્યુભયાત્મિકાનો
સાસ્ત્રાપ્યમસપ્યુભયાત્મિકાનો મહદ્દુતા નિર્વચનીયરુપા,

અર્થ.

જે મ'યા સાચી નથી તેમ ખોટી પણ નથી, અને સાચું તથા ખોટું, કે છુટું જે જન્મે સ્વભાવરહીત પણ નથી તેમજ આજીવથી ભિન્ન નથી, પણ ભીન કે અભેદપણ જેવું જન્મે સ્વભાવરહીત પણ નથી; સામાર નિરામાય પણ નથી, તેમજ સામાર તથા નિરામાયપણ જે જન્મે સ્વભાવરહીત પણ નથી, પરંતુ મહા આત્મન અનિર્વચનિય માયા છે,

તે પ્રકૃતિના કાર્યે ઉપરથી તેનાં નામ ઘણાં પડ્યાં છે તેને માયા, પ્રકૃતિ, અજ્ઞા, શુન્ય, સ્વભાવ, શક્તિ, ચેત્તી, અવ્યક્ત, સત્તા, અવશક્તિ, પ્રાપ્ત્ય, પંચગત્ય દેવદેવીક કહે છે;

પરમાત્મા કહોને કહે છે ?

પરમાત્માનું તે (શુદ્ધ બ્રહ્મ સત્ચિદાનંદ) (અર્થાત્ અસિ, જ્ઞાન, ચેતન, પ્રકાશ, ભાતી, પ્રતિતત્ત્વરૂપ, દુઃખ દર્શિત આનંદ જનક) પ્રિય સ્વરૂપ છે; તેમજ તે નિત્ય, શુદ્ધ, નિર્દોષ, મુક્ત, અનંત, વ્યાપક, એકરસ, અખંડ, અનાદિ, અજ, અવિનાશી, રાગાદિરહિત, નિર્ગુણ અને સર્વજ્ઞ છે; તે સર્વાધાર અને મુક્તમતર છે, પરમાત્મમાં અનંત શક્તિ છે; તે પોતાની પ્રગળ શક્તીના યોગે અનેક જગત રચે છે; પરમાત્માથી જીવ લિપ્ત છે. જીવ જે જે કર્મ કરે છે તે તે કર્મનું ફળ ઇશ્વર આપે છે; તે ન્યાયકારી છે; તે સર્વમાં ચેતન્યરૂપે વ્ય.પક છે, તેના વિના કોઈ પણ જગો એવું માત્ર પણ ખાત્રી નથી; તે સર્વજ્ઞ છે તેથી તેનું કંઈજ અજ્ઞાનનું નથી, તે સર્વાધાર છે તેથી અનંત બ્રહ્માંડનો તે આધાર ભુત છે; તે નિરાકાર છે. એટલું તેની શ્યાકૃતિ નથી, તે નિરવય છે તેથી મન અને જ્ઞાને કરીને કંઈ શકાય તેવા નથી, હે રાજા ! એ પરમાત્માની અદ્ભુત શક્તિ કેવળ અંતકર્ય છે,

ભાનુપ્રતાપ-હે માહારાજ ! તો શું, પ્રકૃતિ અને પરમાત્માથી જીવ પણ લિપ્ત છે કે !

યોગીરાજ-હે રાજા ! જીવ શું છે ! અતઃકરણ શું છે અને પ્રકૃતિ શું છે એ વિષે વિશેષ વિસ્તાર પ્રસંગે પ્રસંગે કહેવામાં આવશે, કેમકે તારો પ્રશ્ન જગતની ઉત્પત્તિ વિષેનો છે તેથી તે વિષયમાં જીવ બ્રહ્મનો અને પ્રકૃતિનો વિચાર કરવામાં આવે તો, આ જગત શું છે તે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવ્યા પછી પોતેજ જાણી શકે છે; પણ તે વિષયનો વિસ્તાર લાંબો હોવાથી હાલ તને એટલું કહું કે

શ્લોક.

અજ્ઞાન મમત્ત્વં સર્વ જ્ઞાનેન મવિલીયતે,
સંકલ્પો વિવિધઃ કર્તા વિચારઃ સૌયમીદ્રગઃ ॥

અર્થ.

અત્તાનથી મરે થયું છે એમ માનવામાં આવે છે અને જાનવા
તે માનવાપણનો ન.ર થાય છે. તથા વિવિધ પ્રકારના સંકટ થવા
કરે છે આત્મા વિચરે જાનનું મુખ્ય માધન છે.

એટલે પૃથિવ વ્યઃદિક પદ્યજુનો પરમાણુવટે કરીને ઉપજે છે.
એમ તાંત્રિક આદિ માને છે, જગિ કર્મવટે કરીને થાય છે એમ
મિમાંસકો માને છે; સાંખ્ય મતવાળા પ્રકૃતિ (માયા) થી થાય છે
એમ માને છે; એ સર્વના મતનું નિરાકર કરવાને એક મત એમ
કહે છે કે; આ જગત આત્મસ્વરૂપના અત્તાનથી ઉત્પન્ન થએલું છે;
અર્થાત્ ધ્રુવસાનીયો તે જગતને અસત્ય માને છે;—જેમ સુર્યથી
અધકાર નાશ પામે છે તેમ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જગતને
માનવા પણાનું અજ્ઞાન નાસે છે.

જાનુમતાપ—હે માહારાજ ! આપના વચનામૃત ધરાથી મને ઘણેજ
આનંદ થાય છે,—વારંવાર આપના કમળ મુખથી નીકળતા
શબ્દો સાંભળવાની ઇચ્છા થયાં કરે છે; આપ શાન્ત
વૃત્તિવાળા સમદરશી છો, આપના હૃદયમાં પૂર્ણ આનંદનીજ
વૃદ્ધિ થયાં કરે છે; તેથી મારા મનમાં જે જે પ્રકારની
શંકાઓ થાય છે, તે શંકા રૂપી લીજ. આપના પવિત્ર
ચરણમાં નિર્ભય થઈને સુકું છું;
હે માહારાજ ! હું પુપ્પુડું કે—આ જગત સત્ય કેમ જાણે છે !
ચેત્વીરાજ—હે સંજ્ઞ,

વસંતનિલકરુત.

જ્ઞાનેન્દ્રિયાણિચ મનથ મનોમયઃ સ્યા-
ત્કોશો મમાહમિતિં વસ્તુવિરલ્પહેતુઃ
સંગ્રાદિ ભેદકલના કલિતો વર્તીયાં
સ્તન્પૂર્વકોણમભિપૂર્ણ વિનૃમ્મ તેયઃ

અર્થ,

પાપ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને મન મગિને મનોમય કોશ કહેવાયો છે; એ કોશથીજ પરનુઆમાં હું અને માદાર એવી કલ્પનાઓ થાય છે; નામ આદિ ભેદની રચનાઓથી ભરેલા એ બળવાન પોતાથી પેદેલાંના કોશને પુર્ણ કરીને રૂઢિ પામે છે;

વંશસ્ય.

પંચેન્દ્રિયૈઃ પચ્ચભિરેવહોતૃભિઃ પ્રતીયમાનો વિપયાઽપ્યવારયા
જાઽવલ્યમાનો વહુવાસનેન્વનૈર્મનોમયાશ્રિર્વદ્દતિ પ્રપચ્ચમ્ ॥

અર્થ.

પચ્ચહોતા અર્થાત પાચહોતા આગ્નિની માફક પાંચ ઈન્દ્રિયોએ વિષયો રૂપી પ્રતની (ધોરની) ધારાથી પ્રદિષ્ટ કરેલો. અને અનેક ચામના ઓ રૂપી શાકડાથી પ્રજ્વલિત થતો એ મનોમય કોશરૂપ આગ્ની, પ્રપચ્ચને (અસલ જગતને) બનાવે છે,

મનોમય કોશ એ પ્રકૃતિનું કાંઈ રૂપ ણીજ છે; તેથી મન વડે કરીને અજ્ઞાનદ્વારાએ અસત્યને સત્ય માનવામાં આવે છે; કહ્યું છે કે

વંશસ્ય.

નદ્યસ્ય વિદ્યા મનસોઽનિરિક્તા મનોશાવિદ્યા ભવર્વપદેતુઃ
તસ્મિન્વિનષ્ટે સકલં વિનષ્ટં વિનૃમ્મિતેઽસ્મિન્સકલં વિનૃમ્મતે,

અર્થ.

અ વિદ્યા (માયા) મનથી જુદી નથી, જે મન છે તેજ સંસારરૂપી જાધનના કારણે રૂપ અવિદ્યા છે. જોકે મનનો નાશ થાય તો સપગા પ્રપચ્ચનો નાશ થાય છે; અને મનની રૂઢિ થાય તો સપગા પ્રપચ્ચની રૂઢિ થાય છે;

સંસાર રૂપી જાધનના કારણે રૂપ જે મન છે તે મનવડે કરીને અનેક સંકલ્પ થાય છે. જેમકે

વેગના.

સ્વમેક્ય મૂળે મૂળાનિ મ્વગત્યા મોષાદિ રિશ્મનપરગર્ભવઃ
મર્થવ માપ્રત્યપિનો રિશેષ મ્વગર્ભ મેતન્મનગો વિનુભ્યણમ્ ॥

અર્થ.

સ્વપ્રભાં જિન્નુ કષ્ટ ન હતા પણ મન પોતે પોતાની રાજ્ય
ભાવના અદિ સ્વપ્રભા સ્વપ્રભાને હવેલ કહે છે. જેથી રીતે સ્વપ્રભા જમ
હવેલ કહે છે તેથી રીતે જામના પત્તુ મોજા પત્તુ-પત્તુ કહે છે. આ
સ્વપ્રભાં અને જ્ઞાનપ્રભા અભિજ્ઞા મુજા મનના પત્તુના દરજ્જા નથી એ
આદિ આ સ્વપ્રભા પત્તુના મનની રાજ્યપત્તી છે,

હે રાજ્ય ! સુપ્રતિમાં મનનો લાગુ થયેલ છે,
કાંઈક રહેતું નથી; પણ જ્યારે જામના અવરથામાં આવે છે.
સુપ્રતિમાં લય પામેલું મન પ્રજાગ થાય છે. અને મોજા મનથી
રૂપિત જમનને જુએ છે,

જાત્રપ્રજાગ-હે માહાત્મા ! તો પછી આ જમનને મનવટે કરીને
હે એમ માનવાથી રીતે હરકત છે !

યોગી-અજ્ઞાનથી જોડી થરતુને ખરી માનવાથી અનેક દુઃખ
વિષયોના મેગવટે કરીને તે મનવારંવાર પોતાને હલિકમાં હ
હલિકમાં સુખી, અને હલિકમાં જાય. વિશાદ હત્યાદીકને
લે છે, એટલે અજ્ઞાન કાયમ રહે છે; માટે હે રાજ્ય ! તું
તો આત્મજ્ઞાન અને યોગાધ્યાસ લાગી લે એટલે આ જમન
તારા મનથી જોડું માનીશ, હે રાજ્ય ! આજના સિદ્ધાન્તને
તારા હૃદયમાં મનન કર, પછી આવતી કાલે તું જે વિષય
મક્કકરીશ તેનો પ્રત્યુત્તર આપવામાં આવશે, હવે હું એકામર્ટ
દાકારીયું.

યોગી માહારાજ એકાગ્રચિત્તિમાં લીન થયા, અને ભાનુ
આઢી મુશાફરો બીજી પર્ણકુટી આગળ મુગધી લનાઓના
ભાગમાં ધવલશિયા ઉપર આનંદથી વિશ્રાન્તિ લેતા બેઠા-

द्वितीय लक्ष्. ॥

आदृत निर्णय.

श्लोक.

मालीनीकृत.

किमपि सततशेषं केवलानन्दकम्
निगम मनिबलं नित्यशुक्तं निरीहम्
निराधि गगनाभं निष्कलं निर्विकल्पं
हृदि कल्पयति विद्वान्महा पूर्ण समाधिं

अर्थ.

नित्य ज्योतिष्य, तथा इत्येव आनन्दकम् अन्तः सवर्गो रीते उपमा
रहित, निरभुक्त, क्रिया रहित, अविश्रुत, आकाश सरण्य अथ
रहित, निष्कल रहित नेमन्त गगनाभो इति साक्षु गयो ज्योतिः पुनश्च
छे तेनो अनुभव विद्वान् पुनश्च समाधीमा करे ज्ञे.

श्लोक.

महति विहति शून्यं भावानातीतभावं
गमर मम समानं मानसं बन्धदूरम्
निगम वचनमिदं नित्यपरमत्वमिदं
हृदि कल्पयति विद्वान्महा पूर्ण समाधिं

ભાનુ-હે મુરુ ! હવે અને ઇંધરનું સ્વરૂપ રૂપા કરી મને સમજાવો,
 શેઠી-સર્વ શક્તિયો જ્ઞાનંદ અને અનુભવરૂપી પ્રકાશવટે કરીને સમજાય તેવી
 પૂર્ણ છે તે વસ્તુ મન અને વાણીવટે કરીને સમજાય તેવી
 નથી. એજ પ્રદ્વપદ છે, એવી પ્રદ્વની શક્તિ અંશમાંજે નિરપદ
 પૂર્ણ છે તેમાં એક રપંદશક્તિ શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર સ્ફુર્ણને પામી છે
 તેમાં આ સંમારની સ્થિતિ સ્વમ સુદીની આશક છે, તે શુદ્ધ
 ચિન્હ માત્ર. શક્તિ અશમાં પ્રકાશનો અંશ શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપ
 છે; -તે પ્રપંચનો સાક્ષી ઇંધરરૂપ છે; તેને માયા યગદ્ ઇંધર
 પણ કહે છે; તેમજ અપિષ્ઠન આત્મા પણ કહેવામાં આવે છે;
 પંચત્વ અને ત્રણ ગુણની સમદિમાં જે સાક્ષી ચેતનનું
 પ્રતિબિંબ છે; તેને ચિદાત્મ.સ પણ કહે છે; જે ચિદાત્માસને હવ
 સમજવો; તે હવ સંકરૂપ વિકરૂપનો અભિમાની છે; તેમજ તે સાક્ષી
 ચેતન છે;

જે પૂર્ણ અદૈત પદનો અભિમાની છે એજ પ્રદ્વ છે; જે પ્રકારે
 જ્ઞાનવાન હોય, એજ પ્રદ્વપદનો અભિમાની થાય છે; એવા જ્ઞાની
 અમર પ્રદ્વરૂપ છે. એવા પ્રદ્વપદને અને યથાર્થ માનિયે છિન્ને
 તે પ્રદ્વ નિરાકાર. નિર્વિકાર, અખંડ, અનંત, અસંમ,
 અક્રિય, અજન્મા, અકર્તા, અવિનાશી, અને નિર્વૈકલ્ય પદ છે;
 જે પ્રકારે પ્રદ્વનું રૂપ સમજવું;

વળિ એ કે સંકરૂપાધિન, હવ ચિદાત્મા રૂપ છે, તે હવ
 કર્માભિમાનનો કર્તા છે; તે લોગ અભિમાનને લોગવે છે; જન્મ પામે
 છે, મર્ત્ય પામે છે, અને સ્થૂળ દેહનો ત્યાગ કરે છે; તે હવ દુઃખને
 અને સુખને માન્દીને ભય તથા સંચય મુક્ત રહે છે; જે પ્રકારે ઉપાધી
 સુખ હવને માન્દો છે; -પણ તે હવનું સ્વરૂપ સાક્ષીજો નથી મિત્ર
 સુખ-જેમકે મુર્યનું પ્રતિબિંબ જગમા છે, છતાં તે પ્રતિબિંબ
 મુર્યના સ્વરૂપમાં મિત્ર નાહી; જગની ઉપાધીથી ખીલે મુર્ય જાણે છે,
 સારે જગ ઉપાધી દર થાય છે ત્યારે તે પ્રતિબિંબનું સ્વરૂપ
 થમાં ઉપ થાય છે; જે પ્રમ.જે અકરૂરના સ્વરૂપમાં સાક્ષી ચેતનનો
 માસ પ્રતિબિંબ રૂપ છે; તેથી દૈત અભિમાનથી હવરૂપ થઈ

વ્યવહાર ચર્મદ્રણી (અજ્ઞાન) રુદુરે છે; એવી મિથ્યાત્વ કંટકન
વસિને સંપદ મુક્ત થવાય છે.

વળિ ગું કહે છે કે, હંચર અંતર્યામિ છે--એ વિશે હું કહું છું
કે અંતર્યામ્યતા બે પ્રકારની છે--એક તો એ અંતર્યામ્ય--અને બીજી
હંચર અંતર્યામ્યતા, તે પરસ્પર એક બીજાના સંકટપને બાણી લે છે,
તે સંકટપ સિદ્ધિ એવ અંતર્યામ્યતા છે:

જ્યારે નિષ્કામ શુભ કર્મ, અને અભ્યાસ દ્રઢ થાય ત્યારે વૃત્તિ
એકાગ્ર થાય છે; જ્યારે એકાગ્રવૃત્તિ સાધ્ય થાય, ત્યારે એવ
અંતર્યામ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે,--અને પ્રજ્ઞ તો પોતેજ પુર્ણ અંતર્યમી
છે, તે પોતાની શક્તિ અંશમાં આનંદ અને પ્રકાશની પુર્ણતાનો
અંતર્યામી છે; તે અંતર્યામ્યતાનું સ્વરૂપ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય કે જ્યારે
જન્મ જન્મનાં પુરુષકર્મ એકાગ્ર થાય, ત્યારે નિર્વોકટપ પદ પ્રાપ્ત થાય
છે--ત્યારેજ તે પુરુષનો ઉદ્ધાર થાય છે. ત્યારેજ તે અમરપદને પામે
છે; કર્મનો અભિમાની માણસ તે પદનો અનુભવ મેળવી શકતો નથી;
પણ જ્ઞાની એને સંતપુરુષો એકાગ્રવૃત્તિ (ચિત્તનિરોધ) નો
આશ્રય લે છે.

બાનુમત્તાપ કહે છે કે હે માહાત્માજી ! મને એજ આશ્રય
લાગે છે કે જ્યારે પ્રજ્ઞ નિરંકાર સ્વરૂપ છે તો પછી તેને આધાર શી
રીતે થયો ! જ્યારે પ્રજ્ઞ નિર્વોકટ છે તો તેમા વિગત શી નાં થાય !
જ્યારે, તે અદ્વૈત કહેવાય છે ત્યારે તે પ્રજ્ઞને કેમ થયો ! તે અજન્મ
છે છતાં જન્મ ક્યાર્યો થાય ! તે કે પ્રજ્ઞ નાશ છે તો પછી નાશવત
રૂપને પામનારો યના જન્મ પારણ કરનારો કેમ થયો ! વળિ તે પ્રજ્ઞ
સત્યનો અસત્ય કેમ થયો ! જ્યારે તે પ્રજ્ઞ નિર્વોકટપ થયો તો પછી
તેમાંથી સંકટપ શી રીતે થયો ! જ્યારે તે પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે ત્યારે અધાર
શી રીતે થયું ! જ્યારે પ્રજ્ઞ આનંદ સ્વરૂપ છે તો તે કે અનુભવ
કેમ જણાય છે ! જ્યારે તે અકર્મ છે તો પછિ કયા બાવ ક્યાર્યો થયો !
આ પ્રકારે અલેટરૂપ પ્રજ્ઞથી નાના પ્રકારના ભેદ ક્યાર્યો થયા ! મારાં
વિચારમાં તો એમ આવે છે કે, આ સંસાર આધારી ઉત્પન્ન થયું છે;
અને માયા એનો પ્રજ્ઞ અનાદિરૂપે રિયત છે, અને એવે એને, શુભ

યોગીરાએ ભાનુપ્રતાપ તરફ અમૃત દ્રવ્ય કરીને કહ્યું કે-હે રાજન ! અક્ષની પૂર્ણ નિરપદ શક્તિમાં એક ચિન્હ માત્ર અપદ શક્તિ રહુ છે તે સ્પદ શક્તિમાં બ્યવહાની સર્વ શક્તિયોને સંસ્કાર સ્થિત છે, તે સ્પદ શક્તિમાં સ્વયં પ્રકાશનો અંશ, શુદ્ધ ચેતનરૂપે કરીને સ્થિત છે; તે શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર, ચેતન સ્વરૂપ, તે નિરપદ શક્તિનો સાક્ષી હંમેશર સ્વરૂપ છે. વળી તે સ્પદ શક્તિમાં શુદ્ધ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈને, પૂર્ણ અંશમાં આકાશરૂપ થાય છે; સ્પદ શક્તિ અંશમાં વાયુરૂપ બને છે; પ્રકાશ રૂપ આકાશમાં તેજ રૂપ થાય છે; વળિ જ્ઞાનંદ અંશમાં જગરૂપ થાય છે; તેમજ નિરપદ શક્તિ અંશમાં પૃથ્વિરૂપ થાય છે. હે રાજન ! સત્વગુણ સંસ્કારથી વિચ્છુરૂપ થાય છે, રજોગુણિ સંસ્કારથી અક્ષરૂપ થાય છે. તમે ગુણી સંસ્કારથી ચિત્તરૂપ થાય છે. એ પ્રકારે પાંચતત્ત્વ અને ત્રણ ગુણરૂપ થાય છે; પછી બધાં બધા પાંચતત્ત્વ અને ત્રણ ગુણની મમદિ થાય છે ત્યાં ત્યાં પ્રાણ જપાનની મનિનો રાજય થાય છે. ત્યાર પછી તે પાંચ તત્ત્વ અને ત્રણ ગુણની સમદિમા. આ તત્ત્વગુણ સ્વરૂપ થાય છે. તે અંતઃકરણમાં જે કે શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર જગત્ત્વરૂપને. અબન પ્રતિબિંબરૂપે કરીને સ્થિત થાય છે. તેનું નામ જીવ તો જીવ શુદ્ધ ચિન્હ માત્રનો શુદ્ધ અંશ છે તે જીવ જે સ્વરૂપ. અભિન નમા મિથા થાય છે તે એ સ્વરૂપમાં એજ રૂપે થાય છે. જા. જ. રૂપે જેન. તે સ્થિત થવાથી દેહરૂપ છે. વળિ તંત્રરૂપના અભિન. જા. જ. રૂપે જેને. તે સંકરૂપરૂપ છે. તે શુદ્ધ સાક્ષી ચેતનન. અભિન નમા જે. જેને. જેનાથી શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપ છે. વળી તે પૂર્ણ અંતરૂપના અભિમાન. નિય. હોય તો તે પુણ અંતરૂપ છે. એ કે તે અભિમાન શુદ્ધરૂપ છે પાંચ જે જાગુના અભિમાનને મદલુ કરે છે તેથી તે વરજુના રૂપે થઈ જાય છે. માટે જુ' દેવ અભિમાનનો ત્યાજ કર અને પુણ અંતરૂપરૂપ અભિમાનમાં સ્થિત થા. તેથી જુ' માણ પદને પ. માથ. હે રાજન !

સ્તોત્ર

સપ્તાહિતાન્તઃકરણઃસ્વરૂપે, વિચીર્યાન્માનમસ્વરૂપે વેધવત્ ॥
ચિન્હોન્નિ સન્નં ધરગંધગંધિર્તં યન્નેન પુસ્ત્રં મપર્યાકુલ્ય

રિયત છે; જ્યારે તે મંડરૂપ અને વૃત્તિ શુદ્ધ સાક્ષી સ્વરૂપમાં લય
છે, ત્યારે તે રત્તિ પેશા પીજની મારફત પૂર્ણ પદમાં પૂર્ણરૂપ થઈ
છે; ત્યાર પછી આ સંસારનો અભાવ થઈ જાય છે, માટે સં
કલ્પના માત્ર છે. તે સંસાર રત્તિમાત્ર છે, તે સંસાર જાંતિ માત્ર
સંસાર અજાને કરીને મિથ્યા છતાં સત્ય ભાસે છે; માટે આ સંસાર
શુદ્ધ ચત્તામાં લય કરીને પોતાના સ્વયં પ્રકાશ પૂર્ણ અદૃશ સ્વરૂપ
સ્થિર થાયો.

ભાનુપ્રતાપ બોલ્યો કે-હે યોગેન્દ્ર મુનિ માહારાજ !
છે તે તો રૂપ છે; તેમાં કર્તા, કારણ, અને કાર્ય, એ સિદ્ધિ
પછી આ જગતરૂપી કાર્યનું કારણ કર્તા કોણ છે ! બધી બીજાથી
પ્રગટ થાય છે તે કયા કાર્યની સિદ્ધિ નિમિત્તે કરીને થાય છે !

યોગીરાજે જવાબ આપ્યો કે-હે રાજન ! જોતજોત પ્ર
અપવામાં આવે છે, તે દ્રષ્ટાંતો દૈતમાંજ અપાય છે; પણ
પદમાં દ્રષ્ટાંત આપી શકાતું નથી; કેમકે બીજનું સ્વરૂપ જ
બધી તેથી ઉત્પત્ત થયેલું જ છે પણ જડ છે; એ પ્રકારે કારણનું
પણ જડ થાય છે; તો પછી કાર્ય પણ જડ હોય છે;—જ્યારે કાર્ય
સ્વરૂપ થાય છે ત્યારે કર્તા પણ કહેવામાં આવે છે; જોયી રીતે બીજ
છે; તો પછી તેનો કર્તા પણ સિદ્ધ થાય છે; તો પછી કારણ અને
થવાથી રૂપરૂપી કાર્ય સિદ્ધ થયું; એજ પ્રકારે બીજનું કારણ કો
એમ એ કે કહેવામાં આવે તો તે બીજનું કારણ વૃક્ષ છે, એ ઉ
બીજ અને ગુણ એ બન્ને પરસ્પર કારણરૂપ થાય છે, તેથી
સ્વરૂપ સિદ્ધ થયું નથી; જોમકે સુવર્નરૂપી કારણથી ભુવલ
રૂપી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે; એ કે એમ છે તો એજ અલંકાર અ
જો સુવર્નનું સ્વરૂપ છે એજ કારણરૂપ છે; પરંતુ જો આકાર-રૂ
આવે છે, તે સુવર્નનું કારણ થયું નથી;

એ પ્રકારે તે ભુવલોના આકારનું કારણ સુવર્ન થયું,
સુવર્નનું કારણ કોણ છે ! એ પ્રશ્ન પ્રમાણે બીજ અને વૃક્ષનું
છે,—હવે એ બન્નેનું કારણ કોણ છે ! તે વિષે એમ કહેવામાં
તે કે; સુવર્ન અને બીજ તથા વૃક્ષનું કારણ પૃથ્વી ; તેના માટે

કહ્યું છે તે પ્રમાણે તું ધ્યાન રાખ, એ પ્રકારે એક દિવસ વ્યતિત થયે
જયે એટલે વીએ દિવસે એ સંસાર પ્રત્યથ યત્ન જયે;
યોગીરાજના કહ્યા પ્રમાણે યોગીરાજના સન્મુખ ભાનુપ્રતાપ
રામ નેત્ર અને ધવળ દાર બંધકરીને હાથ્યા ચાથ્યા વિના એક
દિવસને માટે બેઠો;

વૃત્તિ પ્રત્યથ દર્શન.

બીજે દિવસ થયો એટલે ભાનુપ્રતાપે યોગી પ્રત્યે કહ્યું કે હું
મુનિ ! જેવી રીતે આપે અને આજ્ઞા કરી તેજ પ્રમાણે નં. કરું. પરંતુ
સ્વરૂપ સંસાર અદૈવમાં પ્રત્યથ યત્ન નથી;
યોગીયે કહ્યું કે—હે રાજા ! કાલે તને જે અનુભવ થયો હોય
તે તમામ અને કદીતે;

ભાનુપ્રતાપ બોલ્યો—હે શ્રદ્ધા પેતા ! મને તે સ્થિતિમા કંઈજ
અનુભવ થયો નથી, માત્ર તમારા વચનનો અને ભવના સંસ્કારનો
અનુભવ થઈ રહ્યો હતો; તે એવી રીતે કે રખેને કદિ મારા ચરિત્રનો કોઈ
પણ ભાગ હાલવા પામે ! એ કહાપિ ચરિત્ર હાલવા માંડ્યો તો આપનો
શિષ્ય શસ્ત્ર પકડીને ઉભો છે તે શસ્ત્રથી હાલવા અંજને કાપી નાખ્યો,
હે મહારાજ ! હું એવા ભયથી સ્થિત; રહ્યો હતો જેથી મને મારું અંગ
હાલવા હીકું નથી;

યોગીરાજે જવાબ આપ્યો કે, -ચરિત્રનો કોઈ પણ ભાગ કપાઈ
જયે એમ તું સમજીને તારા ચરિત્રને હાલવા હીકું નહિ, અને સ્થિત
રહો, તેજ પ્રકારે કાગળા ભયથી તું પોતાની અંતર વૃત્તિને નનારૂપ
સંસારમાં ન જવા દઈશ, તું પોને પોતાનામા સ્થિત થઈને અવગ
રૂપ થા; એજ વૃત્તિનું સ્વરૂપ છે; કાલ રાજાની સ્થિતિમા મારા વ-
ચનનું સ્વરૂપ અને ભવનું સ્વરૂપ તારા એવામા અનુભવું હતું, તે
અંતર વૃત્તિને બાહેર જવા દેતો નહિ, ને અંતર વૃત્તિમાં બાહેર
સંસારનું સ્વરૂપ લય થઈ જયે; જ્યારે તે વૃત્તિના સ્વરૂપને સ્પર્શી
અનુભવ સ્વરૂપ જે શુદ્ધ ચાતુર્ય પુરુષમાં સુસ્મૃત છે—એની સ્થિતિ
સ્વરૂપમાં સ્થિત છે—અને રતિનું પ્રક.યક સ્વરૂપ પૂરું છે—વૃત્તિની દૃષ્ટિ

તૃતીય લહર.

ચિત્ત નિરોધ (વૃત્તિ નિરોધ) શીરીને થાય !

ગાર્હલ વિક્રિહિત વૃત્ત.

ર્ષોર્મ સંસ્રાતિ ધૂમિજસ્યવુતમો દેહાત્મધીરદુરો,
રાગઃપદ્મવ મમ્બુર્મવુવપુઃ સ્કન્દોઽસવઃ શાલિકાઃ
અપ્રાણીદ્રિય સંહનિશ્ચયિષયાઃ પુષ્પાણિ દુઃસ્વંફલં
નાનાકર્મ સમુદ્ભવં ઘટુવિષં ખોક્તાઃ જીવઃ ત્વગઃ

અર્થ.

આવર્તનું સ્થિતિ એ મંસાર રૂપી વૃક્ષનું બીજ છે. અને તેને આ-
રભા માનવો એ અકુર છે. રાગ એ પાનારૂપ છે; કર્મ એ વર્તારૂપ છે,
સન્નિ એ રૂપ રૂપ છે; પ્રાણોની દાની એ રાખારૂપ છે. દ્રિષ્ટિઓનો
સમુદ એ રાખાઓના અશરૂપ છે; અને વિરોધ એ પુષ્પરૂપ છે; વર્ણ
અને પ્રકારના કર્મોની ઉત્પત્તિ ધર્મોના પ્રકારનું ફળ એ વર્તારૂપ
છે. અને તે રૂપને જાગરનારો ઇવ પશોરૂપ છે.

બીજે હીવસે નિત્ય નિયમ પ્રમાણે જાનુમનાપે યોગેધરને
પ્રથમ ક્યો કે-હે માહારાજા ! તમે અને કાલે જે જોધ ક્યો હતો, તે
જોધનું મનન મહેં સારી રીતે કર્યું છે, તેમાં વૃત્તિને આધ્ય કરવી એ
મુખ્ય હકીકત જણાઈ આવે છે, હે માહારાજ ! વૃત્તિ, એ પદાર્થ
શે છે ! અને તેનો નિમજ્જ શી રીતે થાય !
યોગીરાજે જાનુમનાપ તરફ સોમ્ય ધ્રી કરીને કહ્યું કે, હે
ગુપ્તાજી ! સાંભળ !

વંશસ્પટ્ટતમ્.

નિગચ્છતેઽન્તઃ કરણં મનોધી, રહંકૃતિચિત્તમિતિ સ્વવૃત્તિભિઃ
મનસ્તુ સંકલ્પ વિકલ્પનાદિ મિર્વુદ્ધિઃ પદાર્થાધ્યવસાયધર્મનઃ
અત્રાભિમાનાદહ મિત્યહંકૃતિઃ સ્વાર્થાનુ સંધાન ગુણેન ચિત્તમ્

અર્થ.

પોતાની જુદી જુદી વૃત્તિયોને લીધે, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, અને
ચિત્ત એ પ્રકારે અંતઃકરણનું ચાર સ્વરૂપ છે;

સંકલ્પ અને વિકલ્પ આદિ વૃત્તિને મન કહેવાય છે; પદાર્થોને
નિશ્ચય કરવા રૂપ વૃત્તિને બુદ્ધિ કહેવાય છે; શરિરમાં હું છું એવું
અભિમાન કરવારૂપ વૃત્તિને અહંકાર કહે છે, પોતાના વિષયનું અનુસં-
ધાન કરવા રૂપ વૃત્તિને લીધે ચિત્ત કહેવાય છે.

હે રાજન ! જો કે અંતઃકરણનાં ચાર સ્વરૂપ કહ્યાં પણ તેમાં
પ્રાધાન્ય વૃત્તિ છે, એમ તાહારે જાણી લેવું જોઈએ;

હે રાજન ! ત્યાંમુધી આ શરિરમાં પ્રાણ અપાનનો પરસ્પર
સંબંધ છે, ત્યાં મુધી તે પ્રાણ અપાનની સંધીમાં સંકલ્પનું સ્વરૂપ
સ્થિર રહે છે;—ત્યાં મુધી તે સંકલ્પ આ શરિરમાં, જ્ઞાનેન્દ્રિય, અને
કર્મેન્દ્રિય, પ્રાણની સાથે મળીને, નાનારૂપ સંસારમાં રહીને, નાના
પ્રકારના વ્યવહારને પામે છે, ત્યાં મુધી આ રમ્ય શરીરમાં સાક્ષી
ચેતન સ્વરૂપને આશરે, તે સંકલ્પ દ્વારાએ, અનેક પ્રકારના વ્યવહાર-
દેના પુરુષાર્થથી, વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે;

ત્યારે પ્રાણ અપાનની સંધીમાં વિધ્ન પડે છે, અર્થાત પ્રાણ અપાન
પરસ્પર નથી મળતાં, ત્યારે તે પ્રાણ અપાન શરિરમાંથી નિકળીને,
શૂન્ય આકાશમાં મળે છે; તે સમયે સુક્ષ્મ શરિર આ રમ્ય શરિરમાં-
થી નિકળીને સંકલ્પ અનુસાર કોઈ જીભ રમ્ય શરિરમાં પ્રવેશ કરે
છે; ત્યારે પૂર્ણ અદૈત ચેતન સ્વરૂપના જ્ઞાનથી પૂર્ણ અદૈત સ્વરૂપમાં
સંકલ્પનો પ્રલય થાય છે, અર્થાત પૂર્ણ અદૈત સ્વરૂપનું નિર્ણય થાય

ચિત્ત નિરપ (પૂતિ નિરપ) સી રીતે થય !

(૨૧૩)

હે ત્યારે તે સુદમ શરિર જન્મ મરણના બંધનથી રહિત પૂર્ણ અદ્વૈત ચેતન સ્વરૂપમાં તય થઈ જાય છે, ત્યારે પોતાના સ્વયં પ્રકાશમાં વિદ્યામ પામે છે; ત્યારેજ તે અમર થાય છે;

ભાનુમતાપ જોઈયો કે હે મુનિરાજ ! આ જન્મનો ઉદ્ધાર કયું કર્મ કરવાથી થાય છે !

યોગી કહે છે કે હે ભુપાળ ! મિથ્યા દેહ અભિમાન અને મિથ્યા જગત સુખની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી રહિત થઈને, અદ્વૈતવાદી જ્ઞાનવાન સંત પુરૂષનો સંગ કરવો, - મનમાં આવેલી શંકાઓનું સમાધાન કરવું; વેદાન્ત શાસ્ત્રનો અર્થ સમજવો; પૂર્ણ ભાવનાએ કરીને સંત પુરૂષના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો, એ પ્રકારે સત્સંગ થવાથી ઉદ્ધાર થાય છે;

ભાનુમતાપ જોઈયો કે હે ગુરુ ! આ સંસારમાં સંસારી માણસો હૃદયરનાં અનેક નામ કલ્પિતે ભજન કરે છે, માટે કયા નામથી ભજન કરવાથી, હૃદય સ્વરૂપની સિદ્ધિ મળે ! તેમજ કયા ઉપદેશથી યોગ્ય ઉપદેશક ગુરુ કહેવાય ! તે દૃષ્ટા કરીને કહો;

યોગી કહે છે કે-જે ભજનથી આ મનરૂપો દેવનો વિનાશ થાય એજ ભજન યોગ્ય છે; આ મનરૂપી દેવનો વિનાશ સત સ્વરૂપના વિચારથીજ થાય છે, તે સત સ્વરૂપનો વિચાર પ્રાણાયામ અભ્યાસ દ્વંદ્વ કરવાથી થાય છે; એજ પ્રાણાયામ અભ્યાસથી જ્યારે ચિત્ત નિરપંદ્ર પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યારે સુદમ વિચારનું સ્વરૂપ દ્વંદ્વ ય.ય છે; વગી તે પ્રાણાયામની સાથે મહા વાક્યનું જે ભજન છે તે મેદ છે, મહા વાક્યનો અર્થ સારી રીતે સમજવો એજ જ્ઞાન છે;

વગી જે અદ્વૈતવાદી સંત મહાવાક્યનો ઉપદેશ કરે છે, એટલે અદ્વૈત નિશ્ચય કરાવે છે; તેજ જ્ઞાન ગુરુ મેદ સમજવો; તેવા જ્ઞાનીના ઉપદેશથી ચિધ્વ પુરૂષર્થ પ્રાપ્ત કરે છે; અને પરમ પદને પામે છે;

કર્મકાન્ડના ઉપદેશકો અદ્વૈત જ્ઞાનના અધિકારી નથી; જેઓ જ્ઞાતાની છે, જેઓ આત્મજ્ઞાનને ભણતા નથી, જેઓ અનર્થ અને અનિ-નિનું કામ કરવામાં ખીલકુલ વિચાર કરતા નથી તેવા જોને કર્મકાન્ડનો અધિકાર છે. અને તે કર્મનો અધિકારી કાલે કરીને આત્મજ્ઞાનનો બે-

સાહેરના આકાશનો વાયુ લેવામાં આવે છે તેને પુરક કહે છે; અંદરથી બાહેર વાયુ કાઢવામાં આવે છે તેને રચક કહે છે; નાશીરથાનમાં પવન દોડવામાં આવે છે તેને કુલક કહે છે; અર્થાત પ્રાણને અપાનમાં અને અપાનને પ્રાણમાં ફાટી રાખવો તેનું નામ કુલક છે;

આ પ્રારે ત્રણ લેઈથી પ્રાણાયામ છે; આ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામમાં યોગી હોકાએ અનેક પ્રકારની રીતથી અભ્યાસ બતાવ્યો છે;

હે રાજન્ ! શંકર માહાત્મા કહે છે કે—

શ્લોક.

વિત્તાદિસર્વભારેષુ વ્રણતર્જનવ ભારનાત્ ॥

નિરોધઃ સર્વવૃક્ષીનાં માળાયામ સત્ત્વપ્તે

અર્થ.

ચિત્ત બદી સર્વ વસ્તુઓને તિ સમજી ભાવના કરીને જનિભારનો નિરોધ કરવો તેને પ્રાણાયામ કહે છે; કારણ કે પ્રાણ મનને આધિન હોવાથી મનના જ્ઞાન વડે કરીને ક્રિયુનો જ્ઞાન થાય છે; પ્રાણના જ્ઞાન વડે કરીને મનનો જ્ઞાન જે પદ્મજલી માને છે તે વધારે નથી. કારણ કે મન પ્રાણને આધિન નથી; એમ શંકર સ્વામી કહે છે—હે રાજન્ ! બારે પ્રભુની જનિ જાણ થાય છે ત્યારે આ ચ્યુત દરિર અમેન લાકણ જેનું થી રહે છે,

પદ્મજલી ભગવાન કહે છે કે, આસવખાદ્યોર્ગાતિવિરહેદ્ઃ પ્રાણાયામઃ એટલે શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિનો વિરોધ અર્થાત શ્વાસ અને પ્રશ્વાસમાં જતા આવતા વાયુની ગતિનો નિરોધ કરવો તેને પ્રાણાયામ કહે છે; એ સધનો વિષય તને આગળ સમજાવવામાં આવ્યો; હે રાજન્ ! તે કાર્યને માટે જે ઉત્તમ અધિકારી પુરૂષો છે તેઓજ જાણક છે.

ઉત્તમ અધિકારી કોણ.

ભાગ્યવત્ નોંધ્યો કે—હે ગુરુ. ઉત્તમ અધિકારીનાં કેવાં લક્ષણ દેવ છે !

ચિત્ત નિરોધ (શક્તિ નિરોધ) શરીરને થાય.

(૨૧૭)

અસંશક્તિ-સંકલ્પના સ્વરૂપને, નિસ્પંદ સ્વરૂપમાં લય કરવો, અર્થાત સંકલ્પના સ્વરૂપમાં નિસ્પંદ બાવને જોવો, અને દેહ નિશ્ચય પદમાં સ્થિત રહેવું, સર્વ સંસાર તથા સર્વ સંસારના વ્યવહારને તથા શરિરના સર્વ ધર્મને અને સંકલ્પના સ્વરૂપને આકાશની નિસ્પંદ સ્થિતિના સ્વરૂપમાં લય કરીને સર્વને આકાશ રૂપ કરીને નિશ્ચલ અનુભવ કરવો તેને અસંશક્તિ ભુમિકા કહે છે;

ધ્યાવિની-નિસ્પંદ બાવમાં અર્થાત આકાશની નિસ્પંદ સ્થિતિમાં પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો, સર્વ સંસાર તથા તેના વ્યવહાર તથા શરિર અને શરિરના સર્વ ધર્મમાં પોતાના આનંદ સ્વરૂપને પૂર્ણ માનવો, અર્થાત પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપમાં દેહનો અભાવ કરવો તેને પદાર્થ બાવિની ભુમિકા કહે છે,

તુર્યગા-નિશ્ચલ પૂર્ણ આનંદમાં સ્વરૂપના સ્વયં પ્રકાશ સ્વરૂપનો પૂર્ણ રૂપે કરીને અનુભવ કરવો; અર્થાત પૂર્ણ આનંદ, અને પૂર્ણ સત્તાના સ્વરૂપમાં, એક પોતાના જ પૂર્વ સ્વયં પ્રકાશ સ્વરૂપને જ નિશ્ચય જાણવો. તેને તુર્યગા ભુમિકા કહે છે;

એ પ્રકારે જ્ઞાનની સાત ભુમિકાઓ છે; તેનું લક્ષણ, વૃત્તિ, અને સ્થિતિ અનુસારથી સમજી લેવું, આ ભુમિકામાં જતાવેલાં લક્ષણથી જાની પુરૂષો અમુક ભુમિકામાં છે એમ સમજી શકે છે.

ભાનુપ્રભાપ કહે છે કે હે યોગીરાજ ! ભુમિકાનો વિષય મને સારી રીતે સમજાયો, હવે હું પ્રસ કરૂં કે, જ્ઞાના, વિષ્ણુ અને શિવ આદિનો જે વ્યવહાર છે તે કેવી રીતે ! તેમનું સ્વરૂપ તો જણાતું નથી; તેમજ તે ત્રણમાં શ્રેષ્ઠ કોણ છે ! તેમજ તે ત્રણથી શુદ્ધ કયું પદ છે ! તેનો ભેદ કૃપા કરીને કહો.

યોગી કહે છે કે-જ્ઞાનિ શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર શક્તિ અંશમાં, શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર ચેતન સ્વરૂપનો શુદ્ધ આનંદ માત્ર અહંકારના સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે, તે જ્ઞાન અહંકારના સ્વરૂપમાં સત, રજ, તમ, માત્રથી સ્થિત છે, તે શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર ચેતન સ્વરૂપ પોતાના સાતભુજ

અંશનો અભિમાની હોવાથી વિષ્ણુ સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયો, તેમજ પોતાના રજોગુણ અંશનો અભિમાની થવાથી બ્રહ્મા સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયો; અને પોતાના તમોગુણી અંશના અભિમાનથી શિવરૂપ થયો, એ પ્રકારે તે શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર શુદ્ધ અહંકારરૂપી માયાની સાથે મળીને માયાના ત્રણ ગુણ સ્વરૂપ થયા;—તે શુદ્ધ ચિન્હ માત્રનો જે અહંકાર બાસ પ્રાપ્ત થયો તે જ્ઞાનને સ્પર્શ સત્તા કહેવામાં આવે છે; હે રાજન! તેનેજ માયા કહે છે; તે શુદ્ધ જ્ઞાન પણ પૂર્ણ અંશથી આકાશરૂપ થયો છે; તે પૂર્ણ સ્પર્શ અંશમાં વાયુ રૂપ થયું છે; તે સ્પર્શ અંશમાં ચેતન અંશથી તેજ રૂપ થયું છે; તે ચેતન અંશમાં આનંદ અંશથી જ્ઞાનરૂપ થયું છે; તેમજ તે આનંદ અંશમાં નિસ્પર્શ સત્તા અંશથી પૃથ્વીરૂપ થયું છે; તે વૈરાટ સ્વરૂપથી શુદ્ધ ચિન્હમાત્ર ચેતનસ્વરૂપ ત્રણ ગુણરૂપે કરીને કહ્યું છે; ત્યાં અંતઃકરણ થયું છે; તે અંતઃકરણમાં આત્માસરૂપથી જીવરૂપ થયો છે; એ પ્રકારે જ્યારે યોગ અભ્યાસથી શુદ્ધ ચિન્હમાત્ર ચેતન સ્વરૂપમાં સંકટરૂપ સાર્થીરૂપે કરીને સ્થિતિ યાવ છે ત્યારે તેને સદ્ વિકટરૂપ સમાધી કહે છે; એવી સદ્ વિકટરૂપ સમાધીના જે જે પ્રકરની બાવના કરવામાં આને તેવુંજ સ્વરૂપ મુક્ત શરીરરૂપે કરીને નિસ્વ યાવ છે; ત્યારે તે સુષુપ્ત શરીર દ્વારા અનેક પ્રકારના વ્યવહાર શિષ્ય યાવ છે;—તો તે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, અને શિવ એ ત્રેણે શુદ્ધ ચેતનરૂપ એકજ છે, તેમાં કંઈજ ભેદ નથી; તેમની સ્થિતિ તો હંચર કોટીમાં યાવ છે; પરંતુ સમાધી દ્વારા જ્યારે કોટીના આનંદનો અનુભવ કરી લે છે; અને હંચર કોટિમાંનો સિદ્ધિ અદિક વ્યવહારની નિદ્રિ પ્રાપ્ત યાવ છે; પણ રાત્રી પુરવતો પરબ્રહ્મા કોટીમાં સ્થિત યાવ છે; કેમકે તે પૂર્ણ અદૃશ સ્વરૂપના નિદાયમાં સમાધીદ્વારે હંચર કોટીના વ્યવહારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે; એવી બ્રહ્મકોટીને નિર્વિકટરૂપ સમાધી કહે છે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ અદિક અને મર્ત્ય મિત્ર મમુદાય તે બ્રહ્મકોટીના આનંદ પાત્રી દૃષ્ટામાંજ રહેલા છે;

અનુપપન્નપિ કલ્મ્સ કે જે માદારાજ ! સમાધી કહેાને કહે છે ! કેટલાંક પુરાણ કથાઓમાં તેા હલ્લર વરણ મુખી મુનિ હોડો સમાધી

સદાવતા હતા એમ આમળવામાં આપ્યું છે; તે તે વખતે તેમની કેવી રિયતિ હશે / તે વિરે ખુલાસો આપશે;

યોગીરાજે કહ્યું કે હે રાજન ! પારણા, ધ્યાનના સંયમમાં જ્યારે મનનો તથા શાય છે તેને સમાધી કહે છે; જેઓ યોગાભ્યાસને જાણતા નથી તેઓ પ્રાણવાયુને પ્રક્ષ રાંધમાં કરાવવાને પ્રયત્ન કરે છે અને એમ કરવાથી જેઓ સમાધી માને છે, એ તમામ જોડું છે; કેમ કે તે તમામ હકયોગ છે; જેઓ હજાર વરસ સુધી સમાધીનો અભ્યાસ કરતા હતા તેઓ રાજયોગ સમાધી કળાથી કરતા હતા; તે વખતે તેમના આયુષ્યનું પ્રમાણ હાતના વખત કરતાં વિશેષ હવું; તેથી તે રાજયોગ દ્વારાએ અરણ્ય અને ઉત્તમ ક્ષત્રુપ વનમાં નિવાસ કરીને ચિત્તનો નિરોપ કરતા હતા; તે કેરીરીને સમાધીનો અભ્યાસ કરતા હતા તે સાંભળ;

હે રાજન પ્રથમ આકાશની પૂર્વ સ્થિતિની પારણા કરિને તે પારણામાં પૂર્ણ ચેતન સ્વરૂપનું ધ્યાન, પછી તે ચેતન સ્વરૂપની પારણા અને ધ્યાનના સંયમમાં સંકરપનો તથા કરવાનો અભ્યાસ શરિરે કરીને સર્વ કરતા હતા, એ પ્રમાણે અભ્યાસ કરતાં જ્યારે, પૂર્ણ અદૈત ચેતન સ્વરૂપમાં દૈત નિર્લયનો અભાવ થઈ જાય છે, ત્યારે પુર્ણ અદૈત સ્વરૂપના નિર્લયમાં રિયત રહીને નિર્લકરપ પદને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે આ સંસારમાં શરિરે કરીને સર્વ વ્યવહાર કરતા છતાં નિર્જોધન થિયતિ આવે, એ પ્રકારે પૂર્વ સુગેમાં યોગીજન સમાધીનો અભ્યાસ કરતા હતા, તે સમાધી અભ્યાસ ક્યારે થાય છે કે જ્યારે પ્રથમ રૂતિ અભ્યાસ દ્વારે વા. પુર્વ કાળના અભ્યાસનું ફળ વેરાગ્ય દ્વારે એકાગ્ર થાય છે;-

હાલ કળિયુગના આયુષ્યનું પ્રમાણ જાણીને એક વરસ પર્વત એકાગ્ર ચિત્ત થઈને સમાધીનો અભ્યાસ કર્યો જાય તો નિઃસંદેહ નિર્લકરપ પદ પ્રાપ્ત થાય-

જાનુમતાપ કહે છે કે--હે મહારાજ ! વેરાગ્યનું જ્ઞાન શા પરમી પ્રાપ્ત થાય !

યોગીરાજે કહ્યું કે હે મહાજાનુ રાજા! સાતજ, વૈરાગ્ય જે

લયનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે; તે સર્વ સંકલ્પ માત્ર, સંસારૂપી દેવ, તાહારી ચિન્હ માત્ર સ્પંદ શક્તિ અંશમાં સ્થિત છે; વળિ તું. આ સ્પંદ શક્તિનો સાક્ષી પોતે પોતાનામાં પૂર્ણરૂપે કરીને રહેલો છું; જેવી રીતે આકાશમાં અનેક પ્રકારની વેદ્યા થાય છે; તેમજ અનેક પ્રકારની ઉત્પત્તિ અને લય થાય છે પરંતુ આકાશ તો પોતાના પૂર્ણ પણામાં જેવોને તેવોજ નિશ્ચય છે; અર્થાત તે આકાશમાં સ્પંદલય પ્રાપ્ત થતો નથી, સ્પંદ ભરને પ્રાપ્ત થવાનો વાયુનો ધર્મ છે; આકાશના સ્વરૂપમાં વાયુ આકાશ સ્વરૂપ છે; એ પ્રકારે આ નાના પ્રકારના વ્યવહાર તારી સ્પંદ શક્તિ અંશમાં સ્પંદ શક્તિરૂપ છે; એજ તારી સ્પંદ શક્તિ નિરપંદ શક્તિ અંશમાં નિરપંદ રૂપ છે. એ પ્રકારે આ સ્પંદ માત્ર દેવમાં નિરપંદ ભરને તું જો; અને તું આ સ્પંદ અને નિરપંદના સ્વરૂપનો સાક્ષી અકર્તા, અસોક્તા, અચન્ન, અને અવિનાશી છે, તેમજ તું પુર્ણ અદેવરૂપ સર્વદા હાજ્ર એક રસ સ્થિત છે;

જાનુમત્તરે બોલ્યો કે-હો પરમ સુખ આપવા વાળા પ્રકારેના મુનિશ્વર !-પુર્ણ અદેવ સ્વરૂપની સત્તા અંશમાં અદેવ સંકલ્પની ઉત્પત્તિ અને લયનું શું કારણ છે તે કહો;

એએશ્વરે કહ્યું કે હો વાચન ! પૂર્ણ અદેવ સ્વરૂપની સત્તા અંશમાં શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર ચેતન સ્વરૂપનું અનંદ પદ્ધતી અહં સ્વરૂપનું જ્ઞાન યજ્ઞેતુ છે; તે અહં સ્વરૂપનું જ્ઞાન પોતાના ચિન્હ માત્ર સ્વરૂપમાં નાના પ્રકારની જ્ઞાતીને પ્રાપ્ત કરનાર છે; તે ચિન્હ માત્ર જ્ઞાન પણ ઉત્પત્તિ અને લયનું કારણ છે; તે ચિન્હ માત્ર, શક્તિવતો સ્વભાવ છે; જ્યારે તું પોતાની નિર્વેગરૂપ સમાધિ વિષે સત્તા અંશને જોઈશ, ત્યારે તને ચિન્હ માત્ર અંશમાં કોટી કોટી પ્રકારોની હજુ હજુમાં ઉત્પત્તિ અને લય યતું જોવામાં આવશે; તે જ્યારે એજની સમાધિક્ષ્મા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે પુરૂષ તેજા યોગને હજુજા જોવા થાય છે;

જાનુમત્તરે કહ્યું કે હો મુનિશ્વર ! આપના વચને કરીને મારૂ જ્ઞાન થયું, અપ રૂપ કરીને હવે જ્ઞાનનિરોધનું મુગ્ધત્વ જો ! એવું છે, તે જોઆશ્વાનું વિવેચન રૂપ કરીને અને જાણવો,

યોગીરાજે કહ્યું કે હું ભુપાત્ર ! આજ જે ઉપદેશ તને કયો છે તે ઉપદેશનું મનન કરે, પછી આવતી કાલે તને યોગાશ્વાસને ઉપદેશ કરવામાં આવશે.

આટલું કહીને નિત્ય નિયમ પ્રમાણે યોગીરાજ એકામરત્તિમાં નિઃશ્વસ થયા, અને બાનુપ્રતાપે ગુરૂના ચરણ કમળમાં મસ્તક નમાવ્યું. પછી ત્યાંથી પોતાની પર્ણકુટીમાં જઈને પોતાના સાગી વર્ગ સાથે પ્રવેશ કર્યો;—

ચતુર્થ અહર.

યોગાભ્યાસ.

શ્લોક.

યતે જલં તદ્વત્ કર્મ વિંશં વિદ્યાય સર્વં વિનિરી ક્ષ્યતેઽકોઃ
 તસ્ય દ્વાગ્નિત યાવભાસકઃસ્વયં પ્રકાશો વિદુષા યથા યથા
 દેહં પિપંચિ ત્પાતિ વિશ્વમેવં વિમૃજ્ય બુદ્ધો નિરિતં ગુહાયામ્
 દ્રશ્યમાન્માનમત્ત્વન્દ વોષં સર્વં પ્રકાશં સદ સાદિ લક્ષણમ્
 નિત્યં વિષ્ણુ સર્વગતં સુસૃક્ષ્મ મન્તર્વાહિઃશૂન્યમનન્યમાન્મનઃ
 વિદ્યાય મમ્યદનિજરૂપેમત ત્પુમાન્વિદ્યામ્યા વિગ્નો વિમૃત્યુઃ
 વિગ્નોઽઽનંદયનો વિપાશિ ત્ત્વયં શુતશિષ્ય વિમેનિ કશિન્
 નાન્વોઽન્તિવન્યા મવવન્યશુક્તે વિના સ્વતત્તાવગમં મુવુષોઃ

અર્થ.

યતે, જલ, અને તેમાં રહેલું મુવું પ્રતિબિંબ એ સર્વને ઊડી જાય
 એમ નહીં, એ વનુને પ્રકાશ કરનાર અને સ્વપ્રકાશ સર્વ જ્ઞેયમા
 અને છે; તેમ રેલું કુદિ અને કુદિમાં રહેલો દેવ-વનો આભાસ એ
 સ્વપ્રકાશ ઊડી જાય નહીં, આખરે મોક્ષપ્રાપ્તિ, સર્વને પ્રકાશ આપનાર.
 કર્મ અને કરમુદી શુદ્ધિ નિત્ય અવગત, સર્વમાં રહેલ આત્મનું દેશન
 પેદાશી અભિમ અને જેડી જગત કે આંતર જ્ઞેયે તેમ પ્રકાશ નથી,
 અર્થે, સ્વપ્રકાશ કુદાના સતી પો જલમુદામાં આપે તારે વિદ્યાન પ્રાપ્ત
 પ્રાપ્તિન કાલ છે તેમ રહેલ કાલ છે; સ્વપ્રકાશ કાલ છે; અખાલન

થાય છે. તેમજ કોઈથી પોતે જય રાખતો નથી; મુમુક્ષુને પોતાના આત્માનું તત્ત્વ જાણ્યા શિવાય બીજો કોઈ સંસારના જંધનમાંથી છુટવાનો માર્ગ નથી;

નિત્ય નિયમ પ્રમાણે બીજો દિવસે બાનુપ્રતાપ યોગેશ્વર પાસે આવીને પ્રશ્ન કરે છે કે; હે પરમ ગુરુ! મન બુદ્ધિ ચિત્ત, અને અવકાર. એ ચારે વૃત્તિનું સ્વરૂપ છે; એ વિગરે દુક્રીકત આપે કૃપા કરીને મને સમજાવી છે; હવે વિસ્તૃતિ કરૂં કે યોગ કહોને કહે છે!

યોગ કહોને કહે છે ?

યોગીરાજ બ્રહ્મા કે હે રાજન્! ભગવાન પતંજલીએ કહ્યું છે કે, યોગશ્ચિત વૃત્તિ નિરોધઃ—યોગ એટલે ચિત્તની વૃત્તિનો નિરોધ; જ્યારે ચિત્તનો નિરોધ સંપૂર્ણ અંશે થાય છે ત્યારે દ્રષ્ટા (જીવાત્મા) ની પોતાના રૂપમાં સ્થિતિ થાય છે; પરંતુ એ વિનાનો આત્મા ચિત્ત (વૃત્તિ) સ્વરૂપ થાય છે, માટે યોગ માર્ગની ઇચ્છા રાખનારાઓએ કિંવા યોગ જાળુનારાઓએ ચિત્તની જેટલી વૃત્તિયો દોષ તે જાંધી જાણીશ્ય ચિત્તનો નિરોધ કરવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ જ્યારે એ પ્રકારે નિરોધ સારી પેઠે થાય ત્યારેજ યોગ સધાય છે;

હે રાજન્! જે વસ્તુનું એક યત્ન એનું નામ યોગ છે, નાનારૂપ સંસારના સંકરૂપમાં લય થવાનું નામ અંતર્યોગ છે, હે ભુપ! તારી ચિન્દમાત્ર શક્તિ નાના પ્રકારના બહિર્યોગ સ્થાનમાં છે;

પૂર્ણ અદૈન સ્વયં પ્રકાશ તે સર્વ શક્તિયોના યોગનું સ્થાન છે; તેને અંતર્યોગ કહે છે; તેનો બેદ કરૂં તે તું સાંભળ;

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય બારાએ તારૂં ચિત્ત નાના રૂપે કરીને આ સંસારમાં રહેલું છે; તે સંસારને પાંચ ઇન્દ્રીયોના સ્થાનમાં એવી રીતે લય કર કે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, એમ પાંચ રૂપે કરીને અનુભવ કર, —તે પાંચ ઇન્દ્રીયોને ચિત્તના સ્વરૂપમાં લય કર, એ પ્રકારે જ્યારે તું એકાગ્રચિત્ત થઈને દ્રઢતામાં રહિશ ત્યારે બહિર્યોગ

સિદ્ધ થશે;

ત્યારે ચિત્તના સ્વરૂપને સાક્ષી શુદ્ધ ચિત્તમાત્ર ચેતન સ્વરૂપમાં લય કરીશ. તથા જ્યારે શુદ્ધ ચિન્દ્રમાત્ર ચેતન સ્વરૂપને પુર્વ મદ્યેત પદમાં લય કરીશ, ત્યારે અન્યોઃયોગ સિદ્ધ થશે, - એ પુરૂષ વિચાર દ્વારાએ યોગ પદને સિદ્ધ કરે છે તે ઉત્તમ છે; તેજે પોતાના અમુદ્ય જન્મને સફળ કર્યો છે; માટે તું પણ આ સર્વ દેતને મિધ્યા જાંતીમાત્ર નિર્લેપ કરીને એ પદની ભાવના કર; એ માત્રમ યોગાભ્યાસ વિચાર દ્વારાએ સિદ્ધિયોગમા અધ્યાયમાન યા:ય છે; તેને જો કે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તેથી કરીને તેનો અમુદ્ય જન્મ સફળ થતો નથી; કેમ કે જનનની સિદ્ધિયો માત્ર જનન રૂપ છે, તે જનન નાનારૂપે કરીને આગળથીજ સિદ્ધ છે; માથા રુત્તિરૂપ જનમાત્ર છે; જુદ્ધિવાન પુરૂષ એજ છે કે, જનમસ્વરૂપનો નાશ કરવાને અને પોતાના નિરાકાર સ્વરૂપને સિદ્ધ કરવાને ઉપાય કરે છે;

હે રાજન્ ! હડયોગ-ત્રયયોગ, મંત્ર યોગ, અને રાજયોગ એની રીતે ચાર પ્રકારના યોગ છે.

હડયોગનો હેતુ.

હે રાજન્ ! પ્રાણ અને અપાનને પ્રાણમાં સમ કરવો, તેને હડયોગ કહે છે; હડયોગ વિધાના મુળ પ્રવર્તક આદીનાય શકર કહેવાય છે; ત્યાર પછી મન્યેન્દ્રનાથ, શાગર, આનંદ ભંરેષ ચૌરંગી, મીનનાથ, ચૌરંગનાથ, વિરૂપાક્ષનાથ, બિલ્વેશ્વર, મેધાત્ત લૌરવ, સિદ્ધિ, જુલ, કેરંટક, સુરાનંદ, ત્રિદેવ, ચર્પટી, પુલ્કયપાદ, નિયન.થ. નિરંજન, કપાલી, ત્રિંદુનાથ, શક્યંટી, પ્રમુદેવ, અક્ષામ, ભાનુડી, નારદેવ, ખંડકપટ્ટિક, વારાનાથ, વિગેરે ઘણા યોગેશ્વરો હડયોગ વિધાને સાધ્ય કરન રા અને તેમાં મસ્ત રહેનારા પૂર્વે થઈ ગયા છે; હડયોગ થઈને પોતાની હંડાનું સાર આકાશમાં ગમન કરવાની શક્તી વાળા બનેલા હતા, તેઓ ઘણુ માત્રમાં પવનની માફક પ્રસાદમાં વેચરતા હતા;

યોગી યાત્રાવસ્થા પલ્લુ હડયોગ નિષ્ઠ હતા તે મહાયોગી

જે અતૈવધારી જ્ઞાનવાન મતે છે, તેના વચન ઉપર જે વિશ્વાસ રાખે છે, તથા જન મન અને ધર્મે કરીને તેવા ઉત્તમ સાંતળી દેવામાં જે ન-પર રહે, ન, તથા અન્ય શાસ્ત્ર પેદવચન ઉપર થતા રાખે છે તેવા સુદૃઢને મન મ કહે ન,

ઉપર કહેલા યમમા પાંચ બેઠ છે—

તે એવી રીતે કે—દિંગાનો ત્યાગ કરવો અને અદિંગા મદજી કરવી-અમાયનો ત્યાગ કરવો અને અન્ધ મદજી કરવું-અગુદિનો ત્યાગ કરવો અને ગિતાદાર રાખવો-વિધની સિજીનો ત્યાગ કરીને વિધ માયવવું રીતે પાંચ પ્રકારના યમ મમજવા-તે પાંચ યમ જે કે-અદિંગા ત્યાગ-શાસ્ત્ર-ગિતાદાર-પ્રદાવ્ય છે.

દિંગા-એટલે મન વાળી અને શરીર કરીને કેઠવું પણ અતઃકરણ દુષ્કર્મ નહિ.

—એટલે જે વસ્તુ નેત્રી જેઠ તથા કાનવડે કરીને હરીકત માંજી તે હરીકત તા.તે ત વી કહેવી.

—એટલે જાનવડે કરીને જ્ઞાન કરવાથી શરીર ઉપરની ગુદિ યાય છે અને સંસાર વિચારદાનને મનની ગુદિ યાય છે; યાર એટલે દુષ્કર્મપણ અદાર કરતા પણ દેહનું બંધન કરવું, ય-વિધ સાચવવું, નિદવા, યગુ નહિ અને કામને છોડવો; નિયમ આંગ.

નિયમ વ્યવહારમા નિવૃત્તિ અને સાચ વ્યવહારમા પ્રવૃત્તિ મેળમ કહે છે તે નીચમ જપ, તપ, દાન, પેદાન્ત શાસ્ત્ર યવજ; તેના આ રીતે પાંચ પ્રકારનો છે;

—એટલે પ્રભુ અપાનની સાથે મહા વાક્યનો મન વડે કરીને યાર કરવો, અર્ધાન પ્રભુ અપાનની સુદમ દિનની સાથે મહા યની સુદમ દિનને મેજવવો;

તે મનના પેનને રોકવાને માટે શરીરને કદ આપીને પણ મ અજ્યાનમાં રહેવું.

—એ આજ, નસ, દ્રવ્ય, યોગ્ય અધિકારીને રેવું—

(
 . . . નાથી અધિષ્ઠાન રૂપ છે, તે
 . . . આને છે, તે શુદ્ધ ચિન્હ
 . . . નો અભાવ થાય છે,
 . . . ને એજ નિર્વકર પદ છે;
 . . . કે વૈરાટ રૂપે કરીને
 . . . અનેના સ્થાનમાં
 . . . મા નુકમનિ છે;
 . . . મુક્તિપાર ચક્રમાં
 . . . ગતિમા વાયુ રહે
 . . . નકશી માંડીને
 . . . મા સમાન રૂપે
 . . . ઉદાન રૂપે
 . . . ને જોડે છે;

4-4-4-1

[illegible]

જે દસ નાડીયો કહી, તેમાં સર્વથી બેષ ત્રણ નાડીયો કહેવામાં છે તે કયા પ્રકારની તે કૃપા કરીને સમજાવયો, યોગી બોલ્યો--કે- ડાબી નાશિકામાં જે નાડી છે તેને હંડા છે, જમણી નાશિકાની નાડીને પિંગલા જાણવી,--તે જન્યોના મધ્યની જે નાડી છે તેને સુષુમ્ણા કહે છે;--તે સુષુમ્ણાનાડી નાશીની ની રહેનારી કુંડલીની શક્તી કહેવાય છે. તે

ત્રણ નાડી. (અને દસ નાડી.)

ની હકીકત કહું તે સાંભળ, ડાબા ભાગમાં હંડા, અને જમણા ભાગમાં પિંગલાને ધારણ કરી રાખ્યું છે; તે ત્રણ નાડીયો અભ્યાસને માટે અતિ ઉત્તમ છે;--જમણા નેત્રમાં જે નાડી છે; તેને હસ્તિની કહે છે--અને વામ નેત્રમાં જે નાડી છે, તેને ગાંધારી કહે છે; તે યથચિની છે;--મુખમાં જે નાડી છે તેને અવજ્યુષા કહે છે વળી, ત્રિંગમાં જે નાડી છે તેને કુંડકા કહે છે, શુદ્ધમાં રહેલી નાડીને શંખિની કહે છે; એ પ્રકારે દસ નાડીયો છે; હવે તને

પ્રાણાયામ.

પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ અને તેનો લિંગ લિંગ અભ્યાસ કહું છું તે સાંભળ--હે રાજન ! શરીરની અંદર કુંડલીની શક્તિથી વાયુ, બાહર આકાશમાં ચારીને બાર આંગળમાં ચાલીને લય થાય છે; તે હવે સૂર્ય રૂપ છે; અને બાહરનો આકાશનો વાયુ નાશિકા દ્વારાજે પેટમાં જાય છે તે સ્ત્રીંગ ચંદ્રમા રૂપ છે, એ પ્રકારે શરીરમાં કુંડલિની શક્તિમાં સૂર્યનું મંડલ છે; અને નાશિકાના અગ્ર ભાગમાં બાર આંગળ પર્યંત જે આકાશ છે તે ચંદ્રનું મંડલ છે; તે જન્યોને એક કરણ તેને પ્રાણાયામ કહે છે; તે પ્રાણાયામમાં પૂરક, કુંભક, અને રેચક એમ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે--બાહરથી નાશિકા કિંવા મુખ દ્વારાજે જે પવન લેવામાં આવે છે તેને પ્રાણપૂરક કહે છે; શરીરની અંદરથી વાયુ બાહર કાઢવામાં આવે છે, અર્થાત બાહરના આકાશમાં (લય) મળી જાય છે તેને અપાન પૂરક કહે છે; એજ પ્રમાણે અંદરનો પ્રાણવાયુ બાહર આવે છે ત્યારે તેને પ્રાણ રેચક કહેવાય છે;--બાહરનો

અચાર્ય કરવાથી આશયાર દ્વારા કપડું પ્રવેશ થતાં જેમવ
વશે, આ પ્રકારે કાર્ય કરવાથી તેને નોંધીકર્મ કહે છે, હે શાસ્ત્ર
! હું યોગ્ય છે, જેઓ ક્રિયા સાધકના અધિકારી છે તેઓજ અધિકાર
રાધે છે, આમ કરવાથી શારિરીક મંપત્તિ બધાધિ સ્થિતિ રહે
મનની વૃત્તિયો પણ શુદ્ધ રહે છે, આ પ્રમાણે ધોતી કર્મને
રેશ શબ્દનારને કાસ, આમ, પટ્ટીકા, જલેદર, કોડ અને કર્મ
રહેતા નથી, તેમજ કંઈના તથા મરતકના કેટલાક શબ્દ નાર
છે;

અસ્તીકર્મ.

છ આંગળ પાતળી, માથે શાંતની લીસી નળી ચાર આંગળ
શુદ્ધમાં પ્રવેશ કરે અને જે આંગળ બાહર રાખે, પછી નિર્મળ જળની
અંદર કુટી દ્વારા તેટલી ઉંડાઈમાં બન્યે જોડીયો ઉપર શુદ્ધનો ભાગ
રાખીને જોડીયું પછી તે નગિકાને રસ્તે બાહરનું પાણી શુદ્ધ
ધારમાં જોડીયું પછી પેડુના નળ પ્રગ હતાપીને આપણે બહેનીયથી
પવન ઉઘો જેવી તરંગે છીએ જોડીયો પ્રપલ્લ કરવો, એટલે
તાલી આંતરકામાં જાય, ત્યાર પછી તે બધું મળવાનું પાણી બાહર
દી નાખવું જે પ્રકારે એક મહિના સુધી અભ્યાસ કરે તો તે ક્રિયા
તથા યાગ છે; આ ક્રિયાઓ, શુદ્ધ, ગિરકા, અભ્યર્ચની બધાથી, તથા
ગિરકા અને કર્મી ઉત્પત્તિ થતા શાંતો નારા પામે છ, અધી કરીને
૬ વિધની વૃદ્ધિ થાય છે જ્યારે મળશુદ્ધ રહે છે, જ્યારે નિર્મળ
૧૨ થાય છે, ત્યારે વૃત્તિ પણ નિર્મળ રહે છે, જ્યારે મળદોષ પ્રાપ્ત
થાય છે ત્યારે મરતકમાં વિષ્ણુમના, શરીરમાં અજસ, અભ્યર્ચ, જ્વર,
શાંતી, મરતક પીડા, વીર્યમાં બગાડ, રક્તમાં ઉત્પ્લુતા, અને પાત
પિત્તનો પ્રકોષ વધે છે-તે તમામનો નારા થવાથી સ્વચ્છ કાચ પ્રમાણે
શરીર અને વૃત્તિ રહે છે. ધોતી અને બસ્તી કર્મ કરનાર અભ્યાસીએ
જ્યાં સુધી સ્વચ્છ જે કર્મ કરે ત્યાં સુધી દુધ અને ઘીઉંનું થોડું થોડું
સેવન કરવું એટલે;

હે કે, ગરદનને નીચે વાગીને બન્યે ઝાંધ ઉપર બને હાથ મુકી
આમનું દેવન (પેટમાંથી વાયુ બાહર કાઢવો) કરવું, પછી પેટ
બન્યે નળને ટાંચા જમણી જલદીથી હલાવે તેને નેત્રી કહે છે. ચોમા
પુરોએ એને નોઢી ક્રિયા કહે છે, આ ક્રિયાથી, પેટના તમામ રોગો
નિવૃત્તિ થાય છે, જઠરાગ્નિ વધે છે, વળિ ધોતી તથા બસિતની ક્રિયા
વધુ આથીજ થઈ શકે છે; આ ક્રિયાને ઉપયોગ ચોમાઝાસિયો કહે છે,
કૃપાસિમાતી,

તાતુવાના વચમાં હુદારના ધમલની માફક થાસો થાસનું
દેવક પુરક જલદી જલદી કરે, તેથી કૃપાગમાં વાયુ સ્પર્શ કરે છે, એ
પ્રકારે ખટકર્મ નાટીયોને શુદ્ધ કરે છે. જેવેરાવ્યવાન પુરુષ છે તે પ્રાણ
અભ્યાસથીજ શુદ્ધ રહે છે;

જાનુઆરે ચોગીરાજ પ્રાપ્તે વિનંતી કરી કે હે મુનિ ! કૃપા
કરીને આઠ પ્રકારના કુંભક પ્રાણાયામનો ભેદ કહેશો—
ચોગીર? કહ્યું કે હે રાજન્ !

પ્રાણાયામ (દસ મુદ્રા) અભ્યાસ મુદ્રા,
જેમાં પૂરક દેવક અને કુંભકનો અભ્યાસ બંધપૂર્વક કરવો
પડે છે તેથી તું પ્રથમ પ્રાણબંધ ભેદનું સવનું કર; કેટલાક ચોગીયો
આ પ્રાણબંધ અભ્યાસને દસ મુદ્રા નામથી કહે છે; તેમાં પાંચ પ્રાણ
બંધ મુદ્રા, અને પાંચ અભ્યાસ મુદ્રા છે; તે પૈકી પાંચ પ્રાણ બંધ
મુદ્રાનો ભેદ કહું છું.

મુળાયામ મુદ્રા.

હીંમ સ્થાનના નીચે અને શુદ્ધ દ્વારથી વળુ આગળ ઉપર જે
બંધ ચિવની અર્ધાત જેને ચોનીસ્થાન કહે છે, તેને પગની ઝાંટીથી
અંદર દબાવીને સરળ શરીરથી રહેવું; તે વખતે શુદ્ધ દ્વારથી ભેર
કરીને વાયુ અંતર્માર્ગને જેવી રાખવામાં આવે તેથી. પ્રાણ બંધ
થશે, આ પ્રકારે પ્રાણ બંધ રહ કરવો ભોળાએ;

ઉદ્દગાન બંધ-મુદ્રા.

નાભીના નીચે અને ઉપરના બંધને જગથી પાછળના પીઠ

કરવા જે કોઈ મચી પડે છે તેઓ અનેક પ્રકારની વ્યાધીમાં દુશાપ
નશ્વરે પડે છે; હવે પાંચ મુદ્રાઓ અભ્યાસની કહીએ તે તું સાંભળ.
અન્યાસ મુદ્રા.

વજ્રેન્દ્રી મુદ્રા.

ચાંદીની સાફ ધાતુની મંજુલ નજીકા ઉદ્રિના ઉદ્રમાં જઈશ
તેરી પાનગી બાર આમગ લાંબી હોય તેને નિશ્ય પ્રતિ એક એક
-ામગ ઉદ્રીના ઉદ્રમાં ચઢાવવાનો અભ્યાસ રાખવો. જોઈએ-જ્યારે
સ આમગ લાંબી નજીકા ઉદ્રીના ઉદ્રમાં ચડી જાય, ત્યારે ઉદ્રી
દારે જળ ખેંચવાનો તથા જળ કાઢવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.
આથી કરીને વિષ્ય ખેંચી લેવાનો, તથા શરીરિ પુષ્ટી માટે ઉદ્રિયના
ઉદ્ર દારાએ પ્રવાહી જોષધ ચઢાવવાની જરૂર પડે તો તે આ મુદ્રા
મેષ્ટ છે. આ મુદ્રાથી શરીરમા બળ વધે છે;

શક્તિઆસન મુદ્રા,

ઉડડયાન બંધની માફક ઘણા બળ સાથે અંદરથી વાયુ બાહર
લાવવામાં આવે છે, તે વાયુને બન્યો નાશિકાને બંધ કરીને મધ્યનાડી
મુખમણામાં સરવામાં આવે; અને મુગાધાર ચક્રથી લઈને મુખમણા
પર્યંત નાડીમાં ધ્યાન સ્થિર રાખવામાં આવે, તે વખતે મુખ રહેલી
કુંડલીની શક્તિ જાગ્રત થશે; અને મુગાધાર ચક્રથી મુખમણા પર્યંત
સરગ થઈ જશે; ત્યારે શરીરની સર્વ નાડીયો જાગી ઉઠશે-એથી
શરીરમાં મુખ થાય છે; તેથી ચિત્તની શાન્તી પણ થાય છે;

માહાવેંદ્ર મુદ્રા,

મુગ બંધની માફક અસન ઉપર સ્થિર રહેવું; એકાગ્ર ચિત્ત
થઈને પ્રાણનો પૂરક કરે અને જાગંધર બંધની માફક કુંભક કરે તે
વખતે બન્યો હાય પૃથ્વિ ઉપર રાખીને જાગંધર બંધના બળથી
ઉપરથી ઉડે ત્યારે ધીરે ધીરે નાશિકા દારે દેવક કરંગ જવું. આ
પ્રકારે મુદ્રાનો અભ્યાસ કરવો;

ચિપરિત મુદ્રા,

બન્યો હાથ કટિ (કમર) ઉપર ધારણ કરીને પૃથ્વિ ઉપર મઃકું

ત્યારેજ તે પુરુષ સમાધિનો અધીકારી ગણાય છે; માટે આ પ્રાણાયામ કરવાની જરૂર છે;

અષ્ટ પ્રકારના કુંભક અને પ્રાણાયામ.

હવે આઠ પ્રકારના કુંભક અને પ્રાણાયામનો લેહ સાંભળ, ચારીરમાં પ્રાણાયામ કરવાને માટે નાચિકા દ્વય, કંઠ, મુખ, જીભાદ્ય મધ્યસ્થાન, જ્યોષ્ઠ, અને તાણુ મળીને અષ્ટ લેહ કુંભક પ્રાણાયામનો લેહ છે; તે જોવી રીતે કે-૧ સૂર્ય-૨ ઉચ્ચાણ-૩ સિતકારી ૪ શીતળી-૫ ભસ્મિકા-૬ જામરી-૭ મુઘા-૮ રજાવિની એ પ્રકારે આઠ વિષયના ભિન્ન ભિન્ન લેહ છે;

સૂર્ય.

મુગજામ માફક આસન ઉપર સ્થિર રહિને જમણી નાચિકા પિંજલા દારે પુરક કરવામાં આવે, અર્થાત જમણી નાચિકાથી બાહરનો વાયુ અંદર ખેંચવામાં આવે તેને પુરક કહે છે; પુરક કર્યા પછી અંતમાં બહાર બધે માફક મસ્તકમાં કુંભક કરવામાં આવે-અને કુંભકના અંતમાં ઉડવાન બધે માફક ઘળી નાચિકા ઈંડા દારાએ રચક કરવામાં આવે એ રીતે આઠે પ્રકારના કુંભક પ્રાણાયામમાં પુરકથી પેહેલાં મુગજામ, અને કુંભકથી પેહેલે બગધર બધે, અને રચકમાં પેહેલાં ઉડવાન બધે માફક પ્રાણાયામ અજ્ઞાસ આવે;-આ સૂર્ય કુંભક પ્રાણાયામથી ઈંડા અને પિંજલા દારાએ અજ્ઞાસ કરવામાં કરવો; આમાં સ્પષ્ટિ કરણ સાથે તને સમજવું છે કે આપણા નાકને જે નેનસકોરાં છે તેમાના જમણા નસકોરાંને પિંજલા (સૂર્ય) કહે છે અને ઘળી બાજુના નાકના ઊંડાને ઈંડા કહે છે એ બન્નેમાંથી અનુક્રમે સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રાણ (પવન) વહે છે, બાહરના વાયુને પ્રથમ જમણા નસકોરાંથી ખીરે ખીરે જોટલું બગ હોય તેટલા બગધી વાયુને ખેંચીને તેને ઘથાયકિત પ્રમાણે ચારીરમાં રાખવો અર્થાત કુંભક કરવો, પછી ઈંડા વાટે જોટલે ઘળા નસકોરાંથી ખીરે ખીરે રચન (બાહર કાઢવો) કરવો, એને સૂર્ય લેહન કહે છે-આ પ્રાણાયામ ચારવાર કરવા યોગ્ય છે આમ કરવાથી મનનાની શુદ્ધિ થાય છે ૩૧

જામ રાજા; જેવી રીતે જુદાર ધમજી મળાયે છે તેવી રીતે વાંદર લેવો અને બાહેર કાઢવો. તેને ભસ્મિકા કુંભક કહે છે, તે રીતે કે છાતી. કંઈ અને કપાળ સુધી ડાબા નાકથી વાયુ ભરતો જમણા નસકોરામાંથી દેવક કરીને, ફરી પાછું ડાબા નસકોરામાંથી પુરક કરીને તુરત જ જમણા નસકોરાથી દેવક કરીને એમ ચારવાર જલદી જલદી દેવક પુરક કરતાં કરતાં વ્યારે થવાને ત્યારે જમણા નાકમાંથી પુરક કરીને યથા યજ્ઞીએ કુંભક કરવો, પછી ડાબા નસકોરાથી દેવક કરવો. - પછી જામ કરવું; આ ક્રિયાને ભસ્મિકા કુંભક કહે છે; આ અભ્યાસથી ત્રિદોષ નાશ પામે છે.

ભ્રામરી કુંભક.

જેવી રીતે ભમરો શુંભરવ કરે છે તેવી રીતે ડાબી નાસિકાથી તાત્પ્રવાના બળથી બાહેરના વાયુને અંદર ખેંચી લેવો, પછી શકતી પુરક કુંભક કરીને જે પ્રમાણે ભમરો શુંભરવ કરે છે તે પ્રમાણે ગળુ મળાટ થાય એવી રીતથી જમણા નાકમાંથી ધીમે ધીમે વાયુને બાહેર કાઢી નાખવો - આમ કરવાથી જામરી કુંભક થાય છે; આ કુંભકથી વિચારણિ આય થાય છે;

મુઠ્ઠા કુંભક.

તાગુ, હૃદય, કંઠના બળથી પ્રથમ જમણા નાકથી પુરક કરી પછી બાજુ ધર બંધ બાંધે કંઠમાં જામ કરીને, પછી યથાશક્તિએ કુંભક કરીને તે પ્રાણ વાયુને આરતે આરતે દેવક કરવાથી મુઠ્ઠા કુંભક થયે, આ કુંભકથી મન સુષ્પ્ત પામે છે; સાત્વિકની પ્રાપ્તિ થાય છે;

પ્રજાપતિની કુંભક.

પ્રજાપતિ વાળી પુર્ણ પેટ ભરાય એવી રીતે બાહેરના વાયુને નાકથી ખેંચી લેવો, આ વખતે છાતીને જહાર કાઢી માથા ભટ્ટી બન્ને હાથ લાંબા કરીને બન્ને હાથના અંગુઠાના એક પીઠ સાથે વજાડીને બેસવું, પેટમાં વાયુ ભરવાથી ચરીર દ્રઢ થાય છે, હૃદયક થાય છે, જેમ જગમાં કમળ તરે છે તેમ આ કુંભકથી યોગી લોકો

મુદ્ધમ મુદ્ધિતયો પુરતકમાં લખાયેલી ભેદમાં આરતી નથી,--માં
જેઓ અદેતવાદી યોગનિપુણ પુરુષો છે તેઓજ બતાવી શકે છે;
સમાધી કાળા. (૩)

પ્રત્યાહાર. (૪)

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અસન અને પ્રાણાયામના અભ્યાસથી
ધારણા કરવાને યોગ્ય ચિત્ત થાય છે; વૈરાગ્ય થાય છે; અને સર્વે
દંડીયોને કાલમમાં રાખે છે ત્યારે તેને પ્રત્યાહાર કહે છે--અર્થાત્
વિચારદ્વારાએ આ નાનારૂપ સંસારમાં, ચન્દ્ર, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ,
માત્ર નિર્લેપ કરીને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રીયોમાં લય કરે, જગી તે પાંચ
જ્ઞાન દંડીયોને મન વિરે લય કરવામાં આવે, ત્રીજી જો છે કે મનને
જ્ઞાન અંશ વિરે લય કરવામાં આવે, ચાતુર્ જો જ્ઞાન અંશને શુદ્ધ
સાક્ષી સ્વરૂપ વિરે લય કરવામાં આવે, અર્થાત્ આ નાનારૂપ સંસારનું
વધા પાંચ વલ્લ અને ત્રણ મુલોનું પોતાના જોડ ચરોર વિરે પ્રત્યાહાર
કરવામાં આવે, ત્યારે સ્થૂળ વૈરાટ સ્વરૂપ સીદ્ધ થયે; ૫મી તે જ્ઞાન
અંશને શુદ્ધ ચિન્દ્ર માત્ર સાક્ષી સ્વરૂપમાં પ્રત્યાહાર કરવામાં આવે
ત્યારે મહાકારણ ત્રિમુષ્ણાતિત ચેતન પુરુષ સીદ્ધ થયે, ત્યારેજ
નિર્વોદ્ય સમાધી પ્રાપ્ત થયે; જેમ આદે પ્રકારનો પ્રત્યાહાર છે; તેમજ
આર પ્રકારનું ચરોર છે; તેમજ આર પ્રકારનું આકાશ છે; જગી
નિર્વોદ્ય સમાધીમાં આર પ્રકારની સ્થિતિ છે; તેને જોડ આચરણ
કહેવામાં આવયે; આ પ્રત્યાહારને નિષમ, નાના પ્રકારના અભ્યાસને
છે, તે અર્થે અભ્યાસની દ્રવ્યથી રત્તિ જોડાત રહે છે તથા વિચારનું
સ્વરૂપ દ્રવ્ય થાય છે ત્યારે, તે વિચાર દ્વારાએ પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થયે; તે
સમયે: અભ્યાસ, તથા પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધી, એ
નિર્વોદ્ય ૫મી પ્રાપ્તી મળે છે;
અર્થે નિર્વોદ્ય ૫મી પ્રાપ્તી થઈ ત્યારે પૂર્ણ અદેત ૫મ દેવ
રહે--ત્યાર પ્રદય. અને અભ્યાસ તથા સમાધીમાં કે:ઈ ૫મ જાજ
રહે નહી, એવો નિર્વોદ્ય ૫મ જોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે મુજબ તેજ
મળે છે, તે મુજબ મન વાંછી વડે કરીને ક્રિયાનું નથી; કેમકે એ
વધતું છે તેનું મુખ જ્યા તેને વિષય મન વાંછી વડે કરીને

હૃદયમાં ભેગી; તેમ ચંદ્રમાની સ્થિતિ નાશિકાના અગ્ર ભાગમાં ભેગી
ત્રીજો અભ્યાસ.

એવો છે કે-લાહેરના અપાન વાયુને અંદરના પ્રાણ વાયુમાં
સ્થિત કરીને પ્રકાશનું ધ્યાન રાખવું; અને અંદરના પ્રાણ વાયુને
લાહેરના આકાશ (અપાન) વાયુમાં અધારાના સ્વરૂપનું ધ્યાન
રાખવામાં આવે;

ચોથો અભ્યાસ.

એવો છે કે,-લાહેરથી ક્યારે અપાન વાયુ અંતર માર્ગમાં
જેંથવામાં આવે, ત્યારે નાશિકાના અગ્રભાગમાં અપાનની ઉત્પત્તિ
અને પ્રાણનો તથા ભેગો, અને ક્યારે હૃદય આકાશથી વાયુ જેંથીને
લાહેર કાઢવામાં આવે ત્યારે હૃદય આકાશમાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ અને
અપાનના તથા ભેગો ભેદભે;

પાંચમો અભ્યાસ.

નાશિકાના અગ્રભાગમાં સૂર્યના ગોળ સ્વરૂપમાં દ્રષ્ટી રાખવી
ભેદભે, અને શુક્રાદિના મધ્યમાં ચંદ્રમાના ગોળ સ્વરૂપમાં દ્રષ્ટી દ્રઢ
રાખવી ભેદભે;

છઠ્ઠો અભ્યાસ.

એવો છે કે-શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ પાંચના સ્વરૂપમાં
મુખ ભેદનો વિચાર કરવા કરવો;

સાતમો અભ્યાસ.

મુખ અને નેત્ર જથ કરીને તથા નાશિકા અને કર્ણ જથ કરીને,
નેત્રના અંદરની પુતળીએ ઉપર ચઢાવીને, તે સાથે એકાએક કરીને
દમમાધરમા દમ શબ્દો અતિ મુખ અને મુંદિર છે તે શબ્દ સાંભળવા
ભેદભે, ક્યારે તે દસ શબ્દોનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે તે દસ
શબ્દોના સ્વરૂપમાં મન તથા પામે છે; તે દસ શબ્દો સાંભળવાને
અભ્યાસ દ્રઢ થવાથી એકાએક દસ અર્થ છે, તે સંજન ! સિદ્ધિ ઉપી
મનને વચ કરવાને મોઢે એ પ્રકાર અભ્યાસના મોઢે બન્ને કદ તેજ
અભ્યાસ છે, જે અભ્યાસમાં ક્યારે સ્વરૂપને અનુભવી દ્રઢ થાય;

યાય છે ત્યારે આ મન રૂપી સિંહને શેડીને પોતાના સ્વરૂપને બળી લેવામાં આવેછે; પોતાનું જે નિર્વકરૂપ સ્વરૂપ છે, તે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે શક્તિમાત્ર આનંદ સ્વરૂપનેજ બાસે છે; દ્વેતરૂપ મને કરીને બધે જાની પુરૂષ હોય તોપણ તે પોતાના રથગજનેજ ભેંધ શકે છે; માટે મનના નિર્વકરૂપ વિષે શક્તિ અંશમાં પ્રત્યાહાર કરવો ભેંધએ,

ધારણ.

કોઈ પણ સ્વરૂપને મનવડે કરીને ધારવામાં આવે તેને ધારણ કહેછે; તે ધારણ, ધ્યાન, સમાધી એ ત્રણે અંગનો સંયમ તેને સમાધી કહે છે; જ્યાં ધારણ છે ત્યાં ધ્યાન અને સમાધી સ્થિત છે, તે ધારણ ચાર પ્રકારના આકાશમાં, ચાર પ્રકારની છે તેનો બેઠ કહ્યું તે સાંભળ.

ધારણાનો પ્રથમ પ્રકાર,

પાંચતત્વની ધારણા એવા પ્રકારની છે કે, પગથી લઈને સાયગ પર્યંત પૃથ્વીતત્વની ધારણા કરવી ભેંધએ-સાયગથી લઈને સ્વાદયકથી લઈને હૃદય આકાશમાં અનાહુત ચક્ર સુધી તેજ તત્વની ધારણા કરવી ભેંધએ, અનાહુત ચક્રથી લઈને શકુટિના મધ્ય ભાગમાં અગ્નિચક્ર પર્યંતવાળું તત્વની ધારણા કરવી. શકુટિના મધ્યથી લઈને હસમા દ્વાર પર્યંત આકાશ તત્વની ધારણા કરવી અર્થાત્ પૃથ્વી તત્વના સ્થાનમાં શરીર પૃથ્વીની ધારણા કરવી, તેજ તત્વના સ્થાનમાં ઉષ્ણની ભાવના કરવી, વાયુતત્વના સ્થાનમાં ઉત્પત્તિના સ્વરૂપની ભાવના કરવી, આકાશતત્વના સ્થાનમાં લયની ભાવના કરવી, આ પ્રકારે પાંચ તત્વની ધારણા કરવી ભેંધએ; પછી એક એક તત્વમાં સત, રજ, તમ, એ ત્રણે ગુણના સ્વરૂપની ધારણા કરવી, ત્યારે પાંચતત્વ અને ત્રણ ગુણની ધારણામાં નાના રૂપ સંસારની ધારણા કરવી ભેંધએ. આ પ્રમાણે નિત્ય પ્રતિ પાંચ ઘટિકા પર્યંત અગર ભેટકું ઘણ શકે એટલું એકાગ્ર ચીત્તથી અભ્યાસ કરવો, આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરતાં જ્યારે ધારણા રૂઢ થાય ત્યારે રથગજ વેસાટ સ્વરૂપની ધારણા સિદ્ધ થયે; જ્યારે તે સિદ્ધ થયે ત્યારે નાના પ્રકારની સિદ્ધિયોગુ સ્વરૂપ રજુરયે; અને પોતાના વેસાટ સ્વરૂપમાં પ્રવેશ થવાને શક્તિ પ્રગટ થયે;

બ્રહ્મ; રંગનું કે કેવળ અધારાનું કે પ્રાણ અપાનનું તથા પ્રા
અપાનમાં મહા વાક્યનું ધ્યાન કરવું. તથા છ ચક્રોમાં છ દેવતાઓ
સ્થુળ શરીરની કલ્પના કરીને ધ્યાન કરવું બ્રહ્મ; એ પ્રકારે ધ્યાનને
અઘવાસ દ્રઢ થવાથી વેરાટ સ્વરૂપનો અભિમાન પ્રાપ્ત થયે; હે શાસ્ત્ર
સ્થુળ સ્વરૂપના ધ્યાનને પદાર્થ કહે છે;

પિંડરૂપ ધ્યાન

સ્થુળ વેરાટ સ્વરૂપને સંકલ્પના સ્વરૂપમાં લય કરીને, સંકલ્પના
મુદ્ધમ સ્પર્શ આચરું ધ્યાન કરવામાં આવે અર્થાત સ્થુળ વેરાટને સ્પર્શ
મત્ર માનવામાં આવે, તથા સંકલ્પની ઉત્પત્તિના સ્વરૂપનું તથા તેના
લયના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે, તથા મુદ્ધમ મુખ દુઃખ, ક્રુધા, નૃષા, ના
સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે; પ્રાણ અપાનનો ઉત્પત્તિ તથા તેના લયના
સ્વરૂપનું તથા પાંચ રાત્રિઓમાં મુદ્ધમતાના સ્વરૂપનું તથા કર્મના
સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે; એ પ્રકારે ધ્યાન કરવાથી મુદ્ધમ શરીરનું
ધ્યાન દ્રઢ થયે; અને ત્યારેજ મુદ્ધમ શરીર બેવાને સામર્થ્ય થયે;

રૂપરૂપ ધ્યાન.

દ્રિયે તાંજે રાત્રિ અંશ છ તેના સ્વરૂપનું, તથા મુખ દુઃખાદિક
રાત્રિ અંશ સ્વરૂપનું, તથા ક્રુધાનૃષાના રાત્રિ અંશ સ્વરૂપનું, તથા
વિચાર સ્વરૂપના રાત્રિ અંશના સ્વરૂપનું, તથા કર્મમાં અને ભોગમાં
જે રાત્રિ અંશ તે તે અંશ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું, અર્થાત આ શરીરમાં
જે રાત્રિ અંશનું સ્વરૂપ રહેલું છે, જે કે સર્વ વ્યવહારનું કારણ રૂપ
રહેલું છે તેનું ધ્યાન કરવામાં આવવું બ્રહ્મ; એ પ્રકારે તે રાત્રિ અંશનું
સ્વરૂપ દ્રઢ થાય, ત્યારે આ મિથ્યા શરીરમાં અચકિત નહિ રહે,
અર્થાત આ મિથ્યા શરીર પ્રત્યે નિર્ભાવના રહેયે;

ચોથું રૂપાતીત ધ્યાન.

રાત્રિ દ્રિયોના સ્વરૂપમાં જે રાગા, રાગ, અને જોયના સ્વરૂપને
ભિન્ન ભિન્ન કરીને નિર્ભાવના સહી ચેતન સ્વરૂપ છે, તેનું ધ્યાન કરવું
બ્રહ્મ;—તેમજ કર્મ દ્રિયોમાં કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાને ભિન્ન ભિન્ન
સ્વરૂપમાં અલગ વાળો સહી ચેતન સ્વરૂપ છે તેનું ધ્યાન કરવું

વાયી તેજ તત્ત્વની સમાધી થાય છે. -વાયુ તત્ત્વની ધારણા અને વાયુના સ્વરૂપનું ધ્યાન જે સંબંધમાં છે તેમાં મનનો લય થવાથી તત્ત્વની સમાધી થાય છે, -આકાશ તત્ત્વની ધારણા અને આકાશના સ્વરૂપનું ધ્યાન જે બેનો જે પરસ્પર સંબંધ છે, તે મુદ્દમમાં મનનો લય કરવાથી આકાશ તત્ત્વની સમાધી થાય છે; છે ૧! જે પ્રકારે પાંચ તત્ત્વની સમાધી છે;

સૂર્યની ધારણા અને સૂર્યના સ્વરૂપમાં ધ્યાન કરવાથી. મનનો લય કરવામાં આવે તો સૂર્ય સમાધી થાય છે; -જે પ્રકારે ચંદ્રમા અને તારા ગણુ અદિકમાં સમાધિ થાય છે; -જે પ્રકારે જે સ્વરૂપની ધારણા અને ધ્યાનના સંબંધમાં મનનો લય થાય ત્યારે તે સ્વરૂપમાં સમાધિનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે; જે પ્રકારે ધારણા અને ધ્યાન તથા મનનો લય, અભ્યાસ દ્વંદ્વોય છે ત્યારે સમાધિનું સ્વરૂપ દ્વંદ્વોય થાય છે, જે પ્રકારે પોતાના વેરાટ સ્વરૂપની ધારણા, અને વેરાટ સ્વરૂપનું ધ્યાન દ્વંદ્વોય થાય, થઈ તે ધારણા અને ધ્યાનના મુદ્દમ સંબંધમાં જ્યારે મનના લયનો અભ્યાસ દ્વંદ્વોય થાય ત્યારે વેરાટ સ્વરૂપની સમાધી સિદ્ધ થાય છે, ત્યારેજ તે શુભ ધારણા દ્વાર.જે વેરાટ સ્વરૂપ વિચરવાને સામર્થ્ય થાય છે.

મનોલય બીજે પ્રકાર.

જ્યારે મુદ્દમ જ્ઞાનેદ્રિયોના સ્વરૂપની ધારણા અને ધ્યાનના સંબંધમાં મનનો લય કરવામાં આવે ત્યારે તે જ્ઞાન દ્રિયોમાં સમાધિ થયે-જ્યારે ઉત્તત્તિ અને લયના સ્વરૂપની ધારણા અને ધ્યાનના સંબંધમાં મનનો લય થાય ત્યારે ઉત્તત્તિ અને લયના સ્વરૂપમાં સમાધી થયે;-જ્યારે સંકલ્પના સ્વરૂપની ધારણા અને ધ્યાનના સંબંધમાં મનોલય કરવામાં આવે ત્યારે સંકલ્પમાંજ સમાધી થયે, જે પ્રમાણે વિચારના સ્વરૂપની ધારણામાં વિચારના સ્વરૂપમાં સમાધી થયે;-જે પ્રકારે મુદ્દમ સ્વરૂપની ધારણા અને ધ્યાનના સંબંધમાં મનનો લય કરવાનો અભ્યાસ દ્વંદ્વોય થાય, ત્યારે મુદ્દમ મુદ્દમ જે સ્વરૂપ અપરેમાં દુર દેયોમાં અવધાર કરતો ફરતો છે તે

મનના લયનો અભ્યાસ દ્રઢ થાય ત્યારે તે પુરુષ જીવન મુક્ત પાડે
પ્રાપ્ત થયે, હે શબ્દગીતે ખારણા, જ્ઞાન, તથા સમાધીનો જે સયમ છે
તેજ સમાધી છે એ સમાધી સવિકલ્પ, અને નિર્વિકલ્પ એમ બે
પ્રકારની છે; પ્રથમ હું તને સવિકલ્પ સમાધીનો સેદ કહું ને સત્ય
સવિકલ્પ સમાધી.

શુદ્ધ ચિન્દમાત્ર સાક્ષિ સ્વરૂપમાં શુદ્ધ જ્ઞાન ત્યારે સ્ફુરે છે,
ત્યારે તે શુદ્ધ જ્ઞાન મુક્ત અને સ્વુગ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શુદ્ધ
ચિન્દમાત્ર ચાર પ્રકારના આકાશ કહેવામાં આવે છે; તે ચાર પ્રકારના
આકાશમાં ચાર પ્રકારનાં શરીર કદમાં છે—એમ કે સ્વુગ્રાકાશ, મુરમાકાશ
કારણકાશ, અને મહાકાશ કહેવામાં આવે છે; તેમાં જે સ્વુગ્રાકાશ છે
તેને સુવાકાશ પણ કહે છે તેમા સ્વુગ પાંચ તત્ત્વનું શરીર પાંચ જુતાત્મક
નામે કરીને કહેવાયું છે, - જે મુરમાકાશ છે તેમાં મુક્ત દેવતાઓનાં
શરીર છે; તેથી તેને ચિત્પાકાશ પણ કહે છે; - કારણકાશ જે કહેવામાં
આવે છે તેમાં જ્ઞાન માત્ર માયાનું શરીર છે તેને ચિદાકાશ પણ કહે છે;
તેમને મહાકાશ છે તેમાં ચેતન શરીર છે; - એમ ચાર પ્રકારનાં
આકાશ અને ચાર પ્રકારનાં શરીર છે, - સાક્ષી શુદ્ધ ચેતન શરીરમાં
મહાકાશ છે, - ત્રણ પ્રકારનાં આકાશ અને ત્રણ પ્રકારનાં શરીર એ
સ્પંદ માત્ર છે; એવા શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને સ્પંદતાને
ધારણ કરે તેનું નામ સવિકલ્પ સમાધિ ચાર પ્રકારના આકાશમાં
વિવર્તાનુગત, વિચારાનુગત, જ્ઞાનંદાનુગત, અને અસ્મિતાનુગત
એમ ચાર પ્રકારની છે, તે સવિકલ્પ સમાધિમાં મનની ચાર અવસ્થા
કહેલી છે; - વિવર્તાનુગત સમાધિમાં મનની વિવર્ત અવસ્થા થાય છે;
વિચારાનુગત સમાધિમાં મનની અવસ્થા વિચાર રૂપે કરીને થાય છે;
જ્ઞાનંદાનુગતમાં મનની અવસ્થા જ્ઞાનંદ માત્રને અનુભવે છે; અને
અસ્મિતાનુગત સમાધિમાં મનનો લય થાય છે; એટલે મનનો લય
ધરાઈ ચેતન અવસ્થા થાય છે હવે તે સવિકલ્પ સમાધિનો સેદ કહું
તે ઈ સાંભળ—

અવિધ અને વર્ગમાનને વિચારાનુગત સમાધી કરીને, જોવામાં આવે છે;—એજ પ્રકારે સંકેત ઇતિપત્તિ અને લગના સ્વરૂપમાં વિચાર સરકાર અનુસાર નાના પ્રકારનો મુદ્ધમ વ્યવહાર શિદ્ધ થાય છે,

આનંદાનુગત સમધિ,

શુદ્ધ ચેતન સ્વરૂપમાં રહિને આનંદના સ્વરૂપને ધારણ કરે, તે આનંદના સ્વરૂપમાં વિચાર સંકેત અનુસાર યોગીજનો દુઃખ રૂપ સ્થાન જે કે અભિ અને પર્યાયિક છે તેમાં પણ મુજે કરિને વિચરે છે; અસ્થિમાનાનુગત સમાધિ.

ચેતના ચેતન સાક્ષી સ્વરૂપમાં સ્પંદ ભાવમાં, નિસ્પંદ ભાવને જોઈ લેવામાં આવે ત્યારે મનની ચેતન અવસ્થા થયે; અર્થાત્ જ્યારે સ્પંદભાવ રહિત મન થાય, અને નિસ્પંદ ભાવને પામે, ત્યારે મનની અવગ અવસ્થા થયે; ત્યારે તે મન લય સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયે;—જ્યારે મનની લય સંજ્ઞા થાય ત્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધી પ્રાપ્ત થયે; છે રાજન! એ પ્રકારે સવિકલ્પ સમાધિના ચાર પ્રકાર છે હવે નિર્વિકલ્પ સમાધીને તને સેઠ કહું તે સાંભળ—

નિર્વિકલ્પ સમધિ.

ઉપર કહેલી ચાર પ્રકારની સવિકલ્પ સમાધિને શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર સાક્ષી સ્વરૂપમાં લય કરવામાં આવે અર્થાત્ સર્વ સંસારને તલ્પ આકાશમાં લય કરવામાં આવે; પછિ તે તલ્પ આકાશને શુદ્ધ ચિન્હ માત્ર સ્વરૂપમાં લય કરવામાં આવે; પછિ તે શુદ્ધ ચિન્હ માત્રને પુર્વ અદ્યેત પદમાં લય કરવામાં આવે ત્યારે પુર્વ અદ્યેત સ્વયં પ્રકાશ સ્વરૂપજ રોષ રહેયે; તે પદ ચાર સ્વરૂપે કરીને પોતે પોતાનામાંજ સ્થિત છે;—શુદ્ધિ-આનંદ, અને સ્વયં પ્રકાશ અને પૂર્વેના એ રીતે ચાર પ્રકારની પૂર્ણ સમધિનું નામ નિર્વિકલ્પ પદ છે; તેમાં દેન પણ નથી, તેમાં અદ્યેત પણ નથી તેમ અદ્યેતને અજ્ઞ નથી, તેમ નથી જ્ઞાન કે નથી અજ્ઞાન; નથી અધાર કે નથી પ્રકાશ, નથી સત્ત્વ કે નથી અસત્ત્વ; ને તો સર્વ શબ્દથી રહિત નિર્વિકલ્પ પદ છે; ત્યાં મન અને વાહીને પણ નથી; તે પુર્વ અવગ અને આનંદજ સ્વયં પ્રકાશ રૂપે કરીને રહે

અંધ પુરં કુંડલિની શકિતનો મુખમાં પ્રવેશ થાય; તે મમયે
 રતિની મુદ્દમનને અંતમુખ એવું. એ પ્રકારે દ્રઢ અભ્યાસ થવાથી તે
 શબ્દ અનુભવ થયો; ત્યારે તે નિવૃત્તિ સમાધિનો અધિકારી થયો—
 દે રાજન્! વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ એ નિવૃત્તિ સમાધિનાં
 મુખ્ય બે સાધન છે;—જગત અને જગતના મુખને મિથ્યા બબડું,
 એને વૈરાગ્ય કહે છે, વૈરાગ્યને છદ્દાસ ચિત્તવાદ્ય થઈને સર્વસ્વરૂપની
 દૃષ્ટિમાં દ્રઢ નિશ્ચય રહેવું. ચેદાંત શાસ્ત્રના વિચારમાં અને
 યોગાભ્યાસમાં તત્પર રહેવું તેને અભ્યાસ કહે છે; એ પ્રકારે નિવૃત્તિ
 સમાધિનાં બે સાધન છે, એ નિવૃત્તિ સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે અદ્વૈત
 પદના નિશ્ચયમાં રહીને યોગનો અભ્યાસ કરવો એવું; યોગ અભ્યાસ
 દ્રઢ થવાથી અદ્વૈત પદને નિશ્ચય દ્રઢ થઈ જાય; તે અદ્વૈત પદનું નિશ્ચય
 થવું તેને નિવૃત્તિ સમાધિ કહે છે; દે રાજન્! આ પ્રમાણે યોગાભ્યાસ
 કરવાથી જગ, જુદિ, પરાક્રમ, અને કાંતી વધે છે, તેમજ અપુખ્તનો
 વધારો થતાં ચિત્ત નિરુપ થાય છે; આ જગત કેવળ રતિમાત્ર છે
 એવો નિશ્ચય થતાં બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યા એમ સમજાઈ
 આવે છે, તેમજ આત્માનાં દમાં મગ્ન રહીને પોતાના જન્મને સંકળ કરે
 છે; દે રાજન્! આ યોગાભ્યાસના બેદને નિરતર મનન કરો, હવે હું
 નિત્ય કર્મ કરવામાં દાકાઉ છું—
 આ પ્રમાણે કહીને યોગીરાજે પોતાની પર્ણકુટિમાં પ્રવેશ કર્યો, અને
 અનુમત્ત પોતાના સાક્ષીવર્મ સાથે, પોતાના વિદ્યામમાં આશ્રયો ગયો.

અર્થ.

વિધામિત્ર, પરાધર, પ્રભૃતિ જીવિઓ, કે જેઓ વાયુ, જળ અને
મુખ્યત્વે બ્રહ્મ કરીને નિર્લક કરના હતા, તેઓ પણ સ્ત્રીનાં સુલક્ષિત
મુખ કમળ જેવાંને મોહ પામેલા છે, ત્યારે જે બ્રહ્મસો થો, કુમ્, દલી-
અને બાળ બાપ છે, તેઓની દન્દિયોને નિમદ થાય તો વિધામિત્ર
પરંતને માથર તરવા જેવું થાય, અર્થાત્ વિધા પર્વતને સમુદ્ર તરવા જેવું
કામિ છે, તેમ મનુષ્યોએ દન્દિયનો નિમદ કરે એ જાતું કુપેદ છે;

નિત્ય નિયમ પ્રમાણે બાનુપ્રતાપ રાજા, મહાત્મા યોગીશ્વર
મહારાજની સન્મુખ થઈ પૂર્વક બેઠો, યોગીરાજના ચરણ કમળમાં
મરતક નમાવીને વિનંતી કરવા લાગ્યો કે હે મહારાજ ! આપે
મારા ઉપર કૃપા કરીને યોગાભ્યાસનું જ્ઞાન આપ્યું; તેથી મને
ધણેજ આનંદ થયો છે; હે મહારાજ ! આપ સમર્થ છો, તેથી હું
આપને શું પ્રશ્ન કરી શકવાનો હતો ! આપ મહાત્મા છો, તેથી મારા
હિતને માટે જે જે પ્રકારનો યોગ્ય બોધ હોય તે કૃપા કરીને મને દેશો;
યોગીરાજે કહ્યું કે હે રાજા ! આ સ્થુળમાં છ પ્રકારના જે
વિહાર છે, તે વિહારનું સ્વરૂપ તાદારે જાણવું જોઈએ, માટે એ વિષે
જે રસમય વારતારૂપે તે વિહારનું ચિત્ર તારા હૃદયમાં ચિતરે તો
તને તેથી મોટો લાભ થશે; માટે હે રાજા. હવે હું 'કામદેવનું' ચિત્ર
ચીતરું તે તું અવલોકન કર, અને વાત સાંભળ.—

કામ દર્શન.

વિદ્વાન દુરાચારીની વાત.

ગુપ્ત અવાસમાં પ્રવેશ કરનાર મુસાફર.
સૂર્ય માથા ઉપર આવી યથો હતો, જેમ અગ્નિની જ્વાળા
લાગવાથી શરીર તપે છે, તેમ પ્રજ્વલિત જીવન તાપ પડતો હતો,
તેથી પર્યોવાધી શરીરનાં કપડાં લલલ થઈ અર્થાં હતાં; આ પ્રકારનું
જીવન સહન કરતો, ધાણ જગતમાં પ્રવેશ કરતો, એક સ્વાર અનેક
પ્રકારના વિનાશમાં લીન થઈને, રાત્રી કાપતો હતો; પેલાનો શિર-

[illegible]

વિતર્ક સિંદના રાજકૌશલમાંથી દ્રૌપદી અરચાઈને પુર કહ્યું છે; "આ શબ્દ વાંચીને આશ્ચર્ય પામતો તે મુસાફર જોકેદમ ત્યાંજ ઠરી રહેશે; પણ જોકે એક જોલવા લાગ્યો કે અદાદા ! આ વિસ્તાર વાળી વાવ માદારા માદારાજ સાહેબની પાંચમી પેઢી ઉપર થએલા દાદાના દાદાએ બનાવી છે; અરે ! આ માર્ગનો અને આ ભેદ ભરેલા સ્થાનનો હું શા કારણથી અજાણ્યો રહ્યો હઉંશું ! આ મોટા વિસ્તાર વાળી અદ્ભુત વાવની રચના તથા આ રમ્યભુમિ શુ ! માદારા રાજાજી નાલે બહુતા હોય ! એ કે તે બહુતા હોય તો આ છુપી જગોનો તે પોતેજ જુદી રીતે ઉપયોગ કરત અથવા રાજ્યના રક્ષણને માટે દ્રૌપદકૌશલ રાખી મુકવાને આ સ્થાન પસંદ કરત, અથવા યતુના ભયથી જ્યારે નારી જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે આ સ્થાનમાં નિર્ભયપણે રહેવાને મોટી આશા રાખત; આ અદ્ભુત સ્થાન ધણાજ ઉપયોગજનું છે એમ બહુને પોતે કહેાઈને પણ આ સ્થાનની વાત કરત નહી; એ કે તે રાજા ગંજીર સ્વભારથી આ ભુમિની વાત કહેાઈને કહે નહિ; તો પણ પોતે છુપી રીતે આ સ્થાનમાં આવીને તેની સાથે સુદી રાખ્યા વિના રહે નહી; પણ તેમની ઉમ્મર અત્યાર સુધીમાં હજ ભજ પચાસ વરસ ઉપરાન્તની થઈ છે તો પણ આ સ્થાન જાળવત તે તરફ કંઈ પણ હીલ ચાલ જણાતી નથી, હું ખાત્રીથી કહું છું કે આ યુગ પાતાળ અવાસની રાજાને કંઈજ ખબર નથી; તેમજ હું રાત્ર દિવસ તેમની પાસેજ રહેનારો છું; તેથી મારૂં અજાણ્યું રહિ શકે તેમ નથી; હું રાજાજીનો સાજો યાડું છું તેથી જેટલો મારા ઉપર તેમના ચરીર રક્ષણ માટે વિશ્વાસ છે તેટલો જીજ્ઞા ઉપર ભાગ્યેજ હશે; એમ વિચાર કરીને તે મુસાફરે તે પધ્ધતિનો લેખ એક કાગળ ઉપર ઉતારવા માંડયો; તે ચિત્રા લેખ ઉપરના અક્ષરે અક્ષર ઉપર જ્યારે તેણે બારીક દ્રષ્ટીએ જોયું ત્યારે તે શીજ્ઞાના મધ્ય ભાગમાં એક છિદ્ર નજરે પડ્યું; ચિજ્ઞા લેખમાં છિદ્ર હોયજ નહિ, અને કહિ હોય તો કોઈ પ્રકારનો ભેદ કોરો નેહુંએ, એ પ્રકારે પેશા મુસાફરે વિચાર કર્યો; તે મુસાફર ધણે જનુભવિ હતો, તેણે ઈંત કયાથી, અને જાટ ચારણોના મુખથી અદ્ભુત રસની કથાઓ ઘણી સાંભળી હતી; તેથી તેના આધારે તેના

મનમાં અનેક ચંકાઓ આવવા માંડી, તેથી તે મુસાફર પાને લોખંડી
 શરીયાની એક પાનગી ગેડી હતી તે ગેડીને પેલા ચિદ્રમાં એવી
 દાખવાનો પરિશ્રમ કર્યો, એટલે તે છિદ્રમાં દગાણ થયું, તેમ થઈજ
 તે શિળા લેખનું પાટીયું. એકદમ ભિંતના સાંધામાં ખરસર કરીને
 ઉતરી પડ્યું; આમ થવાથી તે મુસાફર એકદમ ચમક્યો; અને સ્તબ્ધ
 થયો; તે સાથે તેને ભેદ ભરેલું કારણ જણાઈ આવ્યું; વળિ તે ભેદ
 જોવાને તે ખરેખરો ઉમેદવાર થયો; તુરતજ તેણે તે ગુફામાં દ્રષ્ટી કરી
 એટલે તેમાં ઉતરવાનાં પગથીયાં જણાયાં; આ વખતે પોતાના ચોક્કસ
 ધીચ આડીમાં કોઈને ખબર પડે નહી તેવી જગ્યાએ બાંધીને પેલી
 ગુફામાં તેણે પ્રવેશ કર્યો; પ્રવેશ કરતાંજ પહેલે પગથીએ જેણે તે
 ઉમો રહે છે એટલે તેજ વખતે તુરતજ એવું કોતુક જન્યું કે, પેડું
 જેથી ગએલું શિળા લેખવાળું પાટિયું ભિંતના સાંધામાંથી એકાદ
 નીકળીને વસાઈ ગયું; આમ થવાથી છેક અંધારું થઈ ગયું, મુસાફર
 એકદમ મુઝાઈ જવા લાગ્યો, એકા એક સાહસ કરીને પ્રવેશ કર્યો
 તેના માટે અનેક પ્રકારના તર્ક વિતર્કને આધિન થઈને પસ્તાવા લાગ્યો;
 પણ તે ઘણો બહાદુર અને હિંમતવાન હતો તેથી ભય પામ્યો
 નહોતો, પણ આ પાટીયું શા આધારથી વસાઈ ગયું ! તે વિષે અનેક
 પ્રયત્ન કરીને જોવા લાગ્યો ઘણીક વાર મુખી તે આમ તેમ મળી
 ચુક્યો; ત્યારે એમ જણાઈ આવ્યું કે પ્રવેશ કરતાંજ અંદરના પેડેકા
 પગથીયા ઉપર વજન થવાથીજ આ ખુટકું થયેલું દ્વાર વસાઈ ભય
 છે; અને આ દ્વાર એટલે શિળા લેખની પાછળ વજન હોને લોખંડી
 ઠકું તાણવાથી ખુટકું થઈ જાય છે; દ્વાર સંબંધી આટલો ભેદ
 જાણવામાં આવ્યો તેથી તેને આનંદ થયો; ત્યાંથી ધીરે ધીરે આગળ
 ચાલ્યો; પણ રસ્તો ત્રણ હાથ પોહોળો અને બંને બાજુ આરમ
 પહાંણથી જડીત કરેલી ભીંતો જણાઈ, અંધારું એટલું બધું હતું કે
 કંઈ પણ જોઈ શકાતું નહોતું; તો પણ તે મુસાફર સરાસરી એક
 કોસ મુખી એવી હબના રસ્તાએ ચાલ્યો ગયો; ત્યારે છેવટે એક
 ભીંતની સાથે તે મુસાફર ભટકાયો; એક કોસ મુખી લંબાઈ વળત
 નાળીયા માટે તે મુસાફર ઘણું વિરમય પામ્યો; તેમાં પગું છેવટે બીજી

આવવાથી નિરાશ થયો; થોડીક વાર સુધી હેડગ લેઈ; કેટલીક વાર
 સુધી વિચારમાં રોકાયો-વિચાર કરતાં કરતાં એવા નિશ્ચય ઉપર
 આવ્યો કે આટલી જમી લંબાઈ વાગું સાંકડા રસ્તાનું આરસ પહાંજથી
 જડિત કરેલું નાનીયું છે તો તે કામ નિર્વ્યક નજ હોવું જોઈએ; જલે
 કદિ ભીંત આવી છે, પણ તે ભીંતમાં કે આજુ બાજુના ખુણામાં
 કોઈ પણ એક હોવોજ જોઈએ; અડાહા ! આજની મુસાફરી અત્યંત
 વિચિત્રતાની જણાય છે; એ પ્રકારે વિચાર કરીને અધારામાં એ
 બાજુની ભીંતો ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો; પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો
 નહિ; વારંવાર અમ તેમ અધારામાં આથડ્યો, પછી ઉવટે નિરાશ
 થઈને ત્યાંજ બેસી રહ્યો, જળી વિચાર મુઝી આવ્યો કે ઉલોગતો
 કરવોજ જોઈએ, મારા મનની ધારણા કદિ પણ ખોટી પડે તેમ નથી;
 એમ ધારીને ફરીથી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં
 દોખંડનો ખીંટો ભીંતમાં ઝાલવેલો હતો તે સાચે સ્પર્શ થયો; એટલે
 તે ખીંટાને અમ તેમ ભેરથી જે ચવા લાગ્યો; એટલે એકદમ યિગાનું
 ધાટીયું ખરર કરીને ભીંતમાં ઉતરી ગયું; એટલે અજવાળનો ભાસ
 થયો; કરેલો પરિશ્રમ સફળ થયો એમ ભણીને તે મુસાફરે તેમાં
 પ્રવેશ કર્યો, એટલે એક મોડું યોગાન નજરે પડ્યું; તેમાં અનેક
 પ્રકારની વસ્તુપતિયોનાં અને પુષ્પનાં ફૂલોં ઝાલવી રાખેલાં હતાં;
 બાજુ ઉપર હસ બાર બોરડા હતા, તે તરફ ખુલ્લા હતા, તે ફરેક
 દોરડામાં તેલું બ્યારે એવું ત્યારે એકમાં જળ ભળના મેવા ચીમરે
 પાર્યં ભરી મુકેલા હતા, લીંબમાં અમુલ્ય મુવનું અને ચાંદીની
 જનાવેલી વસ્તુઓ જેમકે ડાલી, વાટા, ટાટ, પચાણાં, દે.લ, અને
 મનને આશ્ચર્ય થમાટે તેવી વસ્તુઓ ચોમ્ય ચોમ્ય જોડેલે ઝાલવેલી
 હતી, ચીંબમાં ઉત્તમ પ્રકારની લેણ હતી, જેમાં હસ બાર પહાંજ
 તેમાં મુખમલની તટાઈયો પાથરેલી હતી; અને બાજુએ ગાંડી
 ડીવા ઝાલવેલા હતા, યોજામાં પાંચડાયા હતી તેમાં ઠેર ઠેર દાંડિયાં
 ને તારાં હતાં, તે તારામાં ચાંદી (રૂપ) ના મલકતા અને શાવ
 રહેલાં હતાં, છતાં ને દાંડીયાં તમામ ખુલ્લાં હતાં; એ પ્રકારે
 જંગલમાંથી ભરપુરવો સુખ અવાજ આ મુસાફરે જોયો, તે

સઘનું જોનાંજ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને સંકલ્પ વિકલ્પના સપાટામાં
 એકદમ સમાધિસ્થ થઈ ગયો;—વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ
 ગુપ્ત અવાસમાં કોઈ પણ માણસ જણાતું નથી; છતાં આ જગ્યા એટલી
 બધી સ્વચ્છ છે કે, દરરોજ વાળી બુડીને કોઈપણ સાફ કરતું હોય,
 અહાહા ! આ સ્થળમાં એવું શું કોતુક હશે ! અથવા તો કોઈ સ્પર્શ
 રહેતો હશે કે શું ! તેમ નહિ તો કોઈ કૃત્યાઓ રહેતી હશે કે કેમ !
 એક વાતે આ અવાસ ભય બતાવનારો છે; કેમકે આ ગુપ્ત અવાસ
 નિર્મલ અને ગાઢ જંગલમાં બનાવેલો છે; તેથી મનુષ્ય વર્ગ આ
 સ્થળમાં સુખ ભોગ માટે રહિ શકે એવો તો સંભવ જણાતો નથી;
 આમ વિચાર કરતો કરતો તે મુસાફર સઘળા જોરડાઓ તપાસીને
 વિશેષ જાણવાને માટે બીજી જાણુએ ફર્યો; ત્યારે તેણે એક વિશાળ
 ચોક જોયો; તે ચોકની ચારે બાજુ સફેદ સંગેમરમર પથ્થરના
 સ્થંભ ખડા કરેલા હતા, તે સ્થંભ ઉપર જડીત્ર અવાસ હતો; ચોકના
 ઉપરના ચારે તરફના ભાગમાં આરસ પહાંજુ પથ્થરથી જડીત્ર કરેલી
 પડાળીયો હતી, તે પડાળીની ચારે બાજુ મળીને વીસ જોરડા હતા,
 તે તમામ જોરડા અનેક પ્રકારની શુશોભિત વસ્તુઓથી સુંગરેલા
 હતા, તે સઘળા જોરડા તે મુસાફરે જોયા; તેમાં એક જોરડામાં
 ખીંટી ઉપર અંગરખું બરાબી મુકેલું હતું; તે અંગરખું તેણે તપાસ્યું,
 ત્યારે તે અંગરખાના ગુંઝામાંથી એક પત્ર નિકળી આવ્યો, તે પત્ર
 તેણે વાંચ્યો, પત્ર વાંચતાંજ તે મુસાફર એકદમ ચકરી ખાઈને જમીન
 ઉપર પડી ગયો; તેનાં જન્યો નેત્ર લાલ થોળ જેવાં થઈ ગયાં; આખું
 શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું, કમરમાં તલવાર લટકતી હતી તે તલવાર
 મ્યાંનમાંથી કાઢીને સંગેમરમરના પથ્થર ઉપર ત્રણ ચાર ફટકા કર્યા
 તેથી તલવારના બે ટુકડા થઈ ગયા; હોહ ફડફડવા લાગ્યા; વારંવાર
 ઉઠો થઈ થઈને તે અંગરખું હાથમાં લઈને તપાસવા લાગ્યો; ત્યારે
 તેને એટલું નફી થયું કે આ કીમતિ અંગરખું અમુક સરદારનું છે.
 અને તેનાજ ગુઝામાંથી નિકળેલો આ પત્ર છે, અહાહા ! એમ શી
 રીતે જન્યું હશે ! જે પરમહુસ જેવો મહા શાન્તી છે તેવા પુરુષના
 ચેટમાં મળ શી રીતે હોય ! જેને સઘનું નગર કેવળ પવિત્રરૂપ મળે

છે તેવા પવિત્રનું અદ્વિયાં અંગરખું શી રીતે હોય ! અરે ! મહે સાહસ
 કર્યું ! કોપાશિન થઇને મહે મારી કિમ્મતી તલવારના બે કઠકા કર્યા;
 પણ તમામ વિચાર કરતાં એજ અર્થ્ય લાગે છે કે આ પત્ર, આ
 ગ્રંથ અવાસમાં, આ અંગરખાનું ધારણ કરનાર કેાઈ મનુષ્ય પાસે
 શી રીતે આવ્યો, હે પ્રભુ ! તારી ગહનગતિ છે; હે પ્રભુ ! છેજ મને
 આ રસ્તો બતાવ્યો છે; અને તારીજ કૃપાથી આ બાબતનો ભેદ
 આગળ જતાં જણાઈ આવશે, આ પ્રભાવે મુસાફર શાન્ત થયો, અને
 પેલા ભેદ ભરેલા પત્રને સાચવીને પોતાના ગુજામાં મુકી દીધો; પછી
 તેને પોતાના પોતાને માટે તથા જે નગરમાં જવું છે ત્યાં પોહોચવાને
 માટે કાળજી થઈ; તેથી તુરતજ એ ગ્રંથ અવાસમાંથી નીકળવા લાગ્યો;
 જે ખુલીથી નાજીયાની અંદરનું મોઢું ગારણું ખુલ્લું થયું હતું તે
 રચનાથી માહીત થઈને તેણે તે દ્વાર બંધ કર્યું પછી તે એકકોસ મુખી
 ભયંકર અંધારા વાગી નેજામાં ચાલવા લાગ્યો, કેટલીક વારે તે ચિલા
 લેખની આગળ આવી પોહોચ્યો, તે ચિલાલેખ દ્વારને ખુલ્લું કરીને
 વાવની અંદર ઉતરી પડ્યો; એટલે ચિલાલેખનો પથ્થર જેમ હતો
 તેમ વસાઈ ગયો; પછી તે સ્વાર વાવમાંથી નીકળીને પોતાના અંધ
 ઉપર બેઠીને રસ્તે પડ્યો—

વિજ્ઞાસાનંદ કોણ ?

આરે બાજુ ગગન સુંબિત મોટા પર્વતોના મધ્ય ભાગમાં
 પ્રભાનગર અત્યંત લક્ષિમિ નિવાસે કરીને તથા સારા વિદ્વાન પુરોહોના
 વાસથી અને અનેક ઉલ્લેગથીજ મુરોલિન હતું; તેમાં પ્રમત્ત સિંહ
 નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેનું રાજ્ય મધ્ય બહોતું હોવાથી
 એટ પ્રધાનો રાજ્ય કાર્યભાર સ્થાપવા હતા; તે સથળા કામદારો ઉપર
 એમરેષ રાજનાર વિજ્ઞાસાનંદ નામનો એક કુળનો પ્રાસણ હતો,
 વિજ્ઞાસાનંદ જે નગરના રાજના મુછનો વાગ હતો, તે એટલું પાણી
 ય તેટલું પાણી રાજ પીતો હતો, અર્ધાન વિજ્ઞાસાનંદ ઉપર પ્રમત્ત
 સિંહ રાજાએ પૂર્વ વિશ્વાસ રાખ્યો હતો; તે વિજ્ઞાસાનંદની વિચિત્ર
 દેહી કોઈના કન્યામાં આવી શકે તેથી નહોતી; તે મહામંજીર અને

અને અર્થની જગ્યાએને પોથ કરાવતો હતો, - તે થયા પછી, તદ્દ્યોપાસય, એ નામના ભવ્ય મકાનમાં વિલાસાનંદના આવડામાં બેઠેલા તરુણ, બાલો, અને વૃદ્ધ યુવતિયો વિલાસાનંદની યોગ્યતાને હાજર રહેતા હતા - તેવા મકાનમાં વિલાસાનંદ શ્રી સિદ્ધિ પતિવ્રત ધર્મ પાળવા માટે અસરકારક યોગ્ય કરતો હતો -

૧૫ બટપ્યા પછી, રાજદ્વારમાં જતો હતો, છતાં ત્યાં પણ રાજદ્વારમાં રાણી વાસમાં તમામ રાણીયોને જેની જેટલી યોગ્યતા અને જેટલો વિધાનો સરકાર હતો તે પ્રમાણે વિલાસાનંદ દરેકને તેના પુરુષકોનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો, બ્યારથી વિલાસાનંદ યોગ્યે ઉત્તમ યોગ્યતા માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવ્યો ત્યારથી દરેકને વિવેક તથા પતિવ્રત ધર્મના અંકુર ફુટેલાં જોઈને રાજાને તે પાર રહ્યો નહોતો, વિલાસાનંદની સર્વ કાર્યમાં કુશળતા જોઈને તેની ત્યાગવૃત્તિ જોઈને તેના માટે સધળા પ્રકારે નિયત પદ્ધતિ મનમાં રચી હતી, તેના ઉપર હૃદયી જાહેર દુષ્ટા હતી, તેને પીરતાર વાલો રાજ્ય અવાસ જુદો રહેવાને માટે આપ્યો હતો, તેણે હાથે કૃપીયાની કુવન દોષાને માટે વસ્તુઓ ગોઠવેલી હતી, જ તેને જે અધિકાર આપ્યો હતો તે તમામ રાજાની સત્તા હતો; યદપિ તે સત્તાનો સ્વરૂપ ઉપયોગ કરતો હતો, તે વિલાસાનંદની શ્રી મર્મ પામી હતી ત્યાર પછિ રાજાનો આરોગ્ય દૈન્યથી લગભગ માટે થયા છતાં પણ નહિ માનતાં પ્રક.ચર્ય વૃત્ત પાળતો, જોટલી જપિ રાજ સમૃદ્ધિ હતી છતાં મૂનચર્મ પ.પદ.ને ટકવતો હતો, પછી બ્યારે તે જોડાનમાં જતો રહેતો હતો ત્યારે તેના વિશે જોઈને કહેજ ખબર થતી નહોતી, તે અવાસમાં ત્રણ ત્રણ મુખી તેનો પન્નેજ લ.રતો નહોતો, તે સર્વેના દેખતા ને જાણવા.સમાં દ્વાર બંધ કરીને પ્રવેશ કરે, પછી આજ્ઞાપુત્રી અથવા તે પુત્ર બાદેશ નીકળે નહિ નિત્ય નિઃશ્વ પ્રમાણે ન કરતા આવનારાઓએ, વિલાસાનંદના ટકવન રથનું દરવાજામાંથી જુદુ કરીને અને તેમાં પ્રવેશ કરીને બહાર નીકળું ત્યારે તે રથને પણ જોવામાં આવે નહીં, તેથી કરીને

સવડ મનિ આપી; કેમકે પ્રમત્ત સિંહરાજા દરરોજ વારા કરનારાણીને ઘેર જતો હતો તેથી દરેક રાણીને સોજમે દીવશે તે રાજાએ યેરા હાથવાને વારો આવનો હતો; તેથી વિલાસાનંદને મન માન્યુ થતવાને તાગ ડીક મળ્યો હતો, તેમાં પણ વધારે નિર્ભયપણે મુખ્ય ભોગવવાને વિલાસાનંદે વાવ તરફનો મુખે અવાસ ધણેજ પસંદ કર્યો હતો; તે મુખા અવાસમાં ઘણા વરસથી રાજાની રાણીયો સાથે એટલે જ્યારે વારા વાળી રાણી રાજાની યેરામાં જે રાત્રી રાજા ત્યારે પંદર રાણીયો નિર્ભય થઈને તથા એક સંપ કરીને રાણી વાસમાંથી ચંદ્ર ભગવાના એરડામાં થઈને મુખ રસ્તે થઈને વિલાસાનંદના મહેલમાં, જે કે સમાપી ચઢાવવાની એરડી પીલાસાનંદે દરારી હતી તે એરડીમાં આવીને હાજર થઈ જતી હતી,

દુર્માટમિ કુતુહલ.

મુખી રીતે શાકવ ધર્મને માનનાર વામ માત્રી વિલાસ કિયામાં મસ્ત રહેનાર વિલાસાનંદે અજ જુદી પ્રકારની રચના અનેક વસ્તુઓ એકઠીને તે મુખા અવાસમાં કરી હતી; કેાઈને ખગર પડે નહીં એવી રીતે શાકા ધર્મના હાલદાન કર્મ કાન્ડમાં અનુભવિ અને પૂર્વ વિશ્વામુ તથા દરેક વૃદ્ધ જાણુઓને વિદેશથી પરભરે રસ્તેથી લેવાઈને હોમાત્મક વાંટી પ્રયોગ કરવાને મુશમાં તેમને પ્રવેશ કરાવ્યો હતો; તેઓએ મોટા વિભારવાળા એકમાં વેદી કરી હતી, અને તે વેદીની ચારે બાજુ ચિત્ર વસ્ત્ર પેહેરીને (કુંડ) વૃદ્ધ જાણુઓએ ભીજ મંત્રથી હોમમાં અમૃતિ આપવાને શરૂવાત કરી હતી; તે વેદીની ડાબી બાજુએ જરૂર દુર એક પામને વધ કરવાને માટે શાકિક પદ્ધતિના યાંત્રિકે બાંધી મુક્યો હતો; પીરે પીરે તારથીત્વાડા, રાજાને હુમ્માર થઈ રહ્યો હતો, બીજી બાજુએ એક ચંદ્રારેલ; એરડામાં એક વિલાસ જાણુ થી ચાકની મુખ સાંચિયાંજ પદનિ પ્રમણે ત્રિકોણ વરૂંડે, જારિ ચંત્ર કાઢીને તે ઉપર મળવાય એકીને કરિ રહ્યો હતો; બીજી બાજુએ પાકયાળમાં કેટલાક મ.જુલો, બાજુના ભણ વસ્તુઓ પકવ કરવાને માટે દેવોએ લાગેલા હતા; તેમાં

જનાયાને હથિયાર તથા જે માણસો આવીને ઉભા રહ્યા; આ વખતે
 વિજાયાનાં હાથી દ્રષ્ટિ નહિન આવેલા સમજાઈ જે માણસો ઉપર ગળ
 તરફ વળવનામનો મદા વળવાન પ્રાણજી હોતો તેના તરફ જોઈને
 હંસારો ક્યો એટલે તે વળવના તુરત હાથ તલવાર હાથમાં પકડીને
 પેલા ઉભા રહેલા જે માણસોની પાંચે જગ પાડોચે; વિજાયાનાં
 મલમલનું ઉપરનું એકડું હતું, તે પણ સત્વરથી ત્યાંજ ઉભો રહ્યો,
 મથળી જગોએ રીપકનો મકાશ હતો તેથી પુર્ણચંદ્રના અસ્થાનની
 માફક તમામ જગોએ અજવાળું હતું; વિજાયાનાં હોતો જોતાંજ એક
 શમ પારી જે સિંહ ગર્જના કરી; અને ધ્યાનમાંથી તલવાર બાહાર
 કાઢીને વિજાયાનાં હોતો મરતક ઉપર જોયો ઉગામવા બધ છે તેવોજ
 વળવના તલવારનો ફટકો તે જીવાન ઉપર લેયો ક્યો કે તુરતજ જમીન
 ઉપર ગળથી પડ્યો; તેની જોટ લીજો હતો તે કાણ છે! જે વિરે
 વિજાયાનાં હોતો મારી પેકે જાણી લીધું હતું; તે પ્રમત્તસિંહ જેકે
 વિજાયાનાં હોતો રાજા, શિરછત્ર, અને બીજી રીતે શિષ્ય હતો; અને જે
 માણસ તલવારના અખમથી મર્જ પાડ્યો, તે પેલો મુસાફર જે કે
 વાવની અંદર આવેલો આ ગુપ્ત અવાસનો ભોમિયો થએલો અને
 પેલા અંગરખામાંથી એક કામગ લઈ ગયો હતો તે હતો; વિજાયાનાં
 પોતાના પત્નીને જોગ્યો, છતાં તે રાજા પ્રત્યે લાગ્યોગ નેત્ર કરીને
 હોતો લાગ્યો કે અરે અધમ! હુલ! પરવાનની વિના આ અમારા
 નવાસમાં તો શા માટે પ્રવેશ ક્યો તું ન્યાય કરનારો રાજા છતાં ચોરી
 કરનાર અધમ માણસોની માફક ચોર થઈને શા માટે આવ્યો! અમે
 યોગનિષ્ઠ માણસો ગમે ને રથાનકમાં ગમે તે હાથમાં રહેતા હોઈએ
 છતાં તું અમારી રહેલી અને હંમ જોવાને માટે શા માટે પ્રવચન કરે છે!
 પ્રમત્તસિંહ પોતાનાં હથિયાર જમીન ઉપર ફેંટીછીને
 વિજાયાનાં હોતો લે હાથ જોડીને કહ્યું કે હે ગુરૂ મહે આપને ગુરૂ
 કરીને માન્યા છે, આપે ગાત્ર રાજ્યમાં ઉત્તમ પ્રકારનો સુધારો ક્યો
 છે અને આપે આત્મસાન બન્યું છે એટલુંજ નહીં પણ મહારી તમામ
 પ્રધાન વેદ ધર્મને માનનારી સદાચરણ વાળી થઈ છે, એ તમામ અપદ્મ
 કર્મન્ય હું જીતી ગયો નથી, જે ઉત્તમ ગુણ આપનામાં છે તે ગુણ

અપુત્ર' કે નમને દુઃખ નહિ દઈ નમે અ પગ રાજ મંદિર તરફ
 નમે કંઈ રસ્તે યદને આચાર્ય તે મધ્યે માંગે બતાવે, - સન્ન
 પ્રમત્તિ મિહનું અમથ વચન આજની કુમુદા રાણીએ રાજાના ચરણ
 રત્નક નમઃપીને કહ્યું કે. હે મહારાજ ! આ મુમ અવાસમાં
 મેં જ જોય અ.આપીએ; અપે વિજ્ઞાસાનંદને ગુરુ માન્યો છે, તે
 માણે અને પગ ઘર માનીયે છોએ, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ગુરુ આ
 ને પ્રમત્તે વર્ણવે એછેએ માટે હે રાજન ! આજે અષ્ટમીની પુ
 હની તેથી ગુરુએ અમને આ સ્થાનમાં અવવાને કહ્યું હતું; તેમન
 આજ્ઞા મારે ચઢાવીને અને અદિયા આચાર્ય છીએ; માત્ર અમારે
 ગુન્હો એટલોજ છે કે આ સ્થાનમાં આવવા પહેલાં અને આપની
 પરવાનગી લીધી નથી;

પ્રમત્તસિદ્ધે પીરજ રાણીને કહ્યું કે-ઠીક ઠીક તેની કંઈજ
 ચિંતા નથી. ગુરુ જેમ કહે તેમ ચાલવું એછેએ, જલ્દે કદી તેમ કહ્યું
 તે કાંઈ કાળજી નથી, પણ હવે અહિં રાજ મંદિરમાં ચાલે અને
 જે રસ્તે યદને તમે આવ્યા છો તે રસ્તે બતાવે;

રાજપુત વચન સાંભળીને સઘડી રાણીયો કમ્પી થઈ તેમાંથી
 કુમુદા સોમી આનંદ થઈ ચાલવા લાગી. તેની પાછળ સઘડી સ્ત્રીયોનું
 ટેવું હતું. તેની પાછળ પ્રમત્તસિદ્ધ પોતાના ગુરુ સિપાઈયો સાથે
 તથા દે.રેટ્ટેથી બાપિજી વિજ્ઞાસાનંદને લઈને અને બાકીના બ્રાહ્મણોને લઈને
 રસ્તે કાપવા લાગ્યા; કેટલીકવાર થયા પણ તે એવતાનો માર્ગ છોડ્યો
 અને સર્વે માલુસો વિજ્ઞાસાનંદ જ્યાં પદ.સન વાગીને એકાન્ત
 સ્થાનમાં પેસેને હતે. તે સ્થાનમાં સદગા આવી પોહોઆયા;
 વિજ્ઞાસાનંદના અવાસમાંથી તમામ માલુસો બાહરે નીકળ્યા, રાણીયો
 ને માટે મ્યાના તૈયાર હતા તેમાં સઘડી રાણીયો ભેડી પછી
 પ્રમત્તસિદ્ધે વિજ્ઞાસાનંદના મહેલને ત ગુરુ વસાવીને તેને લઈને પોતાના
 વીર યોદ્ધાઓને લઈને દરબારમાં ચાલ્યો ગયો; અને વિજ્ઞાસાનંદને
 કારામકુમાં મોકલી દીધા;

બીજે દિવસે વિદ્વાન પંડીત અને અષ્ટ પ્રધાન તથા પ્રમ
 વર્મમાંથી શાસુ શેઠ શાહુકાર વીરેશ્વરી સમાજરી, તે વખતે

આનંદ કરીયે પરમેશ્વર એવો દયાળુ ! છે કે એવો હીવસ આ
દેખીયેજા પણ બહિસ કરશે. તથાનુ.

આપની હાથી.

અંદ્રશ

હે ભાઈયો ! આ વિલાસાનંદને શુભ અવાસમાંથી મારી આ
રાણીયો સાથે ઠહે પકડયો છે;—જે વિલાસાનંદે આત્મબોધ આ
સત્ય બ્રહ્મ અને જગત મિથ્યાનું પ્રતિપાદન કરાવીને, શુભ
સ્થિતિમાં લાવવાને માટે ષડ્ સંપત્તિ શમાવી સાધન સાધ્ય કરવા
મને અને તમને સર્વને ઉપદેશ કરતો હતો, તે વિલાસાનંદ વાગમ
મવર્તક થઈને પાડાનો વધ કરીને હોમ કરાવતો હતો,—જે વિલાસાન
પ્રાતઃશાળમાં પદ્માસન વાળીને એકાન્ત ઓરડામાં અડગ ધ્યાન થતો
હતો, તે વિલાસાનંદે લાવણ્યવતિ પરભી સાથે લંપટ પહે વર્ગવાન
ધ્યાનમાં મમ રહેનારો નજરે પડ્યો,—જે વિલાસાનંદે સ્ત્રી સિદ્ધિ
માટે પતિવ્રત ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાને સામ્ય ચેહેરથી તથા નિર્મળ
નેત્રને જગીન ઉપર રાખીને ઉત્તમ ભાષણ કરતો હતો, તે વિલાસાનંદ,
નવ નવિન તરુણ સ્ત્રીઓના ટોળામાં રહિને શૃંગાર ઉદ્દિપનની વાતો
કરતો હતો; જે વિલાસાનંદ રાત્રી વખતે આત્મપુરાણ, પંચદશી,
તથા ભગવતગીતા ઇત્યાદિક આધ્યાત્મ જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચીને
ભોગ્યોનાં મન શુદ્ધ કરતો હતો, તે વિલાસાનંદ તરુણ લલનાઓ
ના ટોળામાં બેસીને કોકયાસની વાગ સાંબળાવતો હતો; જે આ
વિલાસાનંદ આશુર્વેદ મતને અનુસરીને તથા વેદિક શાસ્ત્રને મંજિને
શારીરીક સંપત્તિ સુધરવાને માટે મધ માંડતો નિરરધાર કરીને ચર્કસ
મિશ્રિત દુગ્ધ પિવાને માટે મત આપતો હતો, તે વિલાસાનંદ મદ
મસ્ત ધબ્બેલી અત્યંત સ્વરૂપવાન સ્ત્રીને વાગભાગે બેસારીને શ્લી શ્લક
ધર્મનું પુણ્ય કરાવીને મધના પ્યાણ મદમદાપી જતો હતો, તથા
અમશામલ કરતો હતો; તે શું ! અંદનથી બાદન કરેલા કપડાવાદા
આવા દમને યોગ્ય જાનવો ! નહિ નહિ, એનું અનંતરણ શુદ્ધ છે
એક પવિત્ર અનંત મહાધરે; જર્ણુ દિવસે ૧૫ ઉ ૧.

હે રાજન ! આ વાત ઉપરથી તને સમજણ પડી હશેજ કે જેના શરીરમાં કામનું વિશેષ આવર્ણ હોય છે તે ભલે કદી વિદ્યાન હોય તો પણ તે આવર્ણના સપાટામાં ફમાઈને તેવાં કામ કરે છે; કામાન્ધ પુરૂષના અંતઃકરણમાં આ વિવેક, નિર્વેદતા, નિર્દયતા, સાહસ કૃત્ય, ક્રોધાવેશ, અને સ્વર્ધ, એટલા વિચાર નવિન ઉત્પન્ન થાય છે, આ વાતમાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે વિવેકાનંદે જેનું અજ્ઞા બાધું, અને જેને પેતાનો પિતાતુલ્ય માનવો એઈએ છતાં અવિવેક દ્વારાએ રાણીયેનું મન હરણ કરીને અનાચાર રીતે વર્ત્યો; એજ સુક્ષ્મ અવાસ્થામાં પ્રમત્તસિંહ આવેલો છતાં લજ્જાનો ત્યાગ કરીને નિતિ વિરૂદ્ધ બોલવા લાગ્યો હતો. એજ પ્રમત્તસિંહના સાજાને નિર્દયતા વાપરીને મર્ણુ પમાડ્યો. હતો; પોતાનો માણીક અજ્ઞાતા છતાં તેના અવાસ્થામાં દંબકાર્ય બતાવીને પ્રવેશ કર્યા પછી જે કાંઈ કાર્ય કર્યું તે તમામ સાહસનું દર્શણ છે.—એ કે તે ઉપર ઉપરથી મિથવાણી બોલતો હતો પણ જ્યારે પોતાના મનનું ધાયુ થતું નહોતું ત્યારે તેને મોધ અહતો હતો, તે સમયનું કામ વિચારના આવર્ણનું દર્શણ છે;

કેાંધ.

હે રાજન ! જેના અંતઃકરણમાં મોધનું વિશેષ આવર્ણ છે, તેને કદી પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી; મોધને જ્યારે પ્રકોપ થાય છે ત્યારે વિવેક નાશ પામે છે; શારીરિક સંપત્તિ ઉપર બીજકુલ પરવા રાખવામાં આવતી નથી; જેમ જવાહરમાહી પદાર્થને ગમી સ્પર્શ કરે છે તેમજ મોધ આવર્ણમાં દુબી ગયેલો અર્થ ત ક્રોધાંધ મચ્છેલો પોતાના શરીરને જેવી રીતે અજ્ઞાન દ્વારાએ પતંગીયો હીપકમાંપડીને ભસ્મ થાય છે તેવી રીતે તે મોધાથી મર્ણુની જીક નહિ રાખતાં યુદ્ધ કરીને નાશ પામે છે; કેટલાક સસ્ત્રવટે કરીને આત્મ હત્વા કરે છે, કેટલાક પોતાની સ્ત્રીને કિંવા પુત્રને, કિંવા પીતાને કિંવા માતાને, કે, ભગનીને મારી નાંખે છે; મોધી માનુષના અંતઃકરણમાં સાહસ કર્મનો નિવાસ થાય છે; મોધનું જ્યારે આવર્ણ થાય છે ત્યારે નિર્દયતા પ્રાપ્ત થાય છે; દરેક શબ્દો વજ તથા બાંજ જેવા બીજગ્યાં કરે છે; ક્રોધાતુર માણસની સજ્જન પુરૂષોની કે વિદ્યાન જનોની સોજત થતિ નથી;

વિવેક, જ્ઞાન, સારાસાર વિચાર; અને ફરીના ફરીનનો ચિન્તાર તોપણ વિધન માણસને જ્યારે અત્યંત લોભનું આણ થાય ત્યારે તે લોભમાં ફસાઈને બહુી છુટીને અપકિર્તિ મેળવે છે. થપિ થણા ભાગે નિતિપુર્વક લોભ, ક્રોધ, મદ, માસર, ઈત્યાદીક દુર્લભ અને ખગ પુરુષોને ભય આપવાને માટે વિધન પુરુષો રાખે છે, અને રાજાઓ પરસ્પર રાજ્યની મર્યાદા માહોટી કરવાને રાજ્ય લોભ રાખે છે, એક બીજા ઉપર ચઢાઈ કરીને વિજ્ય મેળવે છે; પરંતુ જુદિબળ, બાદુબળ, અને શાયં ભગથી તુમુલ સંસ્થામ કરિને તેવું કાર્ય કરે છે; છતાં તેઓ યત્ન કરે છે, લોકોપકારક કામ કરે છે, પ્રજાનું પાલન કરે છે, ઉદાર વૃત્તિ વડે કરીને વિધન પુરુષોને ઉત્તેજન આપે છે, ઈત્યાદિક અનેક પ્રમારનાં ઉત્તમ કામ કરીને સુનિનિચે વર્તે છે. હે રાજા! લોભ આશ્વર્થી જે ખોટાં કાર્ય કરવામાં આવે છે એજ એમ વિચારવું ચિત્ત સમજ લેવું એકાએક; એજ પ્રમાણે-

મોહવૃત્તિથી સારાસાર વિચારનો નાશ થાય છે; નીતાણ ઉપર રાજણ મોહ પાડ્યો હતો, તેણે નિતિનો ભંગકરીને મુખર્થ મુગનું રજૂ પરીને કપટ કર્યું; એમ કરીને શીતાણનું રજૂ કરનાર લક્ષમણને ખોટાવાને પ્રવચનો પ્રયત્ન કર્યો, એજ મોહ આશ્વર્થ આપિન થએલી શીતાણએ તે મુગચર્મની કચુડી બનાવવાને માટે તે મુગને મારવા સારૂ શીરામચંદ્રને અણુ કરીને અરણ્યમાં મોકલ્યા; અને એજ મોહ આપિન થએલા રાજાએ મિત્રક સંન્યસ્યને કપટી રેથા પારણ કર્યો, અને સૌંદને હરિ ગયો, - હે રાજા! એજ મોહને આપિન થએલા શીરામચંદ્ર પરમાત્મા અરણ્યમાં ટેર ટેર શીતાણનો તપાસ કરવા ફરજ હતી, આગરે એજ મોહાપિન થએલા રામચંદ્રએ શિતાણ મળવાના સ્વાર્થ માટે અમદ અને સુશિવનું કહું મનનીને કપટારાએ વાગી વાનરને માર્યો; હે રાજા! તને શંકા આવશે કે રામચંદ્રએ કે એમણે કહું વાસિટ પાસે દમ્ભજાન પ્રાપ્ત કરેલું હતું; એજ મદા વનવેણા પરમાત્મા છતાં તેમને મોહનું આશ્વર્થ કેમ થયું! ને શંકાનું સમાધાન આશ્વાસ રામાવણ કરે છે, જેમાં આ સ્તુત સારીમાં આત્મા, પ્રકૃતિ, અને ૭ વિચાર વિચરે છે

કરીને રોકે છે; જ્યારે મન નિર્મળ હોય છે તથા શુભ જ્ઞાન મેલે
વિવેકથી મનને સારા વિચારની અસર થાય છે ત્યારે તે નિર્મળ મન
શતિ દ્વારાજે વિકારના બળને કબાલવાને સમર્થ થાય છે; હે રાજ્ય
મહે તને જે દતિદાસ કહેા, તેમાં પ્રમત્તશિંહને વિજ્ઞાસાનંદ તરફથી
મહેલા ઉત્તમ લોધની અસર થએલી હતી; તેથી તેણે મોધ મોહાલોકને
ત્યાગ કરીને તથા સત્વગુણ રૂપી ભુવલુનું પરિધાન કરીને પોતાની
સોલે રાણીયો જે કે ભદ્ર થએલી હતી તે રાણીયોને કંઈજ ઇંચ નહી
કરતાં વિજ્ઞાસાનંદને સોપીને તે સધજાને પોતાના કુટુંબને પક્ષાતાપ
કરાવવાને તથા જન્મ પર્યંત યાદમાં રહેવાને એકાંત સ્થળમાં રાખ્યાં
હતાં; હે રાજ્ય! આ પ્રમાણે છ એ વિકારનું દર્યજુ તું તારા
દુરયમાં કરી એલે;

હે રાજ્ય! આજના લોધનું તું મનન કરજે હવે હું એક
તિમાં આનંદ મેળવવાસારૂ હુકુમું.

યોગીનું વચન સાંભળીને ભાનુપ્રતાપે અસ્તક નમાવીને ત્યાંથી
ગીને પર્વકુંડિ ભણી આડ્યો.

કરીને રોકે છે; જ્યારે મન નિર્મળ હોય છે તથા શુભ જ્ઞાન મ
વિવેકથી મનને સારા વિચારની અમર યાત્રા છે ત્યારે તે નિર્મળ મ
રતિ દ્વારાએ વિહારના બળને જ્ઞાપવાને સમર્થ થાય છે; હે રાજન
મટે' તને જે હનિદાસ કહેા, તેમાં પ્રમત્તશિદ્ધને વિજ્ઞાસાનંદ તરફ
મળેલા ઉત્તમ લોધની અસર થએલી હતી; તેથી તે જે મોધ પ્રાદાદિને
સ્થામ કરીને તથા અત્વગુણ રૂપી ભુવણુતું પરિધાન કરિને પાતાની
સોળે શાળીયો જે કે જાદ થએલી હતી તે શાળીયોને કંઈજ દંભ નહી
કરતાં વિજ્ઞાસાનંદને સોપીને તે સધગાને પાતાના કુટુંબને પક્ષાતાપ
કરાવવાને તથા જન્મ પર્યંત શાદમા રહેવાને જોતાં સધગમા શાખ્યાં
દતાં; હે રાજન! આ પ્રમાણે છ એ વિહારનું દર્યવુ તું તારા
હૃદયમાં કરી બેઠે;

હે રાજન! આજના લોધનું 'તું' મનન કરજે હવે હું બેઠ
રતિમાં આનંદ મિગવવાસાદુ હુણું.
રોગીનું' વચન સાંભળીને જાનુમતાએ અત્યંત નમ્રાવીને ત્યાંથી
હીને પર્નકુટિ બહો દ્યારથો.

કરીને રોકે છે; જ્યારે મન નિર્મળ રહેય છે તથા શુભ જ્ઞાન અવિચલ મનને મારા વિચારની અમર થાય છે ત્યારે તે નિર્મળ મન રતિ દ્વારાએ વિચારના ભગને દયાવશને સમર્થ થાય છે; હે રાજન મને જે દત્તિદાસ કહેા, તેમાં પ્રમત્તચિંતને વિલાસાનંદ તરફથી મળેલા ઉત્તમ લોધની અસર થએલી હતી; તેથી તેણે મોઘ મોહાદિકને ત્યાગ કરીને તથા સત્વગુણ રૂપી ભુવણનું પરિધાન કરીને પોતાની સોબે રાણીયો જે કે જાદુ થએલી હતી તે રાણીયોને ક'ઈજા ઈજા નહીં કરતાં વિલાસાનંદને સોપીને તે સપગાને પોતાના કુટુંબને પશ્ચાત્તાપ કરાવવાને તથા જન્મ પર્યંત શાદમાં રહેવાને એકાંત સ્થળમાં રાખ્યાં હતાં; હે રાજન! આ પ્રમાણે જ એ વિચારનું દર્યણું તું તારા હૃદયમાં કરી જોજે;

હે રાજન! આજના લોધનું તું મનન કરજે હવે હું એક રતિમાં આનંદ મેળવવાસારૂં ઉડુ છું.
ચોગીનું વચન સાંભળીને જાનુપ્રતાપે મસ્તક નમાવીને ત્યાંથી ઉડીને પર્વકટિ ભણી આવ્યો.

કરીને રોકે છે; જ્યારે મન નિર્મળ હોય છે તથા શુભ જ્ઞાન અને
વિચેત્તી મનને સારા વિચારની અસર થાય છે ત્યારે તે નિર્મળ મન
રૂતિ દ્વારાએ વિચારના બળને દબાવવાને સમર્થ થાય છે; હે રાજન!
એ તને જે ઈતિહાસ કહ્યો, તેમાં પ્રમત્તશિંહને વિજ્ઞાતાનંદ તરફથી
મળેલા ઉત્તમ લોધની અસર થએલી હતી; તેથી તેણે મોઘ મોહાદિકને
ત્યાગ કરીને તથા સત્વગુણ રૂપી બુદ્ધગુણ પરિધાન કરીને પોતાની
સોલે રાષ્ટ્રીયો જે કે જન થએલી હતી તે રાષ્ટ્રીયોને ક'ંઈ જ ઈશ નહી
કરતાં વિજ્ઞાતાનંદને સોંપીને તે સપગાને પોતાના કુટુંબને પશ્ચાત્તાપ
કરાવવાને તથા જન્મ પર્યંત શાદમાં રહેવાને એકાંગ સ્થગમાં રાખ્યાં
હતાં; હે રાજન! આ પ્રમાણે જ એ વિચારનું દર્શણ તું તારા
હૃદયમાં કરી બેઠે;

હે રાજન! આજના લોધનું તું મનન કરજે હવે હું એક
રત્નમાં આનંદ મેળવવા સારું ઉકુલું.
યોગીનું વચન સાંભળીને ભાનુપ્રતાપે મસ્તક નમાવીને ત્યાંથી
ઉઠીને પર્વકુંડિ સમી ચાલ્યો.

૫૫૪મ લ઼ર.

૪૫. ચિતંદ્રાદિ, બ્રમવાદો મત દર્શન-

શાર્દૂલ વિકલિતકૃત.

જન્મનો ના જન્મ કુલંભમતઃપુણ્યે તતો ચિવતા
તત્ત્વાદિદિક ધર્મે માર્મે વાતા વિદ્યુતમમ્મા તત્ત્વમ્
બ્રાહ્મા નામ્ય વિવેચનં સ્વનુભવો વ્રજામ્મના મંથિયિ
પુનઃનો જન જન્મકોટિ મુદ્ધતઃપુણ્યેવિનાશકલ્પને ॥

આર્પે.

૧. જન્મના મનુષ્ય ૪૫૫ મળેલા યજ્ઞો દુર્વેષ છે, તેમાં ૧૫
૨. ૧૫ મળે છે પુનઃપુનઃ મળ્યા છતાં તેમાં પણ આશ્વનુભવ
૩. જન્મના પુનઃ દુર્વેષ છે, આશ્વનુભવ મળ્યા છતાં તેમાં
૪. ૧૫૫ મળે, જન્મ નાતેના તાપરે રહેજે એ પણ દુર્વેષ છે, તેમાં
૫. ૧૫ મળે છે અને તેમાં પણ આત્મા અને આત્મવર્ત
૬. ૧૫ મળે છે, એટલું થયા પછી અપરો રહેજે અર્થે
૭. ૧૫ મળે છે એટલું થયા પછી એમાં મેંકો ૪૫૫ મળે
૮. ૧૫ મળે છે એટલું થયા પછી એમાં મેંકો ૪૫૫ મળે

વમન્ન તિલકારુત,

દાન્તા કટાણ ચિતિયા ન મર્તાન્નિવમ્ન,
તવતત તિદેદતિ કોણ કૃત્તાનુ તાપઃ
કપન્નિ વૃદ્ધિ ચિવવાત ન થોવ વાતે
સાંદ વય વયનિ કૃત્તમિદં મર્તિઃ

અર્થ

ભીનાં કદાચ રૂપી ભાષુ જેના હૃદયને બેઠાં નથી તથા કોષ (કોષરૂપી) રૂપી અભિનનો તાપ જેના ચિત્તને ભાગનો નથી. અને ધણા વિષયો ભેભારૂપી પાસથી જેના ચિત્તને ખેંચતા નથી. તે ધીર પ્રેમ આ સપના જનનને જીતે છે.

આત્મ નિયમ પ્રમાણે ચોગીરાજ પાસે ભાનુપ્રતાપ તથા તેની સાથેના સાથી વર્ગ મળિને બેઠા; તે વખતે ચોગીરાજે પ્રશ્ન કર્યો કે હે નૃપાણ ! હવે તું શું પુછવા પારે છે ! એવું વચન સાંભળી ભાનુપ્રતાપે કહ્યું કે, હે મહારાજ ! આપના દર્શનથીજ મન પવિત્ર થાય છે; અને આપની વાણીરૂપ શબ્દ યોગ સંબધ રૂપી મલિન પશ્ચિને ક્ષણવારમા ઉગ્ધિ દે છે; એટલું કહિને ભાનુપ્રતાપ મુખ ધઈ ગયો; ધૈર્યવાર થઈ એટલે ભાનુપ્રતાપનો આચર્ય (ગુરુ) વિજ્ઞાન શર્મા બોલી ઉઠ્યો કે હે મહારાજ ! આટલા દિવસ મુખી આ ભાનુપ્રતાપને આપે બોધ રૂપી તે તમામ સાંભળીને મને આનંદ થયો છે; હે યોગેશ્વર કૃપાનિધિ એટલાજ માટે આપ કૃપાનુ સંત મહારાજની વાણી સંભાળવાને હું પણ ઉમેદવાર થયો છું; અત્યાર મુખી આપની વાણીરૂપ અમૃત પારા પ્રાપ્ત કરી, તથાપિ કેટલીક શકાનું સમાધાન માટે હું હંચા રાખું છું—

વિજ્ઞાન શર્માનું વચન સાંભળીને ચોગીરાજે કહ્યું કે તું કયા હેતુ ઉપર શકા રાખે છે !

વિજ્ઞાન શર્માએ કહ્યું કે હુંતો પંચગવ્યને માનનારો છું—તે સાંભળી ચોગીરાજે કહ્યું કે શું તું જડ વાદી છું કે ! અહાહા ! તારા મનમાં કયા પ્રકારની શકા પ્રગટ થાય છે તે તું કહિતે;

વિજ્ઞાન શર્માએ કહ્યું કે; હે મહારાજ ! હુંતો પંચગવ્યનેજ ન સહિ કર્યાં મારું છું; કદાપી તમે જીવ કલ્યાણે, કિંવા પ્રકૃતિ (માયા) હે, અથવા તે જીવ અને પ્રકૃતિને યોગની સત્તામાં રાખનાર હંચર હે, થવડિ હું તો એજ નિર્લેપ કરૂં છું કે તે સમય એક રૂપજીવ્યજન્ય છે; તે પંચગવ્ય કુદરતિ અનાદિ છે;—મુખે કે અમહારાજ

તત્ત્વ જ્ઞાન ત એક રસ અને મર્મમા નિવાસ કરનાર છે; તે અનંત મહાકાશમા, મધ્યમા પદ્માયનો નિવાસ છે; પરંતુ મહાકાશનો જીજ્ઞાસુ કેઈ વસ્તુમા નિવાસ નથી, અથવા મહાકાશ કરનાં જીજ્ઞાસુ કેઈ વસ્તુ વિના વાળી અનંત કહેવાની નથી;—હે મહારાજ મહેં કેટલાક મત્ત વાતીયોના મત્ત અવલોકન કર્યો છે; તેમાં એક મત્ત એમ જણાવે છે કે; તત્ત્વગુણ, રસોગુણ, તમો ગુણ, પંચભુત, પંચતન્માત્રા, તથા દેશકાળ, આકાશ, વિદ્યુત, તૈજસ, ઓશ શબ્દ સ્પર્શાદિક પંચમથ, સંસ્કાર અને અન્યો વાયુના ધર્મભૂમી જગ પ્રગટ થાય છે તે જન્યો વાયુ, વિગરે મશિને પ્રદૂનિતુ સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે; એકે એજ મત્ત આપ પંચ મત્તના હોનો હું એમ કહું છું કે, પંચભુત એ પણ પ્રદૂનિ (મત્તનુ ની સ્વરૂપ થાય છે, તો પછિ એજ પ્રદૂનિરૂપ મહાકાશમાં તથા તત્ત્વ પદ્માયમા પ્રજ્ઞાન્યાપક છે; એમ તમારા મત્તથી સિદ્ધ થાય છે, તેના બુદ્ધાનામા પ્રદૂનિ (પંચભૂત) પણ અનાદી છે; વગિ તમારા કોઈ પ્રમાણે પ્રજ્ઞા પણ અનાદિ છે; તો હું એમ કહું છું કે; પ્રજ્ઞામાં પ્રદૂનિ કે પ્રદૂનિમા પ્રજ્ઞા છે! હે મહારાજ! તમે તો પંચભુત (પ્રતિને ને જડ કહેલા અને ઇશ્વરને (પ્રજ્ઞાને) ચેતન કહેલો જિ. નવમ. તથા અનંત આકાશમાં એકરસ અખંડ રૂપે ન્યાપક છે એમ કહી છે, તે મું! જડ પદાર્થ પણ અનાદિ અને પ્રજ્ઞા પણ અનાદિ છે કે? કહી એમ કહો કે પ્રજ્ઞા ચેતનમાં મહાકાશ પંચભુતને નિવાસ છે તો પછિ ચેતન પદાર્થમાં જડપદાર્થનું નિવાસ કેમ વ્યવકર્તિ એમ કહો કે સર્વ પદાર્થ પ્રજ્ઞામય છે; ત. જ. ૧૧૧ ચેતન કેમ જનુતા નથી!—જ્યારે પ્રજ્ઞા (ઇશ્વર ચેતન નવમ અને મધ્યમા પદાર્થનો જાગ્રુનાર છતાં નિરૂપાધિ ને સ્વરૂપ જ રહ્ય નવજ્ઞાને પ્રાપ્ત કેમ ન થાય! એ કે પ્રજ્ઞાને નવમ સ્વરૂપ છે છતાં તે પ્રદૂનિનો સ્વભાવ જડ છે અર્થાત્ ૧૧૧ ને જડ પ્રમાણી નથી, એટલે અજ્ઞાન છે; તો હું કહું છું કે જડ પ્રમાણ પ્રદૂનિરૂપ કેમ કહિ શકાય! કેમકે જડ પદાર્થથી ઉદ્ભવે ક. ૧૧૧ ને જડ પ્રમાણ વિના કદિ પણ સ્પુરી શકતી નથી, કદિ એમ કહેશે કે પ્રદૂનિ જડ અને અજ્ઞાન છે, છતાં તેમાં કાર્ય પ્રગટ

યથાની શક્તિ કુદરતિ રહેલી છે, અર્થાત તે પ્રકૃતિ (માયા) આ
 જગત પોતાનું કાર્ય છે એમ પોતેજ જાણી શકતી નથી, તેમકે
 કરોગિયો પોતાના પુંછડમાંથી નીકળતા ત તુરટે કરીને ચિત્ર વિચિત્ર
 જાગ જનાવે છે; તે જાગની જનાવટ ક્રિયાનું ચિત્ર કરોગિયાના અંતઃ
 કરણમાં નથી, અર્થાત જાગ રચવાનું જ્ઞાન કરોગિયામાં છેજ નહિ
 પણ તે કરોગિયો સ્વભાવિક કુદરતિ રીતે એવો ફરે છે કે તેમી જાગ
 જનાવટ જાય છે, તેજ પ્રમાણે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે એમ કહિ કહેતા
 હોતો. હું એમ કહું છું કે જ્ઞાન સર્વ પદાર્થમાં જ્યારે વ્યાપક વિગત
 છે તો પ્રકૃતિ (પંચભુત) માં પણ વિગત જ્ઞાન હજાર વ્યાપક
 હોયોજ નહિ! છતાં તે જડ કેમ કહેવામાં આવે છે ! તમે એમ
 કહો છો કે તે જ્ઞાન વિગત સર્વમાં વ્યાપક છતાં પણ તે નિરાકાર,
 અકર્તા અને દ્રશ્ય છે, તેમી વ્યાપક છતાં કર્મથી રહિત જ્ઞાન કર્મ કરતો
 શક્તિદારાને જ્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે તે તમામ શક્તિ પંચભુત
 (પ્રકૃતિ) માં રહેલી છે; છતાં તે પ્રકૃતિને જડ કહેવામાં આવે છે,
 તેજ પ્રકૃતિ વિગત છે; એમ જા માટે ન માનવું જોઈએ ! એજ
 પંચભુત (પ્રકૃતિ) થી સઘનું વિશ્વ પ્રગટ થએલું છે; એજ પંચ
 મહાભુતથી મુલ ચંદ્રાદિ અનેક ગ્રહગણ આકાશમાં પ્રગટ થએલા
 છે; એજ પ્રકૃતિથી અનેક સ્થળ સાથે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે; અને
 એજ પ્રકૃતિથી જીવ થાય છે; સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે યવું એ ધર્મ
 પ્રકૃતિનો છે, એજ પ્રમાણે જીવ અને પ્રગટ યવું એ ધર્મ પ્રકૃતિનો
 જોવામાં આવે છે; જા પ્રમાણે વેદાન્તીયોનો કૌણ કૌણ પક્ષ તરફનો
 મત છે, તો તે પ્રમાણે જા જગત સ્થુળરૂપે જાને છે; જ્યારે એમ છે
 ત્યારે જા સુષીનું મંડલ કિંવા સુષીનું દયંજ (રેખા) એજ પ્રકૃતિ
 છે;—જ્યારે એમજ સિદ્ધ માનવમાં આવે છે ત્યારે પ્રકૃતિ અનાદી
 હોવી જોઈએ,—જા જગત અને અનેક ગ્રહગણ પણ પ્રકૃતિનું કાર્ય
 છતાં અનાદિરૂપે જાતે છે, જ્યારે પ્રકૃતિ અનાદિ છે, ત્યારે જગત અને
 અનેક ગ્રહો પણ અનાદી હોવાજ જોઈએ, તમે એવું કહેવો છે કે

પ્રકૃતિ જડ છે તે જે કાર્ય કરે છે તે કાર્ય કરવાની શક્તિ છે; જે શક્તિ
 બ્રહ્મ ચેતનની કક્ષપવામાં આવી છે; જ્યારે એમ છે ત્યારે તે પ્રકૃતિનેજ
 ચેતન માનવાને શો વાંધો ઉઠે છે ! હે માહારાજ ! તમે અત્યાર યુધી
 જે બોધ કર્યો, તે બોધમાં મનોનિમ્ન કરવાને માટે યોગાભ્યાસનું
 સ્વસ્થ જતાગ્યું છે; તેમાં પણ વૃત્તિ એકાગ્ર કરવાનો હેતુ છે; જ્યારે
 હેતુ છે; જ્યારે વૃત્તિ એજ પ્રકૃતિ છે ત્યારે પ્રકૃતિ એજ મન છે; તો
 પછી જ્યારે વૃત્તિદ્વારાજે બ્રહ્મવિદ્યા જાણવાની સકતી વધે છે ત્યારે
 એમ તો નહિ થાય છે કે બ્રહ્મને જાણવાને માટે વૃત્તિ (સંકલ્પ)
 મર્ચ થાય છે. જ્યારે તેમ છે ત્યારે પ્રકૃતિને જડ કેમ કહેવાના આવે
 છે ! એજ જડપ્રકૃતિ અર્થાત એકાગ્ર વૃત્તિ દ્વારાજે એટલે જડ વસ્તુ
 થકી ચેતન્યને અવલોકન કરવાને આધારે કક્ષપના કરી છે ! જો કે જડ
 પ્રકૃતિ, અર્થાત વૃત્તિ ચેતન્યને જાણવાને શક્તિ ધરાવે છે તો સર્વ
 વ્યાપક બ્રહ્મને જુદો જાણવાને શી જરૂર હતી ! બ્રહ્મ ચેતન્યને એકરસ
 અખંડ કહોછો તેજ વિશેષણ પ્રકૃતિને કેમ ન આપી શકાય ! હે
 માહારાજ ! તથા હું પુનઃકે જ્યારે તમે જીવને દ્રશ્ય કહોછો અને
 દૃશ્યને ચેતન્ય કહોછો તે જાન્યોનાં શુભ નિર નિરાગ જનાવોછો, છતાં
 તે દ્રશ્ય જીવ પ્રકૃતિ દ્વારાજે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાનો પુરુષાર્થ કરે છે કે
 જુ ! આ જાગત ધણુ જથ્થા છે; આ જાગત પુરું થઈ ગયેલા
 આચાર્યોએ જુદી જુદી કક્ષપના જતાયી છે; જેના અંતઃકરણમાં જે
 કાળમાં જેટલે દૃશ્યને જ્ઞાનજગ પ્રમાણે કક્ષપના ચાકી શકી તેટલી
 કક્ષપનાનું ચિત્ર ચાત્ર પેટમાંજ જોવામાં આવે છે; ત્યાર પછી ઘણા
 લેખકોએ તે પુરાતન વેદ આધારે તથા તે આધાર વિના પણ ઘણી
 હકીકતો લખી ગયા છે. તે કક્ષપના કરનારા કોણ હતા ! તે માનુષો
 શા આધારે લખી ગયા છે ! એમ જ્યારે પીચાર કરીએ છીએ ત્યારે
 તેમાં પણ વૃત્તિ સંકલ્પનું જગ અને ચિત્ર છે; એજ ચિત્ર પ્રકૃતિ
 (પંચભુતનું છે) છે. વેદ, કૌંવા પુરાણ, તથા યજુર્વેદ ન્યાય
 મિમાંસાદિ. લેખકો પણ મર્ચ પાંખ્યા; તેઓએ ફરીથી આ મૂર્તી જોવા
 પાખ્યા નથી; જેથી રીને પ્રકૃતિનું કાર્ય જાગત છે તેવી રીને લેખકોનું
 કાર્ય વેદાદિક મર્ચ છે. તે મર્ચ પણ પ્રકૃતિજ છે; હે માહારાજ ! પંચમહાભુત

રાખ ઇત્યાદિક સમાર્થ જાય છે; હે મારારાજ ! તે સઘળી રચના પંચભુત સાથે પલાયન થઈ જાય છે; પંચભુતથીજ તમામ વસ્તુનિ ઉત્પત્તિ થાય છે; આંખાનો ગોટલો એક દોરડીથી અદ્ધર લટકાવીને અર્થાત તે ગોટલાને પૃથ્વીનો આશ્રય નહીં આપતાં અદ્ધર રાખવામાં આવ્યા પછી તેને દરદોજ જળનું સિચન કરે, તોપણ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થયે નહીં, વાંદરાનું કે અર્ધનું કે પાડાનું કે આખલાનું કિંવા મનુષ્યનું વિષ્ય એક કોડીયામાં રાખીને તેના ઉપર ખીજી કોડીયું ઢાંકીને સંકુટ કરીને સારા જાપતાથી એક પેટીમાં રાખી મુકે, તો તેથી કાંઈ, વાંદર, કે અર્ધ, પાડો અને આખલો તથા મનુષ્ય ઉત્પન્ન નહિ થાય, જોકે ઇશ્વરમાં ચેતનત્વ છે તો તે ચેતનત્વદ્વારાએ કોડીયામાં રાખી મુકેલું વિષ્યનું મનુષ્ય થવુંજ જોઈએ; તો આ ઉપરથી એમતો સિદ્ધ થાય છે કે પંચભુતાત્મક સત્તાથીજ સ્થુળ બને છે અને તેની સત્તાથીજ ચેતન પ્રગટ થાય છે; તે પરસ્પર પંચભુતના સંયોગથીજ અંતર્કર્મ વસ્તુઓ બને છે; આકાશમાં અનેક ઁહોના અત્યંત વિસ્તાર વાળા ગોળા એક ખીજા ઁહોના આકર્ષણથી અદ્ધર રહેલા છે, તે આકર્ષણ શક્તી પ્રકૃતિ પંચભુતાત્મકની છે; પુર્વથી પશ્ચિમ અનેક ઁહો ભ્રમણ કરે છે તે ભ્રમણ કરવાની શક્તિ પણ તેનીજ છે; પૃથ્વીથી ચંદ્ર કેટલો બધો દુર છે ! તોપણ તેના યોગે સમુદ્રનું જળ ઉછળે છે અર્થાત તેના આકર્ષણથી ભરતી ચડે છે; જોકે જડ વસ્તુને પણ આકર્ષણ દ્વારાએ જાણે સજીવન હોય તેવી ક્રિયા કરવાને પોતાના સ્વભાવિક બળથી પૃથ્વી કિંવા પંચભુત કાર્ય કરે છે તો તે પંચભુતમાં જીવ વસ્તુ પ્રતિપાદન કરવાની પણ શક્તિ રહેલી છે; કેટલાક અદ્ધપ સ્થુળ ધારી અદ્ધપ પ્રાણી થોડીક વખતમાં પ્રગટ થાય છે અને થોડીક વખતમાં લય પામે છે, તે સઘળું કાર્ય પ્રકૃતિનું છે, આ સઘળું પંચતત્વ જીવ મય ભાસે છે; મનુષ્ય દેહમાં પણ અતંત જીવ છે; જળમાં પણ અનંત જીવ છે; શાસોશ્વાસના ઘર્ષણથી અનંત જીવ મૃત્યુ પામે છે, તે અદ્ધપ પ્રાણી જેવી રીતે જલદીથી મૃત્યુ પામે છે તેવી રીતે તે અદ્ધપ જીવજાતો અદ્ધપ સ્થુળ એકા એક પ્રગટ થઈને તેમાં પ્રવેશાય છે; આકાશ તત્વમાં જેવી રીતે ખીજાં ચાર તત્વોનો સમાવેશ છે કિંવા આકાશથી ચાર તત્વ પ્રગટ થયાં છે અને આકાશમાંજ રહે

પી રીતે તે તાવોથી થયેલા દરેક કાર્યમાં પણ પંચતત્ત્વનો નિવાસ
 જળચર પ્રાણી એક બીજાને અદ્વાર કરે છે છતાં તે પ્રાણીનું સ્થુળ
 પ્રાણીના જરૂરમાં લય પામે છે; માટે હે મુનિશ્વર ! લય અને
 સ્થાયી સંપત્તિ કાર્ય પંચતત્ત્વનું જ છે; છતાં તેમાં કોહોનો મોહ
 નો હતો ! ત્યાગવૃત્તિ રાખીને શારીરીક સંપત્તિને શા માટે
 રાખ્યાં નાંખવી જોઈએ ! ત્યાગ વૃત્તિ તો અનિતિને માટે રાખવી
 પ છે, પરંતુ શારીરીક સંપત્તિને દરકત પોચાકે તેવી ત્યાગ વૃત્તિ
 ઉપયોગમાં આવવાની હતી ! જગતનો કર્તા કોઈ છે જ નહીં, જેવી
 આકાશમાં પીજળી, પવન અને વાદળ એ ત્રણ સાથે ઘર્ષણયોગથી
 વ ઉપર જળ વરસે છે તેવી જ રીતે પંચભુતનું જ આ સુષ્ટી રચનાનું
 છે; પંચભુત ચનાદિ છે; તેથી મોહ સાધનને માટે ઇશ્વરને
 પાને કે તેનું ધ્યાન ધરવાને જોડેલો અમુલ્ય વખત વ્યતિત કરવામાં
 ને છે તેટલો બાવાર્ય નિરર્થક સમગ્રાય છે; બ્રહ્મ વસ્તુ કાંઈ જ નથી,
 બ્રહ્માદે કંઈ જ નથી ત્યારે તેમાં શું જોવાનું રહ્યું ! તમે કહેશો કે
 ર બ્રહ્મમાં તો ચેતન છે, અને તે ચેતન આશિનથી પ્રકૃતિ પોતાનું
 કરે છે; ત્યારે હું જ કહું કે. બ્રહ્મ ચેતનનો પ્રકૃતિને શા માટે
 કાય જોઈએ ! જે સર્વ સજીવન છે તે તો એક જ હોયો જોઈએ,
 જીવ પ્રકૃતિ (માયા) અને ઇશ્વર બ્રહ્મ એમ ત્રણ વર્ગ શા માટે
 રામાં આવે છે; એ પ્રમાણે ત્રણ વર્ગ કરવાને કોહોલો પ્રેરણા
 ! અથવાજે સ્થુળ દેહમાં પ્રેરણા થઈ, તે સ્થુળ દેહમાં નિવાસવા-
 વસ્તુ જેને જીવ માનોછે ! તે પૂર્વના જન્મ માટે શા
 જ અભ્યસ્યો રહ્યો ! અને કદિ અભ્યસ્યોરહ્યો તો જે પ્રેરણા
 સ્થુળથી લખાઈ છે તે પણ ખોટું જ હોયું જોઈએ; બ્રહ્માદે
 પ્રકૃતિ (માયા) ને જ કહો છો ત્યારે વેદપુરાણ કુરાન
 ઈજ્ઞા ઇત્યાદિક અનેક વિષયો તે તમામ અસત્ય માનવાં જોઈએ;
 જ કે દરેક પ્રદેશવાસીયોના આચાર્યોનો એક મત મળતો નથી;
 હે માહાત્મા ! એ તમામ પ્રકૃતિનું જ કાર્ય છે; કાળે કરિને ઘણા
 થયા છે એક બિજાથી વિરુદ્ધ મત્તાનું ચાલીઓએ પોતાનું કાર્ય
 જીતી કરવાને જુદા જુદા પંથ રચ્યા, તે પંથમાં ધર્મશુદ્ધ મઠને

સેંકડો માણસોનાં ટોળાં ગ્રમાણ્યાં; જેમાં કોઈ માહાદેવને તો કોઈ
અંગિકાને, કોઈ કાળ ભેરવને તો કોઈ વિષ્ણુને, કોઈ હનુમાનને તો
કોઈ ગણપતિને, કોઈ ઘંટાકરણને તો કોઈ કાર્તીકે સ્વામીને માને
છે આ પ્રમાણે અનેક પંથ થયા, પર્યરને ઘડીને જુદા જુદા દેવની
પ્રતિમાઓ કરીને સ્થાપે છે; પછી પોતાની ભાવના પ્રમાણે પોતાના
દેવની પ્રતિમા મન્મુખ ઉભા રહીને અગ્નિ પુષ્પ પુષ્પાદિ ચાંદનથી
પુજન કરે છે, પછી નેવેઘ ધરાવે છે; હે મુનિશ્વર ! હું એમ કહું છું કે
તેઓની ભાવના તો બીજીનું કે મહાદેવ ઇન્દ્રાદિક કશિયન કથાનું માર
વિષય સ્વરૂપ ઉપર રહેલી છે. પણ અરુ જોતાં તે ભાવના બાળે પુખ્ત
કરનાર પ્રકૃતિની પુજા કરે છે, કેમકે પર્યર એ વસ્તુ પ્રકૃતિનું કાર્ય
છે; પ્રકૃતિથી સ્વાયંત્ર ગુણ પ્રકૃતિ છતાં પ્રકૃતિનેજ માને છે; તમે પ્રકૃતિ
ઈશ્વરને જુદો માનીને એમ કહો છો કે ઇશ્વર પ્રકૃતિ એતો એકરમ
અર્થાત્ સર્વમા બ્રહ્મ અને ચેતન છે તો હુંજ એમ કહું છું કે પર્યરની
પ્રતિમામા ચેતનત્વ કેમ નથી ! અથવા તો વૃક્ષ પાશાંજીવિ પર્વતો
અને વાજસાંધ્યામા કેમ ચેતનત્વ નથી ! કહિ આમ કહેશો કે ઇશ્વર
અક્રિય અને અકત્તા છે, તો હું એમ કહું છું કે તે ઇશ્વર શા આધારથી
મ.વા (પ્રકૃતિમ.) પોતાની મના વાપરી શકે ! એટલાજ માટે હું
પર્યરનાદિ નમસ્કારવાળી પ્રકૃતિ પદારથને ચેતન્ય સુકત માનું છું;
જેવી રીતે ઇશ્વર પ્રકૃતિ જડ પદારથને માટે વિદ્વાન પુરુષોના અંતઃકરણ
દ્વારા જુદો અભિપ્રાય ગ્રાહ્ય છે તેવીજ રીતે હું પણ પ્રકૃતિને
ન.તે એજ નમસ્કાર અર્પિત થ બ.પી શકું છું-હે મુનિશ્વર આ પ્રમાણે
મને જાગેડ મ.અ. કે.જા થાય છે,

ઃ નિ જડવાદ મદન.

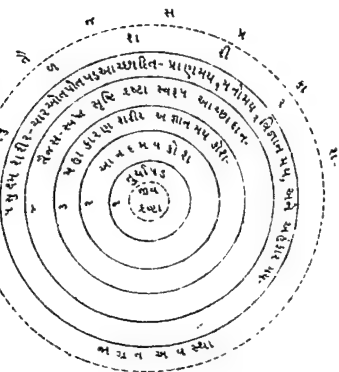
આ સ્થુળ શરીર, અને તે શરીરમાં જાતન. સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, તથા
 સુક્ષ્મ શરીર, મહા કારણ શરીર અને જે કે અજ્ઞાનમય કોશ, આનંદ
 મય કોશ અને તુર્યાવસ્થા એ તમામ પ્રકૃતિનું જ સ્વરૂપ છે, તે તમામ
 પ્રકૃતિ કાર્યનોના દ્રષ્ટા જીવ છે દ્રવ્ય વસ્તુ પ્રકૃતિ છે, અને દ્રષ્ટા જીવ છે;
 પ્રકૃતિથી જીવ ન્યારો છે હે વિપ્ર ! મન બુદ્ધિ અહંકાર ચિત્ત આદિક
 શતરૂપ છે તે પણ પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ છે, દેહ તથા શરીરના જે ધર્મ અને
 તત્ત્વ એ તમામ પ્રકૃતિ છે; તે પ્રકૃતિ આખા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપક છે; ય-
 યપિ તુ એમ કહે છે કે તે પ્રકૃતિમા ચેતન છે, તે પ્રમાણથી અને અડખવથી
 માનવામાં આવી શકતું નથી; ચેતન સર્વજ્ઞ એતો કોઈ બીજેન પદાર્થ
 છે; જે પદાર્થને વ્યાપક, સ્વયંભુ, અક્રિય, નિર્ગુણ, કલ્પનાથી, પર,
 પરાક્ષર, ગમ્યથી, અગમ્ય, વળિ જેનું કેંદ્ર સર્વ સ્થળે છે એમ
 માની શકાય એવો અનંત, એકરસ, અનાદિ અનંત, અને એકતત્ત્વ
 માન્યો છે, - અને પ્રકૃતિ તો વિકારે કરીને આકાર વાળી નજરે પડે
 છે; તે દેશ, કાળ, આકર્ષણ, વિદ્યુત, તૈજસ, એરા, વાયુ તથા શબ્દ
 સ્પર્શાદિ પાંચ ગંધ તથા શીતોષ્ણાદિ પ્રકાશ, ભેદ, સંબંધ, ભત્તી,
 અભાવ, અંધકાર, રજોગુણ, તમોગુણ, સન્ધગુણ, પંચમહાભુત, તથા
 પંચ તન્માત્રા વીગરે સમુદાય વાળી પ્રકૃતિ છે; તે પ્રકૃતિના કાર્યથી અર્થાત
 આ જગતથી આકારમય પ્રતિત થાય છે; અને ચેતન સર્વજ્ઞ તો તે
 પ્રકૃતિથી જુદો નીરાકાર છે; વળિ એજ ચેતન સર્વજ્ઞની સ્વભાવિક
 સત્તાથી કાર્ય કરી શકે છે, પ્રકૃતિ એતો પોતાને કે બીજાને જાણી શકતી
 નથી, તેનામા જાણવાની શક્તિ નથી; યદ્યપિ તેના કાર્યનો દ્રષ્ટા જીવ
 છે; એ જીવના સ્વરૂપ મારે અનેક મત્ત પડ્યા છે; તેને કેટલાક સુક્ષ્મમાં
 સુક્ષ્મ કહે છે; કેટલાક મહાકાશના અનંત વિસ્તાર જેવો તે જીવને
 વિજુ માને છે; કેટલાક તેને ચેતન્ય માને છે; હે વિપ્ર ! તું કહે છે
 કે પ્રકૃતિનેજ હું માનું છું એ પ્રમાણે કેટલાક પંચ તત્ત્વનો
 સમુહ રૂપ કલ્પે છે; તે જીવ આ સ્થુળમાં નજીક છતાં તે
 પદાર્થ જેકે જીવ-પોતે છે તેને જે પુરૂષ અર્થાત પોતાને જોળખતો
 નથી ત્યાં સુધી શ્રામ અને કલ્પનાનું આચ્છાદન વારંવાર થયાં કરે છે;

પોતે પોતાને ઓળખ્ય એટલે શું !

વીજ્ઞાનશર્મા એકા એક બોલી ઉઠ્યો કે, હે મહારાજ તમે કહો છો કે આ શરીરમાં અત્યંત સમિપ રહેલો પદાર્થ જે કે જીવ પોતે છે તેને પોતાને જે પુરૂષ ઓળખતો નથી તે અજ્ઞાતી કહેવાય છે, ત્યારે હું પ્રશ્ન કરૂં કે એ જીવને ઓળખનાર આ શરીરમાં ત્રીજો કોણ છે ! હે મહારાજ ! તમે તો પ્રતિતે જ કહો છો, અને ચેતન યુક્તતો અક્રિય શુદ્ધ બ્રહ્મ પરમાત્માને કરાવો છો; તો શું ! જીવને ઓળખનાર બ્રહ્મ છે કે કેમ ! તે બ્રહ્મ પરમાત્મા સ્વરૂપ છે; માટે તે જીવને ઓળખી શકે તેમાં કંઈજ આશ્ચર્ય નથી; એ કદિ તેમ હોય તો સર્વમાં વ્યાપક બ્રહ્મ પરમાત્માની ચેતન્ય શક્તિ વડે કરીને સઘળાં જીવજંત; પશુ-પક્ષી, મનુષ્યાદિ તમામ વર્ગના દેહ ધારી સમુદાય બ્રહ્મ પરમાત્માની ચેતન્ય શક્તિ વડે સહેજથી જીવને ઓળખી શકેજ, યદ્યપિ એમ તો યતું નથી, તેથી હે મુનિશ્વર ! હું વિનંતી કરીને પ્રશ્ન કરૂં કે પોતે પોતાને ઓળખનાર કોણ ! હે મહાત્મા ! મારા સમજવા પ્રમાણે તો પોતે પોતાને એટલે જીવ પોતે છતાં પોતે જીવને ઓળખે; વળિ જીવને માટે કેટલાક એવી કલ્પના કરે છે કે, તે જીવ મધ્યમ પરિમાણ વાળો છે. વળિ સ્થિતિ સ્થાપક સ્વભાવ વાળો છે, તે જીવમાં રાગ, દ્વેષ મુખ્ય, દુઃખ, ઇચ્છા, પ્રયત્ન, સંસ્કાર, શુભ અને ધર્મ રહેલા છે, વળી તે અસંપન્ન અર્થાત ઘેડું બાજનાર છે, તે જીવ કર્મ કરવામાં સ્વતંત્ર, અને તે કરેલાં કર્મનું ફળ લોભવવામાં પરતંત્ર છે; એવો એ જીવ પરમાત્મા બ્રહ્મને આશરે રહેલો છે; તે પરમાત્માની સત્તાવડે કરીને વ્યાપક અને વારંવાર જન્મ ધારણ કરનાર છે; આ પ્રમાણે જીવને માટે કલ્પના કરે છે- ત્યારે હું કહું કે તે જીવ જ્યારે અસંપન્ન છે તો પછી પોતે પોતાને શી રીતે ઓળખી શકશે !

આ જગતમાં જન્મ અને મરણ નજરે અનુભવાય છે; કોઈ સુખી, તો કોઈ દુઃખી જોવામાં આવે ને, અનેક વ્યતની આકૃતિવાળા દેહમાં જીવ નજરે પડે છે, અનેક અસંપન્ન પ્રાણી શ્વાસોશ્વાસના ચર્ચણથી મર્જ પામે છે, અને સજ્જિમાં પ્રગટ થાય છે; આ પ્રમાણે પ્રમાણ

જીવસ્વરૂપનું ચિત્ર.

જીવનું સ્વરૂપ

હે વિજ્ઞાનશર્મા ! વાસનાનો હાથ થયા શિવાય તથા જ્યોત્ય પ્રતિના શુદ્ધ કર્મનો સ્વભાવ બદલા વિના જીવાત્માનું સ્વરૂપ લેખાતું થી, તે સંબંધની પ્રાપ્તિ થવા માટે વિવેક અને વિરાગની જરૂર છે;—ત્યારે વિવેક અને વિરાગ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે પોતાના સ્વરૂપ અને જ્યોત્ય-રૂપ-પ્રકૃતિના સ્વરૂપને બદલી શકે છે, ત્યારેજ તે પરમાત્માની પ્રાપ્તિની જીજ્ઞાસાને પ્રાપ્ત થાય છે;—માટે હું તને જીવ વિષે કહું છું સાંભળ—

આ સ્થુળમાં જીવ ઉપર જુદી જુદી વસ્તુઓનું આચ્છાદન થયેલું છે, અને તે સમગ્ર જોત પોત આચ્છાદન સહિત જીવનું એક સ્વરૂપ કદાપચાં આબુ છે; યદ્યપિ તે સર્વમાં નિવાસ કરનારો જીવ પોતાની આબુ જાણુ જોત પોત આચ્છાદન યજ્ઞેતા પ્રકૃતિ પૂત પાડાયને દ્રષ્ટા થઈને રહેલો છે; તે એવી રીતે કે;

પ્રથમ તો નિરાકાર જીવનિંદુ સર્વે ઈન્દ્રીય અને શરીર સાથે વેદ્યતાની માફક નિવાસ કરનારો છતાં તે વ્યાપક નિંદુ ઉપર તેના અંતઃકર્ણની દીપે તુર્યા અવસ્થાનું આચ્છાદન થયેલું છે; આ આચ્છાદનની એવી વાળ્યા છે કે ! જ્યારે જીવ, ત્રણ દેહ એટલે સ્થુળ, સુક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મ દેહની ત્રણે અવસ્થાના અભિમાન સહિત હોય, અને અંતઃકરણની વૃત્તિ વિરોધાન થયેલી હોય—એટલે જીવ, સુષુપ્તિ સ્થિતિમાં અંતઃકરણ અવિચ્છિન્ન હોય છે તેમાં જીવ વૃત્તિ અજ્ઞાના વૃત્ત હોય છે, તેમજ ત્યારે ત્રણ દેહ ત્રણ અવસ્થાના અભિમાનસહિત અંતઃકરણને જીવને વિષે લય અને જીવ અજ્ઞાનાવૃત્ત ન હોય, પરંતુ પોતાના અસ્તિત્વ માત્ર રૂપે હોય—એમકે શબ્દ વિના વાક્ય પ્રકારે હું-દ્રષ્ટા-સાક્ષી માત્ર વિગેરે રૂપે હોય ત્યારે તેની અવસ્થાને તુર્યા કહેવામાં આવે છે; પોતા પત્તું જ્યાં મુખી લય ન પામે ત્યાં મુખી પરબ્રહ્મનો પ્રકાશ થતો નથી; માટે તુર્યજિભાની જીવ તુર્યા વસ્થાના આચ્છાદન વડે કરીને તુર્યારૂપ છે. યદ્યપિ તે તુર્યા પદમાં રહેલો તેનો દ્રષ્ટા છે, તે તુર્યાજિભાની કે અસ્તિ, અતિ, પ્રિય સ્વરૂપ એવું છે કે તે વાલી વડે કે મનથી જોગખી શકાય તેમ નથી; પણ તે તુર્યજિભાની

પોતે પોતામાં પ્રકાશે છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેમાં દેટલીક શંકા આવે છે પણ એટલું તો નિશ્ચય છે કે અકુંતા મમતાના વર્ણના પુર્વક તમામ દૃષ્યનો તે પોતે (જીવ) દ્રષ્ટા છે ! જે સંસ્કાર (સંકલ્પ) વીકલ્પ રહિત વૃત્તિનિરોધ વાળા યોગી પુરૂષો તુર્યા સ્વરૂપને અનુભવે છે.—એ તુર્યા વસ્થામાં જે પોતાના અસ્તિત્વાદિનું જે જ્ઞાન અર્થાત જ્ઞાન છે, તેથીજ પ્રાપ્તિનો અંશ અત્ર સ્પષ્ટ જાણવો જોઈએ, અને તેનેજ મહાકારણ દેહ-ગુણ-પરોક્ષ-પ્રકૃતિ-માયા-અજ્ઞાન સ્વભાવિક કહેવામાં આવે છે; એ પ્રકારે તે જીવ ઉપર પ્રથમ પડકાર આચ્છાદન તુર્યાનું કહેવામાં આવે છે; તે મહાકારણ દેહના તુર્યાવસ્થા, મુર્ધનિ સ્થાન, પરાવાચા, આનંદવશાત્ત્વ લોભ, ઈચ્છા શક્તિ અને સત્વગુણ છે તે તમામનો તુર્યાવસ્થાનો દ્રષ્ટા તે જીવ છે,—

તે તુર્યાવસ્થા ઉપર બીજી આચ્છાદન અંતઃકરણ કહેવાય છે જેને આનંદમય કોશ કહે છે; તેને ગુપ્તિમાં અનુભવાય છે; તે આનંદમય કોશ જેકે કારણ શરીર ભૂત અવિદ્યા અર્થાત કારણ શરીર પ્રધાન જે છે, તે અજ્ઞાન મહિન સત્વ પ્રધાન, એટલે રજોગુણ અને તમા ગુણે કરીને મહિન સત્વગુણ પ્રધાન પ્રિયમોહ પ્રમોહ જ્ઞાતિ સહિત જ્ઞાતિ વાળો આનંદમય કોશ છે; તે કોશને આધીન થએલો એકત્ર મજેલો આત્મા (જીવ) કહેવાય છે જે જીવ હું દેહકું. હું રાજા છું, મારામાં વિશેષ ભુદિ છે, મારું મન છે, એ પ્રકારે માને છે; હે વિજ્ઞાન શર્મા ! એજ પ્રમાણે ત્રીજી આચ્છાદન વ્યાપક સુષુપ્ત, પ્રકૃતિ (શેષા વિધન-આકર્ષણ-શબ્દ-અવિદ્યા વિગરે) નું છે, એ મહાકારણ શરીર કહેવાય છે, એ મહાકારણને અજ્ઞાનમય કોશ કહેવામાં આવે છે, આ અજ્ઞાનમય કોશનો યોગી લોકો યોગ્યસ્થામાં અનુભવ લે છે; હે વિપ્ર ! તે મહાકારણ અને આનંદમય કોશનું એકજ સ્વરૂપ કેટલાક ગણે છે, અને તે જ-યોગ્ય-યોગ્ય પોતે એકજ પડ છે;

સરસ્વતી ત્રીજી આચ્છાદન છતાં તે ઉપર તેજસનું આચ્છાદન છે આ તેજસ, જીવ અંતઃકરણ, અને ઈન્દ્રીયોમાં વ્યાપ્ત થએલો તે સમજાના વ્યવહારનો તથા આવર્તનો વ્યાપાર કરાવનારો છે, તેથી એ તેજસ આધારણ શરીર છે એમ કહેવું છે; તે તેજસને-પ્રકાશ વિપુલ

પણ કહેવામાં આવે છે; સ્વસ્થવસ્થામાં ઇન્દ્રીય જ્ઞાન દ્વારાજે મનની નિમી જે દેખાવ એવામાં આવે છે તે દેખાવનો અભિમાની બેસ્યો છે;

હે વિપ્ર ! તે તૈલજ આગ્નિદાન ઉપર પાંચમું આગ્નિદાન પુરમ કરીરનું પદ અર્થાત પ્રાણમય, આદી પાંચકોયનું આગ્નિદાન છે. -પ્રથમ પ્રાણ-તૈલજ નામના પદાર્થનું આપણ અર્થાત જે પ્રાણ (વાયુ) સ્થુળ શરીરમાં લેવાય છે તથા તેનાથી ઇંદર જે વડે કરીને ત્રીજા શરીરમાં વાયુનો અવહાર થાય છે તેને પ્રાણમય કોણ કહેવામાં આવે છે--મન અને મનના જે સંકટપાદિક ધર્મ છે તે ધર્મ એવે આગ્નિદાન કરે છે તેથી તે એવ સંકટપાદિકને અધિન થયેલો તદાત્મ્ય કોણને લીધે મન જેવો એવ દેખાય છે. માટે તેને મનોમયકોણ કહે છે. -ત્રીજુ વિદ્યાનમય કોણ જે છે ભુદિ અને તેના ધર્મ આપાર વિગરે એવે આગ્નિદાન કરે છે તેથી તદાત્મ્ય કોણને લીધે ભુદિ જેવો એવ પ્રતિત થાય છે; તેથી તેને વિદ્યાનમય કોણ કહેવાય છે. -ચતુર્થ સંસ્કારી અંતઃકરણ અને તેના ધર્મ ચીમરે એવે આગ્નિદાન કરે છે તેથી અંતઃકરણ સમાન એવની પ્રતિતી થાય છે તેથી કરીને અંતઃકાર મયકોણ કહેવામાં આવે છે. -એ પ્રારં પાંચમું આગ્નિદાન સમમકોણ સહિત પુરમ કરીરનું આગ્નિદાન કલ્પવામાં આવ્યું છે તે પુરમ કરીરના અવહારનો અભિમાની એવ દેખાથી તે અભિમાન દાખવે તેના ધર્મરૂપે ચણાઈ જાય છે,

હે વિપ્ર ! આ સ્થુળ શરીરમાં જે પ્રણ (વાયુ અવજ કરે છે) છે તે પ્રણ પીના દેહ દર્શી શકતો નથી તેથી કેટલોક તત્ત્વવેદા તેને એવ કહે છે પ્રણ તે વેદ્ય નથી કરીરમાં રહેલો. એવો પ્રણ (વાયુ) તેનું એવ મું એવ અભિમાને કરીને માને છે, તે પ્રણરૂપે કરીને કુખ તથા તરણ કહે છે તેથી અને કુખ કહી તદા અને તરણ કહી એમ માનીને તે કે.એ. અભિમાની એવ થાય છે, અંતઃકરણ તદા અને મનના અને ભુદિકા ધર્મરૂપે એવમ આગ્નિદાન થાય છે, તેમજ કોઈક અને કોઈકવત. આ.એ. તેને તેને અર્થવાતી થાય છે. -

એવ પ્રારં પાંચમું આગ્નિદાન કરી રહેલો કરીર રહેલો કરીર

નજરે જોવામાં આવે છે, તે સ્થુળ શરીરની આત્મ બાજુ સ્થુળને તૈજસ પ્રકાશ છે, તે સાતમુ આચ્છાદન ગણાય છે;—એ સ્વર્ગમાં આચ્છાદન એક જીવ ઉપર જોત પોત મિશ્ર છે; તે તમામમાં જીવાત્મા વ્યાપક છે; યદ્યપિ તે તમામ જોતપોત આચ્છાદન વસ્તુ પ્રકૃતિ છે; હે વિપ્ર !

પરબ્રહ્મતત્ત્વ અને જડ એ બન્નેનો સંબંધ.

કેવી રીતે છે તે જુ' સાંભળ;

વ્યાપક, અખંડ, સ્વયંભુ, નિર્ગુણ, અચળ, અક્રિય, કદંબનાથી પર, અગમ્ય, અને જેનું કેંદ્ર સર્વ સ્થળે માની શકાય એવું અનંત, એકરસ, અનાદિ, ચેતન સ્વરૂપ એવું મુક્તાધાર મૂળ પરબ્રહ્મ તત્ત્વ છે; તે પરબ્રહ્મ તત્ત્વ, આધાર ભુતને આશ્રયે નાના સ્વરૂપવાળી (દેશ, કાળ, અનેક શક્તિયો, તમામ પદાર્થો, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, શીતતા, ઉષ્ણતા, સ્પેષ સંબંધ, જાતિ, તમ, ભાવ, તન્માત્રા, ત્રિગુણ વિગરે) અનેક તત્ત્વોના પરમાણુઓના સમુદાય વાળી પ્રકૃતિ-માયા નામે વસ્તુ છે; તે જડ તત્ત્વરૂપ પ્રકૃતિ અનેક આકાર અને વિકારવાળી છે; બ્રહ્મ તથા માયા પ્રકૃતિ એ બન્ને આશ્રય આશ્રયિ ભાવ સંબંધથી જોડાયેલાં છે; જડ પ્રકૃતિમાં ગતિ કે પરિણામ થવાથી તેમાંથી અનેક પદાર્થો બને છે; અને તે ચેતનને આધારે રહે છે; અને નાશ પછપાડે છે નાશ પામીને પણ પુનઃ મુળ માયારૂપ થઈ તેમાં મળી જાય છે; એ પ્રમાણે સ્થુળ સુક્ષ્મ પદાર્થની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, નાશ, રૂપાંતર, નામ રૂપે જોવામાં આવવું; વ્યવહાર યોગ્ય થવું, અવિર્ભાવ, તિરોભાવ થવો, એ વિગરે રચના આદીથી થતિ આવી છે; થયાં કરે છે; અને પુર્વવત્ દ્વિયાને અનુસારે કરીને થતિ રહેશે; કેાઈ કાળે પ્રકૃતિ નહોતી ને હવે પછી નથી રહેવાની અથવા તેમાં કેાઈ કાળે ગતિ નહોતી કે હવે પછી નહીં રહેવાની એ સંભવતું નથી; તેમજ ચેતન અને જડ એ બંનેને પરસ્પરથી ભિન્ન કરીને કેાઈ બતાવી શકે તેમ નથી; જડ અને ચેતન અર્થાત્ પ્રકૃતિ અને બ્રહ્મ, એ બન્ને નિત્યમેવ તદાત્મ્યરૂપે રહેલ છે; તેા પણ બન્ને સ્વરૂપથી ભિન્ન ભિન્ન છે; જે પ્રકૃતિ માયા છે તે બ્રહ્મ

તે, અને જાણ છે તે પ્રકૃતિ નથી; અર્થાત્ જાનેનાં સ્વરૂપો તત્ત્વનાં
જ સિત્ત છે, પ્રકૃતિ તે જડ, અચેતન, પરીણામી, સક્રિય, વિકારવાન
અનેક તરેહની હોઈ તે આધેય છે; અને જાણ તો ચેતન, અક્રિય,
સ્વરૂપ, એકરૂપ, તથા સ્વયંભુ છે તે પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાન (આધાર)
છે, તેમજ બન્યેની સત્તામાં પણ ભેદ છે. અનેક જડ તત્ત્વોના
માણ્યુકત પ્રાણિને જાતની શક્તિ અને ત્રણ ગુણવાળી છે. આવરણ,
તે વિરોધ એવી બે જાતની શક્તિયો છે;-- આવરણ શક્તિથી પ્રકૃતિ
નન તત્ત્વને આચ્છાદે છે અર્થાત્ ઢાંકે છે અને વિરોધ શક્તિથી
પ્રકૃતિ વિવિધતાને પામે છે; જ્યાં મુખી આવરણ શક્તિ ચેતન તત્ત્વના
સ્વચ્છ સ્વરૂપને આજ્ઞા કરે કે ઢાંકી શકે નહીં ત્યાં મુખી વિરોધ
ક્રિયા પોતાનાં કાર્ય પ્રગટ કરી શકતી નથી. અને પ્રકૃતિ કમીપણાં
જામતી નથી;—

જગી સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રણ ગુણ છે, તેમાં જ્ઞાન, મુખ
સત્ત્વના, નિતિશા, ઉપુષ્ણું, પ્રકાશ એ સત્ત્વગુણનાં કાર્ય છે; વજિ
નિ, ક્રિયા, દુઃખ, શોકાર્થિક, ચાંચલ્યતા, એ રજેગુણનાં કાર્ય છે;
તેમજ સ્વરૂપ, રિયતિ, મોહ, શુદ્ધપણું, સુદતા, નીદ્રાદિ એ તમેગુણ
નાં કાર્ય છે, એ ત્રણે ગુણ તથા ઉપર દેહલી પ્રકૃતિ માયાની બન્યે
શક્તિયો, દરેક પરમાણુથી માંડીને તે સમગ્ર પ્રકૃતિ મુખી બધામા
વ.પક છે,--જ્યારે મૂળ પ્રકૃતિ પોતાના દેહ પણ કાર્ય કે પરીણામ
જામવાની પૂર્વની અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેમા એ ત્રણ ગુણની
વરરપર સત્તા સરખા પ્રમાણમાં હોય છે; હે વિપ્ર ! તેની અવસ્થાને
સામ્યવસ્થા ક્રિયા સમાન અવસ્થા કહે છે; સામ્યાવસ્થા એટલે ત્રણે
ગુણોનું એકંદર સમાનપણું હોયું જોઈએ--પ્રકૃતિના દેહ પણ જાણું
કે પરમાત્મે જોઈશું તો દેહમાં સત્ત્વ ગુણની અધિકતા એવામાં
આવશે; દેહમાં રજેગુણની અધિકતા એવામાં આવશે; અને કે.દમાં
તમેગુણ તથા રિયરતા વિષયે તમેગુણ એવામાં આવશે; જે જાણું કે
સમગ્રજગત્ સમુદયમાં દેહ એ ગુણની અધિકતા દેહી જોઈએ, એટલે
બીજા બે ગુણો તેમાં બિઠકુલ ન દોય એમ સમજવું નહીં, પણ જે
ગુણની અધિકતા દોષ તેની મત્તા બીજા બે ગુણ કરતાં વધારે દોષથી

તે એ ગુણ દર્શાવતા રહે છે; પરંતુ તે અણુ કિંવા અણુ સમુદ્ધમાં એકંદરે ત્રણે ગુણો પ્રમાણમાં તો સરખાજ રહેવાના છે; એ ત્રણે ગુણમાના કેાઈની પણ સત્તા એક જીત ઉપર નહોતાં ત્રણેની સત્તા એક જીત ઉપર સરખા પ્રમાણમાં રહે ત્યારે તે અવસ્થાને સામ્યા અવસ્થા કહે છે. એ પ્રમાણે જે ગુણનું અધિકત્વ હોય તે ગુણને ગુણ પ્રધાન કહે છે; એ જોનાં પ્રકૃતિના સત્વપ્રધાના, રજ પ્રધાના અને તમઃપ્રધાના એવાં નામ પાડી શકાય છે; તેમાં રજ અને તમ એ એ મલિન કહેવાય છે; અને મત્તગુણ શુદ્ધ કે સ્વચ્છ ગણાય છે માટે જેમાં સત્વનું અધિક પત્તું હોય તે શુદ્ધ કે વિશુદ્ધ કહેવાય છે. આમ જોનાં માત્ર સત્વગુણની દ્રષ્ટીએ જાપેશ્વાએ આખી પ્રકૃતિમાં નામો પાડીએ તો ઉપરનાં ત્રણ નામોનો, શુદ્ધસત્વ પ્રધાન, અને અશુદ્ધ સત્વ પ્રધાના (કે મલિન સત્તા) એ જોમાં સમાવ થઈ શકે છે.

હો નિમ્ન ! એના માત્રની સત્તાથી પ્રકૃતિ પોતાની અવસ્થા શક્તિને લીધે જાડા ઉપર આવૃત પામી, તેમાના ત્રણે ગુણો, ગુણોના સમાન સ્વરૂપની કાંઈક અસ્થિરતા થવા જેવી સ્થિતિને લાયક થઈ એટલે તરતજ નિર્દોષ શક્તિથી પ્રકૃતિના કેટલાક દ્રવ્યમાં શુદ્ધ સત્વ ગુણની અને જાડીના કેટલાક દ્રવ્યમાં અશુદ્ધ સત્વગુણની વૃદ્ધિ થતાં તે બન્ને અવસ્થા વાળા દ્રવ્યો, અનેક મુક્ત સ્થાન જાડાટો તથા અનંત જીવોનાં શરીર રૂપે બની જવાનાં એટલે એવી રીતે કે સૃષ્ટિરૂપે વિવિધ પરિણામ પામી નામ રૂપે ઉત્પન્ન થતા તમામ પદાર્થોના કારણરૂપ (અધ્યાત્મરૂપ) બને છે, તેમાં પ્રકૃતિની જે અવસ્થા શુદ્ધ સત્વગુણ વાળી છે તેને માયા કહે છે; અને જે અવસ્થા અશુદ્ધ સત્વગુણ વાળી છે તેને અવિદ્યા કહેવામાં આવે છે;—માયા એ સ્થાન મુક્ત સૃષ્ટિ રૂપે વિવિધ પરિણામ પામનાર દ્રવ્યની કારણ અવસ્થા છે; અને અવિદ્યા એ વિવિધ જાડીના દેવ મનુષ્યાદિ જીવોના સ્થાન મુક્ત શરીરોને ધારણ કરનાર કારણ શરીર રૂપ છે;—હો દિગ્ધ ! સાંભળ; વળિ કહું છું કે સૃષ્ટીની ઉત્પત્તિ પણ તે પ્રકૃતિ માયાગીજ થઈ છે; અને તેનાજ યોગે પાંચમુન ઉત્પન્ન થયા છે; તે પાંચે જીવોના સત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રણે ગુણો

પણ એણે વળા પ્રમાણથી રહેલા છે; કારણ કે એ સૌના મુળ કારણ વાળી ને પ્રકૃતિ તે ત્રિગુણાત્મક છે; જેથી પંચ ભુતોમાના અનુગતરહેલા સન્નાંશ, રસેન્નાંશ, અને તમેન્નાંશના પ્રધાનથી જુદા જુદાં દ્રવ્યો રચાય છે ૨૫૯; પ્રથમ આપણે સત્વાંશને તથા એતો પાંચ ભુતોના સર્વે સત્વાંશની પ્રધાનતા વાળા અણુઓથી એક ૨૬૦ દ્રવ્ય રચાય છે, તેને અંતઃકરણ કહે છે; એ અંતઃકરણ જ્ઞાન શક્તિની પ્રધાનતાવાળું છે; તે અંતઃકરણ જ્ઞાનના હેતુરૂપ છે; કેમકે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ સત્વગુણથી અગ્નિકાર કરવામાં આવે છે; કેમકે તે ૨૬૦ અંતઃકરણ પંચભુતોના સત્વાંશથી ઘસેલું છે, અંતર એટલે શરીરની અંદર અને કરણ એટલે જ્ઞાનનું સાધન અર્થાત્ દેહની અંદર જ્ઞાન થવાને સાધનરૂપ ને દ્રવ્ય છે તેને અંતઃકરણ કહેવામાં આવે છે;— અંતઃકરણને કેટલાક સત્વ પણ કહે છે; તે અંતઃકરણના પરિણામને જ્ઞાન કહે છે;—હે વિપ્ર ! એક એક ભુતના સત્વાંશથી પાંચજ્ઞાનેન્દ્રિયોના અણુઓ રચાય છે; આકાશના સત્વ ગુણવાળા અંશથી શ્રેત્રેન્દ્રિય થાય છે, વાયુના સત્વગુણ અંશે કરીને શરીરની ચામડીમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે; તેજના સત્વગુણે કરીને નેત્ર થાય છે, જળના સત્વગુણે કરીને શ્રોત્ર થાય છે, અને પૃથ્વીના સત્વગુણે કરીને નાસિકા દંદ્રી રચાય છે; એ રીતે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અનુક્રમે ચન્દ્ર, ૨૫૨, રૂપ, રસ, ગંધને પ્રદણ કરી શકે છે; જે દંદ્રિય ને ગુણને પ્રદણ કરે છે, તે દંદ્રિયમાં તે ગુણ હોય છે; એટલે તે દંદ્રિય તે ગુણવાળા મહાભૂતનું કાર્ય કહેવાય છે; જેમકે જ્ઞાનના અણુઓ કર્મયત્રમાં રહીને આકાશનો ગુણ ને કે ચન્દ્ર છે તેને પ્રદણ કરે છે; એટલે તે કર્મ ઉદ્દી આકાશનું સાધારણ દ્રવ્ય છે એમ સમજવું એટલે—પાંચ ભુતોમાં રહેલા રસેન્નાંશની પ્રધાનતાવાળા અણુઓથી એક દ્રવ્ય રચાય છે; તેને પ્રાણ કહે છે; તે પ્રાણ સ્તુજ દેહમાં કિલ્લેદથી અને ચયાન બેદથી પ્રાણ અપાનાદિ પાંચ પ્રકારના ને કહેવાય છે પ્રાણ વિલેપ રૂપ છે; તેમજ વિલેપ સ્વભાવ રસેન્નાંશને છે; આટલે સર્વ ભુતોના રસેન્નાંશથી પ્રાણની ઉત્પત્તિ થઈ છે; જેથી રીતે પાંચ ભુતોના ૨૫૫ પ્રાણની ઉત્પત્તિ થાય છે તેથી રીતે ૨૬૦ ભુતોના રસેન્નાંશવાળા અણુઓથી ૨૬૦ અપાપ્રાણ

સાંકળીયાના કોડે
માટે પંચ
મરી છે; એ
રૂઠા શર્ણુપ
નગે મુખ
નથી
જાણ્યો
અને
એકે તમે
અભય

4 1 1 2 3

10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

માનવું પડે છે કે બન્યેનું મુગ કોઈ ત્રીભુજ હોયું જોઈએ; આ રીતે પ્રજ્ઞાંડના પદાર્થો પરસ્પરને આશ્રયે રહેતા નથી; પણ તેનાથી કોઈ ત્રીજી વસ્તુ એવી હોવી જોઈએ કે, જેના આશ્રયે તે જો રહી શકે છે; આ પ્રમાણે અનુમાન ઉપરથી આધારની પરોક્ષરૂપે માન્યતા થાય છે, ત્યારે તે એવો હોવો જોઈએ કે દરેક પરમાણુ તથા સમગ્ર પ્રજ્ઞાંડ તેના આધેય રૂપ રહે, એટલે કે સૃષ્ટિને બાજાંતર બધે ધારણ કરી રાખે એવો કોઈ વ્યાપક આધાર હોવો જોઈએ;—તે અનંત તથા અમર્યાદ અતીત હોવો જોઈએ, તે સર્વનો આધાર અનાદી હોવો જોઈએ; કેમકે આધેય છતાં આધાર થઈ શકેજ નહીં; જો કે તે આધારને જન્ય (ઉત્પન્ન થએલો સાદિ) માનીએ તો તે વ્યાપક થઈ શકે નહીં, અર્થાત તે પરિચિત્ત થઈ જાય, માટે તે આધાર અનાદિ માનવો જોઈએ; આ પ્રમાણે મુક્તાધાર દેશ, કાળ, વસ્તુ એ ત્રણેથી પરિચિત્ત રહિત હોવો જોઈએ, વળિ જડ જે વસ્તુ છે તે કોઈના આધાર વિના રહી શકે નહીં; કેમકે જે પોતાને અને બીજાને ન આવી શકે અથવા હજીઆ વિના હાલે નહીં, અને કદી હાલતી હોય તો બીજાના અટકાવ્યા વિના સ્થિર થઈ શકે નહીં તેનું નામ જડ કહેવાય છે, હવે વિચાર કરો કે તે આધાર જડ હોય તો પરંતત્ર થઈ જાયે પરંતુ મુક્તાધાર તો સ્વતંત્ર હોયેજ જોઈએ; જડ વસ્તુ દ્રવ્ય છે તે દ્રવ્યની સિદ્ધિ દ્રષ્ટા વિના થઈ શકતી નથી, માટે તે જ્ઞાતર, દ્રવ્યરૂપ હોયો જોઈએ, માટે તે પ્રકૃતિ માત્રના ગુણસ્વરૂપનો દ્રષ્ટા છે એમ માનવો જોઈએ; તેનેજ અંતર્યામી કહેવામાં આવે છે; મનવ્રજ કે મુક્તાધાર રૂપ જ્ઞાન ચેતન હૃદય હોયું જોઈએ; એ વિષય પરોક્ષ રીતે તિદ્ધ થાય છે;—ત્યારે અભિમાની જીવ સિયત થાય છે ત્યારે તેને અપરોક્ષરૂપે જ્ઞાન ચેતનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે; કારણ કે જીવ એક કાળનાં જ જ્ઞાન કરી શકતો નથી, અને સ્થુળ વૃત્તિથી સુદૃઢને વિષય કરી શકતો નથી, એટલે જ્યારે અંતઃકરણ મગ વિશેષ આગરણ એ ત્રણે દોષોથી દુર થાય છે ત્યારે તે સુદૃઢ વૃત્તિ વાળો થાય છે; અને તેથી કરીને ચિત્તનો નિરોધ પણ થાય છે; તથા તે જીવ જ્ઞાન ચેતનમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રકાશિત થાય છે; અને જ્ઞાન

પોતે સ્વપ્રકાશ (પોતે જોતાને પ્રકાશે એવું) છે એ પ્રકારે અકથ રીતે સમાધિમાં તેનો માધ્યાનકાર થાય છે; અર્ધાન તે જીવ અગમ્ય વિષયના સંસ્કારોને લે છે, એ સંસ્કારો આજ્ઞા પ્રદર્શના પદાર્થોથી વિલક્ષણ હોય છે; એવા પદાર્થોના વિલક્ષણ સંસ્કારો ચિત્ત ઉપર પડે છે તેનો દરેક પદાર્થ નાં અનુભવ થાય છે, આ રીતે તે અગમ્ય પદાર્થ કે પ્રજ્ઞા અપરોક્ષ રૂપે લક્ષ્ય છે, પરંતુ તે જીવ તેના અર્ધાન પ્રજ્ઞા સ્વરૂપના વિષયને વિષય (જાણી શકતો) કરતો નથી તેટલા માટે તે જીવ અલક્ષ્ય છે; આ પ્રમાણે યોગી પુરૂષો લક્ષ્યા લક્ષ્ય નિર્વાંતને અનુભવે છે. એજ પ્રમાણે પ્રજ્ઞા નિર્નુણ છે, તે પ્રજ્ઞાને માટે કોઈ વિશેષ કાર્યના કરી શકતું નથી એટલા માટે તે અનિર્વચનિય અને એક રસ છે તેને માટે વ્યાપક, વિમુ, અનંત, અચળ, પરિચ્છેદ શુન્ય વિગરે જે જે વિશેષણો આપીએ તે તમામ પ્રકૃતિની અપેક્ષાથી અને ભુદ્ધિથી ઠડિપત માત્ર છે, વસ્તુતઃ તે તો અકથ અગમ્ય લક્ષ્યા લક્ષ્ય, અદ્ભુત, વ્યક્તિ માત્ર સ્વરૂપ છે, તોપણ શોધક જ્ઞાનુભવોને એ પ્રજ્ઞા પદાર્થ અગમ્યનું જ્ઞાન ન હોવાથી તેના મનનું સમાધાન થશે નહીં; માટે પ્રકૃતિથી શિત્ત જળાવવાને માટે વિવેકી યોગીઓએ કેટલાંક વિશેષ-જ્ઞાની કાર્યના કરી છે,

- ૧ દોરીમાં જ્યારે સર્પની પ્રતિતિ થાય છે પણ ખરું જોયા પછી દોરીનીજ પ્રતિતિ થાય છે એવી રીતે તમામ પ્રજ્ઞાંકના પદાર્થોની જે પ્રતિતિ સંજીવન રૂપે થાય છે તે એમ પ્રતિત સ્વરૂપને લીધે તે ભાતી સ્વરૂપ કહેવાય છે,—
- ૨ તમામ આકારો સૂર્યના પ્રકાશને લીધે દ્રષ્ટીએ પડે છે પરંતુ ખરું જોતાં તે સૂર્યાદિક જડ પ્રકાશ પદાર્થ છે. યદ્યપિ તે પ્રકાશને લીધે જડ, પ્રકાશ અને અંધકાર તથા બીજા શબ્દાદિ પદાર્થો એમનો પરસ્પર ભેદ અને સળાધ પ્રતિત થાય છે તે ચેતન પ્રકાશ છે; વળી તે તેજ છે માટે ચિત્ત (જ્ઞાન સ્વરૂપ) કહેવાય છે;
- ૩ વળી તે પ્રિય છે, અધ્યાન દરેક વિષય જેમ કે જડવારીને પ્રકૃતિ પ્રિય છે, સર્પને સર્પાળી પ્રિય છે એકોરને અંદ્ર પ્રિય છે, જે પ્રકારે દરેકને દરેક વિષયમાં પ્રિયતા ભામે છે, તેથી તે પ્રિય સ્વરૂપ છે, માટે તેને આનંદ કહે છે,

૪ નમોમ પદાર્થો જડ, પરિણિત, મનિમાન છે અને તેથી તે વિશેષરૂપ છે, તે એટલે દરબરે કે જે છુપે મુન થાય છે, તે મુખ પરિણામનો પણ અભાવ થઈ જાય છે તે નુપી મદ્યપિ દુઃખ રૂપ છે, અથવા દુઃખ મુખથી વિતરણ તે છે માટે તે અનંદ કહેવાય છે,

જે પ્રમાણે જાદુ મન વિન, અનંદરૂપ છે; એ ત્રણે વિશેષરૂપ પ્રકૃતિ અથવા મનુષ્ય જુદીને અર્થશબ્દો છે; પણ ખરૂં જોતાં તેા તે નિરપેક્ષ છે, વર્તી એ ત્રણે વિશેષરૂપો એ ત્રણે સ્વરૂપે છે એમ નથી પણ તે એક જ સ્વરૂપ સર્વથા નિઃશયન નથી, માટે તેના સ્વરૂપો આરોપ છે, અને અનુષ્ઠ પ્રકાર છે, માટે તેમા વિનને આરોપ કરવામા આવે છે, દુઃખથી વિતરણ છે માટે તેમા અનંદ શબ્દનો આરોપ છે. માટે મુશ્કેલ વિચાર કરતાં તે ચિન્હ માત્ર સ્વરૂપ છે, તે એક છે, બીજો કોઈ નથી માટે તેને અદ્વિતિય કહે છે, તે ખડકે જાત વિનનો અખંડ છે માટે તેને નિરવદ્ય કહે છે.

ઈશ્વર અને છુપે શો પદાર્થ છે !

હે વિષ્ણુ ! તારામાં 'વિદ્યાવત્' મુન આપ રૂપ સર્વ વ્યાપક કોઈરસ સ્વર્ણમય રૂપ જે વિન જાદુ તે વિશે કહેવામા આવ્યું. એ એકતરફને વ્યાપાર જડ સંકે પ્રકૃતિ રહેલી છે, તે પ્રકૃતિ તથા તેના દરેક જાત પુરુષ એ એક જ સાથે બધી તરફથી સત્ત્વ ધર્મકા દેઈ તેના સર્વ સ્વરૂપે એક જ અનુરૂપ એકતરફી છે, અથવા અનુરૂપ એક જ પરમાત્મા અને તેના અનુરૂપે રોય છે જા. જા તેમની અંદર ઉપર નીચે આંદર તેમજ સર્વ જા એક જ તત્ત્વજ છે, તે પ્રકૃતિ એકતરફી અથા અનુરૂપનો અભાવ કની તેમા રહેલી છે, હે વિષ્ણુ ! તો પ્રથમ મુન જા છે કે પ્રકૃતિની અભાવરૂપનો અનુરૂપ પ્રથમ આવે અને અનિર્ણય એ જ નિર્ણયની અવસ્થાનો એ અનિર્ણય રૂપ છે, તેમા અનિર્ણય પરિણામ અનુરૂપ જા ! કાળુ અવસ્થા છે અને અનિર્ણય એ વિવિધ બાંધીના દેવ, અનુરૂપ રૂપે છે પણ એક જ જુદેના અનુરૂપ અવસ્થા દો. એ જા જાદુર જે જાદુર જે જાદુર જે રૂપ છે, હશે

માયા, તથા તે માયા જે ચેતનને આધારે રહેલી છે તે ચેતન એજ નેનો પરસ્પર બહુ ગાઢો સંજોગ હોય એ ખુદ્ધું છે; હવે માયા એ શુદ્ધ સત્વગુણ વાળી છે તે માયા વિશિષ્ટ ચેતન ઇશ્વર કે સમષ્ટિ અભિમાની કહે છે; અને અવિદ્યા વિશિષ્ટ ચેતનને જીવ કિંવા વ્યપ્તિ અભિમાની કહેવામાં આવે છે; પુર્વે તને જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે માયાના મુદ્દમ પરિણામથી જ્યારે પંચભુતો, અંતઃકરણ જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રીય અને પ્રાણની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે તે બધા માયાના મુદ્દમ પરિણામ રૂપ દ્રવ્યથી વિસિદ્ધ જે ચેતન તેને હિરણ્યગર્ભ કહે છે; અને જ્યારે એજ માયાનો રચુળ પરિણામ થયાથી, જે પંચિકરણ ભુત તથા તેમના કાર્યરૂપ ચૈદે પ્રજ્ઞાંડો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે એ બધા માયાના રચુળ પરિણામ રૂપ દ્રવ્યથી વિસિદ્ધ જે કે ચેતન છે તેને વૈરાટ કહેવામાં આવે છે; જેને આપણે સાધારણ અવિદ્યા વિસિદ્ધ ચેતન કિંવા જીવ કહેલો છે; તેની સાથે જ્યારે માયાના મુદ્દમ કાર્ય વાળા અંતઃકરણના ઇન્દ્રિયોના અને પ્રાણના, આણું, આકર્ષાઈ જે એક મુદ્દમ શરીર થાય છે તે મુદ્દમ શરીર વાળા જીવને કિંવા અંતઃકરણ વિસિદ્ધ ચેતનને નૈજસ કહે છે; એજ સિંગ દેહ માયાના રચુળ કાર્ય વાળા પંચિકૃત અણુઓ સાથે જોડાઈ જ્યારે રચુળ શરિર ધારણ કરે છે ત્યારે તે મુદ્દાં જીવને વિશ્વ કહેવામાં આવે છે; અર્થાત વ્યપ્તિ સમષ્ટિ એટલી એકજ ચેતન, પ્રકૃતિ કે માયાની જુદી જુદી અવસ્થાઓના સંજોગમાં આવે છે; જેથી તેને તે અવસ્થાની ઉપાધિને લીધે જુદાં જુદાં નામ પાડવામાં આવ્યાં છે; હે વિપ ! તું અનેક પ્રકારના સંકરૂપ વિકરૂપના અક ઉપર ચડેલો છું માટે હવે હું તને—

ઇશ્વર અને જીવનું સ્વરૂપ.

કહું છું તે તું સાંભળ; મહેં તને પ્રથમ કહ્યું છે કે માયા વિશિષ્ટ ચેતનને ઇશ્વર કહે છે, હવે માયા છે તે શુદ્ધ સત્વગુણ વાળી હોવાથી તેમના રજો તમોગુણ દળાવણા રહે છે, -સત્વગુણથી જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, વળિ માયામાં વિરોધ શક્તિ પ્રધાન હોવાથી, અને આવરણ શક્તિ ન્યુન અશે હોવાથી તે વિશિષ્ટ ચેતન જે કે ઇશ્વર તે

તેનો પ્રતિગિજ રૂપ આભામ એ જાન્યેનું ભેદનું નામ જીવ છે કે જે અભિમાની કહેવાય છે; એને એ જાન્યેમાં અર્થાત્ ઇશ્વર અને જીવમાં જે શુદ્ધ અભિજ્ઞાન રૂપ ચેતન છે તે નો નિર્ગિજાર રૂપ કેવળ આકાશની માફક રિપેન રહેતું છે. તથા વાસ્તવિક રીતે નો ઇશ્વરતા તથા જીવતા સંજ્ઞાઓ તથા તેના ધર્મ તેા માત્ર તે ચેતનતા આજ્ઞાગનેજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ અંધ મોશુ વિગતે જે જે પ્રકારની ભેદ કલ્પનાઓ છે તે તથા આભામને વિશેષ છે, એ કલ્પનાઓનો આરોપ ઇશ્વર અને જીવના અભિજ્ઞાન રૂપ ચેતનને વિષે બિગ્નકુદ્ધ સંભવનો નથી; માટે તે તમામ કલ્પનાઓ તેા આમાન નિરિત માયા અને અવિદ્યામાંજ કલ્પના આને ન હતા તે આમાન, તથા તે આમાનના મુખ બિજ રૂપ આંતરદાન નીત રયા । આમાન જે માયા અને અવિદ્યાના દશરૂપ દ્રવ્યમા પડે છે, ૧ દ્રવ્ય, એ ત્રણ પરસ્પરથી ભિન્ન નથી આ પ્રમાણે ચેતન આ જડતા સંભવથી પ્રત્યક્ષ માત્ર વિરિધ સામર્થ્ય વાળી અને જીવતા જેવી પ્રતિત થાય છે અને ચેતન તેા સદા સવતા અન્ય ન નિર્વિકાર રૂપ રિપેન રહે છે,

‘દેવિ પ્ર’ માનવ જીવનના નાં અનુભવો કામ કરેલા નુપુર મા જેવા નથી । તે જાન્યેનું નામ જીવનની વધારી શોષી પ્રજાગતાના અનંત વડાના અનુભવ પડતા કુદ્ધ જીવન્યતા આજ્ઞામથી તે અનુભવ, કામ પડતા કુદ્ધ, મનુષ્ય અને આનંદ પ્રકારના જીવ અવાળી વેળાના પાત્રા દ્વારા જાન્યેનું જીવન કમોને અનુભવે તેમના ઉચ્ચત્ત્વ જે નમે માંડે ઇશ્વર મહા રંભ છે; જ્યારે જીવનના કમોના ભેદ આપવા માટે વેળા મને છે ત્યારે પ્રત્યક્ષ થાય છે, એ પ્રત્યક્ષમાં જોય પદાર્થના નમુને માયામા નંદ છે, જેથી જીવનના કમો પડતા જે નિરૂપ મહા રંભ છે તે મુદત રૂપ માયામાજ મમાન કહે છે, જ્યારે એ તમામ કમો ભેદનું પડતા પાત્રાને વેળા થાય છે, ત્યારે જીવન જે નમે માંડે જીવનની ઉચ્ચત્ત્વ થઈ જાય છે, તે મુદત્ત્વ કામો અનુભવે કમોને પ્રત્યક્ષ કામોને કામ જાન્યે છે, તે ઇશ્વરના આજ્ઞા રૂપેથી અન્ય રૂપ માયામાથી નામ રૂપાનંદ આ રૂપ પ્રત્યક્ષ થાય છે,

વિલાસગર્ભા એટલે કે-હે માદારાજ ! તમે પ્રથમ એમ કહી
 માયા છે કે " પ્રકૃતિની માયાગમ્યનો બંધ થતાં પ્રથમ માયા અને
 અવિદ્યા એ બે નામ વાળી અવસ્થાઓ પ્રગટ થાય છે; અર્થાત્ પ્રગટ
 થઈ છે, —તેમાં માયા એનો અણિરૂપે પરિણામ પામનાર દ્રવ્યની કા
 રણ અવસ્થા છે અને અવિદ્યા એનો વિવિધ ભવિતા દેવ મનુષ્યાદિ
 રૂપે ઉત્પન્ન થનાર જીવોના રચુળ સુદૃઢ દેહોને ધાવળ કરનાર જે કે
 કારણ શરીર છે તે રૂપે અવિદ્યા છે; અર્થાત્ અવિદ્યાથી જન્મત તથા
 શરીર (રચુળ) બને છે, —તેથી માયા અને અવિદ્યા, જેવી રીતે પ્રકૃતિ
 ની સામ્યતાને બંધ થવાથી પ્રગટ થઈ, તેવીજ રીતે તે પ્રકૃતિને
 કિંવા માયા અને અવિદ્યાને પોતાની સનામાં રાખનાર જે કે ચેતન
 છે તે ચેતન બન્નેઓમાં નિગ્રહ કરનાર છે, એટલે માયા ચેતન, અને
 અવિદ્યા ચેતન એમ બે વિભાગ કરે છે, તે બે વિભાગથી ઇશ્વર અને
 જીવ એમ નિરનિરાકાર ગદ્યા એટલે ગુદ સત્ત્વ વાળી માયા છે તે માયા
 વિશિષ્ટ ચેતનને ઇશ્વર કિંવા સમષ્ટિ અભિમાની કહે છે, અને અવિદ્યા
 એ અગુદ સત્ત્વ ગુણ વાળી ગદ્યાને તે અવિદ્યા વિશિષ્ટ ચેતનને જીવ
 એટલે વ્યપ્તિ અભિમાની કહેવાય છે, આ પ્રમાણે ઇશ્વર અને જીવના
 સ્વરૂપનું કારણ જણાય છે; —હે દયાસિંધુ ! ત્યારે તો ગુદ સત્ત્વ ગુણ
 માયા મિશ્રિત પ્રતિભાસ, ચેતન, જીવ ઇશ્વર, અને અગુદ સત્ત્વ ગુણ
 વાળી અવિદ્યા તેથી કરીને અવિદ્યા વિશિષ્ટ ચેતનને જીવ કહેવાયો છે;
 હે દયાસિંધુ ! ગુદ ચેતન પ્રદા છતાં તેનું ચેતન વિકારવાળું બે
 પ્રકારનું કેમ થયું ? પ્રદા તો અક્રિય અને કેવળ શુદ્ધ છે, છતાં શુદ્ધ
 સત્ત્વગુણિ માયા અને અગુદ સત્ત્વગુણિ અવિદ્યા એ બન્નેઓના જુદા
 જુદા ગુણને મળતું પ્રદા ચેતન કેમ પાય ! જીવો કે જીમિ ઉપર કાદવ
 મિશ્રિત મલિન જગમાં સૂર્યનું તેજ પડે છે સદ્યપિ તે કાદવ મિશ્રિત
 મલિન જગમાંથી જે પ્રતિબિંબ પડે છે તે પ્રતિબિંબ મલિન થતું
 નથી; ત્યારે એમ છે ત્યારે અવિદ્યાથી તેચેતન વીકાર વાળું થઈને
 જીવ સાપે આ માટે કલ્પના કરવામાં આવે છે ! ખરૂં જોનાં તો નિરાકાર
 પ્રદા ચેતનનું પ્રતિબિંબ અવિદ્યા, કે માયા ઉપર નજ પડતું બેઠકો,
 કેમકે પ્રદા કિંવા તેનું ચેતન કેવળ નિરાકાર છે, —પ્રકૃતિ પણ નિ

અને અગોચર તથા અવર્ણનીય છે, છતાં તેના બે વિભાગ કદપાઈને તે નિરાકાર ઉપર નિરાકાર પદાર્થનું પ્રતિબિંબ કેમ પડે ! પ્રતિબિંબ તે આકાર વાળી વસ્તુ ઉપર પડે છે;

ચોગી બોલ્યો કે હે ભાઈ ! નિરાકાર પદાર્થની હૃદીકરને સમમાણ કરવાને માટે નિરાકાર દ્રષ્ટાંતથીજ ખુલાસો થશે, એ કામમાં આકારવાળી વસ્તુનું દ્રષ્ટાંત ઉપયોગનું નથી, માટે હું તને કહું કે, અગ્નીમાં તથાવેલું લાવ ચોળ જેવું થએલું લોખંડ ગાદેર મુકવાથી તે લોખંડમાંથી અગ્નીનાં ઓળાં અણું અગ્ની સ્વરૂપનાં આકાશમાં મળિ જાય છે; ચંદ્રી તે બિંદુકુલ દ્રષ્ટીએ ચકતું નથી એજ પ્રમાણે શુદ્ધ સત્ત્વ અણું પ્રધાન નિરાકાર માયામાં નિરાકાર ચેતન બ્રહ્મ સત્તાથી ઇશ્વર સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે; અને એજ પ્રકારે અવિદ્યા યોગે જીવ સ્થિતિ પ્રાપ્ત ગણાય છે, હે વિષ્ણુ ! માયા એ સ્થુળ સુક્ષ્મ સંદિગ્ધે વિવિધ પરિણામ પામનાર દ્રવ્યની કારણ અવસ્થા છે; ઉત્પત્ત થવાની જે શક્તિ રહી છે તે તેમાંજ છે, અને અવિદ્યા, એ વિવિધ જ્ઞાનીનાં દેવ મનુષ્યાદિ જીવોનાં સ્થુળ સુક્ષ્મ શરીર ધારણ કરનાર કારણ રૂપે છે, હે વિષ્ણુ ! એ ઉપરથી તુંજ નિશ્ચય કર કે આ સઘળો દેખાવ તથા આ સ્થુળ એ તમામ અવિદ્યાનું કારણ છે; અને બ્રહ્મ ચેતન તો સર્વમાં નિવાસ કરનાર સર્વનો આધાર છે;

જેમકે ખેતરમાં બાજરીનું વાવેતર કર્યું; બાજરીના દાણાને જમીનનો, તથા વરસાદના પાણીનો, તથા આકાશમાં સૂર્યના તાપનો અને ચંદ્રની રશ્મિ તથા વાયુનો અને આકાશનો મળવાથી, બાજરીના દાણામાંથી અંકુર કુટ્ટીને ગાદેર નીકળે છે; તેનો છોડ મોહોટો થઈ જાય છે, તેમાં બાજરીના દાણા પ્રગટ થાય છે, તે દાણા તાપથી મુકાઈને જેવું બીજ હતું તેવુંજ અને એજ આકારનું ઉત્પન્ન થાય છે,--હે બ્રાહ્મણ તે બાજરીના દાણામાં અર્થાત ઝીણા રજ કણોમાં, મુળ, ડાળ, પત્ર, ઇત્યાદિક પંચાંગનું સ્વરૂપ સમાયલું છે, જેવી રીતે વિશાળ વડ વૃક્ષનું સ્વરૂપ તે વૃક્ષના છેક ઝીણા દાણામાં સમાઈ રહેલું છે તેવી રીતે પ્રકૃતિમાંથી માયા અને અવિદ્યા લાવ ઉત્પન્ન થઈને બીજ રૂપ અને વૃક્ષરૂપ મુક્તરીતે રહેલું કાર્યથી નજરે જણાય છે--એ ઉપરથી

માનવું લોકોને કે તે બીજરૂપ અવિદ્યા અને તે બિજમાં અદૃશ્ય
વસ્તુરૂપ માયા છતાં ઉપત્ત યવા રૂપ ચેતન બ્રહ્મ છે; આ આકાશમાં
સૂર્ય ચંદ્રાદિક વિસ્તાર વાળા ગોળા અવિદ્યારૂપ છે પણ તે ગોળા ને
આધારે રહેલા છે તે આધાર ચકલી રૂપ ચેતન બ્રહ્મ છે; હે દિવ !
તે પ્રથમ પ્રશ્ન કર્યો છે કે પોતે પોતાને જોગબનાર કોણ છે ! તે વિશે
આચાર્ય કહે છે કે,

॥ આર્યાટ્વ ॥

अस्ति स्वयमि त्वस्मि संशे कस्याऽस्ति संगयःपुंसः
तत्रापि संगयथे त्संशयिता यःशएव भवति त्वम् ॥

અર્થ

હું છું કે નહિ ! એ પ્રશ્નને પોતાની દલાઈમાં કાઢીને સંકલ્પ
હોય છે ! કાઢીને પણ નહિ હોય. કારણ કે અનુષ્ઠ માત્રને માદારે
આત્મા છે એવો અનુભવ થાય છે તેમ છતાં પણ કદી તને તારા આત્માની
સલામાં એટલે તારાની પોતાની સલામાં સંકલ્પ હોય તો ને સંકલ્પ કરનાર
છે તેજ તું જ આત્મા છે.

વિશ્વનશનું એ કશું કે હે માહાત્મા ! હું છું. અને હું નહિ
એ જાન્યે પ્રકારની પ્રીતીવટે કરીને ડિવા વૃત્તિ વટે કરીને એકે બ્રહ્મને
અનુભવ થતો હોયતો સર્વને તેવો અનુભવ કેમ થતો નથી,—

યોગીરાજે કશું કે

आपो.

ब्रह्म तमेव तस्मा जाहं ब्रह्मेति मोह मात्र मिदम्
मोहे नमवति भेदाद्वेषा सर्वे भवन्ति तन्मूला ॥

અર્થ

હું બ્રહ્મ છું. એ જાણતું અભિનિષ અને હું જન્મ નથી એ પ્રશ્ન
ને સમજતો અમાન, એ રીતે અને પ્રકારની જાણે. કા. જો દે. જાણે તું
જન્મ છે. હું જન્મ નથી. એનું જાન ને જાન થાતી જાન થ છે.—હું જન્મ

નથી એમ જાંતી માનવડે કરીનેજ પાંચ પ્રકારના કલેશ, જે કે અવિદ્યા, અસ્થિતા, રાગ, દ્વેષ, અભિનિવેશ એ વડે કરીને એવા જીવનો જીવથી બેદ પ્રતિન થાય છે, અને ને બેદજ સર્વ કપેશનું મુગ્ધ છે, માટે હે ભાઈ ! હું જ્યારે નથી પણ દુઃખો જીવું છું એવી જાંતીથી ઉદય પામેલી બેદ મુદ્ધિ તજવી જોઈએ:

હે દિવ્ય-એવી ભેદ બુદ્ધિ ત્યાગ કરાવનાર વિવેક અને વૈરાગ્ય છે; પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ અને અતઃકરણનું ચિત્ર જણાયા વિના જીવત ભાવનો નાશ થતો નથી, હું કંઈ છું' હું' ખાઉં છું' હું' લંગડો છું' હું' આંધળો છું' એ પ્રકારે માની રહેલા પાંચ કોશાદિકથી આશ્ચર્ય પામીએ જીવ પોતાને જાણખતો નથી, જ્યારે વિવેક તથા વૈરાગ્ય અને અનુભવ ઉત્તમ જ્ઞાન દ્વારાએ તે તમામને જાણખવામાં આવે છે ત્યારે હું' કોણ છું' તે શુદ્ધ સત્ત્વ હૃદય વાળો જાણખી શકે છે; હે વિપ્ર ! અન્ન મયાદિ પાંચ કોશ જેને આશ્રયે ભેદ બુદ્ધિથી ઉપજેલા સર્વ પ્રકારના કલેશો રહ્યા છે તે પાંચ કોશનો વિવેક કરવાને શ્રી આચાર્ય ભગવાને કહ્યું છે કે—

आयां.

नरेश पंचक मिदं भजते कृत कोप पंचक विवकः

अतएव पंच कोपान् कुशलधियःसंततं शिचिन्वन्ति ॥

અર્થ.

તે પુરણે પાચે 'કોળાનું' ચર્ચાર્ય રીતે વિવેચન કર્યું હોય તે પુરણ પુરોહિત અવિદ્યા આદિ પાચ કલેગોનો ભોક્તા યતો નથી, માટે વિવેકી આણુઓ નીરંતર પાચે કોળોનો ચર્ચાર્ય વિચાર કરી તે કોળાનું જમન કોઈ કાળે પણ આત્માનો જમ નથી એવો નિશ્ચય કરે છે;

ଏକ ଶିବ

માયા આં ઓળખવામાં આવે ત્યારે જીવનું સ્વરૂપ જીવ
સ્વરૂપ જીવનની તેલેઈ શકે છે; શુદ્ધ સત્યશુદ્ધી માયાથી બનેલા

વચ્ચે અંતઃકરણ માટે ગુરુનો ત્યાગ કરી આવે છે, તે આવે છે, ને આવે કરીને રચના અંતઃકરણ દ્વારાએ મનુષ્યનું માધ્યમ જ્ઞાનનું મદદ કરી શકે છે, જ્યારે તેમ થાય છે ત્યારે તે જીવ અવિદ્યા અશુદ્ધ સત્ત્વગુણી ક્રિયા અને તેની પદ્ધતિથી જાગૃતિ અવિદ્યાની તે જાગૃતિ દૂર જુદા થઈ જાય નથી. હું નિરાકાર છું હું જાણતો છું, હું નિર્લેપ છું, હું સ્વતંત્ર છું. એવું જાણ થાય છે; શુદ્ધ અંતઃકરણ દ્વારાએ જ્યારે શુદ્ધ ગુણિ થાય અને એકાગ્રતાને પામે તો પાતે પોતાને જ અવિદ્યા શકે છે, પોતાને જાગૃતિથી પ્રતિનિધી તરીકે શુદ્ધ અંતઃકરણ એ એવ. વિશેષ વિનાશ અંતઃકરણથી સત્ત્વગુણ મય જ્ઞાનનો અંશ સ્થિત રહે છે; જ્યારે એમ થાય છે ત્યારે વિવેક પરાયણ ત્યાગિક જ્ઞાનના અંતઃકરણ સાધનો દૂર થઈ શકે છે; અંતઃકરણ ગુણિ દ્વારાએ આ જગત સંકટપ્રમાણ છે, અધ્યાત્મ કંઈ જ નથી એમ જ્યારે તેને નિર્લેપ થાય છે ત્યારે તેની જ્ઞાન સત્તાવટે કરીને અને તે સાથે ચિત્તનીરોધ, અધ્યાત્મ મોક્ષાદ્ય વૃત્તિઓ કરીને પ્રજ્ઞા વિદ્યાના માર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. હું કોણ છું એવો અહંબોધ એજ અશુદ્ધ સત્ત્વગુણી અવિદ્યાનોજ પ્રમટ્થ થાય છે; અવિદ્યાથી શામ વસ્તુનું આશ્રય જીવ આવ જાગૃતિનાર છે; પણ જ્યારે અવિદ્યા અને છે ત્યારે શુદ્ધ સત્ત્વગુણ મહા વિદ્યાથી પ્રજ્ઞા ચેતન ઉદ્ભવે છે તે રૂપરૂપમાં જીવત્ત્વ આવ મટિને ઉદ્ભવત્ત્વ રૂપમાં રહે છે; એટલે એ જીવ મોક્ષ પામે છે; હે વિપ્ર ! આ પ્રમાણે અધ્યાત્મનો મત્ત છે. યદ્યપિ અવિદ્યા અને મહા માયા-જે કે પ્રકૃતિ છે તે અને જીવ, અને ચેતન એ ત્રણેના ધર્મ નિરનિહાણાં છે એ વાત તથા યોગ્ય છે; હે વિપ્ર ! જ્ઞાન દ્વારાએ પ્રથમ અંતઃકરણ શું છે એ સમજવું જોઈએ;

અંતઃકરણ.

અવિદ્યા તથા તેનું રૂપાંતર યદ્યપિ બનતા વિદ્યાના અણુઓ દેવાથી વિદ્યા અપાદન થાય છે; એજ પ્રમાણે અંતઃકરણના અણુઓ ઉ-માયાના પરિણામથી જે પંચ સુદૃઢ જુનો ઉત્પત્ત થાય છે તે સર્વેના મત્તાંશ વાળા અણુઓ એકત્ર થવાથી અંતઃકરણના અણુઓ બન્યા છે

હોવાથી જીવને પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અજ્ઞાન રહે છે; આ પ્રમાણે અજ્ઞાન થવથી મિથ્યા જ્ઞાનની—અધ્યાસની રિપિતિ પરંપરા બંધાય છે, અર્થાત માત્ર સ્વરૂપ સત ચિત્ત આનંદ સ્વરૂપ છે, એ જ્ઞાન જન્મ રહે છે, પછી એ કારણચરીરરૂપ અવિધામાં જે સંસ્કારો સંગ્રહ થએલા હોય, તે સંસ્કારો પ્રમાણે અર્થાત માયાના મુક્તિપરિભાષણથી ઉત્પન્ન થઅલા પાંચ મુક્તિ ભુતોના કાર્યરૂપ, અંતઃકરણના. ઈન્દ્રિયોના, પ્રાણના પરમાણુઓ આકર્ષિ લઈ, તે બધાને મંથીભુત (સમમ એક) કરી નાંખે છે, પંચ તન્માત્રા અણુઓને આકર્ષિ લઈ, મુક્તિ ચેતના યંત્ર જે કે મુક્તિ પંચરૂપે તેમને રચે છે, આ રીતે ઉત્પન્ન થએલા મુક્તિ પરમાણુઓના સંઘાતને મુક્તિ દેહ કહે છે; અથવા તેને લિંગ દેહ પણ કહે છે; અવિધા કારણ ચરીરમાં તદાત્મ્ય રહેલી છે. તેથી તે મુક્તિ દેહ દરેક અણુઓમાં પ્રવેશીને જીવને તદાત્મ્ય બનાવે છે. તે એવી રીતે કે અવિધા બળથી જે પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન જન્મ રહ્યું હતું તે જ્ઞાન જન્મ રહેવાથી જડ જે કે અંતઃકરણના જેટલા પરિણામ તે હું જ છું, અર્થાત એથી કરીને એવી રીતે જુદા અને મનના ધર્મોનું મિથ્યાજ્ઞાન રચે છે, એમ થવાથી જુદાના કે મનના જે જે ધર્મો છે તેનો પોતાનામાં અધ્યાસ થાય છે; તેમ થવાથી હું સુખી, હું દુઃખી, જ્ઞાનવાળો કે ઇચ્છા વાળો વીગરે જ્ઞાન રચે છે. એટલેથીજ અધ્યાસ અટકતો નથી. અંતઃકરણ અને આત્મા એક રૂપે જાણવાથી હું કર્તા છું. એ મર્મ કલેશના કારણરૂપ મિથ્યાજ્ઞાન રચે છે તેને કર્તાવાધ્યાસ કહે છે, એ અધ્યાસથી ભોગ ઇચ્છાનો અધ્યાસ દ્રઢ થતો જાય છે; કર્તાપણનો અભિમાન થવાથી રાગ દ્વેષ વીગરે ઉત્પન્ન થાય છે; એથી અભિમાન વધે છે, એમ થવાથી પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમાંથી સુખ અને દુઃખ એ જ ભોગ ઉત્પન્ન થાય છે; સુખ અને દુઃખ એ જાને અંતઃકરણની વૃત્તિ માત્ર છે, એ અંતઃકરણ સાથે અધ્યાસ થએલા હોવાથી અને એ પ્રકારના સુખ દુઃખથી, હું સુખી છું. કિંવા હું દુઃખી છું એ પ્રમાણે જ્ઞાન રચે છે, એ પ્રમાણે જન્યે જન્યે અધ્યાસને દ્રઢ કરે છે, આ પ્રમાણે જન્યે અધ્યાસો પરસ્પરને જળ આપના જાય છે, એથી કરીને એ વિકારને પોતાપણમાં માની

રહેલો. એવ સુખ દુઃખ ભોગવવાને અનેક યોનીમાં રૂપો કરે છે; અને વિંગ દેહ (મુદમ દેહ) માયાના કાર્ય વાળા પચીકૃત ભુતોના અણુઓને પોતામાં રહેલા સંસ્કાર પ્રમાણે આકર્ષે માતા પીતાના ખાવામાં આવતા અન્નદ્વારા વિર્યમાં પ્રવેશીને પરપરાએ સ્થુળ દેહ ધારણ કરે છે; તે સ્થુળ દેહ સર્વને દૃશ્ય છે;

હે બ્રાહ્મણ ! જે સ્થુળ દેહ ત્હારૂં અને મ્હારૂં નજરે જણાય છે તે આ દેહની સાથે પણ એવો તદાત્મ્ય અધ્યાસ અદ્વૈતપદા ત્યજીને નિઃકરૂપ ભોગખવાપણાનું ભાન તજીને આ માત્ર છે એવા ભેદને ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા વાળો થાય છે; એને મમત્વાયાસ કહેવાય છે; આ અધ્યાસ સર્વ જડ પદાર્થોમાં ન્યુ ન્યાયિક અર્થે વિસ્તાર પામેલો છે;—હે વિમ્બ ! અવિદ્યામાં જે જનંત સંસ્કારો સંગ્રહાયલા છે. તેમાંથી જે સંસ્કારો પરિણામ પામવા નજીક આવે છે. તે સંસ્કારોના બળ પ્રમાણે અવિદ્યા માયાના મુદમ પરિણામિ અણુઓને આકર્ષે લઈને એક નવા મુદમ શરીરને જન્મ આપે છે; પછી તે મુદમ શરીર પણ પોતાનામાં રહેલા સંસ્કારોને કૃળ આપવા માટે માત્ર પિતાના વિર્યદ્વારા ગર્ભમાંગર્ભમાયાના સ્થુળ પરીણામિ અણુઓને આકર્ષે સ્થુળ શરીર બને છે, અર્થાત રચે છે, આમાં કારણ દેહથી તે સ્થુળ દેહના દરેક પરમાણુએ મુખી દરેક દ્રવ્ય પરસ્પરમાં ભોગમોત મિથ્ય યર્થ રહે છે—અને જ્યાંતમા પણ કારણ દેહથી તે મુદમ દેહની ત્વચાની સપાટી મુખી વ્યાપક યર્થ રહે છે જ્યાં જ્યાં એવનું વ્યાપક પણ હોય છે ત્યાં ત્યાં સંસ્કારી જનંતકરણ પણ સર્વ દેહ વ્યાપી રહેલું હોય છે; અને એવ શરીરોના વ્યાપારનાં દ્વારો જેમ જેમ વધારે ખુલ્લાં બાય છે તેમ તેમ અધ્યાસને પ્રવાહ પણ અખડિતપણે વહેતો રહે છે;—એ પ્રમાણે અવિદ્યા પોતાનામાં રહેલા સંસ્કારો પ્રમાણે નવા પરમાણુઓને આકર્ષેને વિંગ દેહ રચે છે; અર્થાત એ પ્રમાણે લીંગ દેહ રચાવા પછી તે અવિદ્યા તેમાં સ્થપાય છે;—એવ પ્રમાણે લીંગ શરીર પણ જ્યારે પોતાનામાં રહેલા સંસ્કારો પ્રમાણે સ્થુળ દેહને રચે છે, ત્યારે વિંગ દેહના સંસ્કારો સ્થુળ દેહમાં પરિણામને પામે છે આ અનુક્રમથી એવાં સ્થુળ શરીર જન્મે સમગ્ર વ્યાપારો પોતાના કારણરૂપ જે વિંગ દેહ

તેમાં પોતપોતાના સંસ્કારોને સ્થાપન કરતા જાય છે, અને સ્થુળ તથા સ્વિંગ દેહના સ્વતંત્ર વ્યાપાર જન્ય સંસ્કારો અવિદ્યા—કારણ શરીરમાં નિરંતર સ્થપાતા જાય છે—એ રીતે સુક્ષ્મ શરીરના વિચાર જન્ય સંસ્કારોનો વેગ અને સ્થુળ શરીરના ક્રિયા જન્ય વ્યાપારોના સંસ્કારોનો વેગ, એ જન્યે અવિદ્યામાં નિરૂદ્ધ નિયતિમાં રહે છે આ પ્રમાણે બધામાં સંસ્કારો અને અધ્યાસ એ જન્યે સુળ કારણરૂપ થઈને તેમનો સંબંધ અનાદિ છે; હે વિપ્ર ! સ્થુળ-સુક્ષ્મ-અને કારણ દેહ સમજવામાં આવે તેવા છે તેમાંનો સ્થુળ દેહ તો ખુદિત્વ રીતે તું નજરેજ જુવે છે, એ સ્થુળ દેહથી જે ભોગ ભોગવાય છે તે સ્થુળ ભોગ સમજવા, તે સ્થુળ ધ્રુક્ષાડમાંથીજ પ્રાપ્ત થાય છે:—એજ પ્રમાણે સુક્ષ્મ દેહ માટે મહેં તને પ્રથમ સમજણ પાડી છે. કે તે સુક્ષ્મ દેહ દ્વારાજે સ્વપ્ન સૃષ્ટિ પ્રતિપાદિત થાય છે; કેમ તને યાદ છે કે નહીં !

વિજ્ઞાનશર્મા બોલ્યો હે માહુરાજ ! સ્વપ્ન સૃષ્ટિનું અવલોકન કરનાર સુક્ષ્મ દેહ કહોછો અથવા સ્વપ્ન અવસ્થા સુક્ષ્મ દેહથી સ્વપ્ન ભોગ ભોગવાય છે; તો હું એમ કહું કે સ્થુળ શરીર જન્ય જે જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિય તો પોતાનો વ્યાપાર ચલાવના નિદ્રાને લીધે શાન્ત થઈ જાય છે, છતાં તે સુક્ષ્મ દેહ શા આધારથી સ્વપ્ન સૃષ્ટી જોતો હશે ! શું કાંઈ તેને આંખ કાંન ઇત્યાદિક હશે ખરૂં કે !

યોગીએ કહ્યું કે હે ભાઈ ! કેટલાક એમ માને છે કે ! સ્વપ્ન કાળમાં જે સૃષ્ટિ નજરે પડે છે તે અંતઃકરણની વૃત્તિનું કારણ છે, જેટલી વસ્તુ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રીય દ્વારાજે અનુભવવામાં આવી હોય તે અનુભવ, વૃત્તિમાં આરોપ થવાથી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં કલ્પના દ્વારાજે હાળેહુણ નજરે પડે છે; એમ કેટલાક તર્ક કરે છે, પણ ખરૂં જોતા સ્વપ્ન સૃષ્ટિ જે સ્વપ્ન કાળમાં ડેખાય છે તે અને તેનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરનાર અંતઃકરણ એ જન્યે લિપ્ત લિપ્ત હોય છે; તેમજ સુક્ષ્મ સૃષ્ટીનું ઉપાદાન પણ અંતઃકરણથી લિપ્ત હોવું જોઈએ,—તે ઉપાદાન માધ્યમ સુક્ષ્મ પરિણામી દ્રવ્ય છે, જે સ્વપ્ન આવે છે તે ઘણું ખરૂં જાણતમાં જે જે પદાર્થો જોઈએ છીએ તેનુંજ આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ જન્મોની જામત અવસ્થામાં અનંત પદાર્થો જે અનુભવેલા હોય

ને તેની મુદ્ધ વામનાઓ અંતઃકરણમાં રહી દોષ તે ઉદભવ પામીને પ્રમાણે મુદ્ધ મૃષ્ટિમાંથી પદાર્થો રચાય છે; કેટલીક વખતે નહિ નુત્રવાયણાં સ્વપ્નો આવે છે, તે સ્વપ્ન મૃષ્ટિ દૃષ્ટાને નિદ્રા દોષને પિ બીજાં જોયેલાં દેખાવેનું પોતાનામાં જાન થાય છે; આ ઉપરથી એમ માનવામાં આવે છે કે સ્વપ્નમાં મુદ્ધ દેહ તે દેહના મુદ્ધ મૃષ્ટિમાંથી મળતા મુદ્ધ બોનો અને તે બન્ને દ્રાઢ એ વસ્તુ સંસ્પર્શ બિન્ન છે; જ્યારે શરીરની ઇન્દ્રિય શક્તિયો યાદી બધા ત્યારે નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય છે, તે અસર મુદ્ધ દેહમાં રહેલા ઇન્દ્રિયોને થાય છે ત્યારે તે અવસ્થાને મુપુસિ કહે છે; એક શખિયો લીન થઈને વિદ્યાંતિ પામે એવું કોઈ દ્રવ્ય હોવું તેથી એક દ્રવ્યને અવિદ્યા કિંવા અજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે; મુપુસિ વખતે અજ્ઞાન અને નિદ્રા રૂપી વિદ્યાંતીનું મુખ અથવા આનંદ ને બન્નેનો અનુભવ થાય છે; જ્યારે પછી તે અનુભવની સ્મૃતિ થાય છે ત્યારે કહે છે કે આજે હું મુખે સુતો હતો, મને કંઈ જ ખબર પડી નથી; અર્થાત્ અજ્ઞાન હતું, -અનુભવ વિના સ્મૃતિ થતિજ નથી, એ ઉપરથી માનવું જોઈએ કે અંતઃકરણ અવિદ્યામાં (અજ્ઞાનમાં) સિત થયેલું અને તેનું પ્રપાતપણું હોવાથી નિદ્રામાં અજ્ઞાનના તથા નિદ્રારૂપ વિદ્યાંતીના આનંદ-મુખના જે સંસ્કારો પડે છે તેની અસર લઈ મુદ્ધ પ્રમાણમાં અંતઃકરણ ઉપર થાય છે; જેથી જ્યારે પછી તેનો સ્મૃતિકૃપ પરિણામ થવાથી મુપુસિમાં અનુભવેલા અજ્ઞાન અને મુખનો અનુભવ થાય છે; -અર્થાત્ મુપુસિ પેહેલાનો કાળ અને છેલ્લો કાળ એ બન્ને જોતાં વચલા કાળમાં અજ્ઞાન હતું, એમ કહેવું જોઈએ; એજ અજ્ઞાનનું જ્ઞાન અંતઃકરણની ગતીને બતાવે છે, આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે મુપુસિ વખતે જે અજ્ઞાનનું અર્થાત્ અવિદ્યાનું જ્ઞાન થાય છે તેજ અવિદ્યા કારણ શરીર કહેવાય છે, તેથી કરીને આનંદ અર્થાત્ વિદ્યાંતિ મુખનો જોમ પ્રાપ્ત થાય છે, હવે જે જીવ છે તે જ્યારે કારણ શરીરનો અભિમાની થાય ત્યારે તેને આનંદને ભોળતા કિંવા પ્રાપ્ત કહે છે; એજ જીવ જ્યારે મુદ્ધ શરીરનો અભિમાની થાય ત્યારે તેને વિષયોને જોવાના તોજમ કહેવામાં આવે છે; અને એજ જીવ

ચુગ શરીરનો અભિમાની થાય છે ત્યારે તેને ચુગ વિનયોનો બોક્તા કિંવા વેરાટ કહે છે; આમાં અંતઃકરણ અને આત્મા એ બન્ને મજિનેજ્ઞ જ્ઞાનનો વ્યવહાર થાય છે;

હે વિજ્ઞાનશર્મા ! કારણ દેહ, સિંગ દેહ અને ચુગ દેહનો પરસ્પર કેવી રીતે સંબંધ છે તે મહેં તને દુઃકામાં કદી દીધું છે; એ શિવાય થોથો મહાકારણ દેહ છે તે દેહ તુર્યાવસ્થામાં અનુભવાય છે, એ અવસ્થામાં અંતઃકરણનું લય પરીણામ થાય છે, એટલે શુદ્ધ પ્રકૃતિ અને ચેતન મજિને એ શરીર કહેવાય છે; અને તે તુર્યાવસ્થા વખતે અંતઃકરણ, ચેતનમાં લય પામી જાય છે. અર્થાત પ્રકૃતિ સ્વરૂપે અર્થાત પોતાના ઉપાદાન રૂપે યદને ચેતનમાં નિરોભાવ પામે છે; એથી પણ પર તુર્યાતિત એવી સ્થિતિ છે કે તેમાં તો માત્ર અંતઃકરણ કે અવિદ્યા એ બંનેની દ્રશ્ય વિના કેવળ શુદ્ધ ચેતન સ્થિતિ હોય છે; હે વિજ્ઞાનશર્મા ! મહેં તને જીવના પંચકોશ તથા ચુગ ગુફમ કારણ અને મહાકારણ દેહના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપ્યું છે; તેમજ જીવ પ્રકૃતિ ઇંધેર અને પ્રદ્ધ ચેતનની સત્તા વિશે તને સમજ પાડી છે; તેથી તારા મનમાં થતી શંકાઓનો નાશ થયો હશે; જેથી રીતે પ્રદ્ધ સ્વરૂપના નિર્ણય માટે મન અને બુદ્ધિની ગતિ પોહોચી શકતી નથી તેવી રીતે પ્રકૃતિને માટે નિર્ણય કરવું એ પણ મળું કડિલું છે; એ માયાને માટે આચાર્યોએ કહ્યું છે કે,

સન્નાપ્ય સન્નપ્યુ ભયાત્મિકાનો
ભિન્નાપ્ય ભિનાપ્યુ ભયાત્મિકાનો
સાન્નાપ્ય સન્નપ્યુ ભયાત્મિકાનો
મહાહુતા નિર્વચનીય રૂપા

અર્થ,

એ માયા સાચી નથી, તેમ પણ ખોટી પણ નથી, વળિ સાચા ન તથા જુઠાપણું એ બન્ને સ્વભાવ વાળી પણ નથી; તેમજ એ માયા આશ્રયથી ભિન્ન નથી તેમ અભિન્ન નથી, અને ભિન્ન તથા અભિન્નપણું

એ જન્મે સ્વભાવવાળી પણ નથી, માહાર કે નિગ્રહાર નથી, અને સાહાર તથા નિરાહારપણું એ જન્મે સ્વભાવવાળી પણ નથી, પરંતુ મદા અદ્ભુત અનિર્ણયનિક રૂપ છે,

હે વિમ્બ ! બ્રહ્મ ચેતનની સત્તાથી માયા જડ છતાં ચેતનાધ્યયથી ચેતનરૂપ તને બાંધે છે; યદ્યપિ સર્વનો આધાર અને અંતર્યામી તો બ્રહ્મ ચેતનજ છે; માટે તું ત્હારી મિથ્યા કલ્પનાનો નાશ કર, તારા અંતઃકરણમાં જે સંકલ્પ વિકલ્પ અને ભ્રમ થાય છે તે તમામ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) તું સ્વરૂપ છે; તે અવિદ્યાને તું સત્સંગ બોધવડે કરીને યોગજ્ઞ, શુદ્ધ સત્વગુણી મહા માયા અર્થાત મહાવિદ્યા દ્વારાજે તું જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કર, વળી તું વિચાર કર કે જ્યારે આયત ઉડા વીચારમાં મન એકાગ્ર થાય છે, તે વખતે ખુલ્લાં નેત્રની કનિકામાં અનેક પદાર્થની છાપ પડે છે યદ્યપિ તે પદાર્થ પેટ્રીની કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર વૃત્તિ જતી નથી, અર્થાત નેત્ર છતાં તે નેત્ર પોતાનો ધર્મ તે વખતે ચક્ષુવતો નથી, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનેન્દ્રિયોને અને ચપ્પજ મનને કાયમ રાખનાર વીવેકદ્વારાજે એકાગ્રાન્તિ આત્મ ચિંતનને માટે શેષ કહેવામાં આવે છે; જ્યારે સ્વપ્નદેહ અને તેના ધર્મ તથા તે દેહમાં શુદ્ધ કારણ, અને માહાકારણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તથા અંતઃકરણનું સ્વરૂપ અને તેનો વ્યાપાર દ્રઢ થાય છે ત્યારે તુંજ અર્થાત એજ જીવ વીવેકે કરીને પોતાને યોગજી શકે છે; અર્થાત અવિદ્યાએ કરીને જીવત્વભાવ કલ્પવાયલો હોતો તે અવિદ્યા (અજ્ઞાન) ખસવાથી શુદ્ધ અત્તિક ગુણ સ્વરૂપ ઇશ્વરત્વમાં તે મળિ જાય છે અર્થાત શુદ્ધ સત્વ ગુણને પ્રાપ્ત થાય છે; હે વિમ્બ ! કહી તું એમ કહિશ કે ઇશ્વરને યોગજ્ઞવા માટે કેવી કલ્પના કરવી જોઈએ ! તેનું પ્રત્યુત્તરમાં તું તારા શરીર ઉપર અને આ સધળું બ્રહ્માંડ જે કે જગત તે તે તારક દ્રષ્ટી કર એટલે તમામ એકજરૂપે દ્રષ્ટીએ પડશે.—અનંત મહાયોગ મહાકારણમાં આ શ્રુતિ ઇત્યાદિક મળિને એક વીજની શક્તિ દ્વારાજે અપાર સંદેહ છે તે શ્રમમરૂપ ઇશ્વરનું છે; અને તે

જાડ વિંગડાદિ જમવ - મન દસંત.

કદિએ છીએ - હે રિય - નેની અનાયીજ નમામ જમવ-
તેની સનાયીજ મહામહા એક બાગથી હું જ્યાં આકાંક્ષા
કરીને અદર રહેતું છે, મારે તે સંવન્નને એકાધારનાર માવ
એ જાન એજ જાણ છે, એ જાન એજ ભવન નગારા સંવન્ન
જાન એજ સત્ત્વ અસત્ત્વ નિર્જુષ કરી રોકરને સમર્થ છે એ
પાંચ તત્ત્વમા અનંત અજ્ઞાના સમુદ્રના જુદા જુદા ગુણ ગ્રહણ
અણુશમા આરે છે અને એ જાનથીજ સુક્રમ અને ધ્યુપ મનિએ પો
પરાધેનો અવશેષ ન કરે છડાવે જ. મારે હે ભવ ! ને જાન
સરને આધાર આપનાર સંવન્ન એજ જાણ છે

વિજ્ઞાનશર્મા હ થ જોડીને જોડ્યો કે હે માહાજ !
વાણીએ મારા અંતઃકરણને શાન્ત કર્યું છે; હવે મને પ્રતિજ્ઞ
કે જે જે શંકાઓનું અવર્ણ થાય છે તે તમામ અજ્ઞાન છે;
સદ્વાસથી મને જોડો લાભ મળ્યો છે;
ચોખીરે કહું કે હે ભાઈ ! જે તને જોષ કર્યો છે તે જોષ
વારંવાર મનન કર, હવે હું જોષામ વૃત્તિ મારે પર્વકુટીમા જ
જોષ કહીને ચોખીરાજ પર્વકુટી તરફ ચાલ્યા ગયા-પછી વિજ્ઞાન
તથા જ્ઞાનપ્રતાપ ચીમરે ત્વાંથી કહીને સન્મુખ ધવજ શિલા પા
પર્વકુટી તરફ ચાલ્યા ગયા.

અષ્ટમ લહર.

દયાળયંદદામ-અને યોગીરાજ.

પ્રાર્થા

મક્તિરહં મજનમહં મુક્તિરહં મુક્તિ મુક્તિ રહમેવ ॥

મૂતાનુ સામનોહં મૂત મરદ્રાવ મૂલ મૂનો હમ ॥

આર્થ.

હું અકિત છું, અર્થાત્ અગવધર્મના અનુષ્ઠાન દ્વારા સર્વવસ્તુને વિષે અર્થદેહિનીનો પ્રવાહ મેં મેને અકિત કરે છે, તે અગવધા દ્વારા અર્થ દેહિ મુ અગવધ દેહિ, અર્થાત્ અર્થના આદિ પદે અગવધાનું વ્યાપન હું છું—અર્થાત્ નિરાત નિરાત તથા પદમ આત્મની પ્રાપ્તિ મુક્તિ હું છું, મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ હું છું તથા સર્વવ્યાપન વિદ્યા આપનાર હું છું, તથા મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ, મુક્તિ મુક્તિ, અને મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ મુક્તિ.

બીજે દીવડે નિત્ય નિયમ પ્રમાણે યોગીરાજ માદ્વારા જામે અનુપ્રત્યાય તથા વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર અને દયાળયંદ પટેલ આપીને બેઠા બેઠીને દ્રષ્ટી કરીને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર પ્રત્યે કહ્યું કે હે દિગ્ગજ! હવે પણ કાંઈ શક્ય રહી ગઈ, હોય તો પ્રયત્ન કરીને દુર કરો—વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને કહ્યું કે હે અદ્વાયજ! આ અનુપ્રત્યાય સમજાવે સમજ્ય જોઈએ ત્યાં જ કરો છે. અને સરીરને કહ્યું આપીને અરુપમાં નિવાસ કરવાની હંચા રાખે છે, માટે હું અનુપ્રત્યાયને અરુપને વિદ્યાની કહું કે, અર્થાત્ અરુપરૂપે બેઠા અર્થે ઉપદેશને પણ નહિ. પદે કરીને તથા અનુપ્રત્યાયને હંચર અરુપમાં અરુપને અર્થની હોવાને આ માટે ન થઈ શકે !

ચૌમોરાતને કહ્યું કે-પુરે યાત્રાવસ્થા ધર્મ, નાજરાત, અને હરિદ્વંદ્વ ઇત્યાદિક યદં ગયા તેઓએ તત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હતું છતાં રાજ્ય બોજ ગાથા ઉપર રાખીને પ્રભુનું રક્ષણ કરતા હતા, હે વિપ્ર ! આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું અને ઉત્તમ પ્રકારની નિતિની શ્રેણી ઉપર ચઢવાની વૃત્તિ સાથે સંસારીક ઉપાધી ઉપર લક્ષ આપ્યો એ પણ કહિલું છે; માલક પદાર્થનું ચેવન કરિને મત્વગુણનું કાર્ય કરવું કહિલું છે, કાજગની કોઠીમાં રહિને દામવિના નિષ્કલંક થઈને બાહર નીકળવું કહિલું છે; દુધ, પ્રન, ઇત્યાદિક મધુર અને પાણિક પદાર્થનું ચેવન કરીને પણ કામદેવને વશ રાખ્યો કહિલું છે; ક્ષણ ક્ષણ વારમાં આમ તેમ બદલતા મનને કાયમ રાખવું એ પણ કહિલું છે; છતાં તે સમગ્ર વિષયોને યોગ્યપીને સુર સન્નિધન, પંડિતને, અને સાત્ત્વિક વૃત્તિ વાળી પ્રભુને દુર્ગ્ગન માણસોના ઉપદ્રવથી બચાવવા, તથા રાજ પ્રપંચમાં લક્ષ આપીને પ્રપંચ રહિત રહેવું એ પણ કહિલું છે; છતાં એ કહિલું તપ ને રાજ્યો કદે છે તેમને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે, આ બાનુપ્રતાપ ને કે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને ત્યાગ વૃત્તિ વડે અરણ્યમાં નિવાસ કરવા ઇચ્છતા હોય તો ભલે તેમ કદે નહિ તો રાજ્ય સેવી ઉપર લક્ષ આપીને મનને કાયમમાં રાખેતો ઉત્તમ કાર્ય કહેવાયો, અને તેમનાં સુધૃતનું ક્ષણ હવે પછી ઉત્તમ પ્રકારનું પામયો;-ગિરીકંદરમાં નિવાસ કરનારઓના અંતઃકરણમાં ને રહસ્ય કહ્યું છે, એજ રહસ્ય સંસારમાં રિપત ધ્યેયો જ્ઞાની પડ્યો પુરે પુરો સમઝીને નિતિ પુર્વક વ્યવહાર કદે તો તે કેવળ અસંગજ કહેવાયો, નરસહીમેતા પ્રહ્મજ્ઞાનને બાળતા હતા, તે જિવ્ય બલીના પ્રાણજી કહેવાતા હતા, છતાં પોતે વર્ણનો અભિમાન રાખતા નહોતા, તેમના હૃદયમાં નવધા ભક્તિએ નિવાસ કયો હતો; તે ભક્તિ દ્વારાએ કન્ધિત આકૃતિ અંતઃકરણમાં ધારણ કરતા હતા, તેમની એકાગ્રચિત્તનું આકર્ષણ નિર્માણ કરેલી આકૃતિને ખેંચતું હતું, જોયી તેમના પરાક્રમની અદ્ભુત હંત કયાએ સાંભળવામાં આવે છે, માટે હે વિજ્ઞાનશર્મા ! તે બાનુપ્રતાપ પોતાના રાજ્યને સંભાળે અને પોતાની પ્રભુને સત્ શાસના માર્ગે ચલાવે એજ તેમનું કર્તવ્ય છે;

યોગીરાજનો ખુલાસો સાંભળી ભાનુપ્રતાપ બોલ્યો કે હે યોગીરાજ ! આપની આજ્ઞા માથે ચઢાવું છું. આ પ્રમાણે કરીને ભાનુપ્રતાપે તે યોગીરાજના ચરણમાં મસ્તક નમોવીને ફરીથી સન્મુખ બેઠો:-

થોડીકતાર થઈ એટલે યોગીરાજ મહારાજની દ્રષ્ટી દયાળવ્યંદ પટેલ ઉપર ગઈ; કેટલીકવાર મુખી તે પટેલ સામુ જોઈને યોગીરાજ કાંઈ વિચારમાં ગુંથાયા હતા, અને તેટલીવાર મુખી ભાનુપ્રતાપ અને વિદ્વાનશર્મા આદિક શાન્ત વૃત્તિએ કરીને તથા મૌન ધારણ કરીને બેસી રહ્યા હતા, દયાળવ્યંદ પટેલ બે હાથ લાંબી તુલશીની મળ્યાને મણકો, રામ નામનો ઉચ્ચાર કરીને મુકતો હતો; તેને જોઈને યોગીરાજે કહ્યું કે-હે બાળવ્યંદ પટેલ ! તમે આટલા બધા દિવસ રહ્યા છતાં એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના મૌન બેસી રહ્યા છો; એ જોઈને મને ઘણું આનંદ થાય છે;

યોગીરાજની વાણી સાંભળીને દયાળવ્યંદ પટેલ બોલ્યો કે ઓ મહારાજ; આ લાંબી માળા લઈને હું કાશી, પ્રયાગ, મથુરા, ગોકુળ, શ્વેતબંદુ રામેશ્વર, હરદ્વાર, વિગરે જેટલી યાત્રાઓ છે તે તમામ જગોએ ફરીને દર્શણ કરી ચુક્યો છું; હવેતો શ્રીરામના નામની માળા ફેરવું છું, -વળિ અમારા નગરમાં કયા કહેવા બ્યાસજી આવે છે તેમના મોઢેથી માહાબારત અને રામાયણની કથા તથા અનેક પુરાણની વાતો સાંભળીને મનખો પાવન કરીએ છીએ, વળિ વાહાણમાં પરાક્રીએ ઉડીને રનાન કરીને દ્વારકાનાથ અને રણછોડજીનાં હરસન કરીએ છીએ, હે મહારાજ ! આ પ્રમાણે હું તો કરું છું, તેમાં વળી આ અમારા અજ્ઞાતા રાજ સાથે તમારી પાસે આવ્યા છીએ જેમાં તમે મહાત્માનાં પણ છેડી વારે હરસન થઈ ગયા; આટલા દિવસથી જે તમે વેદની કથા કરી તેમાં ઘટપટ ઘટપટ અને રજ્યું કે અજ્યું એવું એવું સાંભળવામાં આવે છે તેમાં મને તો કાંઈ સમજણ પડતી નથી, કેમ કે હું જ્યારે ભણતો હતો ત્યારે અજ્યું એટલે વરેડું સમજ્યો હતો વળિ જ્યારે કંકાને પુછે સાતડા જેવું કરીએ એટલે કું, થાય છે, એટલે એ કું, ને વરેડું લગાડવામાં આવે છે માટે હે મહારાજ ! મને તો ટીકા ભેટીએ જે

રામનો મંત્ર આપ્યો છે તે મંત્ર બે અક્ષરનો રામ રામ પચીસ વરગમી જ્યાં કહેણું જ્યારથી રાધાકણુના દરસન કરવાનો કહે નેમ રાખ્યો છે અને જ્યારથી રામના નામની માળા ફેરવું છું ત્યારથી મને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા થતી નથી વળિ એ રામજીના પ્રતાપથી માત્ર ઓકરાંને ચાર ઓકરીયો છે વળિ દરેક ઓકરાંને બજે ત્રણ ત્રણ લીકંગ અને દિકરીયોનો વસ્તાર છે, જાસે ત્રણસે વીસ જમીન છે તે ઉપર જુદી જુદી જગ્યાએ પંદર સોજ મોટા મોટા ફુવા છે, પાંચ પચાસ ઢોરા ન, જોઈએ એજણું જેવરામાંથી અનાજ પાકે છે ઓકરાંઓ ખેતરમાં મેનન કરે છે અને હુંતો આખો ફાદાટો મનમાં અર્પે ત્યાં માળા લઈને મંદિરમાં દરસન કરવા જઈણું અને જળન કહેણું; અને પછે રાત્રી વખતે જ્યારે કયા સાંભળીએ છીએ, એ વખતે એમ અને અરજણી થાતો આવે છે એ વખતે આનંદ આનંદ થઈ રહે છે:

ચોગીરાજે કહ્યું કે-હો પટેલ ! તમે પોતેજ આનંદી જણાવ્યા છે તેથી તમે પોતે આનંદમાં રહીને બીજાને પણ આનંદ આપો છો, પટેલ જોડ્યો-હા, થાતો ખરી કહો છો, પણ વખતે કે ધ ઉત્પન્ન કરનારા નાસ્તીક માણસ આવે છે ત્યારે એ વખતે મારો આનંદ નાશી જાય છે, નાસ્તીક લોક એમ કહે છે કે પરમેશ્વરના ચારીસ અવતાર ખોટા છે, એ સાંભળીને મને કાંઈને કાંઈ થઈ જાય છે ચોગીરાજે કહ્યું કે હો પટેલ ! તે વખતે તમને શું થાય છે ? એ કે કોય ઉત્પન્ન થતો હોય તો એ તમારી જુલ છે તમારે તો આનંદ મેળવવો જોઈએ, બીજાઓ ગમે તેમ માને પણ તમે જે તમારા મનમાં જે દૃષ્ટિકત માની છે તે કદી પણ ફેરવવી નહી, તોપણ તમને એમ કહેણું કે પરમેશ્વર તો અજન્મા, અવિકારી અને નિરાકાર છે છતાં એ જન્મ શા માટે લે ! જોટલો પણ તમને વિચાર આવે છે કે નહીં !

દયાળયદામ જોડ્યો કે ! ત્યારે શું જ્યાસણ જે કે મહા ભારતના બનાવનારા તથા ભાગવતના બનાવનારા મુખ્યાં હશે કે ? ચોગી-ના, ના, એવો મુખ્યાં નથી પણ તેઓની લખેલી કથા સાંભળીને તેનો અર્થ કરનાર જુલ કરે છે, જોટલાં પુરુષ છે તે તમામ

ઇતિહાસ છે, તેમાં કેટલીક કલ્પિત કથાઓ છે કેટલીક ખરી છે અને તેમ છતાં પણ તે સમગ્ર કથા ભાગમાં ઉકતી અને રૂપકાલક્ષર વાપરેલી છે;—હે દયાગચંદ ! તું જેના નામની માળા ફેરવે છે તે તારા શરીરમાં અને સર્વમાં નિવાસ કરનારો આત્મારાત્ર છે, એવું જ તું નામ વારંવાર દીધાં કરે છે; પણ રામાયણમાં વાલ્મિકે ઇતિહાસ નાટક દ્વારાએ જે રચ્યો છે તે રામ નથી, તેા પણ ઇતિહાસમાં જે રામનું ચરિત્ર લખ્યું છે તે રામને સાત્વિક ગુણ પ્રધાન ગણીને શ્રોતાઓના અંતઃકરણને પવિત્ર કરે છે; તે રામ ચરિત્ર સાંભળવાથી સાત્વિક વૃત્તિનો ઉદય થાય છે, પ્રભાતી પ્રેમભક્તિ રાજ પ્રત્યે કેવી હતી ! શિતાજીએ પવિત્ર કેવું પાળ્યું હતું ! ભરત રાજાએ ભાઈ ઉપર કેવો પ્રેમ રાખ્યો હતો ! ભાઈના વિયોગે કરીને તથા પોતાની માતૃશ્રી કે દોષનાદુરાચક વડે કરીને દશરથ પિતાનો પ્રાણ ત્યાગ થવાથી રામ વિયોગી બનુ ભક્તિ રાખનાર ભરત રાજગાદીને તુચ્છ ગણીને વનવાસ લોગચ્યો છે,—એજ પ્રમાણે લક્ષ્મણજીએ રામચંદ્રની સાથે રહીને જેટલો ભક્તી કેવી રીતે ચાકરી ઉઠાવી છે: અભિમાની રાવણ શિતાજીને લઈ ગયો છતાં પણ તેનો ગુન્હો માફ કરવાની ઇચ્છાએ સત્વગુણી રામે અંગદને વિદિ કરવા સારું કેવી રીતે મોકલ્યો હતો ! આ તમામ શ્રોતાઓને બોધ પ્રાપ્ત થવાને માટે વિદ્વાન લેખકો ઇતિહાસ લખી ગયા છે.—વળી અધ્યાત્મ રામાયણથી રામ, સીતા, અને રાવણ ઇત્યાદિકને વિશેષ વૈરાગ અને કામ ક્રોધાદિક વિષય પાત્ર ગણીને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ પણ લેખકોનું કર્તવ્ય છે માટે હે દયાગચંદ ! દરેક પુસ્તકોના સારા સાર અર્થ ઉપર સારી પેઠે ધ્યાન આપવું જોઈએ; શ્રી રામજીની પ્રજા ઉપર કેવળ અમૃત દ્રવ્ય હતી તેવીજ રીતે પ્રભવર્ગ ઇત્યાદિકે શ્રી રામચંદ્રજીને પરિપુર્ણ પ્રેમ ભક્તિ બતાવી હતી, જેવી રીતે ઇશ્વરની સ્તુતિ કરવાથી કલ્યાણ થાય છે તેવી રીતે રામભક્તિ કરવાથી આપણું શ્રેય છે એમ સઘળા શ્રદ્ધાએ કરીને માનતા હતા; ચલ્પિ હે દયાગચંદ ! જે પરાત્પર ઇશ્વર અખંડ એકરસ અને એતન્ય છે એતો કહિ પણ જન્મ લેતો નથી તેમ તે મરતો પણ નથી; પણ સત્વગુણ પ્રાધાન્ય શ્રી રામચંદ્રજી હતા, માટે તેમની ભક્તિપ્રજા

યોગીરાજે કહ્યું કે--તને બીજી વાત ક'ઈ યાદ આવી હતી !

હયાગચંદે કહ્યું કે--જ્યારે વરાહ અવતાર થયો ત્યારે કાંતની આગી ઉપર પૃથિવને રાખીને પછી રાક્ષસ મ.યે યુદ્ધ કર્યું છે; જ્યારે આગી પૃથિવ કાંતની આગી ઉપર ધારણ કરનાર પેદા થયો ત્યારે સમુદ્રનું પાન કરી જનાર અગસ્ત્ય માહારાજ પેદા થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી;

યોગીરાજ-- તો પછિ એટલોજ વિચાર કરીને તમે માંડી વાળ્યું કે શું !

હયાગચંદે કહ્યું કે, મહેં તો એમજ કર્યું,

યોગીરાજ પણ એટલો વિચાર કેમ નહિ કર્યો કે અગસ્ત્ય જિવિ સમુદ્ર મંથન ગયા ન વળને મચ્છ કચ્છ ઇત્યાદિક અનંત પ્રાણી પણ તે સમુદ્ર સાથે પેદામાજ ઉતરી જવાં ભેળંએ,

હયાગચંદે--ના, ના, એતો એકલું જાજ પી મથા હતા અને મચ્છ ઇત્યાદિક તમામ પ્રાણી જાજવિના ખદખદવા લાગ્યા; પછિ તેમની દેવાએ રતુનિ કરવાથી લધુ શકયા કરી, એટલે એ રસ્તે મળેને સમુદ્ર નીકળ્યો,--અને એ યોગે કરીને સમુદ્રનું તમામ પાણી ખારૂં થઈ ગયું છે;

યોગી--લાગાશ માગાશ ત્યારે તો લઘુશકાનું દ્વાર ક્ષીમાત્રય સરીના ઉગ્ર કેનાર જેતું પોહોતું હશે ખરૂં કે ! એ વિચારેતો અગસ્ત્ય જિવિ પૃથિવ કરનાં પચાસ ઘણો મ્હોટો હોયો ભેળંએ કરી એમ હોય તો તેને એક પત્ર પણ પૃથિવ ઉપર રફી શકે નહિ, અને ભોગ ભેગે કરી જતનું વજન મુકે તો પૃથિવ ચેશનામના માથા ઉપરથી પડી ગયા વિન્ય રહેજ નહી; પછી આગાશમાં અદર શા આપારે રહ્યા હતા ! એજ પ્રમલો વામદ અને રક્ષસ એ બન્ને આગાશમાં અદર શા આપારે યુદ્ધ કર્યું ! એ કાંઈ વિચાર કર્યો કે !

હયાગચંદે--એ તમે એમ કહેતા હો તો એવી એવી વાતો પરજમાં વળી છે;--જુઓ કે--તેનામ જિવિની શ્રી અહવા ઉપર મેંદ પાનીને શરૂ અને દર એ બન્ને પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યા હતા; અને કષ્ટ કર્યું હતું જેમાં શરૂ હવ રેખી થયો, અને દર અજદર રાગી થયો,

પનવામ ભોગવવામાં હું મદન કરું, તથા વનિતાને વગડામાં મુકીને
 ચાડ્યો ગયો, છતાં દમયનિએ પતિનું નામ દાણ પણ વિસાચું નથી,
 અને શિયળ વૃત્ત માચગુ, જેથી છેવટે, તે દમયનિ નગને પાતી
 અને સત્ય વચન પાળક નગ રાજા રાજ્યને પામ્યો; આ કથામાં સત્ય
 ભોતનું જોઈએ એવી શીળામળ અને શ્રદ્ધા બતાવી છે;—જરામય
 કથમે કયો મરાતો નહતો પણ જ્યારે શંકરનું લિંગ જોયું ત્યારે તે
 લિંગને ઉત્તંગી શક્યો નહી, અને મરાયો,—આ ઉપરથી શંકર પ્રત્યે
 દ્રઢ પ્રેમવૃત્તિ અને ભક્તિનું દર્શણ છે. અવેત દ્રઢવૃત્તિ તેનેજ કહે
 છે; આકાશમારી ચંદ્ર અને ઈંદ્ર કંઈ ઉત્તરો નથી, પણ ચંદ્ર ઈંદ્ર
 નામના કોઈ બીજા એ માણનાં એ ગૌતમના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો,—
 ચંદ્રમા મુકલ પશુમા ચઢતી કળા વાળો અને કૃષ્ણ પશુમાં દીણ કળ
 વાળો હોવાથી તથા ઈંદ્રને અંકેક ભાગ છે એવી કથાથી માર મોજ
 લેવાનો છે કે વ્યભિચાર વૃત્તિએ કરીન તેનું કાંઈ કરવાથી ચંદ્રની
 પેડે શરીર બગ દીણ થાય છે, તેથી મન દીણ થાય છે, અને તેમ
 થવાથી પુત્રપાત્ર દીણ થાય છે; એજ પ્રકારે ઈંદ્રની પેડે ભગેંદ્ર રોજ
 વાળો અનેક વ્યાધીમા ફેલાય છે; માટે જન અધન કામ કરવાં નહી,
 નું કહે છે કે એક જનિએ અમાગની ન.અ. ચંદ્રના બતાવ્યે;
 એકલે એ વાતમાં ખરો ચંદ્રમા અમાગની રા.અ. પૃથ્વીના નીચેના
 ભાગમાં પાશાન્ય હેઠમાં ગુર્જિનાનો હતો એમ તેણે પોતાનો પશુ
 ખરો કર્યો હતો કિંવા પોતી વાતને ખરી પ્રતિષાદન કરવાને તે વક્રવ
 રુજિન વારો હતો, એવું કૃષ્ણ કથા ભાગમાં બતાવ્યું છે; હનુમાનજીએ
 સુરને પાકુ રૂપ માત્રીને મુખમાં મુકયું; આ કથા ભાગમાં બાળકનું
 અજ્ઞાન દર્શન છે, એ કે મુખે આગના નાપકારી છે નો પણ તે
 મુખેને કે પિ.પિ.વ તાંબા દાણ કરીને તેને
 મ.પ.વ. છે, વડી, તકિક કાઈ પણ હોય
 તે ને મુખ નાગર થાય છે—આ
 કથાન બતાવે છે
 મનુજીન નિ સુમે
 મુખે ને

તમામ પ્રદેશને સ્વગૃહ્યાન કહેવામાં આવે છે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન
અર્જુનને આત્મ જોડવાનું જ્ઞાન આપ્યું પાત્રી વિમાનથી (સ્વર્ગ સ્થાન
તરફ જોડામેવૃત્તિ દ્વારાએ પ્રજ્ઞા જાગૃત્તો અનુભવ કરાવતા. તરફ ગયા
હતા, -આ કથામાં જ્ઞાની ભિન્ન મનાયો. અનેક અધી જાણના અને
ઉપાધીનો ત્યાગ થાય છે; એવે. માર મમજવાને. જે. વ. ૩ નું કહે છે
કે કપિત મુનિની વિદ્યા હમ હંમ યોજન મુદ્ધી મગધાં અપત્તી હુતી
આ વાતમાં સાર એવું છે કે તે કપિત મુનિ પ્રાણુ થાન કરાને મમાગી-
સ્થ રહેતા હતા, તે મુનિ અત્ત કે કૃષ્ણનું ભક્ત્યુ કરતા નહેતા. તેનું
પંચકોશાત્મક શરીરીક આધાર જૂઠું ક-લેનું પ્રવૃત્તિ અવમાના
દશાથી રાખ્યા હતા, તેથી તે શુદ્ધ અને નિનગ હૃદયવાળા હતા.
જેથી તે સ્વચ્છ પણ કરતા નહેતા એવી યોગ માનના પ્રત્યક્ષ.
હૃદયકાની સાચીલી આપવાને માટે વિદ્યાની મુન્યાનું નામ રૂપ
તપ્યું છે:-યદપિ આ જાતમાં એ મગ છે કે યોગાજ્યામ દાન-
જોડામેવૃત્તિ કરવાથી જ્ઞાનેન્દ્રિયે. અને એન્દ્રિયો પાતાને વશ રહે
છે, જેવી રીતે વિદ્યા જેવી અધમ અને અપરિત વનુ યોગ દાન-
મુગધીને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મહિન જાન કરતા શા માટે શુદ્ધ ન
થાય ! એવી રીતેને માટે વિદ્યાને મુન્યાનું ઉપ નામ્યું છે. —

અજામેજ અનેક ન જેવ. આપમે કૃત્ય કરનાગણો જ્યારે
પવિત્ર હૃદયનું સમજી કરવાથી પાપ મુગ થયા. ત્યારે આ ઉપરથી
એજ સાર લેવાનો છે કે આ જગતને ધરતી કરનાર હૃદયનું સમાજ
કરતુંજ એકલે. તેના નામથી પાપી પુરુષોને ઉદાર થાય છે તો જે
એ સદાચરણમાં રહીને હૃદયને યાદ કરે છે તેઓ શા માટે સારા
ફળને ન પામેજ; પામેજ વળીનું દોષ કહે છે કે શકત થન વાળા ભગ્નો
જ્યારે મહું પામે છે ત્યારે તે ચરીરમાનો જીવ કૈલાસપુરીનાં કાય છે
અને તેઓ અનેકરૈતવનું મુખ પામે છે. તેમને અપ્તર મલે છે, તઃ
જ્ઞાનજ્ઞાનમાં માંધ અને મદિરા મલે છે,
અમુક પ્રકારનું મુખ મલે છે એમ મુગ
હૃદય કે હૃદયી ઉપાસનાને માટે સુદા
દીપા છે, એ પ્રકારે વસ્તુસમપ્રદાય વાળા

સાર એ છે
ભતાવીને

વનવાસ ભોગવવામાં દુઃખ મહન કર્યું, તથા વનિવાને વગરમાં મુદ્રિત
ચાડ્યો ગયો, છતાં દમયંતિએ પતિનું નામ શણ પલુ વિસાચું નથી
અને શિયળ વૃત્ત સાચવ્યું, જેથી છેવટે, તે દમયંતિ નગને પાર્શ્વ
અને સત્ય વચન પાળક નગ રાજા રાજ્યને પામ્યો; આ કથામાં સત્ય
જોડવું જોઈએ એવી શીખામણ અને શ્રદ્ધા બતાવી છે;—જગદ્ગુપ્ત
કથમે કયો મરાતો નહતો પણ જ્યારે શંકરનું લિંગ જોયું ત્યારે તે
લિંગને ઉત્તંગી શક્યો નહી, અને મરાયો,—આ ઉપરથી શંકર પ્રત્યે
દ્રઢ પ્રેમવૃત્તિ અને ભક્તિનું દર્શણ છે. અર્ધાત દ્રઢવૃત્તિ તેનેજ કહે
છે; આકાશમાંથી ચંદ્ર અને ઈંદ્ર કંઈ ઉતર્યા નથી, પણ ચંદ્ર ઈંદ્ર
નામના કોઈ જીજ્ઞાસે માણસોએ ગૌતમના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો,—
ચંદ્રમા શુકલ પક્ષમાં ચઢતી કળા વાળો અને કૃષ્ણ પક્ષમાં ક્ષીણ કળા
વાળો હોવાથી તથા ઈંદ્રને અનેક ભાગ છે એવી કથાથી સાર એજ
લેવાનો છે કે વ્યભિચાર વૃત્તિએ કરીને તેવું કાર્ય કરવાથી ચંદ્રની
પેઠે શરીર બગ ધીણ થાય છે, તેથી મન ક્ષીણ થાય છે, અને તેમ
થવાથી પુત્રપાર્શ્વ ક્ષીણ થાય છે; એજ પ્રકારે ઈંદ્રની પેઠે ભગેંદ્ર રોગ
વાળો અનેક વ્યાધીમાં ફસાય છે; માટે એવાં અધમ કામ કરવાં નહી,
તું કહે છે કે એક જનિએ અમાસની રાત્રીએ ચંદ્રમા બતાવ્યો;
એટલે એ વાતમા ખરો ચંદ્રમા અમાસની રાત્રે પૃથ્વીના નીચેના
ભાગમાં પાશ્ચાત્ય દેશમાં પુર્ણિમાનો હતો એમ તેણે પોતાનો પક્ષ
ખરો કર્યો હતો કિંવા જોટી વાતને ખરી પ્રતિપાદન કરવાને તે વક્તવ્ય
શક્તિ વાળો હતો, એવું રૂપ કથા ભાગમાં બતાવ્યું છે; હનુમાનજીએ
સુર્યને પાકુ ફળ બાણીને મુખમાં મુક્યું; આ કથા ભાગમાં બાળકનું
અજ્ઞાન દર્શાવ્યું છે, જે કે સુર્ય અત્યંત તાપકારી છે તો પણ તે
સુર્યને ફળ બાણીને કે વિચિત્ર વસ્તુ સમજીને લાંબા હાથ કરીને તેને
ઝાલવાની ઇચ્છા કરે છે; વાંછી, સર્પ, અગ્ની, ઇત્યાદિક કાંઈ પણ હોય
તે વસ્તુને હાથમાં પકડીને મુખમાં ઝોડવાનેજ તત્પર થાય છે—આ
કથામાં બાળ એટાનું દર્શણ બતાવ્યું છે; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સાથે
અર્જુન કાંઈ પણ વાહન વિના વિષ્ણુનું દર્શણ કરવા સારૂ સ્વર્ગમાં
ગયો હતો—આ કથામાં એ સાર સમજવાનો છે કે; હીમાલય ઉપરના

તમામ પ્રદેશને સ્વગમ્યાન કહેવામાં આવે છે. શ્રી કૃષ્ણ જાતે
અર્જુનને આત્મ લોપનું જ્ઞાન આપ્યું પછી દિકાત્રય (અનુસ્થાન
તરફ લોકાભિવૃત્તિ દ્વારાએ પ્રથમ જ્ઞાનનો અનુભવ કરવો જોઈએ
હતા,--આ કથામાં જ્ઞાની મિત્ર સંગથી, અનેક અપી નવા અને
ઉપાધીનો ત્યાગ થાય છે; એવે. આર મમજ્ઞાને. જે રાત્રી નું મહે છે
કે કપિત્ર મુનિની વિદ્યા હમ હમ એ. જન મધી નવા નવાની હતી
આ વાતમાં સાર એવું છે કે તે કપિત્ર મુનિ પ્રત્યેક જન કરાને નમાયે
ય રહેતા હતા, તે મુનિ આત્મ કે દેગનુ ભક્તનુ કરતા નહેતા. તેમણે
પંચકોશાત્મક શારીરીક આધાર જુદા કરાવેને પ્રજાના અવમાન.
દેખાવી રાજ્યા હતા, તેથી તે મુદ્દા અને નિમજ્જા દુઃસ્વપ્ના હતા.
જેથી તે શાસ્ત્ર પણ કરતા નહેતા એવા જેન માનવા પ્રમાણ
હસીકાની સાગીની આપવાને માટે વિ. જ્ઞા. નવા જુદા જુદા
લખ્યું છે.--અર્થે આ વાતમાં એ નવા છે કે જે નાજ્ય મ દે. ન
લોકાભિવૃત્તિ કરવાથી જ્ઞાનેશ્વરે અને જનનાં જે જ્ઞાને વચા નહે
છે, જેથી જોને વિદ્યા જેવી અધન અને અપી. જે વગુ જેમ દ્વારાએ
મુખથીને પ્રત્યેક થાય છે ત્યારે નિમજ્જા અને દે. માટે મુદ્દા ન
થાય ! જેવી રીતેને માટે. જેને નવા કરાવે છે. --

અર્થઘટ્ટ અને જન જેવા નવા કરાવે કરતા. રાએ કવ કે
પવિત્ર હૃદયનુ સ્મરુ કરવાથી પ. પ મુ. ૧ થવા ત્પરે આ ઉપદેશ
એક માર લેવાનો છે કે આ જગતને પ. પ કરાવે હૃદયનુ સ્મરુ
કરવુંજ એવુંજે. તેના નામથી પ. પી પુરેને ઉદ્ધ. થાય છે તેા એ
દો સદાચરણના રવાને હૃદયને પ. પ કરે છે તેના દા. માટે જ્ઞા.
જ્ઞાનેન પ. પ. જ્ઞાનેજ વગુ જેમ કરે છે કે રા. ના પન વા. જ્ઞાને.
જ્ઞાને મહુ પામે છે ત્પરે તે શરીરનાં સ્વરૂપે રા. જ્ઞાના અવ છે
અને તેઓ અનેક રીતવડ મુખ પામે છે. તેમને આત્મ નહે છે. તદા
જ્ઞાનજ્ઞાનમાં મ. પ અને મરિત મહે છે. --આ વાતમાં ત્પરે એ છે
અમુક પ્રકારનું મુખ મહે છે એમ મુખથી
હૃદય કે હૃદયી ઉપાસનાને માટે મદ.
દીધે છે, જે પ્રકારે વા. જ્ઞાન પ્રમાણ વા. જ્ઞા

વનવાસ લોગવવામાં હુઝા સહન કર્યું, તથા વનિતાને વગડામાં મુકી
 ચાડ્યો ગયો, છતાં દમયંતિએ પતિનું નામ ફાણ પણ વિસાડ્યું નથી
 અને શિયળ વૃત્ત સાચવ્યું, જેથી છેવટે, તે દમયંતિ નળને પામી
 અને સત્ય વચન પાળક નળ રાજા રાજ્યને પામ્યો; આ કથામાં સત્ય
 લોતવું જોઈએ એવી શીખામણ અને શ્રદ્ધા જતાવી છે;—જરામ
 ક્યમે કયો મરાનો નહતો પણ જ્યારે શંકરનું લિંગ જોયું ત્યારે તે
 લિંગને ઉત્તંગી શક્યો નહી, અને મરાયો,—આ ઉપરથી શંકર પ્રત્યે
 દ્રઢ પ્રેમવૃત્તિ અને ભક્તિનું દર્શણ છે. અર્થાત દ્રઢવૃત્તિ તેનેજ કહે
 છે; આકારમાંથી ચંદ્ર અને ઈંદ્ર કંઈ ઉતર્યા નથી, પણ ચંદ્ર ઈંદ્ર
 નામના કોઈ બીજા જે માણસાએ ગૌતમના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો,—
 ચંદ્રમા ગુફલ પદ્મમાં ચઢતી કળા વાળો અને કૃષ્ણ પદ્મમાં ફીણ કળ
 વાળો હોવાથી તથા ઈંદ્રને અનેક ભાગ છે એવી કથાથી સાર એજ
 લેવાનો છે કે વ્યગિચાર વૃત્તિએ કરીને તેવું કાર્ય કરવાથી ચંદ્રની
 પેટે સરી જાય ફીણ થાય છે, તેથી મન ફીણ થાય છે, અને તેમ
 થવાથી પુત્રવ્ય ફીણ થાય છે; એજ પ્રકારે ઈંદ્રની પેટે ભગેંદ્ર રોગ
 વાળો અનેક આપોના ફનાય છે; માટે એવાં અધમ કામ કરવાં નહી,
 નુ કરે છે કે એક જાતેજ જમાગની રાત્રીએ ચંદ્રમા જનાઓ;
 એટલે જ વાતમા જને ચંદ્રમા અમાગની રાત્રે પૃથ્વિના નીચેના
 ભાગમાં પાશ્વત્ય દેશમાં પુર્ણિમાનો હતો એમ તેમને પાતાનો પદ્મ
 ખરો કર્યો હતો કિંવા ખોટી વાતને ખરી પ્રતિપાદન કરવાને તે વકલ
 સકિત વાળો હતો. એવું રૂપ કથા ભાગમાં જનાવ્યું છે; હનુમાનજી
 મુવંને પાકુ રૂપ જાત્રીને મુળમાં મુક્યું; આ કથા ભાગમાં જાગકનું
 અજ્ઞાન દર્શાવ્યું છે, જે કે નુપ અન્યંત તાપકારી છે તો પણ તે
 મુવંને રૂપ જાત્રીને કે વિલેન વખત મમજીને લાંગા દાધ કરીને તેને
 જાત્રાની ઇચ્છા કરે છે, પાંડી, સપ, અન્ની, ઇંત્યાદિક કાંઈ પણ હોય
 તે જનુને હાથમાં પકડીને મુળમાં ગોડવવાનેજ તત્પર થાય છે—આ
 કથામાં જાગ ચેડાનું દર્શણ જનાવ્યું છે; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સાથે
 અર્જુન કાંઈ પણ વાદન વિના વિજયનું દર્શણ કરતાં સાદુ સ્વર્ગમાં
 ગયો હતો—આ કથામાં એ આર સમજવાનો છે કે; દીમાતજ ઉપરના

તમામ પ્રદેશને સ્વર્ગસ્થાન કહેવામાં આવે છે. ક્ષી કૃષ્ણ ભગવાને
 અર્જુનને આત્મ લોધનું જ્ઞાન આપ્યું પાત્રી દિશા, તથા (સ્વર્ગસ્થાન)
 તરફ એકામૃત્તિ દ્વારાએ બ્રહ્મ જ્ઞાનનો અનુભવ કરવા લાગ્યો ગયા
 હતા, -આ કથામાં જ્ઞાની મિત્ર સંગમી. અનેક અધી ન્યાધી અને
 ઉપાધીનો ત્યાગ થાય છે; એવો માર મમજવાનો છે. વળી નું કહે છે
 કે કપિવ મુનિની વિદ્યા હમ હમ યોજન અધી મુનધી આપતી હતી
 આ વાતમાં સાર એજ છે કે તે કપિવ મુનિ પ્રાણુ યામ કરીને સમાધિ-
 સ્થ રહેતા હતા, તે મુનિ અત્ર કે રૂઝનુ ભગલુ કરતા નહોતા. તેમણે
 પચ્ચકોઆત્મક શારીરીક આધાર જૂઠ કાઢ્યોને પ્રાણના અવ્યયમા
 દલાવી રાખ્યા હતા, તેથી તે શુદ્ધ અને નિમગ્ન દુઃખવાળા હતા.
 જેથી તે યોગ પણ કરતા નહોતા એવી ચેત્ત માનેના પ્રમત્તના
 હમીકરની સાચીની આપવાને માટે વિદ્યાની મુનધીનું માત્ર ઉત્ક
 લખ્યું છે:-યદપિ આ વાતમા એ મર છે કે ચેત્તમાજ્યામ દાન-એ
 એકામૃત્તિ કરવાથી જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને ક્રિયેન્દ્રિયો પોતાને વશ રહે
 છે; જેવી રીતે વિદ્યા જેવી અધન અને અપનિત વસ્તુ યોગ દાગએ
 મુનધીને પ્રત્ત થાય છે ત્યારે મનિન અંત કરાવે શા માટે શુદ્ધ ન
 થાય ! એવી શંકાને મટે વિદ્યાને નું પાત્રી રૂપ આપ્યું છે:—
 અભ્યગેજ અને કંત જેવ. અધમ કૃત્ય કરનારાઓ જ્યારે
 પવિત્ર ઇંધરનું સ્મરણ કરવાથી પાપ મુક્ત થયા. ત્યારે આ ઉપરમી
 એજ સાર લેવાનો છે કે આ જગતને પારન કરનાર ઇંધરનું સ્મરણ
 કરવુંજ એકલો, તેના નામથી પાપી પુરુષોનો ઉદ્ધાર થાય છે તે જ
 એ સદાચરણમાં રહીને ઇંધરને યાદ કરે છે તેઓ શા માટે સારા
 રૂઝને ન પામેજ; પામેજ વળીનું એમ કહે છે કે શક્ત ધમે વાજા ભાગે
 જ્યારે મર્ણુ પામે છે ત્યારે તે ચતીરમનો જીવ કેલાચપુનીનાં બાય છે
 અને તેઓ અનેકવેલવનું મુખ પામે છે, તેમને અસ્થર મળે છે, તથા
 ખાનપાનમાં માંચ અને મંદિરા મળે છે, —આવાનમાં સાર એ છે
 અમુક પ્રકારનું મુખ મળે છે એમ મુખની
 ઇંધર કે ઇંધરી ઉપાસનાને માટે સુદાર
 રીધો છે, એ પ્રકારે વરજસપ્રદાય વાળા
 ભતાપીને પ
 ન લોધમ
 ની પ્ર

ઘનવાસ લોગવવામાં દુઃખ મહન કર્યું, તથા વનિતાને વગદામાં મુકી
 ચાલ્યો ગયો, છતાં દમયંતિએ પતિનું નામ ફાલ પલુ વિસાચું નથી.
 અને શિયળ વૃત સાચ્યું, જેથી છેવટે, તે દમયંતિ નળને પાત્રી
 અને સત્ય વચન પાળક નળ રાત્ર રાત્ર્યને પામ્યો; આ કથામાં સ્વ
 બોલવું જોઈએ એવી શીખામણ અને શ્રદ્ધા જતાવી છે;—જરાય
 ક્યમે કયો મરાતો નહતો પણ જ્યારે ચંકરનું લિંગ જોયું ત્યારે તે
 લિંગને ઉત્તંગી શક્યો નહી, અને મરાયો,—આ ઉપરથી ચંકર પ્રત્યે
 દ્રઢ પ્રેમવૃત્તિ અને ભક્તિનું દર્શણ છે. અર્થાત દ્રઢવૃત્તિ તેનેજ કહે
 છે; આકાશમાંથી ચંદ્ર અને ઈંદ્ર કંઈ ઉતર્યા નથી, પણ ચંદ્ર ઈંદ્ર
 નામના કોઈ બીજા જે માણસોએ ગૌતમના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો,—
 ચંદ્રમા શુકલ પક્ષમાં ચઢતી કળા વાળો અને કૃષ્ણ પક્ષમાં ફીણ કળા
 વાળો હોવાથી તથા ઈંદ્રને અનેક ભાગ છે એવી કથાથી સાર એજ
 લેવાનો છે કે વ્યભિચાર વૃત્તિએ કરીને તેવું કાર્ય કરવાથી ચંદ્રની
 પેડે શરીર બળ ફીણ થાય છે, તેથી મન ફીણ થાય છે, અને તેમ
 થવાથી પુત્રપાર્થ ફીણ થાય છે; એજ પ્રકારે ઈંદ્રની પેડે ભગેંદ્ર દેગ
 વાળો અનેક વ્યાધીમાં ફાસાય છે; માટે એવાં અધમ કામ કરવાં નહી,
 તું કહે છે કે એક જનિએ અમાસની રાત્રીએ ચંદ્રમા જતાએ
 એટલે એ વાતમા ખરે ચંદ્રમા અમાસની રાત્રે પૃથ્વિના નીચેના
 ભાગમાં પાશ્ચાત્ય દેશમાં પુર્ણિમાનો હતો એમ તેણે પોતાનો પક્ષ
 ખરે કર્યો હતો કિંવા ખોટી વાતને ખરી પ્રતિપાદન કરવાને તે વક્તવ્ય
 શક્તિ વાળો હતો, એવું રૂપ કથા ભાગમાં જતાચું છે; હનુમાનજીએ
 સુર્યને પાકુ ફળ જાણીને મુખમાં મુક્યું; આ કથા ભાગમાં બાળકનું
 અજ્ઞાન દર્શાવ્યું છે, જે કે સુર્ય અત્યંત તાપકારી છે તો પણ તે
 સુર્યને ફળ લાગીને કે વિચિત્ર વસ્તુ સમજીને લાંબા હાથ કરીને તેને
 જાતવાળી ઇચ્છા કરે છે; વાંછી, સર્પ, અગ્ની, ઇત્યાદિક કાંઈ પણ હોય
 તે વસ્તુને હાથમાં પકડીને મુખમાં ગોઠવવાનેજ તત્પર થાય છે—આ
 કથામાં બાળ એકાનું દર્શણ જતાચું છે; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સાથે
 અર્જુન કાંઈ પણ વાદન વિના વિષ્ણુનું દર્શણ કરવા સારૂ સ્વર્ગમાં
 ગયો હતો—આ કથામાં એ સાર સમજવાનો છે કે; હીમાલય ઉપરના

વનવાસ લોગવવામાં દુઃખ સહન કર્યું, તથા વનિતાને વગદમાં મુકી આજ્યો ગયો, છતાં દમયંતિએ પતિનું નામ શણ પણ વિસાર્યું નથી અને શિયળ વૃત સાચવ્યું, જેથી છેવટે, તે દમયંતિ નગને પાર્શ્વ અને સત્ય વચન પાળક નગ રાજા રાજ્યને પામ્યો; આ કથામાં સત્ય જોલવું જોઈએ એવી શીખામણ અને શ્રદ્ધા જતાવી છે;—જરાચંદ્ર ક્યમે કયો મરાતો નહતો પણ જ્યારે શંકરનું લિંગ જોયું ત્યારે તે લિંગને ઉત્તંગી શક્યો નહી, અને મરાયો,—આ ઉપરથી શંકર પ્રત્યે દ્રઢ પ્રેમવૃત્તિ અને ભક્તિનું દર્શણ છે. અર્થાત દ્રઢવૃત્તિ તેનેજ કહે છે; આકાશમાંથી ચંદ્ર અને ઈંદ્ર કંઈ ઉતર્યા નથી, પણ ચંદ્ર ઈંદ્ર નામના કોઈ બીજા જે માણસોએ ગૌતમના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો,—ચંદ્રમાં શુકલ પદ્મમાં ચઢતી કળા વાળો અને મૃણ્વ પદ્મમાં શીલુ કળા વાળો હોવાથી તથા ઈંદ્રને અનેક ભાગ છે એવી કથાથી સાર એજ લેવાનો છે કે વ્યભિચાર વૃત્તિએ કરીને તેવું કાર્ય કરવાથી ચંદ્રની પેઠે શરીર બગ શીલુ થાય છે, તેથી મન શીલુ થાય છે, અને તેમ ચવાથી પુરુષાર્થ શીલુ થાય છે; એજ પ્રકારે ઈંદ્રની પેઠે ભગેંદ્ર રાજ વાળો અનેક વ્યાધીમાં રૂમાય છે; માટે એવાં અધમ કામ કરવાં નહી, તું કહે છે કે એક જનિએ અમાસની રાત્રીએ ચંદ્રમાં જતાયે; એટલે એ વાતમાં ખરો ચંદ્રમાં અમાસની રાત્રે પૃથ્વીના નીચેના ભાગમાં પાશ્ચાત્ય દેશમાં પુર્ણિમાનો હતો એમ તેણે પોતાનો પદ્મ ખરો કર્યો હતો કિંવા જોટી વાતને ખરી પ્રતિષ્ઠાન કરવાને તે વક્ત્ર શક્તિ વાળો હતો, એવું રૂપ કથા ભાગમાં જતાવ્યું છે; હનુમાનજીયે સુર્યને પાકુ ફળ જાણીને મુખમાં મુક્યું; આ કથા ભાગમાં જાણકરું અજ્ઞાન દર્શાવ્યું છે, જે કે સુર્ય અત્યંત તાપકારી છે તો પણ તે સુર્યને ફળ જાણીને કે વિચિત્ર વસ્તુ સમજીને લાંબા હાથ કરીને તેને આલવાની ઇચ્છા કરે છે; વાંછી, સર્પ, અગ્ની, ઇત્યાદિક કાંઈ પણ હોય તે વસ્તુને હાથમાં પકડીને મુખમાં ગોડવવાનેજ તત્પર થાય છે—આ કથામાં જાણ એટલું દર્શણ જતાવ્યું છે; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સાથે અર્જુન કાંઈ પણ વાહન વિના વિધ્યુનું દર્શણ કરવા સાડે સ્વર્ગમાં ગયો હતો—આ કથામાં એ સાર સમજવાનો છે કે; હીમાલય ઉપરના

જનાવે છે; મતલબ કે સુખેચ્છુ પુરૂષો સુખની લાલચે પણ ઈશ્વર સ્મરણ કરે અને ધીરે ધીરે સત્ શાસ્ત્રનો અધીકારી થવાને એમ કરવાથી લાયક થઈ શકે; આકાશનો સૂર્ય કાંઈ કુંતાજી પાસે આવ્યો નહોતો; તેમ તેણે કુંતાના કાનમાં મંત્ર માર્યો કરજીનો જન્મ આવ્યો નથી, પણ સૂર્ય નામનો મહાતપસ્વિ પુરૂષે કુંતાજીને પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કુંતાના કાનમાં પવિત્ર ઈશ્વર સ્મરણનો મંત્ર કહ્યો હતો, અને પુત્ર થવાને માટે આશિર્વાદ આપીને ચાલ્યો ગયો હતો, -તે પવિત્ર મહાત્માના વચન પ્રતાપથી કુંતાજીને પુત્ર થયો, કાંનમાં મંત્ર ધારણ કરવાથીજ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી કરીને કરજી નામ પાડવામાં આવ્યું હતું; અજ્ઞાની માણસોને ભય આપવાને માટે વિદ્યામિત્ર ઋષિએ નાળીયેરના ફળનાં ત્રણ છિદ્ર ખતાવીને અર્ધાત બે છિદ્રને નેત્ર કરાવીને અને એક છિદ્રને સુખ બને છે એવું દરશાવીને હવે હું નવિ સુદી ૨૨૫૩ એમ દમ બિડાવ્યો હતો વિદ્યામિત્ર તપગગની પ્રમા ખતાવવાને અભિમાની હતો એજ વિદ્યામિત્રે નાળિયેર વૃક્ષની શોષ પેહેલવેલી કરીને પોતાના તપના પરાક્રમનું બળ ખતાવવાને અજ્ઞ જનોને કમ્પા હતા; હે દયાળયંદ જે સત્તા પરમાત્મામાં રહેલી છે તે સત્તા કોઈમાં છેજ નહી; એટલા સારુ એ વાતમાં એવો સાર લેવાનો છે કે; દંભ વડે કરીને અજ્ઞ પુરૂષો ભય પામે છે; અજ્ઞાની પુરૂષો વિદ્વાન પુરૂષના દંભથી ભય પામે છે એ આ દ્રષ્ટાન્તથી સમજી લેવું જોઈએ, એજ વિદ્યામિત્રનો દંભગર્વ તત્વવેત્તા વસિષ્ઠ ઋષિએ દુર કયો હતો; લક્ષ્મણજીની મુર્છા મટાડવાને માટે હનુમાનજીને સજીવન ઔપધી લેવા સારુ એક પર્વત તરફ મોકલ્યા હતા જેમાં પર્વત ઉચકીને હનુમાન આવતા હતા જેમાં હનુમાનને ગર્વ થયો હતો કે જો હું આવખતે ના હોતતો શ્રી રામ પરમાત્માનું આહ્વાનું કામ કોણ કરત ! તેમજ પોતાના બળ પરાક્રમને માટે પણ એ સબધમાં ગર્વ થયો હતો, ભરતજીએ તેને બાણ ઉપર બેસાર્યો અને તે આધારે પર્વત સુદા હનુમાનને મોકલ્યો એ તમામ અત્યત્યાનિ વ્યયોક્તિ છે, પણ ખરો સાર એજ સમજવાનો છે કે ગર્વ રાખવાથી માફાં પરિણામ થાય છે; જેમાં હનુમાનનો ગર્વ ભરતે ઉનાર્યો હતો એવો સાર-નીકળે છે; માટે ગર્વ રાખવો નહી, ગર્વ રાખવાથી વિવેક

અને મર વિચારનો નાશ થાય છે; જોયો આત્મગતાધા કરે છે એજ ગર્વનું મુગ છે; એથી કરીને હલકાઈ જાય છે આયે છે મારે છે દયાગર્ભ તે વાતમાં ગર્વની નિંદા કરી છે;—નરમિંદ મેલેનો તત્તજાની હતો તે નવધા બકિત ઉપર ખ્યાર રાખતો હતો તે રાગદેશ કદિત છતાં સર્વ જનો ઉપર મરખો બાવ રાખતો હતો; વળિ ધી કૃપ્ત બગવાનથી માયે મખ્ય બાવ રીતીએ રહિને ખરા પ્રેમથી હતો હતો જોયો વખતે નરમિંદ મેલેનાને વિપતિ પડી હતી તે તે વખતે ધી કૃપ્તચંદ્ર પ્રભુએ મુકિત વડે કરીને મદ્દાય કરી હતી, આ વાતમાં જોડામ રત્તિ તથા દ્રઢ ધદ્દા સંકષ્પ દ્વારએ બકિત કરવાથી ઇચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત થાય છે; મારે વડ સંપતિયોને યોજીને શુદ્ધ સત્વ ગુણાલંકૃત અંતાકરણે કરીને ઇશ્વરને બજવાજ જોઇએ; જોયો સાર નીકળે છે; વળિ તું કહે છે કે અર્જુનના મુત્ર બ્રહ્મવાદન જે કે નામ કન્યાથી પ્રગટ થએલો હતો તેના મરતકે પાંડવોની મેન્યાનો ધાંજી વાળી નાંખ્યો—આ વાતમાં શુર પુરુષોના શુરત્વની મદ્દતા બતાવી છે; ખરૂંજોતાં અતિષ યોકિત છે; પણ સાર જોતાં શુર પુરુષોએ શત્રુથી બચ નહિ પામતાં મરતા મુખી શુદ્ધ કરવું જોઇએ; બ્રહ્મવાદનનું જુદુ થએલું મરતકે શત્રુઓનાં હૃદય બેઠી નાંખ્યાં હતાં એ વાત સાહસ કૃત્ય કરનાર શુરા પુરુષોને ચિદાણુ આપવા તરી કે દાખલો મુકેલો છે;—

વળી તું ધી કૃપ્ત પરમાત્માના કપટી ચરણ વિષે જોણી ગયો, વધપિ મદ્દા બારતના લેખક વેદ વ્યાસજીએ માદ્દા બારતમાં મુખ્ય નાયક અર્જુનને મુક્યો છે; અને તેમના સખા તરિકે ધી કૃપ્તને મુક્યા છે; કૌરવ સમુદાય, રૂપી દુર્જનોને કપટ પ્રપંચથી કેવી રીતે પરાજ્ય કર્યા છે, તથા રાજ્ય ખટપટનો પ્રપંચ કેવો થાય છે ? તથા મિત્રનો ધર્મ કેવો છે ! એ તમામનો બારતથી બોધ થાય છે;—વળિ આ સંસાર અસત્ય છે અને આત્મા સત્ય છે એમ સમજીને જ્ઞાન વિવેક દ્વારાએ હનુમાનજી સંસારરૂપી સમુદ્રને કુદી ગયા હતા એવો અર્થ થાય છે; જો કદી પુરાંજોક્ત ગપાદકથી ખરેખરો વિસ્તાર વાળો સમુદ્ર ખરેખરા હનુમાનજી જોડામ ફલંગમાં કુદી ગયા, એમ તું માનતો હોય તો તું જોમ કેમ નથી વિચાર કરતો કે સવળુને તથા તેની તમામ સેનાને

વીસરવું કરીને સીતાજીને લાવવાને માટે ફક્ત એકજ હનુમાન પુરે પડયો જોઈએ, છતાં અનંક પત્ર વાંદરાની મેના ભેગી કરવાની શંકા રૂર હતી ! પણ મરુ જોતા અધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી આત્માનાસ્વરૂપ વિશેષ લાખાવણુ છે એમ વિચાર કર્યો જાઈએ;--વાસ્તવિક ક્રમિને પોતાના જાગૃક સોંપીને સીતાજી મંગા નહીના તટ તરફ વશ પોતા ગયા હતા ત્યાં વાંદરાની પેટે વળગેલા જાગૃકને જોઈને પુત્રને સુનો મુકે ન જોઈએ એવો ઉદ્દેશ મનમાં લાવી સીતાજી પોતાના પુત્ર લવને વાસ્તવિકને કથા વિના ગઈ ગઈ, વાસ્તવિકે જ્યારે તપાસ કર્યો ત્યારે પોતાને સોંપેલો પુત્ર કાંડા નદી, મળીને માફુ લાગશે એમ જાણી પોતાના સિંધવને માફ તેને કેઈ જીજી ક્રમિ પત્નિના જાગૃકને ત્યાં જોડવી રાખ્યો હતો, તેને દક્ષતા પુણા ઉપર મુકાયો હતો માટે તેનું નામ કુશ પાડયું હતું, સીતાજીના આશ્વા પછી જાણાયું કે પુત્રને તે લઈ ગઈ હતી; વાસ્તવિકે જાણેલો પુત્ર સીતાજીને જાણીસ કયોમ કે દયાગચદ ! ઇશ્વરી કુદરત ગિરદા કાય કરી રોકવાને કેઈ પણ સમય નયો, દક્ષતા રૂખાંકથી પુત્ર કહી પણ માય નહી,--પણ આ વાતમાં નાર એ લેવાનાં છે કે કેઈએ કાઈ સાપણ સોંપી હોય તે માપણ તેને પાડી જ લવાને મદુજ કાગજી રાખવી જોઈએ; કે દયાગચદ ! પૂર જ જ કે વડા વડા નવા છે તેઓએ અનેક વાતોના દ્રષ્ટાંત આપીને નિતિનો માન બતાવ્યો છે, એક બાગજીએ અર્જુન અને શ્રી કૃષ્ણ એ બન્ને પાત્ર મુદ્રીને જાગવત સીતા લખી છે, વનિક ક્રમિએ સમયદ્રષ્ટીને ઉપદેશ કર્યો કે તેને માટે યોગતાનિષ્ઠ લાખાવણું છે, આત્મજ્ઞાન થવાને માટે આત્મપુનર્જી લાખાયું છે. આ આર્થ પ્રદેશમાં નેકેટ તત્ત્વરેના થઈ નવા છે તેઓએ તેમને જોયો અનુભવ માયો તેનું તેઓ લખતા મયા છે, વધારે નવમા સાર એ છે કે આ જગતમાં દેહ ધારણ થયા પછી વિષા કથા, વીગરેનું જ્ઞાન સંપાદન કરીને ઉત્તમ ક્રમ કરવા, એજ પુરુષાર્થ મમજીએ;

દયાગચદ પટેલ એકેયો કે -કે મહારાજ ! જ્યારે આત્મ જાણીએ અને મન શાસ્ત્ર જો કે એક છે, તેને માનનાર, મન પુખ્તને માનના નથી; ત્યારે જો કે એક શાસ્ત્ર ઉપર ખરેખરે આપર

રાખવામાં આવ્યો હોત તો, શા માટે અત્યારે ઠેર ઠેર ગામે ગામે અને ઘેર ઘેર સુતિનું સ્થાપન થયું હશે ! તેમજ કોઈ વિદ્યુતને તો કોઈ મહાદેવને, વજ્ર કોઈ ભૈરવને તો કોઈ કાર્તિક સ્વામીને, કોઈ ચંદ્રને તો કોઈ માહાકાળીને, કોઈ બહુચરાને, તો કોઈ અંબિકાને, કોઈ જીતને તો કોઈ મેલડીને, કોઈ બ્રહ્મરાશસને તો કોઈ પેગબરને, કોઈ તિર્થંકરને તો કોઈ હનુમાનને, કોઈ રામાનંદ પર્મને તો કોઈ શેવ માર્ગને, કોઈ વામ માર્ગને તો કોઈ દસ માર્ગને, એમ અનેક પંથને માને છે; જેમાં ઘણા પંથ નીકળ્યા છે, તેમજ તે પંથના અસાધનાત્ત આચાર્યો સારા વિદ્વાન છતાં વેદ વચન વિરૂદ્ધ શા માટે ચડ્યા હશે ?

યોગીશ્વર-પૂર્વે ઘણા વરસ ઉપર બ્રાહ્મણ દાત્રિ ઇત્યાદિક આ આર્ય જીગિ ઉપર વેદ વચનનેજ માનનારા હતા, ત્યાર પછી કાળે કરીને બ્રાહ્મણોમાં પોતપોતાની વિદ્વતાનો ગર્વ વધ્યો. તેથી અમુક બ્રાહ્મણના વિરૂદ્ધમાં અમુક બ્રાહ્મણે લખવા માંડ્યું. એમ તે વખતમાં વિદ્વતાની સ્પર્ધા ધરાવનારાઓએ. પોતાના પક્ષમાં કેટલાક મણ્ડાને જેવી લખીને ટોળાં કર્યા; જેને સદાશિવનું મહાત્મ્ય લખ્યું ત્યારે તેના વિરૂદ્ધમાં બીજા ટોળા વાળાએ ચરીત્ર લખ્યું જેમાં લખ્યું,-વળી ત્રીજા ટોળા વાળાએ ભગવતી ચરીત્ર લખ્યું જેમાં વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, અને શિવને પેદા કરનારી આદ્ય માહા માયા શક્તિ દર્શાવી,—તે ભગવતી માર્ગ વાળામાં બે માર્ગના ફાંટા નીકળ્યા. તેમાંથી એક દર્શણ માર્ગ, અને બીજો વામ માર્ગ થયો; વામ માર્ગમાં મધ્ય માર્ગ, મુદ્રા, મંત્ર અને ત્રિયુગ એમ પાંચ મકાર સાથે મસ્ત અને સ્વપ્ન જાગ્યા, જેમાં આ ધર્મ અસંખ્ય માણસોને પસંદ પડ્યો હતો તેથી તેના વિસ્તાર બહુ થયો પડ્યો હતો અને તે બાબત અનેક વિદ્વાન ખડો થઈ ગયા છે તે પુસ્તકોનો એટલો બધો વિસ્તાર છે કે વેદવ્યાખ્યાના સો માણસો બેગા થાય તો પણ લખી શકે નહીં તેટલા વિસ્તારથી પુસ્તકો લખાઈ ગયા છે; કાળે કરીને વાલ્મીકીના મત ઉપર આ ધર્મમાં નવધા ભક્તિ પુરૂષ ઉત્તમ પ્રકારની મુરતી સ્વરૂપ થઈ પી કાચમાં દર્શાવીને તેનુંજ ધ્યાન ધરવું અને નિર્માણ પ્રેમ વડે

નેહએ કે લેથી મુક્તી મળે છે;—ત્યારે જોજ મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે
 એ શાસ્ત્રમાં શું જોણું છે ! શા માટે જુદા જુદા માર્ગ શોધવા નેહએ
 પરંતુ પેટના પ્રપંચ માટે અને અધિકાર વેતવનો લાલ મેળવવાને
 માટે જુદા જુદા આચાર્યોએ જુદા જુદા પંથના વાઙા બાંધીને પોતાના
 મત પદ્ધતિમાં નિરનિરાળા જથ્થાથી માણસોને પ્રતિબંધનમાં લીધા છે;
 આમ થવાથી એકચતાનો નાશ થયો, ઉન્નતો કુસંપ થયો, હકહકતા
 મૃત્યુનો શીવનું નામ લેવાને સંકોચાઈ જાય છે, વામ માર્ગ વાળા
 મૃત્યુને પાતરી ગણે છે, હનુમાનના ઉપાસકો જુદાજ સ્થળે બેસીને
 પંચમુખી હનુમાનનું સ્તોત્ર બોલે છે; કેટલાક મારણ મોહન ઉચાટણ
 દ્રાવણ વાણિકરણ પ્રયોગમાં ઈન્દ્રિય કળા પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરૂની
 પગચાળી કરે છે અથવા બગતે કણુ છે કે ન્યારે ગુરૂના ગળામાજ
 ઘંટીનું પદ બાંધેલું હોય છે તો પછી તેના શિષ્યો ગુરૂની સાથે
 અમુકને તળીયે પોહોંચે જોમાં આશ્ચર્ય શું ! હાલના જમાનાના
 ગુરૂની પદગમત્તીયો થાય છે, રૂપીયાની ઘેડીયો ગુરૂના અર્જુવિદમાં
 મુકે છે ત્યારે તે યોગ્ય અને લાયક શિષ્ય કહેવાય છે;

હે દયાગચંદ ! ખરૂં જ્યારે નેહએ છીએ ત્યારે લક્ષ્મી ઉપાર્જન
 કરવાનો મર્મ હેખાય છે ન્યારે લક્ષ્મીનો નીવાસ થાય છે ત્યારે
 સુખેચ્છા અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાની રત્તિ પ્રગળ થાય છે, જ્યારે
 સુખેચ્છા વધી ત્યારે સ્વરૂપવાન તરૂણીયોનાં ગુણ કમળ અવલોકન
 કરવાનું મન થાય છે. જ્યારે તેમ યશું ત્યારે ધર્મના રસતાને મોહું
 લાંબાન લાગે છે; માટે નીરનીરાળા જે ધર્મ થયા છે તે માત્ર એક
 જિજ્ઞાસા વિચારમાં એકચતાનો ભંગ જોજ મુખ્ય હેતુ છે;

દયાગચંદ બોલ્યો કે હે મહારાજ ! ત્યારે હવે માહારે કેમ
 કરવું ! ચેતીરાજ—હે બાપ ! તું હજી એકં જીતિએ કરીને સમનામનુજ
 સમર્થ કરવાનો અધિકારી છું.—તમે અને આ વિજ્ઞાનશર્મા એકજ
 નગરમાં રહો છો તેથી આ વિજ્ઞાનશર્મા પાસેથી ઉત્તમ બોધ લઇને તું
 અધિકારી થને એટલે તે તને જે બોધ આપે તે પ્રમાણે તું ચાલશે;
 વિજ્ઞાનશર્મા બોલ્યો કે હે માહારાજ ! આપની કૃપાથી અમને

કરીને તથા કામ ક્રોધાદિક વિકારોને વશ રાખીને ચિત્તન કરવું; મુખ્ય ઉદ્દેશ છે; વસ્ત્રભૂષણ ધર્મ સમ્રદાયના ધર્માચાર્યે જ્યારે આ ધર્મ પાયાનું મંડળ કર્યું તે વખતે તે આચાર્ય કેવળ ત્યાગી હતા, ઉપવનમાં ક્ષણેનો અહાર કરતા હતા, બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત પાળતા હતા, દર્ભની સાથે ઉપર પડ્યા રહેતા હતા, સ્ત્રીનું મુખ જોતા ન હતા, એકાગ્ર વૃત્તિ કરવાને માટે એકાન્ત સ્થાનમાં રહેતા હતા, જે બોધ પોતાના શીષ્યોના હૃદયમાં મુરતીનું સ્થાપન માનસિક દ્વારાએ કરવાને આપતા હતા તેવીજ રીતે પોતે એજ મુરતિનું તાકૃત્ય ચિત્ર અંતઃકરણમાં ચીતરી તે તરફ વૃત્તીને સ્થિર રાખતા હતા, આમ કરવાથી તે સમયમાં તે ષડ્ તરફ દોરનાર માણસોને યોગ્ય લાગવાથી તેમજ કરવા લાગ્યા અતલ્લભ એ છે કે સનાતન વેદ શાસ્ત્રને માનનારા સમગ્ર સમુદાયમાં કુસંપને લીધે ધર્મમાં સડો પેસવા લાગ્યો; કુસંપ થવાથી બ્રાહ્મણે ઉપર દ્વેશ લાવીને ગૌતમજીએ બૌદ્ધ કોવા જન મત્ત ઉભો કર્યો- કુસંપ થવાથી, એક ણીજના વિરુદ્ધ પુરનક લખાવા લાગ્યા, અને ધર્માચાર્ય યદ્યને સંખ્યા જાંધ ટોળાંમાં પોતે મોટું માન પામવા લાગ્યું જેવી રીતે પ્રજાનું રક્ષણ કરીને રાજા પોતાના ગિલાવ માટે પ્રજા વર્ગ તરફથી ભાગ લે છે તેવી રીતે ધર્માચાર્યો મુખ વૈભોગ ભોગવવાને માટે ગિલ્લો પામેથી કાળે કરીને નાણાં ઉધરાવવા લાગ્યા; ધર્મનાં જીદાં જીદાં ટોળામાં ધર્માચાર્યોનું ઉત્તમ માન અને તેમનો વૈભોગ જોઈને ણીજ કોકોએ પણ આ એક પ્રકારનો મુખ ભોગવવાનો ધર્મ છે એમ માનીને અનેક પંથ કાઢવા લાગ્યા જેવી રીતે જાકડું કિંવા માડડું (થેડું) જ્યાં દોરીપે ત્યાં જાય તેવી રીતે સત્ શાસ્ત્ર વેદનું રકુરય નડી જાળુનરના અસ્પૃશ્યને જીદા જીદા મત્ત જતાવનાર આચાર્યોના વાણમાં બંધાય ગયા, અને હરેક વાણમાં થેટાં તથા બકરાંની સાંભળ રાખવાને માટે લાંબી લાકડી પકડનાર રજારી લે.કે જીદા જીદા નીમાયા; તથાથી ત્યારે તે મમત્ર પંથનો જ્યારે શરૂ જોઈએ છીએ ત્યારે એજ તત્ત્વ નીકળે છે કે કામ ક્રોધાદિક વીકારને તથા મનને વશ રાખીને મુનિનીએ વર્નવું જોઈએ રાગદ્વેશ રાખનો નહિ; જે પંથના રૂવને કે પ્રતીમાને નિર્લેખ કર્યો દોષ તેનું રત્ર લીધે જ્યાં મરતું

નેપ્પે કે જેથી મુક્તી મળે છે;—ત્યારે જોઈ મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે
તે શાસનમાં શું જોણું છે ! શા માટે જુદા જુદા માર્ગ ચોપના નેપ્પે
પરંતુ પેટના પ્રપચ માટે અને અધિકાર વેસવનો લાભ મેળવવાને
માટે જુદા જુદા આચાર્યોએ જુદા જુદા પંથના વાદ બાંધીને પોતાના
મત પક્ષમાં નિરનિરાજા જ્યાથી માણ્યોને પ્રતિષ્ઠાનમાં લીધા છે;
આમ યવાથી એક્યતાને નાશ થયો, ઉલ્ટો કુસંપ થયો, હકહકતા
વેનવો શીવનું નામ લેવાને સંકોચાઈ બાધ છે, વામ માર્ગ વાળા
વેનવોને પાતરી ગણે છે, હનુમાનના ઉપાસકો જુદાજ સ્થળે બેસીને
પંચમુખી હનુમાનનું સ્તોત્ર બોલે છે; કેટલાક મારણ મોહન ઉચાટણ
દ્રાવણ વાચકરણ પ્રયોગમાં ઈન્દ્રિય ક્ષય પ્રાપ્ત કરવા માટે શુદ્ધી
પગથળી કરે છે અથા ભગતે કહ્યું છે કે જ્યારે શુદ્ધના ગણમાજ
ઘડીનું પક બાંધેલું હોય છે તો પછી તેના શિષ્યો શુદ્ધી સાથે
સમુદ્ધને તળીયે પેહોંચે એમાં આશ્ચર્ય શું ! હાલના જમાનાના
શુદ્ધી પધ્ધતિઓ યાય છે, રૂપીયાની યેડીયો શુદ્ધના ચર્ણાવિદમાં
ચુકે છે ત્યારે તે ચોગ્ય અને લાયક શિષ્ય કહેવાય છે;

હે દયાગચંદ ! ખરૂં જ્યારે નેપ્પેની હીએ ત્યારે લક્ષ્મી ઉપાર્જન
કરવાનો મર્મ દેખાય છે જ્યારે લક્ષ્મીને નીવાસ ધાય છે ત્યારે
સુખેચ્છા અને પેમવ પ્રાપ્ત કરવાની રીત પ્રજાગ યાય છે, જ્યારે
સુખેચ્છ વાળી ત્યારે સ્વરૂપવાન તટ્ટીયોનાં મુખ કમળ અવલોકન
કરવાનું મન યાય છે. જ્યારે તેમ યયું ત્યારે ધર્મના સરવાળે મોટું
લાંચન લાગે છે; માટે નીરનીરાજા જે ધર્મ યયા છે તે માત્ર એક
વિજ્ઞાના વિચારમાં એક્યતાનો ભંગ એજ મુખ્ય હેતુ છે;

દયાગચંદ બોલ્યો કે હે મહારાજ ! ત્યારે હવે માહારે કેમ
કરવું ! યોગીરાજ—હે બાઈ ! તું હજી એકં જુલિએ કરીને સમતામનુજ
સ્મરણ કરવાનો અધિકારી છું.—તમે અને આ વિજ્ઞાનશર્મા એકજ
નગરમાં રહોછો તેથી આ વિજ્ઞાનશર્મા પાસેથી ઉત્તમ બોધ લઇને તું
અધિકારી થજે એટલે તે તને જે બોધ આપે તે પ્રમાણે તું ચાલજે;
વિજ્ઞાનશર્મા બોલ્યો કે હે માહારાજ ! આપની રૂપાથી અમને

કરીને તથા કામ ક્રોધાદિક વિકારોને વશ રાખીને ચિત્ત કરવું; એ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે; વસ્તુલ ધર્મ સમ્રદાયના ધર્માચાર્યે જ્યારે આ ધર્મના પાયાનું મંડન કર્યું તે વખતે તે આચાર્ય કેવળ ત્યાગી હતા, ઉપવનમાંથી ફળનો અહાર કરતા હતા, બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત પાળતા હતા, દર્બની સાઈડી ઉપર પડ્યા રહેતા હતા, ચીતું મુખ ભેતા ન હતા, એકાગ્ર વૃત્તિ કરવાને માટે એકાન્ત સ્થાનમાં રહેતા હતા, જે બોધ પોતાના શીષ્યોને હૃદયમાં સુરતીનું સ્થાપન માનસિક દ્વારાએ કરવાને આપતા હતા, તેવીજ રીતે પોતે એજ સુરતીનું તાદૃશ્ય મિત્ર અંતઃકરણમાં ચીનરીને તે તરફ વૃત્તીને સ્થિર રાખતા હતા, આમ કરવાથી તે સમયમાં તે પણ તરફ દોરનાર માણસોને યોગ્ય લાગવાથી તેમજ કરતા લાભ્યા; મનલગ એ છે કે સનાતન પેઢ શાસ્ત્રને માનનારા સમગ્ર સમુદાયમાં કુસંપને લીધે ધર્મમાં સડો પેસવા લાગ્યો; કુસંપ થવાથી બ્રહ્મલો ઉપર દ્વેશ લાવીને ગૌતમઋષિએ બોધ કીવા જેન મત્ત ભ્રમે કળે— કુસંપ થવાથી, એક ધીમ્નના વિરૂદ્ધ પુરતક લખાવા લાગ્યા, અને ધર્માચાર્ય થઈને સંખ્યા જંધ દોળમાં પોતે મોટું માન પાગવા લાગ્યા જેવી રીતે પ્રજાનું રાજ કરીને રાજા પોતાના નિભાવ માટે પ્રજા વર્ગ તરફથી ભાગ લે છે તેવી રીતે ધર્માચાર્યો મુખ વૈભોગ ભોગવાને માટે જિંદગી પાતેથી કાળે કઢીને નાણું ઉપરાગવા લાગ્યા; ધર્મનાં જુદાં જુદાં દોળમાં ધર્માચાર્યોનું ઉત્તમ માન અને તેમનો વૈભોગ ભોળને બીજા લોકોએ પણ આ એક પ્રકારનો મુખ ભોગવાનો ધર્મ છે એમ માનીને અનેક પંથ કાઢવા લાગ્યા જેવી રીતે જરૂર કિંવા માડરૂ (પેટુ) જ્યાં દોરીયે ત્યાં જાય તેવી રીતે મનમાર પેટનું રક્તય નદી જાળનાગ અપ્પતજનો; જુદા જુદા મત્ત ગતાવતાર આચાર્યોના વાઙ્માં જંધાઈ ગયા, અને ઘરેલુ વંશમાં પેટાં તથા જકરાંની શંભાળ રાખવાને માટે સાંચી સાકડી પકડનાર રગારી લોકો જુદા જુદા નીભાવા; તથાથી ત્યારે તે મમત્ર પંથને જ્યારે સાર ભોળે છીએ ત્યારે એજ નત્વ નીકળે છે કે કામ ક્રોધાદિક શીકારને તથા મનને વશ રાખીને મુનિતીએ વર્તવું ભોળે મગદેશ રાજાના નરિ; જે પંથના દેવને કે પ્રતીમાને નીલેષ કળે દોષ તેનું રત્ન દીવશ પ્યાન મરતું

બેઠલે કે જેથી મુઠી મળે છે;—ત્યારે જોઈ મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે
વેદ શાસ્ત્રમાં શું બોલ્યું છે ! શા માટે જુદા જુદા માર્ગ દોષવા બેઠલે
પરંતુ પેટના પ્રયત્ન માટે અને અધિકાર લેમવનો તાત્ત્વ મેળવવાને
માટે જુદા જુદા આચાર્યોએ જુદા જુદા પંથના વાદ બાંધીને પોતાના
મત પક્ષમાં નિરનિરાશ્ય જ્યાંથી માન્યતાને પ્રતિષ્ઠાપનમાં લીધા છે;
આમ યજુર્વેદી ઐક્યતાનો નાશ થયો, ઉદકો કુશળ થયો, દક્ષદુષ્ય
દેવનો શીવનું નામ લેવાને સંકોચાઈ ગયું છે, વામ માર્ગ વાગા
દેવનોને પાતરી મળે છે, હનુમાનના ઉપાસકો જુદાજ સ્થળે બેસીને
પંચમુખી હનુમાનનું સ્તોત્ર બોલે છે; કેટલાક મારણ મેહન ઉચાટણ
દ્રાવણ વાચિકરણ પ્રયોજમાં ઈન્દ્રિય દળ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરૂની
પમચંપી કરે છે અથવા જમને કુતુ છે કે જ્યારે ગુરૂના અગ્નિના જ
પંદીનું પાં બાંધેલું હોય છે તો પછી તેના ચિપ્પે ગુરૂની ત્રાપે
અમુકને તત્ત્વે પોહોયે એમાં આશ્ચર્ય શું ! હાલના જનજાના
ગુરૂની પધનમાળીયો થાય છે, રૂપીયાની દેલીયો ગુરૂના અગ્નિનામાં
સુકે છે ત્યારે તે યોગ્ય અને સાચક ચિપ્પે કહેવાય ન,

હે દયાળવંદ ! મરૂ જ્યારે બેઠલે હીને ત્યારે સદા ઉપાચન
કરવાનો મર્મ દેખાય છે જ્યારે ભૂમીનો ગીવસ થાય છે ત્યારે
મુખેના અને લેમવ પ્રાપ્ત કરવાની ગિજ પ્રવર થાય છે, જ્યાર
મુખેના જમી ત્યારે સ્વરૂપવત તરૂનીયોનાં મુખ કમળ અવલોકન
કરવાનું મત થાય છે જ્યારે તેમ થકુ ત્યારે ધર્મના સ્વભાવે કોટ
લંકાને જાને છે, માટે નીચીનીચા છે ધર્મ દેવા છે તે માત્ર એક
નિશ્ચય વિચારમાં નિરવરતને જાંજ એવું મુખ્ય હેતુ છે;

દયાળવંદ બોલો કે હે મહારજ ! ત્યારે હવે મહારે કેમ
કરવું ! પોર્ણાજ-એ બહા ! નું હજુ એક દિગ્ગિને હીને સ્વભાવનુજ
સમજ કરવાને અધિકારી શું-નથી અને આ વિજ્ઞાનરમ્ય બોજ
નજરમાં રહેલો તેથી આ વિજ્ઞાનરમ્ય અનેથી દનમ બિધ હીને નું
અધિકારી થકે એટલે તે તને જે લોષ બાંધે તે પ્રભુ નું સ્મરણ,
વિજ્ઞાનરમ્ય બોલો કે હે મહારજ ! જ્યારે રૂપથી જમને

કરીને તથા કામ ક્રોધાદિક વિકારોને વશ રાખીને ચિત્ત કરવું; એ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે; વસ્તુલભ ધર્મ સંપ્રદાયના ધર્માચાર્યે જ્યારે આ ધર્મના પાયાનું મંડન કર્યું તે વખતે તે આચાર્ય કેવળ ત્યાગી હતા, ઉપવનમાંથી ફળનો અહાર કરતા હતા, બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત પાળતા હતા, હર્ભની સાદગી ઉપર પડ્યા રહેતા હતા, સ્ત્રીનું મુખ જોતા ન હતા, એકાગ્ર વૃત્તિ કરવાને માટે એકાન્ત સ્થાનમાં રહેતા હતા, જે બોધ પોતાના શીષ્યોને હૃદયમાં મુરતીનું સ્થાપન માનસિક દ્વારાએ કરવાને આપતા હતા, તેવીજ રીતે પોતે એજ મુરતિનું તાકૃષ્ઠ ચિત્ર અંતઃકરણમાં ચીતરીને તે તરફ વૃત્તીને સ્થિર રાખતા હતા, આમ કરવાથી તે સમયમાં તે પણ તરફ ઢોરનાર માણસોને યોગ્ય લાગવાથી તેમજ કરવા લાગ્યા; મતલબ એ છે કે સનાતન વેદ શાસ્ત્રને માનનારા સમય સમુદાયમાં કુસંપને લીધે ધર્મમાં સંઘે પેસવા લાગ્યો; કુમંપ થવાથી બ્રાહ્મણો ઉપર દ્વેશ લાવીને યોગમગ્નિએ બોધ કીધો જેન મત્ત ઉભો કર્યો- કુસંપ થવાથી, એક બીજાના વિરૂદ્ધ પુરતક લખાવા લાગ્યા, અને ધર્માચાર્ય થઈને રાંખ્યા જાંધ ટોળાંમાં પોને મોટું માન પાળવા લાગ્યા જેવી રીતે પ્રજાનું રક્ષણ કરીને રાજા પોતાના નિભાવ માટે પ્રજા વર્ગ તરફથી ભાગ લે છે તેવી રીતે ધર્માચાર્યો મુખ વૈદ્યેજ ભોગવવાને માટે ગિરિ પાનેથી મળે કરીને નાળું ઉપરાગવા લાગ્યા; ધર્મનાં જુદાં જુદાં ટોળામાં ધર્માચાર્યોનું ઉત્તમ માન અને તેમનો વૈભાવ જોઈને બીજા લોકોએ પણ આ એક પ્રકારનો મુખ ભોગવવાનો ધર્મ છે એમ માનીને અનેક પંથ કાઢવા લાગ્યા જેવી રીતે જકડું કિંવા માડડું (પેટું) જ્યાં દોરીયે ત્યાં ગાય તેવી રીતે મત્તશાસ્ત્ર વેદનું રદરથ ની જાળુનારા અરપજજનો જુદા જુદા મત્ત જતાવનાર આચાર્યોના વાગમાં જાંધાઈ ગયા, અને દરેક વાગમાં પેટાં નળા બકરાંની સંભાળ રાખવાને માટે લાંબી લાકડી પકડનાર રવારી લે કે જુદા જુદા નીભાયા; તથાગી ત્યારે તે મમત્ર પંથનો જ્યારે માર જોઈએ છીએ ત્યારે એજ નવ નીકળે છે કે કામ ક્રોધાદિક વિકારોને તથા મનને વશ રાખીને મુનિનીએ બંધવું જોઈએ રાગદ્વેષ રાખવો નહિ; જે પંથના ફરને કે પ્રતીમાને નીલંબ કર્યો દેવ તેનું રાગ દીવ્ય ધ્યાન મરતું

જોઈએ કે તેથી ગુણી મળે છે;—ત્યારે જોઈ મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે વેદ શાસ્ત્રમાં શું જોણું છે ! શા માટે જુદા જુદા માર્ગ ચોપના જોઈએ પરંતુ પેટના પ્રયત્ન માટે અને અધિકાર વેશવનો લાભ મેળવવાને માટે જુદા જુદા આચાર્યોએ જુદા જુદા પંથના વાઙ્માનીને પોતાના મત પક્ષમાં નિરનિરાળ જ્યાંથી માલુમોને પ્રતિબંધનમાં લીધા છે; આમ યજ્ઞથી ઐક્યતાનો નાશ થયો, ઉત્કટે કુસંપ થયો, હડહડગા વૈશ્વનો શીવનું નામ લેવાને સંકોચાઈ જાય છે, વામ માર્ગ વાળા વૈશ્વનોને પાતકી ગણે છે, હનુમાનના ઉપાસકો જુદાજ સ્થળે બેસીને પંચમુખી હનુમાનનું સ્તોત્ર બોલે છે; કેટલાક મારણ મોહન ઉચાટણ દ્રાવણ વાચિકરણ પ્રયોગમાં ઈચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરૂની પગથાળી ફરે છે અથવા ભગતે કહ્યું છે કે જ્યારે ગુરૂના ગણમાજ પાંડીનું પડ બાંધેલું હોય છે તો પછી તેના શિષ્યો ગુરૂની સાથે સમુદ્રને તળીયે પોહોંચે એમાં આશ્ચર્ય શું ! હાલના જમાનાના ગુરૂની પપગમણીયો થાય છે, રૂપીયાની ચેલીયો ગુરૂના ચર્ચાવિદમાં મુકે છે ત્યારે તે યોગ્ય અને લાયક શિષ્ય કહેવાય છે;

હે દયાળવ ! ખરૂ જ્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે લક્ષ્મી ઉપાર્જન કરવાનો મર્મ દેખાય છે જ્યારે લક્ષ્મીનો નીવાસ થાય છે ત્યારે સુખેચ્છા અને પેત્રવ પ્રાપ્ત કરવાની રત્તિ પ્રજાળ થાય છે, જ્યારે સુખેચ્છા વાળી ત્યારે સ્વરૂપવાન તરૂણીયોનાં સુખ કમળ અવલોકન કરવાનું મન થાય છે. જ્યારે તેમ થયું ત્યારે ધર્મના રત્તાને મોટું લાંચન લાગે છે; માટે નીરનોરાળ જે ધર્મ થયા છે તે માત્ર એક બિચારા વિચારમાં નૈક્યતાનો ભંગ એજ સુખ્ય હેતુ છે;

દયાળવ ! યોગ્યો કે હે મહારાજ ! ત્યારે હવે માહારે કેમ કરવું ! યોગીરાજ—હે બાઈ ! તું હજી એક વૃત્તિએ કરીને રામનામનુજ રમણ કરવાને અધિકારી છું.—તમે અને આ વિજ્ઞાનશર્મા એકજ નગરમાં રહોછો તેથી આ વિજ્ઞાનશર્મા પાસેથી ઉત્તમ લોધ લઈને તું અધિકારી થજે એટલે તે તને જે લોધ આપે તે મમાલે તું ચાલજે; વિજ્ઞાનશર્મા ભાણ્યો કે હે માહારાજ ! આપની કૃપાથી અમને

જેઠલે કે જેથી મુશ્કી મળે છે;—ત્યારે જોઈ મને અશ્વર્ય લાગે છે કે
વેદ શાસ્ત્રમાં શું લેખ્યું છે ! શા માટે જુદા જુદા માર્ગ શોધતા જેઠલે
પરંતુ પેટના પ્રયત્ન માટે અને અધિકાર વેતનનો ધાત્ર ગેરવત્તાને
માટે જુદા જુદા આચાર્યોએ જુદા જુદા પંથના વાદ બાંધીને પોતાના
મત પક્ષમાં નિરનિરાપ્ત સ્થાપી માણ્યેને પ્રતિષ્ઠાપનમાં લીધા છે;
અમ કથાથી એકથાનો નાશ થયો, ઉકટેા કુલપ થયો, હડહડપ
દેવનો દીવનું નામ લેવાને સંકોચાઈ ગય છે, વામ માર્ગ વાળા
દેવનોને પાતશી ગણે છે, હનુમાનના ઉપાસકો જુદાજ સ્થળે લેશીને
પંચમુખી હનુમાનનું સ્તોત્ર લોકે છે; કેટલાક મારણ ને હન ઉચાટણ
કાપણ વાચિકરણ પ્રયોજમાં ઈન્નિત રૂઝ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરૂની
પગલથી કૂં છે જાણા બમને કુતુ છે કે જ્યારે ગુરૂના મદનનજ
થાંતેનું પડ બાંધેનું હોય છે તો પછી તેના દિપ્તિ. ગુરૂની નાથે
સમુદ્રને તળે પેહોલે એમાં અસંભવ શું ! હાલના યનનના
ગુરૂની પપનમળીયો થાય છે, રૂપીવાની ઘેડીયો ગુરૂના ચર્મચરિત્રમાં
ગુરૂ છે ત્યારે તે એવ્ય અને જાપક રિપ્તિ શ્રેયાર છે,

હે દશાવતાર ! મરૂ જ્યારે જેઠલે પીલે ત્યારે લક્ષ્મી ઉપાવન
કરનારે મર્મ દેખાય છે જ્યારે લક્ષ્મીનો નીવાસ થાય છે ત્યારે
મુખેચ્છા અને વેશવ પ્રાપ્ત કરવાની રિતિ પ્રવળ થાય છે, જ્યાર
મુખેચ્છા વાળી ત્યારે સ્વરૂપવત તરૂંડીયોનાં મુખ કમળ આવદેહન
કરવાનું મન થાય છે. જ્યારે તેમ થયું ત્યારે ધર્મના સરતાને મોટું
હાનુન લગે છે, માટે નીરનીસાગર લે ધર્મ દયા છે તે માત્ર એક
લિખના વિચારમાં નીરવાનો સંગ એજ દુષ્ય હેનુ છે;

દશાવતાર જોડયો કે હે મહારાજ ! ત્યારે હવે મહારા કેમ
કરવું ! ચોખીરાજ—જે જાણે ! તું હજી એક દુષ્ટિને રૂડીને હનનમનુષ
રમનું કરવાનો અધિકારી છું.—તને અને આ વિજ્ઞાનદર્મી એજ
નજરમાં રહે. એ તેથી આ વિજ્ઞાનદર્મી અનેથી હનમ એ પછીને તું
અધિકારી થશે એટલે ને તને લે લેપ આપે તે પ્રગણે તું અલભે;
વિજ્ઞાનદર્મી યોડયો કે હે મહારાજ ! જાણી રૂચથી બમને

જેઠલે કે જેથી મુક્તી મળે છે;—ત્યારે જોજ અને આશ્ચર્ય લાગે છે કે વેદ શાસ્ત્રમાં શું લેખું છે ! શા માટે જુદા જુદા માર્ગ ચોધવા જોઈએ પરંતુ પેટના પ્રપચ માટે અને અધિકાર વૈશવનો સાક્ષ મેળવવાને માટે જુદા જુદા આચાર્યોએ જુદા જુદા પંથના વાદ બાંધીને પોતાના મત પક્ષમાં નિરનિરાળા જ્યાથી માણ્યોને પ્રતિષ્ઠાપનમાં લીધા છે; આમ યવાથી એકપ્રકારનો નાશ થયો, ઉલટો કુસંપ થયો, હકકુડગ દેવનો શીવનું નામ લેવાને સંકોચાઈ બાધ છે, વામ માર્ગ વાળા વૈશવોને પાતકી ગણે છે, હનુમાનના ઉપાસકો જુદાજ સ્થળે ભેટીને પંચમુખી હનુમાનનું સ્તોત્ર બોલે છે; કેટલાક મારણ મોહન ઉચાટણ દ્રાવણ વાંચિકરણ પ્રયોગમાં ઈન્દ્રિય ક્ષય પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરૂની પચમંથી કરે છે અથવા ભગતે કતુ છે કે જ્યારે ગુરૂના ગણામંજ પંચીનુ પડ બાંધેલું હોય છે તો પછી તેના શિષ્યો ગુરૂની સાથે સમુદ્રને તળીયે પોહોંચે એમાં આશ્ચર્ય શું ! હાલના જમનાના ગુરૂની પધનપટ્ટીયો ધાય છે, રૂપીયાની ચેત્રીયો ગુરૂના ચર્ચાવિદમાં મુકે છે ત્યારે તે યોગ્ય અને લાયક શિષ્ય કહેવાય છે;

હે દયાળવ ! ખરૂ જ્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે સદમી ઉપાર્જન કરવાનો મર્મ દેખાય છે જ્યારે સદમીનો નીવાસ ધાય છે ત્યારે મુખેચ્છ અને વૈશવ પ્રાપ્ત કરવાની રીત પ્રગળ ધાય છે, જ્યારે મુખેચ્છ વળી ત્યારે સ્વરૂપવાન તરૂણીયોનાં મુખ કમળ અવલોકન કરવાનું મન ધાય છે. જ્યારે તેમ યયું ત્યારે ધર્મના રસ્તાને મોટું ઘાંચન થાય છે; માટે નીચનીરાજા જે ધર્મ ધયા છે તે માત્ર એક જિજ્ઞાસા વિચારમાં ચેતક્યતાનો ભંગ એજ મુખ્ય હેતુ છે;

દયાળવ ! બોલ્યો કે હે મહારાજ ! ત્યારે હવે માહારે કેમ કરવું ! યોગીરાજ—હે ભાણ ! તું હજી એક વૃત્તિએ કરીને રામનામનુજ રમનું કરવાનો અધિકારી છું.—તમે અને આ વિજ્ઞાનશર્મા એકજ નગરમાં રહોછો તેથી આ વિજ્ઞાનશર્મા પાસેથી ઉત્તમ ભોધ લઈને તું અધિકારી થજે એટલે તે તને જે ભોધ આપે તે મનાવે તું ચાલજે; વિજ્ઞાનશર્મા બોલ્યો કે હે માહારાજ ! આપની રૂપાથી અમને

આસાંક મનવાળા એમ કહે છે કે પંચબુનોનું કાર્ય શરીરજ આત્મા છે, પણ શ્વેતપત્તિ એમ કહે છે કે ચેતન્ય વિદિષ્ટઃ કાયઃ પુરુષ એટલે ચૈતન્ય મહીન શરીરજ આત્મા છે; પણ દુઃ સુખી પુઃ દુઃ દુખી પુઃ દુઃ ક્રોધુઃ દુઃ માંડુ પુઃ, દુઃ આક્રુષ્ટુઃ. છંતાદીક સર્વ વ્યવહારનું મુળ શરીરજ છે, નો પછિ આત્મ વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ! એવા પ્રશ્ન નો ઉત્તર કવચે કુંડલીયા કહે છે કે

અર્થ—ચુગ શરીર પામ બુનોયી ગ્યાવયું છે; તથા ઉદિયેના સધાનથી સુદમ શરીર માનેયુ છે. ને સધાનાયાં દુઃ ત્યાગે અને વિવક્ષણુ પુઃ, શુદ્ધ સત્ત્વ આંતરબુની ગ્નિયેને મદુનનાં ચુરે 'કુ' દોર કહે છે કે, જેણે સુખોર્ષ રૂપી અન્ન પા આપ્યું છે. એજ આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે;—આ ભાગત આગેજાનું બુનોમા કયું છે કે, નાહું મનગણો દેહો નહિ ચાહુ ગણસ્તથા ॥ એન દિલ્લક્ષણઃકશ્ચિદ્વિચારઃસોયમો દશઃ

ગ.

ગગા અતિં અજ્ઞાનતે હોત જગતકો ભાસ
જ્ઞાનનકે મગટે પુનિ હોવન ભ્રમકો નાસ
હોવન ભ્રમકોનાસ, સોઈ સંકલ્પ મૂલદે
સંકલ્પિત કૃત ભાસ દૃષ્ટા ભ્રમ ભેદ મૂલદે
હર્ષદ યહ અજ્ઞાન જયદિ ચિત દગમગ દગગા
હોત જગતકો ભાસ સઘ અજ્ઞાનતે ગગા,

(હવે આ જગત શી રીતે થયું

તેના કાંજ છે એ

પીશે કુંડલીયામાં કહે છે કે)

અર્થ—અજ્ઞાનવડે કરીને

છે પણ

જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે ખોટાને

ભ્રમ છે

નાસ થાય છે, જગત એ મંદરપુ

ગીજ બા

એ સધળા ભ્રમ ભેદ.

જુ

તી

નિર્ભયી ચિત્ત હમમમ

કેન્દ્ર મન આપ

જ્ઞાન કનક

જ્ઞાન

ધ.

યથા ઘટમેં મુલ્યહે કારન મૃતિકા માન
અસાવિધ નિર્મલ પ્રહરહે ઉપાદાન અજ્ઞાન
ઉપાશન અજ્ઞાન ઓર સંકલ્પ કહાવે
ઝ્યોરજ્જુકો સર્પ ભેદ ભ્રમવેદિય આવે
દર્પદ ઇદિ નિદાન કરે ચિતમેં અનુસંયા
કારન મૃતિકા માન ॥ મુલ્યહે ઘટમેં યથા ॥

(આ જગતનું ઉપાદાન કારણ શું છે એ પ્રશ્નને નિવૃત્ત થાય
અર્થ-દે યથા ॥ જેવી રીતે માટીના ઘડાનું ઉપાદાન કારણ માટી
તેવી રીતે અજ્ઞાનનું તથા અનેક પ્રકારના સંકલ્પનું ઉપાદાન નિર્મલ
છે; જેવી રીતે દોરડાને બમથી તથા અજ્ઞાનથી સર્પ માનસમાં આવે
તેવી રીતે હવે એજ નિદાન જે કાંઈ ચિતમાં છે તે નહીં થયે
ઘડાનું ઉપાદાન માટીજ છે. આ પ્રમાણે અપરોક્ષાનું જ્ઞાનમાં કશું છે
સ્વતંત્ર્યપરંતુપાદાન, મેંકે શુભં સદૃશ્યમ્ ॥ યથેય શુદ્ધતાવતિ
ચિદાદસાંપર્મી દરાઃ ॥

હ.

ઘટા સાધન જ્ઞાનકો, સમજ લેહુ ચિત મધ્ય;
અદં વૃત્તિ સો શુદ્ધ હૈ, અહંભાસ અનવય.
અહંભાસ અનવય, સોઈ ચૈતન્ય કહાવે;
સોઈ સાક્ષિ સય રહિત, પ્રહર પ્રતિમા ચિત લ્પાયે.
તેહિ કારન દરસિદ્ધ, અહં પ્રહ્લાસ્મિ અભંગા;
સમજ લેહુ ચિત મધ્ય, જ્ઞાનકો સાધન લઢા.

(૨૧ અને પ્રશ્નનો બેડ કેમ ન દોરો નોંધ એ ॥ અર્થ અને કારણ
તો કથન માત્ર છે; એ ત્રિશી પ્રત્યુત્તર)
અર્થ-અદંદંતિ અર્થાત્ હું વડે કરીને જે જગ્યામાં છે તે શુદ્ધ છે;
તે કેવળ અહંભાસ (સંયા) છે, એ સંયાથી અહંભાસ અનવય(અઘય)

રીતે પ્રકાશ થાય છે પણપિ એજ ચૈતન્ય છે; એજ સાક્ષી છે, તથા એજ ક્ષય રહિત છે, જેમાં અન્નને પ્રતિભામ છે, માટે થઇ પચુ તેજુંજ છે એટલા માટે હું અન્ન હું એમ માનવામાં અર્થનુ, પ્રતિ હોય તો, શયન નથી, આ પ્રકારે વિચાર કરેલા એજ જ્ઞાનનું સાધન છે, — આ જ્ઞાન મોક્ષમાં કયું છે કે, અહમેકોડરિ સૂક્ષ્મદ્વ જ્ઞાતા સાક્ષી સદગ્યહાઃ તદહંનાત્ર સંદેહો વિચારઃસોયમોદયઃ ॥

ચ

ચચા ચિત્તમેં સમજલે, આતમ અસંગ એક;
લિંગ દેહ તેં મિશ્ર હૈં, નિશ્ચય કરત વિવેક.
નિશ્ચય કરત વિવેક જદાપિ જેહિ એક પિછાને;
સોઈ દુઃસ્વદ અજ્ઞાન, દેહકો આતમ માને.
હર્ષદ વિમલ વિવેક સહિત જો સમજે સચા;
આતમ અસંગ એક, સમજ લે ચિત્તમેં ચચા.

(યાને કરીને હવ અચની એકના થાય છે તે વિષે)

અર્થ—હે ચચા ! ત્યારે એજ સમજનું જોઈએ કે આત્મા કેવળ એક તથા અસંગ છે; અને તે લિંગ દેહ (જે કે સત્ત્વ તત્ત્વોથી આરુપ છે) જેને વિવેક કરીને ઓળખી શકાય છે તે લિંગ દેહને તથા શરીરને આત્મા માને છે તથા એક રૂપે જેઓ જુવે છે એજ દુષ્પ્રધાપક અજ્ઞાન છે; હર્ષદ કહે છે કે વિમલ વિવેક કરીને જે સત્ત્વને સમજે છે તે તો આત્માને એક અને અસંગ માને છે, આ જ્ઞાન મોક્ષમાં કયું છે કે, આત્મા વિનિષ્કલોલોકો ॥ દેહો ઘટુમિરામૃતઃ ॥ તયોરેવચ્ચ પ્રપદ્યન્તિ ॥ વિમલજ્ઞાન મતઃપરમ્

છ

છજા આતમકો સમજ, નિર્વિકાર નિર્વચ;
નિરાકાર નિષ્ક્રિય અરુ વ્યાપક ચેતન સચ.
વ્યાપક ચેતન સચ, રહિતહુ ત્રિવિધ તાપને;
અસવિધ કરહુ વિચાર, જ્ઞાન અનુભવ મનાય તેં.

રૂપદ વસ્ત્રાકાર શ્રુતિદે અસવિધ અરજાઃ
જાનત વોદિ જરૂર, અસંગ આતમકો છછા.

(હું મુખીયું કિંવા હું દુખી મુ એવું મનનાના બા મા બનુ-૧૧
ઉ છાં તેને જાણ કેમ કહેાછા !)

અર્થ-હે ઉચ્છા ! તું આત્માને નિર્વિશાગ અને નિર્વંદ મમત્વ આપ ત
તું એમ જાન કે હું નિર્વિશાગ નિર્વંદ, નિર્મલ્ય નિર્મલ્ય, નિર્મલ્ય અને નિર્મલ્ય
પ્ર. તથા નિર્વિશિ તાત્ર (અપ્રમાત્ર. અપ્રિયત્ર, અને અપ્રિય)
હું, હવે કહે છે કે એ પ્રકારે આત્મા પ્રત્યક્ષ રૂપ થાય છે અને
અમલ આત્મા સમભવ છે, એ જાનત કોઈકમા કહેવું છે, નિર્વિકારો
નિર્વાકારો ॥ નિર્વંદોઽદમગ્ધય ॥ નાદ કંદોદ્ય સદૃષા ॥ જ્ઞાન
મિત્યુચ્યતે શુદ્ધિઃ ॥

જ

જગ્યા શ્રુતિકારો નિગમિ, ઘટ શ્રાંતિ મિટ જાયઃ
જેમે સીપ વિછાનિકે, રજત ભેદ ન રહાય.
રજત ભેદ ન રહાય, સોઈ વિધ વિમલ જ્ઞાનતેઃ
રોચત સાક્ષાત્કાર, તિવ પદ મિટત ખાનતે.
રૂપદ મુપર મપાન, જ્ઞાનતે સોઈ સમગ્ધયાઃ
ઘટ શ્રાંતી મિટ જાય, નિગમિ શ્રુતિકારો જગ્યા.

(જગ્યા, રજત અને શુદ્ધિ એમ ત્રણ અવસ્થા છે કે નવ
માનવા દો તેમજ ઘટપદ મિટત છે તે રૂપે)

અર્થ-હે જગ્યા ! જેવી રીતે માટી કંદોને ઘટની કાઢી મળે અથ
છે, તથા જેવી રીતે ધીપતો અગ્નિ કંદોને રૂપની કાઢી દુઃ સ્વ છે
તેવી રીતે વિષય જન વડે જાતે જાતો અગ્નિ-રૂપ રહ્યા પછી ઘટ
૧૨ નવ થાય છે, હવે કહે છે કે ઘટને કંદોને એમ સમભવ છે અને
એવોજ ઘટની કાઢી મટે છે અને તેના ઉપાલ જાનત મુખીને મનને
ઉ-૧૬ છે કે-અદમગ્ધય ઘટશ્રાંતિ શુદ્ધિઃ ॥ રજત મિટતિ ॥
સાક્ષાત્કારી રૂપ ॥ વિવિધાવસ્થા સ્વરૂપા ॥

झ

જાણ્યા નિનકે હૃદયમેં, ફલકે આતમ જ્ઞાન;
તિનકે તનમેં વસતહેં, સુમતિ વિવેક નિદાન.
સુમતિ વિવેક નિદાન, વધા દ્રઢતા સદ્ વૃત્તિ;
પડ સંપત્તિ અહ વિનય, નિતિ દિનતા આશક્તિ,
સદાચાર સુચિવાર, આત્મ ચિંતન દિય સઝ્યા;
મગટે મવલ મમોદ, હૃદયમેં નિનકે જાણ્યા ॥

અર્થ—હે હૃદય ! જેના હૃદયમાં આત્મજ્ઞાન રૂપી તેજ અગર છે. તેના હૃદયમાં સુમતિ, વિવેક, વધા, દ્રઢતા, મહાશક્તિ પડમપતિ વિનય, નિતિ, અને દિનતા તથા સદાચાર અને સારા વિચારનો નિરાસ થાય છે જ, માટે આત્મજ્ઞાન મેળવતું એજ મેદ પુરુષાર્થ છે;

ज.

અથા તત્તજ્ઞાનકો, ઉદય મયો જવ સઘ;
તવ પ્રારબ્ધ રહત નહીં, સમજ લહુ ચિતમધ્ય;
સમજ લેહુ ચિત મધ્ય, જ્ઞાનતેં નિવૃત્તિ પાવેં;
જ્યોં જાગ્રતતેં સ્વપ્ન સ્થિતિ કવહુ નરહાવેં
ત્યોં હર્ષદ શુભજ્ઞાન, મયે આતમ વત્ અજ્ઞા
માને ઇકાદિ રુપ, તત્ત જ્ઞાનનકો અથા;

અર્થ—હે મન ! ત્યારે તત્ત જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે ત્યારે પ્રારબ્ધ સંચિત અને કિયમાન વિગરે જે છે તે રહેતાં નથી, કેમકે જ્ઞાનવડે કરીને અજ્ઞાન તથા તે અજ્ઞાનનું કાર્ય જે કે જાગ્રત તેની નિવૃત્તિ થઇ જાય છે, જેવી રીતે જાગ્રત અવસ્થા થયા પછી સ્વપ્ન અવસ્થા સત્ત આસની નથી તેવી રીતે હર્ષદ કહે છે કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાથી કંઈજ રહેતું નથી; આ જાગ્રત સ્વપ્નમાં કયું છે કે—
તન્વનાનોદયાદુર્થ ॥ પ્રારબ્ધ નૈવ વિષયતે ॥ વેદાદી નામ સ્તવ્યનુ ॥
યથા સર્વો વિવેચન ॥

૬.

હટા ઉત્પત્તિ લય સ્થિતિ કહત બ્રહ્મકે મધ્ય
તેહિ કારન મુખકો અવે પ્રશ્ન કરતહુ સચ
પ્રશ્ન કરતહુ સચ સત્ય જવ બ્રહ્મ કહાવે
તો પુને यह जग सत्य सुसंभव क्यों रहै
हृद कौन प्रमान कहत मिथ्या जग खड़ा
कहत ब्रह्मके मध्य उत्पत्ति लय स्थिति हटा

અર્થ—જ્યારે બ્રહ્મને વિષે ઉત્પત્તિ લય અને સ્થિતિ છે એમ કહેા છે ત્યારે જો કે જલ સત્ય હોવાથી તેનું કાર્ય જગત પણ સત્ય છે એમ તો માટે સંભવ ન થાય ! હર્ષદ કહે છે કે સત્ય બ્રહ્મનું કારણ સત્ય જગત છતાં તેને મિથ્યા ખાતે કેમ કહેવાય !—

૬. (ઉત્તર)

હટા જ્યો ઘટકો લસે કારણ મૃતિકા જાન
તૈસે यह संसारको उपादान अज्ञान
उपादान अज्ञान सोई वेदांत कहत है
गयो समुल अज्ञान जगत पुनि कहाँ रहत है
हृद जगत असत्य मान अब भयो तुं बुझा
कारण मृत्तिका जान लसे घटको ज्यों हटा

અર્થ—જોની રીતે ધરાનું ઉપાદાન કારણ માત્રી છે તેવી રીતે આ સંસારનું ઉપાદાન કેવળ અજ્ઞાનના છે; એમ વેદાન્ત કહે છે; તો પણ જ્યારે અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે ત્યારે જગત ક્યાં રહ્યું ? હર્ષદ કહે છે કે હવે તું બુદ્ધો (૬૬) થયો છું માટે પેરનું વચન માની લે, ૩૫૧ છે કે,

उपादानं प्रपंचस्य मूलादस्यैव कथ्यते ॥
अज्ञानं चैव वेदान्तं स्तास्मिन्नेकं विश्वता ॥

७.

लाला भीषण विनय विने म नमस्ते नमः
 मी भयानकनुभव विना विने म नमः नमः
 विने म नमः नमः नमः नमः नमः
 भयानक विना म नमः नमः नमः नमः
 इति मी भयानक नमः नमः नमः नमः
 विने म नमः नमः नमः नमः नमः

मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः

८.

लाला भयानक विनय विने म नमस्ते नमः
 मी भयानकनुभव विना विने म नमः नमः
 विने म नमः नमः नमः नमः नमः
 भयानक विना म नमः नमः नमः नमः
 इति मी भयानक नमः नमः नमः नमः
 विने म नमः नमः नमः नमः नमः

मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः
 मी भयानक नमः नमः नमः नमः नमः

૬.

હજા ઉપરિ લગ્ય સ્થિતિ કહત અચોક્ક મધ્ય
 મેહિ કારન તુમહો અંચે મજ કરતહુ સચ
 મજ કરતહુ મચ સત્ય ગય મજ કદાવે
 તો પુને મજ જગ સત્ય મુસંમત વર્ધાન રહાવે
 હર્ષદ કૌન પ્રમાન કહત પિળ્યા જગ રાહા
 કહત અચોક્ક મધ્ય ઉત્પત્તિ લગ્ય સ્થિતિ હજા

અર્થ-અર્થે અચોક્ક ત્રિ ઉત્પત્તિ મચ અને સ્થિતિ છે એમ કહો
 હા પાડે મચ ને કહા મચ દેહાપો તેનું કો મચન પાળ મચ છે
 અને તો પાડે સંતવ ને પાડે ! હર્ષદ કહે છે કે મચ પાળનું કામ
 ને મચ અમત હજા તેને વિષય આપે કે ન કહેવા ને-

૬. (ઉત્તર)

હજા યો પદહો લગ્યે કારણ મૂનિહા જાન
 નેમ પદ મંમાદહો ઉપાદાન પ્રજાન
 ઉપાદાન પ્રજાન મોરે વેદાન કહતરે
 મયો મપુલ પ્રજાન મયો પુનિ કરી રહતરે
 દ્યોદ જગત પ્રમત્ય માન પ્રવ મયો નું નુદા
 કારણ મૂનિહા જાન લગ્યે પદહો યો હજા

અર્થ-અર્થે યો કારણ કારણ કારણ મૂનિ છે તેવી રીતે
 નેમ મપુલ કારણ કારણ અપાદાન છે એમ કહેવા કહે ને
 નેમ મપુલ અપાદાન નેમ મપુલ કારણ કારણ કારણ
 દ્યોદ કારણ કારણ કારણ કારણ (૧૬) મપુલ મપુલ કારણ કારણ
 નેમ કારણ કારણ

ઉપાદાન ત્રિ કારણ કારણ કારણ ॥
 પ્રજાન નેમ વેદાન અપાદાન કારણ ॥

ध

धृष्टा एते सुक्ष्म तनु उपाधि गहिन शरीर
सोई कामे प्रवृत्त अनुभवी ॥ अति अज्ञान अधीर
अति अज्ञान अधीर न जानत निज स्वरूपको
मानत उपाधि युक्त आत्माको अनूपको
हर्षद यह अज्ञान अबुध उपां बुद्धा गढा
मानत आत्म रूप सुक्ष्म तनु एते धृष्टा

અર્થ-વાસનાઓથી ભરેલું પંચ ભુતલક અપચિત્ત એ ૧૧૫
 દેલા પ્રમાણુનું મુખ સરીકે છે તે દર્શાવે સ્થિત છે તે ૨૫ ૨૫ ૪ ૪
 અને અત્યંત છે તે પોતાના સ્વરૂપને જાણી શકે તેમ નથી ૭૧ ૧૦
 રૂપે કરીને આત્માને દર્શાવી શકે એ જોઈએ અનુષ્ઠ ૭ ૧૦ ૧૦
 ૩૫ છે.

३

नमो निधय कर अब सुधारको व्यापार
 बर्षन हुटार होमला आदिक हे आंगार
 आदिक हे आंगार मोई दिव सुख्य देखो,
 भाग्यको व्यापार बायें गानन उभैरको
 हर्षद असंग दुःख अखिर आनयो दिना
 सुधारको व्यापार अब निधय कर नमो ॥

ਅਰਥ—ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਣਾ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਣਾ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਣਾ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

૫

પપ્પા દેહાત્મિક વિષે ચિંતા મામને જાન
અહંભેદ સંયુક્તસો અતઃકરન પિછાન
અતઃકરન પિછાન હૈનદિતે વયગુન મગેટ
મેં કર્તાહુ સોઈ ભેદ હંકારસે નિરૂટે
હૃપદ વો હંકાર નહિ આતમ મય ગપાં
અહંભેદ અજ્ઞાન દેહ આત્મિકમેં પપ્પા

અર્થ-હે પપ્પા ! બિદાભાસ તેજની પું એનું અભિમાન ધારણ કરનાર
આતઃકરણ કહ્યું છે, તે આતઃકરણની રજ સત્તાદિ જગ્યુ ગુણ પ્રગટ થયા છે;
કર્તા અને જોડણાપણનો અભિમાની આતઃકરણ પું કર હું એમ માને છે,
વધપિ તે અહંકાર આત્મા નથી, હજા દેહ આદિકના ધમેં કરીને અહંભેદ
અજ્ઞાન છે;

૬

પ્રકાશ કોટીક પંદ્ર યુત માયા અલિપ્ત અનાદિ,
ત્રિગુણાત્મક અવ્યક્ત હૈ ॥ અનિર્વાચ્ય નહિ સાદિ
અનિર્વાચ્ય નહિ સાદિ અગોચર પ્રમુક્તી શક્તિ
ઉપાદાન અહં કાર્ય જગનકો, અનુલિપ્ત યુક્તિ
હૃપદ નિરમ્બ વોદિ પૃથ્વિકો પાવન નમ્પા
માયા અલિપ્ત અનાદિ પંદ્રયુત કોટીક પ્રકાશ.

અર્થ-હે પ્રકાશ ! અનેક પ્રકારના હૈં રજપ વાળી માયા અભિપ્ર
તપા અનાદિ છે; તે ત્રિગુણાત્મક અવ્યક્ત છે, અને અનિર્વાચ્ય છે, તે
માયા અગોચર જગત્ હૈંચરતી રાજી છે; આ જગતનું ઉપાદાન કારણ પણ
એમ છે; દર્શન કહે છે કે તે જુનિને જેને જોવાથી છે તેને આ અલિપ્ત-
રજા પરમજો નહોં મેળવ્યો છે એમ કહ્યું.

કહત સુપંડિત કોઈ બુદ્ધિ ઈન્દ્રિયકી વૃત્તિ
 હોવત પ્રલય સમાન સોઈ મેં સઘ અવ્યક્તિ
 હર્ષદ સોઈ સુપુતિ પૃથ્વિકી સ્વતંત્ર શમ્મા
 માન લેહુ ગુનિ લોગ ત્રિગુન મયમાયા મમ્મા

અર્થ—હે મમ્મા ! એ ત્રગુ ગુણોની સામ્યાવસ્થા વાગુ જે તત્ત્વ કહેવાય છે, તે આત્માનું કારણ શરીર છે, એમ પાંડીનો કહે છે; તેમાં બુદ્ધિ અને ઈન્દ્રિયોની ગતિ સાથે મળે છે, એવી સુપુતિ એ અવ્યક્ત પૃથ્વીની સ્વતંત્ર અવસ્થા જાણી,

ચ.

યયા અસ કહેને લગ્યો મુનહુ ચતુરમુજાન
 મનુજ કાજ શ્રુતિવેદમેં નિશ્ચય મયો નિદાન
 નિશ્ચય મયો નિદાન કીટતેં ગજ ઈત્યાદિક
 કૂર વ્યાઘ્રકે કાજ વેદ નહિ હાંત પ્રમાદિક
 કહે હર્ષદ વિનુજાન નિપટકી વયાગતિ મૈયા
 મુનહુ ચતુરમુજાન કહેન લગ્યો અસવિધ વટયા

અર્થ—પણ એમ કહેતા લાગ્યો કે, હું ચતુર પાંડિતો ! સાંભળો જો કે મનુષ્યા દેવને માટેજ વેદ છે એમ તો હું નિદાન કરું છું. કેમકે જીવો જન્મ આપેલા કોટલી તે હાથી અને કૂર વ્યાઘ્ર દંવ્યાદિકને તો વેદની પ્રતિષ્ઠા મળતા નથી તેથી કહે છે કે તે આત્માની પ્રાણીની સીમતિ !

૨

રરા અમ ડચગન લાગ્યો હમકો મિત્તયો નિદાન
 મહિષ અજા પેશ મયાં ઈનમેં પ્રાતમ રામ
 ઈનમેં પ્રાતમરામ મદવિ વહ અમંગ કહાવે
 પૃથ્વિ કાર્યને હૃદય વૃત્તિગુન સ્ફૂર્ણા પાવે
 હર્ષદ મવમેં મોઈ પૃથ્વિ અમ પ્રાતમ કિરરા

હર્ષદ દ્રુગમેં રિંદુ રિંદુ દ્રુગમેં અનુભવ
વરિપૂર્ણે મરુપ્ર સદ્યમેં લેલો વસા ॥

અર્થ— ૩. ૧૫૫. ૧૮ (૧)ની મધ્યએવન સર્વમાં પરિપૂર્ણ અને અપૂર
બે રીતિથી રીતે આ રીતે સાર રખાશે પરિપૂર્ણ છે જેવીરીતે મોટાના
સામા દાંડે અનુભવ છે ૧૫૫ (૧)ની મધ્ય પૂર્ણિતો પામ્યાર મધ્ય છે.
(૧) ૧૫૫ આની મધ્ય એ પરિપૂર્ણને એકજ છે માટેજ અને એકજ જમ
સંકલ્પે જાએ. ૬૧૬ ૩૩ છે ૩ જ્યાંથીને લેવામાં રિંદુ અને અંદુમાં લેત છે
તેજ પ્રમાણે માયા અને મધ્ય છે. ૧૮ (૧)ની બીજીવા દસ અને ૧૨માં,
ત્રીજ છે રીતિ રીતે માયા મધ્ય છે.)

૫

જગા મન માહારમ્યે જગી જહો હિરનાર
નો ફિર નહ માહારમ્યો જગી ન હોય નમરહાર
જગી ન હોય નમરહાર મનદિયે વનન મામ
મનન વિના ન કોઈ જગા વરિપૂર્ણ વહાવે
હર્ષદ હમરો જહો જહો વર્યમ્યે દુશ્મા
જમિ જહો હિરનાર મનદિ માહારમ્યે જગા,

જે જગા! જોયે જગ્યાં વધુ જાણે જગ ૩ ૧ થી માહારમ્યે
જાણે. જન આજે હિરનાર જે જગ જેણ છે તે જગ માહારમ્યે જાણે
જાણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે
જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે
જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે જગ જેણે

૫

દુશ્મન દરિદ્ર મન જાણે રિંદુ જહો જહો જે મહાર
મેરિ જાણે રિંદુ જે નમરહાર
અનુભવ : જ
જેરિ જાણે : જ

હર્ષદ કહત વૃથાહિ મૃતગજન આગે સુરતરુ
ત્યાં હોવત ઉપચાર જ્ઞાન વિન હૃદય રહિત અરુ

જડ પદાર્થ હૃદય વીના અને જ્ઞાન વિનાનો છે. તે માટે હે સજ્જન ! તું કોઈને નમસ્કાર કરે છે ! કેમકે તારો નમસ્કાર તે અરુ જડ પદાર્થ ક'ઈજ ભણી શકે નહીં;—પત્ર જે ભણે છે કિંવા જેનામાં જ્ઞાન છે તેને પોતે પોતાને ભણી શકે છે, ૧ અર્થત પોતાને ભણવાથી સર્વ પદાર્થને ભણી શકે છે)

સ, હ, ળ, કો, જ્ઞ.

સકાર સત્ય પ્રમાણ યદ કયો તોહિ સમસાય,
હકાર હર્ષદ હૃદયમેં હિતકારક દરસાય
હિતકારક દરસાય લકારમેં ધ્યાન કરે કો
સકાર અસ્ય પદાવિ પાય કર સિંધુ તરે કો
હર્ષદ એજ સકાર જ્ઞાન ચેતન હર્ષદ ગ્રહ
કયો તોહિ સમસાય સકાર પ્રમાણ સત્ય યદ,

અર્થ—તે સકારે ખરે ખર પ્રમાણ તને કહિ દીધું છે, ને પ્રમાણ હે દ-કાર ! હર્ષદ (આનંદ આપનારાએના) હૃદયમાંજ હિતકારક દરસાય છે. (જેઓને આનંદ પ્રાપ્ત થયો છે તેવા અધિકારીના હૃદયમાંજ એ પ્રમાણ હરે છે) જ્ઞાની પુરુષોના અંતઃકરણમાં દરવાયા તે પેઠીના જોડાઈ (જકાર) હે જકાર ! એકે ધ્યાન કરે તો હે સકાર ! તે અસ્ય પદાવિને પાંખીને સમુદ્ર તરે છે હર્ષદ કહે છે કે તે તમામ પ્રકારને જાણુનાર હે સકાર ! જ્ઞાન-વિના ખીલું ક'ઈજ નથી, અને જ્ઞાન એજ ચેતન જડ છે, જ્ઞાન વડે કરીનેજ ઉત્પત્તિ સ્વ વીગરે થાય છે અને તે સમય જ્ઞાન વડે કરીનેજ સમ-ભવ છે. જ્ઞાન એજ દ્રશ્ય છે. અને જડ આદીકે પ્રાણિ કૃત જે પદાર્થ છે તે પદાર્થ ને જાણુનાર જ્ઞાનજ છે; માટે હર્ષદ કહે છે કે જ્ઞાન એજ ચેતન છે;

॥ संतदर्शन ॥

अथर्व ॥ १०॥ १०॥ १०॥

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગિતા સ્વામી શ્રી યોગેશ્વર મહાશયે નમઃ શ્રી ગુરુ ગણે નમઃ શ્રી ગણેશાય નમઃ

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतायां अष्टादशोऽध्यायः ॥

ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ, ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ
ਰਮੇਸ਼ ਸਿੰਘ

ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੈ

કે.એ. નવનિર્મિત રૂ. ૩૫૬ લાખના નવનિર્મિત કે.એ. નર્સરી
શાળામાં

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

2121-2122.

ਅਨੁ ਜੇਹ ਨਹਿ ਮਨ ॥ ਭਾਗਵ, ਨਹਿ ਵਿਖੜੇ ॥ ਭੋਮ,

०.४ १/२" = १/२" १/२" १/२", १/२" १/२" १/२".

549

此後，「中國」與「中國人」之語，已無從尋獲。

我在此處，也與你同在。

此等情形，即所謂「社會主義」之「社會主義」也。

[illegible]

2019年1月

院、處、科、室、人員、均有、責任、

સળ શુન્યકાર મહાકાશ હૈ અંતર અનકું,
 નહિ વિકાર વ્યાધી ત્રિવિધિ તાપ ધર અનકું,
 નહિ રાગ દેશ અરૂ તાંત્રિક તાંતર અનકું,
 સદ વૃત્તિ શુદ્ધ મતિ દ્રઢ બાધાંતર અનકું,
 સળ સમાન મુખ દુઃખ નહિ પટંતર અનકું;
 દરસે હિયમેં અદ્વાંડ દિગંતર અનકું,
 અભિરામ આપ કેવલ્ય સ્વતંતર અનકું.

કોટિ ગોત્ર અદ્ધ ગગન બીચમેં આપ અદ્ધા નિર્ગર દેખા,
 સાત્વિક શુન વાલે ॥ જહા તહાં સદાનંદ દિલ્લગર દેખા ॥ સાત્વિક.
 ॥ હૃદય સ્થાન બિચ સ્વચ્છ ॥ ૨ ॥

જળ દેખો તમ મુખ પ્રસન્ન અદ્વાંડ સરિતકી લહર દેખા, મનકર
 (મતિ ભઝી ॥

ધૈર્યમેં કનક શિખર સમ ધર દેખા મનકર.
 પ્રતિ બોધમેં પૂર્ણ જ્ઞાનિ માનો ઉદય કાલકો પ્રદ્ધર દેખા, ॥ વિદ્યુત
 (યુતિ જોસે.

જ્ઞાનમેં બારકર રશ્મિ પ્રખર દેખા, ॥ વિદ્યુત યુતિ ॥
 દોદરો.

અર ઓર ઇન્દ્રકો નિશ્ચય કર કર કરત નિદાન,
 મેં અમેદ હું અજર અમર હું એસો અનકો જ્ઞાન,
 ધોસો.

અહંબેદ દર કર દેખા, પ્રકૃતિસેં આપ અધર દેખા,
 આપ દર અરૂ અસર દેખા, ચરાચર મધ્ય ચતુર દેખા,
 નિરખિ છગ નિશ્ચય કર દેખા, સદાનંદમેં સમર દેખા,
 આપ નિશ્ચિંત ચહર દેખા, નિરંતર સ્વચ્છ નિહર દેખા,
 રંમન સાદી.

મુખ મિટ બચન અભિરામ કામ હૈ અનકો,
 નિશ્ચય કે કારન અચલ હામ હૈ અનકો,

संततः संतन.

नहि त्रिविधि ताप केवल आराम है अनका,
हृदय स्थगमे शुभ रामनाम है अनका,
यह संपत्ति रूपक अमुल दाम है अनका,
पर अहं रूप दोषनकी दामहै अनका.
सतोष मुक्त गुल ज्ञान धामहै अनका.
परमार्थ कार्य रूपक प्रनाम है अनका.
सदय हृदय स-भक्ति दायक भद्राशुर उभंग लर लर देखा. सा
(गुन)
जहां तहां सदानंद दित लर देखा,-

हृदय स्थान भिन्न स्वच्छ.
असंलिख निर्जन जनके जासी मुझ राखी मुनिवर देखा.
बिहारी मुमति रमछिके घर देखा, यह हृदय मुकुटमे.
और अनेक प्रकार मुक्तिले नजर संत पर कर देखा, यह हृदय.
जग नदभूत भुज कजर देखा. यह हृदय मुकुटमे.
यह हृदय मुकुटमे.

दोहा.

यित उदार भर्मत इयागु, ठहरदान गुनवान;
अमृत सभ द्रष्टी है अनकी, निज अतरमे ध्यान.
धोसो.

सोष्ट लिख संतनके देहार, पावहि कोउ पुरुष अज्ञानार;
हरसते भिते पाप अंजार, परसते पावे केवग द्वार.
भिते सल त्रिविध ताप के विहार, भिते परमानंद यह निरधार
भिते गित आपद्धिमे दितहार, छिते अज्ञान रूप अधधार.
रंगत सादी.

गुनके निधान हर्षद सञ्जन भित लखे.
अवि हर्षद उनको देखा परम भुज पाये,
११

અસ પ્રકાર ગુરૂકો ચિત્ર હૃદયમેં દયાવેં
 તબ સંતનકો કર્યન અરૂં ધ્યાન કહાવેં.
 યહ લાવનિ ગુનિગન અર્થ સમજ કર ગાવેં
 વહ હર્ષદકે ચિતકો ચિતાર ઝટ ભાવેં
 એસે સંતનપેં હમ નિશ દિન બત્ર બાવેં.
 હસનતેં કબુ અજ્ઞાન નિકટ નહિ આવેં,
 સદાનંદ પદ દાયક નાયક પરમ રમ્ય ચિત હરદેખા ॥
 સાત્વિક ગુન વાલે ॥ જહાંત હાસદાનંદ દિલ બર દેખા—
 ॥ હૃદય સ્થાન ખિચ સ્વચ્છ ॥ ૪

સંતોષ દર્શન.

છાન્દો-૩૦૧-૧-

ધન્ય જાન્ય હો તિનકે જીનકે મનમે સદા સંતોષ રહ્યા,
સો. પરમ સુખી હો-
નકાનુ તિનમે ત્રિવિધે દુખ ને ગ રહ્યા. સો પરમ ॥

સદ વિવેકે જલ જ્ઞાન માન પર હિત રાંમ યુગ ધ્યાન રહ્યા,
અભિમાન દુર કર.
સરસ મસ્ત હાવ પર દ્રઢ જ્ઞાન રહ્યા ॥ અભિમાન ॥

ઇવ જલ કપડે પ્રપંચ સંચરે સત્ય માર્ગસે નિદાન રહ્યા,
અરૂં જ્ઞાન માર્ગસે ॥

દુકલ ઈકે સદાનંદ પર જ્ઞાન રહ્યા, અરૂં જ્ઞાન માર્ગમે ॥
દો.

જ્ઞાન રહ્યા જલ સદાનંદ પર, યદ સાધન સંતોષ
મન સાવધ સદ્રઢ હો વાકો, કલ હું ન પાપે દોષ.
ધીંસો.

મેજ સિર આપા તે.ભિ દુરસ્ત, દુઃખમે દેસાયા તે.ભિ દુરસ્ત,
'જકુ' ઉડાયા તે.ભિ દુરસ્ત, અજ નહિ પાયા તે.ભિ દુરસ્ત,
પરિ બહુ ખાયા તે.ભિ દુરસ્ત, રજ દરસાયા તે.ભિ દુરસ્ત,
નસે જુવાયા તે.ભિ દુરસ્ત, ન અદર પાયા તે.ભિ દુરસ્ત
સાદી સંગત.

નહિ વસ અંતર તે.ભિ નહિ દુખ માને

અસ પ્રકાર ગુરૂકો ચિત્ર હૃદયમેં દયાવે
 તબ સંતનકો દર્શન અરૂ ધ્યાન કહાવે.
 યહ લાવનિ ગુનિજન અર્થ સમજ કર ગાવે
 વહ હર્ષહકે ચિતકો ચિતાર અટ ભાવે
 એસે સંતનપે હમ નિશ દિન બલ ભાવે.
 હસનતે કબુ અજ્ઞાન નિકટ નહિ આવે,

સદાનંદ પદ કાયક નાયક પરમ રમ્ય ચિત હરદેખા ॥
 સાત્વિક ગુન વાસે ॥ જહાંત હાસદાનંદ દિલ બર દેખા—
 ॥ હૃદય સ્થાન ગિચ સ્વરૂ ॥ ૪

२ ॥ वस तो नहि आनंद मुझ जाने
 ३ . धरा तिनपर पन्ना न'द आने
 ४ भरत बिच होत र ग पडियाने
 ५ न जान कर नहि आनंद अकामान रडा,
 ६ नकछु तिनमे' त्रिविधि दु म डे.श रडा ॥
 ६ ॥ धन्य मान्य हो निनको ॥

सद्धानंद पद
 सात्विक गुण

डो' मेरी कौन न'न नन मन्य जने,
 कर मियार देजे
 मदनमे' कौन मने . ५ . मयार ॥
 ॥ छि समझकर तम प्य विन हू अनं
 न ते.पी नुधर नर
 ॥ सन्मुख धसे ॥ न ते.पी ॥

॥ हो ॥

: द्वेषादिक पर न'न अनको जान,
 वृत्तिपर, निमंग न'न सान,
 धोसो.

प्यारी ॥ सत्यवक्ता भती जतिहारी
 ॥ रडे' अंतर अस'न भारी,
 न'न तृष्णा पर हरकारी
 रथकी स'न

आनं

आनं

आनं

॥ ६ ॥

પાંત ફૂલ ફલ અદાર કરિકે તુષિ પુષિકો પ્રેમ્ય કરે, નહિ
 (અતઃ નિલેખો.)
 પેટ ફિત સમયોચિત ઉદ્યોગ કરે નહિ અતઃ.
 વૃક્ષ સમિપ સહબોધ કયા મૃત પદે વૃત્તિ સંયોગ કરે
 ને મિલે ન ભેદ.
 ત્યાગ રૂપક વૃત્તિ ઉપભોગ કરે, ને નિલે ન સેત, ત્યાગ
 દો.

પરનિંદ્યા પર વનિતા કે પર કબહુન આકે, ખા.ર.
 મેઘ્યા મોહ ક્રોહ દુર્વનકો કરે ન અ ચીકર.

ધાંસો.

એક સજ્જન સંમ રનેહ કરે, શુદ્ધ સદ્ વિવેક સદ્ય ધરે.
 મિત્ર મૃદુ બચન ચિતે ઉચરે ધમ રચન કિતુ બહુન ફિર
 ન શુ મરનેસે રચ કરે સાનિધનકે ચિત મમ્ય હરે.
 મોહ મુદ્ધ મંગલ દ્રવ્ય ભરે, પરાધિનતા જે કહુ ન પર,
 રંગત સાદી.

અભિરામ કાર્યપર દ્રષ્ટી રહતહે બહી
 નિરાશિ પેખન હે પાર સદિ રચનાહી
 જન પૃથક પ્રથક ગુણ પેખન સજ બમુધાહી
 નિજ દુરય માથ હેખતહે સજ ઉપમહી
 જામ જાયે પુનિ મૃત્યુ હેયમે નિલેખ કર પરીતેષ રહા,
 સેવ પરમ મુખી હે
 નાશુ વિનમે ત્રિવિધે દુખકોચ રહા, સેવ પરમ મુખી હે ૫
 ૫ ધન્ય જાન્ય હે ૮ (૩)
 અતિ સ્વદેશ સ્વદેશ કાર્યમે રહે સદા પારદિન રાત્રી
 સતેષી ઉરુષ હે
 કિં કિં સ્વપ્ન માથ રહે હંતરાત્રી સતેષિ
 પે દાવ્ય ચિદ્ધ વનિત કાશુ કાર્ય ઉપર મને નાહત

સંતોષિ પુરુષ સો,

એક આનમકી અંતર છળિ છાજી ॥ સંતોષિ પુરુષ સો;
દોહરો.

જનકે ચિત્ત સંતોષરૂપ અમૃતજો નિશદિન આવ,
સદાનંદ પદ પાવત વોનર રહત બકિતપર ભાવ
ધોંસો.

ત્રિવિધકો તાપ નકભુ ઠરડિ, કલિ કલુષ કંઠ મૂલ જરડિ,
નકભુ વલ્લ પુનર્જન્મ પરડિ, સ્થીર અદ્વૈત લલર બરડી,
મોહયુત તૃષ્ણા વૃત્તિ જરડિ, હૃદય ગિય મુખા બુંદ જરડિ,
પ્રેમ સૌર્ય રશ્મિ ઘૂલિ કરડી, સદાનંદ માર્ગ પદ પરડિ,
સાદી રંગન.

અમગિધ નિદાન સંતોષડિ મુખ કારક હેં
ભવ ભવ ભંજન અરૂ મેંડ મેય કારક હેં
પરમાત્મન દાયક હુમલ કપટ કારક હેં
કવિ દર્શક બુધજન મનર જન તારક હેં
મુખ ગિજાન અભિજાણ પુરિન ચિત્ત સ્વચ્છ કરન નિર્દોષ
સો પરમ મુખિ હેં ॥

નકભુ નિનમે ત્રિવિધિ દુઃખ કોશ રહા-મો પરમ
ધન્ય જાન હે નિનકે જિનકે મનમે ॥ (૪)

